

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

В. І. Чужиков

ГЛОБАЛЬНА РЕГІОНАЛІСТИКА

історія та сучасна методологія

Монографія

УДК 332.1:339.92
ББК У040
Ч 86

Рецензенти:

В. В. Засанський, д-р екон. наук, проф.
(Національний авіаційний університет, м. Київ)

Н. А. Мікула, д-р екон. наук, головний науковий спеціаліст
(Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів)

В. Є. Новицький, д-р екон. наук, проф.
(Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України)

*Затверджено до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 6 від 28.02.08*

Чужиков В. І.

Ч 86 Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — 272 с.
ISBN 978-966-483-123-6

У монографії досліджуються особливості еволюції теорій регіонального розвитку. Розкрито методологічну сутність сучасного регіоналізму, який розглядається у діалектичній єдності його внутрішнього та зовнішнього змісту. Виявлено методологічну суть глобальної та регіональної парадигм розвитку. Обґрунтовується необхідність формування нової дослідницької моделі — глобальної регіоналістики. Розроблено та апробовано цілісну методику дослідження регіональної динаміки. Виокремлено механізми та інструменти регулювання регіональних асиметрій у країнах-лідерах. Визначено позиції вітчизняних регіонів у пан'європейській моделі «Європа регіонів».

УДК 332.1:339.92
ББК У040

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу КНЕУ заборонено*

ISBN 978-966-483-123-6

© В. І. Чужиков, 2008
© КНЕУ, 2008

Список рисунків	5
Список таблиць	6
Список кейсів	8
Передмова	9

Розділ 1. Еволюція регіональних теорій в умовах глобалізації світового господарства	13
1.1. Методологічна сутність глобального регіоналізму	13
1.2. Етапи розвитку регіональних теорій (XIX — поч. XXI ст.) ...	33
1.3. Діалектична сутність внутрішнього та зовнішнього регіоналізму	48

Розділ 2. Глобальні парадигми регіонального розвитку	66
2.1. Загострення регіональних суперечностей у світовій економіці (кінець XX — початок XXI ст.)	66
2.2. Криза сучасних регіональних парадигм	76
2.3. Трансформація регіональних циклів у локальних інноваційних моделях	97
2.3.1. Вплив інновацій на регіональну циклічність	109
2.4. Ідентифікація якості регіонального розвитку в сучасних економічних моделях	119

Розділ 3. Механізми та інструменти регулювання регіональних асиметрій у постіндустріальних країнах	131
3.1. Компаративний аналіз регулювання регіональних диспропорцій у постіндустріальних країнах	131

3.2. Моніторинг ефективності застосування компліментарних механізмів та інструментів регулювання в ЄС	148
3.2.1. <i>Еволюція регіональної політики ЄС</i>	161
3.2.2. <i>Європейська «регіональна семірічка» (2000—2006 рр.)</i>	164
3.3. Трансформація регіональних пріоритетів у Євросоюзі (2007—2013 рр.).	182

Розділ 4. Вітчизняні регіони у пан'європейській моделі «Європа регіонів» 191

4.1. Європейська ідентифікація регіонального розвитку України	191
4.2. Диверсифікація галузевої та експортної структури	210
4.2.1. <i>Регіональна асиметричність внутрішніх процесів</i>	210
4.2.2. <i>Українська конвергентна модель</i>	217
4.2.3. <i>Київ як один із центрів економічного розвитку ЦЄС</i>	223
4.3. Інноваційна модель підвищення конкурентоспроможності.	226
4.3.1. <i>Ідентифікація</i>	226
4.3.2. <i>Інституалізація та гармонізація</i>	232
4.3.3. <i>Перспективні моделі розвитку кластерів</i>	238
4.4. Особливості імплементації європейських механізмів та інструментів регулювання регіональних асиметрій	243

Що ж далі? (Замість висновків). 253

Література 256

Список рисунків

Рис. 1.1	Організаційна сегментація і взаємодія між підприємствами за Е. Блейклі
Рис. 1.2	Теоретична модель регіоналізації світу (В. Чужиков, 2000)
Рис. 1.3	Схематична модель вибору регіональної політики за М. Chisholm, 1987
Рис. 1.4	Глобальна регіоналістика в системі міждисциплінарних зв'язків (В. Чужиков, 2008)
Рис. 1.5	Ефект «покращення» в теорії зростання за час T (в) за R. Nausman (2005)
Рис. 1.6	Крива Лоренца в моделі Харріса-Тодаро за J. Temple (2005)
Рис. 1.7	Таксономічна структура інтеграційних моделей світу XXI ст. (В. Чужиков, 2004)
Рис. 2.1	Еволюційна модель розвитку регіонів (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.2	Модель регіональної інтернаціоналізації (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.3	Форми міжнародної регіональної економічної інтеграції (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.4	Загальний вигляд регіональної економічної парадигми (В. Барнз та Л. Ледебур (2003))
Рис. 2.5	Накладання векторів розвитку регіонів (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.6	Різномірний характер економічного зростання (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.7	Сучасні варіанти регіональної еволюції циклів (В. Чужиков, 2003)
Рис. 2.8	Вплив основних акторів глобальної економіки на регіональну циклічність (авторське бачення, 2008)
Рис. 2.9	Схема утворення та розвитку кластерів (В. Чужиков, 2001)
Рис. 2.10	Зростання кластера порівняно із середнім промисловим зростанням за A. Klink, P. Langen (2001)
Рис. 2.11	Корпоративні мотивації злиття (поглинання) за K. Chapman (1999)
Рис. 2.12	Регіональна структура біотехнологічного венчурного капіталу за W. Powell, K. Koput, J. Bowie, L. Smith-Doerr (2002)
Рис. 2.13	Обмінний курс у межах зони коливання за H. Siebert (2000)
Рис. 2.14	Рівновага попиту і пропозиції однорідного товару на дворегіональному ринку (О. Гранберг, П. Самуельсон, 2000)

Рис. 3.1	Політекономія двох федералізмів за В. Барнз та Л. Ледебур (2003)
Рис. 3.2	Модель місцевої економіки за Е. Блейклі (2002)
Рис. 3.3	Аналітична схема для прогнозування структурних змін в економіці Брісбейну-Моретону у період з 1985—1986 до 1989—1990 та моделювання її стану на 2001 та 2011 рр. за Е. Блейклі (2002)
Рис. 3.4	Структура суднобудівного кластера у Північних Нідерландах (А. Klink, P. Langer, 2001)
Рис. 3.5	Синергетична інноваційна модель розвитку регіонів (авторське бачення, 2008)
Рис. 4.1	Дивергенція контрастних регіонів (А) та конвергенція промислових регіонів (Б) у 1990-х роках в Україні (В. Чужиков, 2003)
Рис. 4.2 А	Кумулятивні інвестиції залучені в Україну (станом на 1. 01) R^2 – коефіцієнт детермінації (квадрат коефіцієнта парної кореляції)
Рис. 4.2 Б	Кумулятивні інвестиції, залучені в м. Київ (станом на 1. 01)
Рис. 4.3 А	Динаміка зростання валової доданої вартості на одну особу по Україні
Рис. 4.3 Б	Динаміка зростання валової доданої вартості на одну особу по м. Києву
Рис. 4.4	Дослідження впливу прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в дол. США на валову додану вартість (ВДВ) на одного жителя в укр. гривнях за допомогою лінійної трендової моделі за 2002 рік
Рис. 4.5	Дослідження впливу залучених прямих іноземних інвестицій (млн дол.) на кількість працюючих на малих підприємствах (тис. осіб) за допомогою лінійної трендової моделі за 2003 р.
Рис. 4.6	Питома вага галузей у доданій вартості обробної промисловості 15 країн ЄС за критерієм ІКТ-інтенсивності у 1999 р.
Рис. 4.7	Маржинальні витрати та маржинальна ціна інфраструктури (Н. Siebert, 2007)
Рис. 4.8	Теоретична модель стадій та передумов політики деконцентрації за Р. Elhorst, J. Oosterhaven (1999)

Список таблиць

Таблиця 1.1	Порівняльна характеристика класичної та сучасної економічних теорій за А. Лейонхуфвудом (2006)
Таблиця 1.2	Теоретичні джерела сучасної регіоналістики
Таблиця 1.3	Класифікація сучасних регіональних теорій
Таблиця 2.1	Ключові регіональні показники Північно-Західного округу РФ (щорічні темпи зростання, %) у 2000—2001 рр.

Таблиця 2.2	Неокласична та соціальна парадигми як віддзеркалення світу (друга половина XX ст.) за Р. Сведбергом (1991)
Таблиця 3.1	Система регіонального регулювання в США та Європейському Союзі
Таблиця 3.2	Особистий дохід (PI) на душу населення в незмінних цінах (2000-го року) штатів США, дол. США
Таблиця 3.3	Федеральна допомога штатам та місцевим урядам США, 1970-1998 рр. (млн дол.)
Таблиця 3.4	Підходи у плануванні за Bergman (1981) та Е. Блейклі (2003)
Таблиця 3.5	Найвищий та найнижчий рівні доходів на душу населення в ЄС, 2003 (ЄС-25=100%)
Таблиця 3.6	Щорічне середнє зростання ВВП по регіонах Китаю, %
Таблиця 3.7	Класифікація світових міст Європи за Р. Taylor, М. Hoyer (2000)
Таблиця 3.8	Типологія внутрішніх регіонів країн ЄС за А. Rodriguez-Pose (1999)
Таблиця 3.9	Типологія внутрішніх регіонів країн ЄС з низькою динамікою економічного зростання А. Rodriguez-Pose (1999)
Таблиця 3.10	Валовий регіональний продукт Чеської Республіки на одну особу (за паритетом купівельного стандарту) на рівні європейських регіонів NUTS-2 (ЄС-15 = 100%), у %
Таблиця 3.11	Основні макроекономічні показники розвитку чеських регіонів у 2002 році (за національним адміністративно-територіальним устроєм)
Таблиця 3.12	Розподіл коштів структурних фондів ЄС та Фонду Згуртування для Чеської Республіки упродовж 2004-2006 рр. (млн євро, ціни 1999 року)
Таблиця 3.13	Населення та питома вага регіонального доходу за метою 1 та іншими регіонами, а також за індексом Theil (1982—1997) за J. Andrés Faina, J. López-Rodríguez (2004)
Таблиця 3.14	Зміни у просторовому розміщенні ПП між 1995 та 2002 рр. (%) за G. Barta (2005)
Таблиця 3.15	Типологія регіональних планів та їх легальний статус за територіальними рівнями Угорщини за Р. Somkuódyné (2005)
Таблиця 3.16	Порівняльна макроекономічна характеристика регіонів Польщі та Іспанії за S. Wydymus, M. Nieszkowiecka (2004)
Таблиця 3.17	Зміна пріоритетів та фінансових інструментів у політиці згуртування Євросоюзу
Таблиця 3.18	Розподіл коштів за цілями регіональної політики серед членів ЄС на 2007—2013 рр. (поточні ціни, млн євро)
Таблиця 4.1	Динаміка руху регіонів України (GVA, 1996—1999 рр.) у 1990-х роках в Україні (В. Чужиков, 2003)
Таблиця 4.2	Відхилення від середньомісячної зарплати в Україні (+, -), в гривнях та відсотках (В. Чужиков, Н. Божидарнік, 2005)

Таблиця 4.3	Валовий регіональний продукт України (ВРП) на душу населення за паритетом купівельної спроможності у 2000—2001 роках, у дол. США (V. Chuzhykov, 2004)
Таблиця 4.4	Обсяги експорту/імпорту товарів (по регіонах України), млн \$ (V. Chuzhykov, 2004)
Таблиця 4.5	Трансформаційні зміни у валовій доданій вартості на одну особу (у порівнянних цінах, 1996-го р. , гривні)
Таблиця 4.6	Трансформаційні зміни у розподілі прямих іноземних інвестицій на душу населення (станом на 1 січня поточного року)
Таблиця 4.7	Дослідження коефіцієнта швидкісної асиметрії (V)
Таблиця 4.8	Коефіцієнти детермінації між показниками по роках
Таблиця 4.9	Структура промислового виробництва в ЄС-15, 1997 (%)
Таблиця 4.10	Методики Комісії ЄС щодо класифікації галузей промисловості
Таблиця 4.11	Гармонізовані кластери інноваційного зростання (V. Chuzhykov, D. Ilitsky, 2006)
Таблиця 4.13	Міграційні демоекономічні кластери
Таблиця 4.12	Дослідження внутрішнього міграційного потенціалу (F) за гіпотезою «м. Київ — локалізований центр міграції» (2003)

Список кейсів

1. Регіональна економіка в СРСР: успіхи та ідеологічні забобони (міні-кейс).
2. Чи зменшились регіональні суперечки в Італії? (італійській міні-кейс I).
3. Промислові парки в «Третій Італії» за М. Бестом (2002) (італійський міні-кейс II).
4. Регіональний розвиток країн ЦСЄ (чеський кейс).
5. Як долають нерівномірність розвитку в Угорщині? (угорський кейс).
6. Чому Польща не Іспанія? (польський міні-кейс).

*Світлій пам'яті моїх батьків
Івана Васильовича
та Зої Іванівни присвячую*

Предмова

Сучасний розвиток країн світу є доволі складним та суперечливим, адже знаменує собою швидкий їх перехід до нового етапу розвитку — інформаційного суспільства, в якому значно спрощуються умови руху факторів виробництва, посилюється їхня динаміка та суттєво зростають численні суперечки між країнами «золотого мільярда» та глобальної периферії. На світовому ринку з'являються нові «гравці», такі як Китай та Індія, про глобальні позиції яких ще до недавнього часу годі було й думати. Стрімкий процес злиття та поглинання ТНК і ТНБ та не менш стрімкі їхні «розлучення», формування локальних зон швидкого економічного зростання та численні інші ознаки глобалізації перестали вписуватися в ті принципи розміщення виробництва, які з позиції «традиційної» економіки ХХ століття вважалися усталеними. З позиції сьогодення у багатьох випадках вони виглядають алогічними. Рух капіталу набуває інших якостей, переміщуючись у віртуальну сферу, де основними дійовими особами стають нетократи: куратори мереж, етерналісти, нексиалісти тощо.

Новий формат відносин між країнами вимагає чіткої парадигмальної визначеності, яка поки що не розроблена світовою науковою елітою, а констатація того факту, що ми всі знаходимось на передпарадигмальному етапі, навряд чи кого радує. Ще на початку 1990-х років, коли з'явилася концепція сталого розвитку, здавалося, що людство швидко почало відходити від парадигми Номо еconomicus та утверджуватись у думці, що її має замінити Номо sociologicus. Утім наприкінці ХХ ст. після чергових криз у глобальній системі господарювання, які почали носити вже не країновий, а мегарегіональний характер, прихильників нової моделі розвитку ставало все менше. Особливо відчутними стали кризи в скандинавських країнах, які ще донедавна вважалися взірцем оптимального поєднання інтересів найманих працівників, уряду та капіталу. Дорожнеча робочої сили в цих державах та зростання безробіття призвели до міграції капіталу до інших регіонів світу. «Соціальний пакет», на якому виросло не одне покоління шведів, став доволі обтяжливим для бізнесу. Намагаючись покращити свою конкурентоспроможність, у т. ч. цінову, бізнес переміщав виробництво у ті регіони сві-

ту, котрі могли запропонувати кращі умови для його організації та ведення.

Зазнала змін й регіональна наука, основний об'єкт якої «регіон» став ідентифікуватися як на глобальному рівні (НАФТА, ЄС, Південна Америка тощо), так і на внутрішньокраїновому, де означав сукупність адміністративно-територіальних одиниць, яким притаманні відповідні типи відтворення, спеціалізації, людського потенціалу, інфраструктури та характерних для даного типу господарських зв'язків. Дві науки — міжнародна економіка та регіональна економіка трактували терміни «регіон» та «регіоналізація», кожний по-різному, не беручи до уваги твердження Хекшера та Оліна, зроблене ще у 40-х роках ХХ ст., про те, що в умовах вільного ринку різниці між регіональною (внутрішньою) та міжнародною торгівлею не повинно існувати, а регіони з цих позицій мають відрізнятися хіба що розмірами.

Створення нових таксономічних одиниць в Європейському економічному співтоваристві у 80-х — 90-х роках ХХ ст., відомих під назвами NUTS-I, NUTS-II, NUTS-III, свідчило про визнання з боку таких інституцій як Європейська Комісія, Європарламент тощо внутрішніх регіонів цього угруповання не тільки об'єктами місцевого та державного управління, а й наднаціонального. Ідея генерала де Голя «Європа регіонів» та «Європа від Атлантики до Уралу» набувала реального змісту в західній частині континенту, де поступово запроваджувалися нові механізми та інструменти регіональної конвергенції з метою гомогенізації Європейського економічного простору. Втім, незважаючи на всю продуманість та доцільність цих заходів, повного вирівнювання все таки не сталося. Гіперконцентрація ділової активності в основних мегаполісах світу, яка найбільш рельєфно проявила себе на зламі тисячоліть, яскраво ілюструє те, що глобальний рух капіталу визначають інші чинники, аніж розподіл коштів структурних фондів ЄС чи національні програми регіонального розвитку.

На початку ХХІ століття максимально загострилися суперечності на внутрішньорегіональному рівні, які набували характеру як соціально-економічних, так і етнічно-ментальних. Ще десять років тому такі явища вважалися подоланими, але проблему різношвидкісного розвитку Північної та Південної Італії не вдалося вирішити за допомогою моделі «асистенціалізму»; «бунтівна» провінція Квебек у Канаді, хоча й заспокоїлась після невдалого голосування за свою незалежність, тим не менше мала далекою від розв'язання проблему регіо-

нів–донорів та реципієнтів франко- та англомовних спільнот. Залишаються проблемними регіони Східного та Західного узбережжів Японії, Східного та Західного — Китаю, атлантичного узбережжя Бразилії та її внутрішніх регіонів; Заходу і Сходу США та периферії, що знаходиться між ними; регіони Російської Федерації мають різні права з огляду на ті позиції, які їм вдалося відстояти у середині 1990-х років перед федеральними органами влади. Доволі показовими є суперечності в Бельгії, країні яка на собі відчула значні зміни в економічних пріоритетах, що миттєво відбилися на етнічному рівні давнього суперництва Валонії та Фландрії. Загострення проблеми реструктуризації важкої промисловості у першій з них призвело в ній до промислового занепаду, натомість північна частина з її «фландрійським діамантом», що має високий рівень зосередження інноваційних галузей у ромбі Брюссель—Гент—Антверпен—Левен, серйозно стурбована дотаційністю свого гіперіндустріалізованого у минулому антипода, де безробіття є значно вищим ніж на півночі. Не позбавлена таких суперечностей й Україна, оскільки питання регіонального «донорства» набувають тут характеру мезорегіональних суперечностей Захід—Схід, а «магнітними полюсами» тяжіння виступають ЄС та Росія, викликаючи суттєве дистанціювання тих областей України, які мають прямий вихід до її державних кордонів.

Останні чверть століття характеризувалися й деякими новими тенденціями регіонального розвитку, серед яких чільне місце посідає інноваційно-інвестиційна локалізація, яскравими прикладами якої можуть слугувати кластери, технопарки, технополіси, іннотехи тощо. Всі вони в разі успіху застосування інвестицій, інновацій та людського капіталу швидко змінюють характер території, перетворюючи пустелю (наприклад, Кремнієву долину США) в гіперрозвинутий мікрорегіон, вплив якого на світовий трансфер технологій може бути значно більшим, аніж багатьох держав світу, разом узятих.

Наведені вище тенденції світової економіки красномовно говорять про те, що регіональна теорія, назвемо її так, потребує суттєвого оновлення. Навряд чи можна серйозно розраховувати зараз на застосування під час регіонального планування «кілець» Й. Тюнена» раціонального штандорту В. Лаунхардта, промислового штандорту А. Вебера, теорії центральних місць В. Кристаллера, теорії просторової економічної рівноваги А. Льоша, а також численних праць У. Айзарда, Л. Вальраса, Л. Лефебера та багатьох інших. Піддаються критиці й роботи багатьох економістів, зокрема М. Портера, Дж. Паєлінка, П. Нийкемпа, дослідження яких ще до недавнього часу вва-

жалися беззаперечними. «Методологічний вакуум» регіональної теорії ХХІ століття частково компенсується формуванням принципово нових підходів до її продукування, зокрема «нового регіоналізму» М. Кітінга, «циклічної сензитивності регіонів» Я. Гордона, «регіонального планування» У. Ваннопа, «локального партнерства» М. Геденса, «регіонального світу» М. Сторпера, «стратегії просторового планування» В. Солета та багатьох інших, які можуть слугувати прикладами далеко не повного списку новітніх теоретичних концепцій, що з часом мають створити й нову методологію. Незважаючи на всю дискусивність поглядів вищеназваних науковців та їхню суперечливість, сучасні теорії об'єднують спільне тлумачення глобальної таксономії регіонального устрою світу, проблеми, яку мала б досліджувати нова наука — регіоналістика, мета якої полягає не у тому, щоб перебрати на себе об'єкт та предмет дослідження, притаманні регіональній та міжнародній економікам, а у тому, щоб оптимізувати дослідницьку модель, адже основним конкурентним полем ХХІ століття стане глобальний та локальний рівні, вплив урядів на економічну ситуацію в регіонах буде обмежений, натомість суттєво зросте роль наднаціональних інституцій, ТНК та ТНБ, які можуть перетворювати території окремих країн у гіперуспішні мегаполіси чи, навпаки, викликати їхній стрімкий занепад.

Завершене мною у 2003 р. в КНЕУ дослідження «Регіональний розвиток у спільному європейському економічному просторі (динамізація та структурні зміни)» отримавши подальші систематизацію та узагальнення, дозволило дещо скоригувати зроблені раніше висновки, а також розширити параметри дослідження. Під впливом запровадження нових підходів у регіональній теорії та міжнародній економіці, імплементації в практику регіонального планування модернізованих механізмів та інструментів регулювання, формування нової локальної парадигми розвитку мною було прийнято рішення про написання цієї монографії.

Глибоко вдячний всім тим, хто підтримав ідею написання цієї монографії, передусім акад. А. Ф. Павленку, чл-кор. НАН України В. С. Савчуку, д-ру екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненку та д-ру екон. наук, проф. А. М. Поручнику.

В. І. Чужиков, доктор економічних наук,
професор кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ЕВОЛЮЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕОРІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Методологічна сутність глобального регіоналізму

Суперечливість трактування моделі регіонального розвитку в умовах глобалізації світового господарства є доволі значною, адже сама першооснова дефініції «регіон» є досить розпливчастою і нерідко ідентифікується зі словами «район», «територія», «зона», «ареал» тощо. Така термінологічна диференціація призвела до змішування основних понять, що існують у регіональній та в міжнародній економіці, в яких нерідко застосовується таксономічний підхід з метою виокремлення їхньої первинної сутності, ієрархії та встановлення чіткої ідентифікації.

Визначення характеру та сучасних напрямів розвитку регіонів являє собою досить складну проблему через цілу низку принципових моментів, які лежать в основі розроблення нової методології глобального регіоналізму. Серед них виокремимо наступні:

- різне тлумачення поняття «регіон» у системі соціально-економічних наук;
- відсутність чіткої індикативної бази для визначення моделі регіонального розвитку;
- невідповідність ієрархічних регіональних моделей у міжнародній і регіональній економіках;
- наявність паралельних наукових досліджень регіональної динаміки з різною інтерпретацією результатів, а відтак і невисокою їх валідністю;
- розмитість регіональних об'єктів наукового дослідження через різне тлумаченням меж локалізації та їхньої типології.

Термін «регіон», з погляду сучасної методології потребує уточнення так само, як і похідні від нього словосполучення. Це необ-

хідно зробити перш за все через потребу методологічної визначеності глобального регіоналізму та його місця в системі соціально-економічних наук.

Якщо у міжнародній економіці під регіоном розуміється група країн, що має спільне географічне положення, подібні природні умови, подібні спеціалізацію та рівень розвитку виробництва і невиробничої сфери, то в регіональній економіці це — сукупність адміністративно-господарських одиниць країни, які мають спільне географічне положення, подібну спеціалізацію, глибокі технологічні зв'язки та спільну інфраструктуру.

Російський дослідник Е. Алаєв (1983) вважає, що термін «регіон» може вживатися для визначення «...територіальних таксономічних одиниць певного класу в конкретній системі таксонування» (с. 69). Якщо відкинути подвійне повторення слова «таксон», що, звичайно, не є доречним, то автор без сумніву був правий у своєму визначенні ієрархічності цих понять, а відтак і високому рівні їх зіставності.

Вітчизняні дослідники Б. Данилишин, Л. Черняк, О. Горська, М. Фашевський (2000) визначають регіон як «...просторово-територіальну концентрацію галузей народного господарства, яка відрізняється від інших територіальних утворень специфічністю своїх складових елементів, що характеризуються взаємопов'язаністю, єдністю та цілісністю, і які мають комплексують властивості» (с. 12).

З наведеним вище твердженням можна було б погодитися щодо виділення регіону на національному рівні, хоча слід зауважити, що в умовах посилення відкритості регіональних економік вплив держави буде мінімізуватись, а відтак і «комплексують властивості», які у минулі часи надавалися плановою моделлю господарювання, зазнають змін. У межах європейської інтеграційної моделі колишні країни-апліканти на вступ досить швидко змінили свій регіональний устрій відповідно до вимог Європейської Комісії та Євростату (Польща, приміром), чітко вписавши його в структурну ієрархію ЄС, де він мав чіткі рівні ідентифікації за площею та територією, проте аж ніяк не враховував більш глибокі, наприклад, коопераційні зв'язки.

З нашої точки зору, сучасний регіон являє собою відкриту ієрархічну поліструктурну систему, яка базується на територіальній єдності, має подібну галузеву, соціальну та демографічну

структури, сформовану спільну інфраструктуру та відповідну організаційно-управлінську різнорівневу таксономічну¹ модель.

Визначення поняття «регіоналізм» нерідко ототожнюється з концептуальним підходом до вивчення місцевих проблем та відповідного вирішення завдань, що з них випливають на певному рівні (економічному, соціальному, політичному тощо), але домінуючими тут є інтереси та потреби певного просторового утворення. Ідеї внутрішнього регіоналізму приходять тоді, коли відповідна державна, наддержавна чи місцева влади неефективно керують підпорядкованими територіями. Фактично це означає, що внутрішня (зовнішня) регіональна політика містить у своїй основі концептуальні прорахунки, тобто відсутнім є баланс відповідних інтересів у моделі «центр—периферія».

Доволі оригінальну точку зору мають російські дослідники Ю. М. Гладкий та А. І. Чистобаєв (2000), які вважають, що поняття «регіоналізм» нерідко асоціюється зі словом «регіоналістика» (с. 27). Однак, на наш погляд, це не правильно, оскільки останнє включає загальні різнобічні знання про регіон, опис самого регіону та передбачає його таксономію та ідентифікацію в глобальній системі господарювання. Ці відомості далеко не завжди можуть претендувати на науковість, і нерідко (в межах національних формувань) регіоналістику ототожнюють з країнознавством. Інший синонім цих понять — «регіонознавство» — також має дещо розмите тлумачення про власний об'єкт та предмет дослідження, а тому не може бути ідентифікованим як окрема змістовна одиниця. Все сказане вище дає підстави стверджувати, що подальше наукове розроблення похідних від терміну «регіон» понять навряд чи доцільне, адже це буде постійно вести до перевантаження новими дефініціями і врешті-решт заплутування в їхній ієрархії.

Разом з тим, наведені вище аргументи не мають жодного відношення до широко вживаного у системі соціально-економічних досліджень терміна «геоекономіка», який був введений ще наприкінці 80-х років XX століття Е. Люттваком і означав напрям

¹ У сучасній регіоналістиці під таксоном розуміють низовий регіон, який разом з іншими може утворювати сукупність регіонів більш високого порядку (перш за все за рахунок укрупнення площі, а відтак і чисельності населення). При цьому у країнах із закритою економікою вищим рівнем може бути тільки національний (держава-регіон), у відкритих країнах, як правило, формуються ще й інтеррегіональні та інтеграційні моделі територій різних рівнів.

науково-прикладних досліджень, який вивчав політику і стратегію, що спрямовані на підвищення конкурентоспроможності держав, яка в умовах глобалізації світового господарства виступає основним елементом сучасної міжнародної економічної системи, що формується під впливом як ендегенних, так і екзогенних чинників.

Категорія «регіональна конкуренція» (про яку йтиметься далі), напряду впливає із глобальної стратегії конкурентних переваг країни. Вона була ретельно досліджена М. Портером (1993) у 90-х роках ХХ ст., що дозволило цьому авторові сформулювати досить парадоксальну думку: «Єдиного типу глобальної стратегії не існує... Більшість глобальних стратегій — це нерозривне поєднання торгівлі і прямих іноземних інвестицій» (с. 81). Доволі цікавою є також спроба цього відомого американського економіста визначити чотири детермінанти конкурентної переваги країни, які стали хрестоматійними у визначенні сутності геоekonomіки: параметри факторів, параметри попиту, споріднені та підтримуючі галузі, а також стратегія фірм, їхня структура та суперництво (с. 93).

Глобальні процеси, які тривають у суспільстві, мають доволі різний прояв у конкретному регіоні, викликаючи як позитивні, так і негативні зрушення в його структурі. На думку американського дослідника Е. Блейклі, цьому є дві основні причини: реалізація глобальних стратегій з боку ТНК та ТНБ, які поступово перетворюються на глобальні корпорації, та наявність розривів у глобальній та національній економіках (рис. 1.1).

Як впливає з рисунка, для регіонів найбільш важливою позицією є наявність на його території великих національних комерційних підприємств, ТНК та ідентифікування стадій, на яких вони перебувають: перебудови чи взаємодії. Це, як буде доведено пізніше, чітко визначає фундаментальний напрям методології дослідження та розроблення на цій основі ефективних стратегій розвитку.

Досить дискусійним у сучасній системі соціально-економічних наук є положення щодо виокремлення в межах регіональної економіки «своєї» методології. Чи може вона, приміром, бути чітко виокремлена в межах однієї науки, чи, навпаки, має носити виключно оригінальний характер? Думається, що в межах розвитку глобальних процесів виділення «стандартизованої» методології навряд чи є виправданим. Перехід більшості постіндустріальних країн до неоліберальної моделі розвитку матиме й конкретні

(доволі суперечливі в цілому) наслідки в їх регіонах, які відтепер не є ізольованими, а тому постає цілком зрозуміле запитання щодо того, якою має бути сучасна економічна теорія, що нового вона внесе у XXI столітті у «методологічно залежні» інші економічні науки. Таку спробу і, певною мірою, прогноз щодо відокремлення сучасної теорії від класичної зробив італійський дослідник А. Лейонхуфвуд (табл. 1.1).

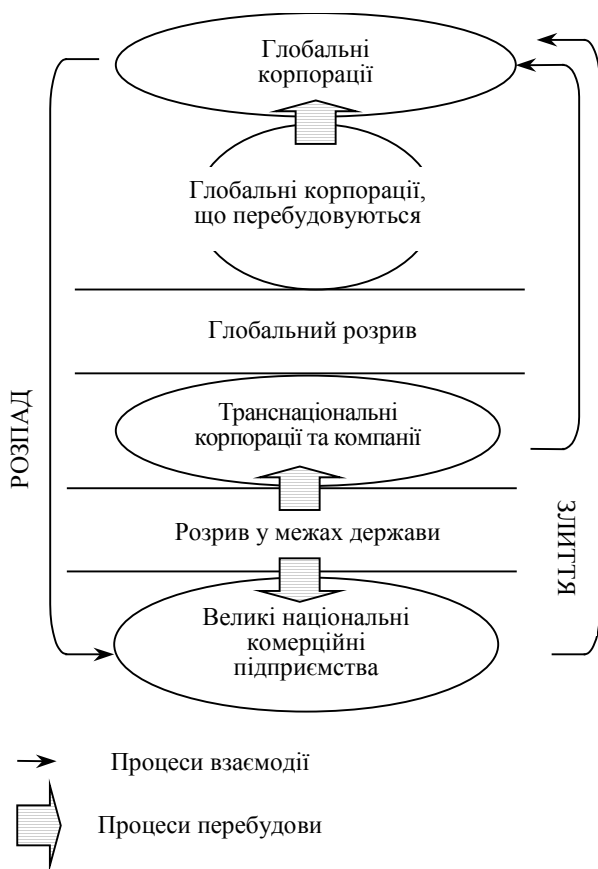

Рис. 1.1. Організаційна сегментація і взаємодія між підприємствами за Е. Блейклі (2003, с. 32)

Примітка. Розмір кола приблизно відображає «вагу» конкретного виду підприємства на ринку.

Таблиця 1.1

**ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КЛАСИЧНОЇ ТА СУЧАСНОЇ
ЕКОНОМІЧНИХ ТЕОРІЙ ЗА А. ЛЕЙОНХУФВУДОМ (2006, с. 30)**

Складові	Класична теорія	Сучасна теорія
Завдання теорії	Виявлення законів руху системи	Виявлення принципів ефективного розподілу ресурсів
Мотивація індивідів	Максимізація корисності чи прибутку (наміри)	Максимізація корисності чи прибутку (результат)
Поведінка індивідів	Адаптивна, «процедурна раціональність»	Оптимальна, «сустантивна раціональність»
Поведінка та час	Поведінка з оглядом на минуле носить каузальний характер	Поведінка з урахуванням майбутньої перспективи, телеологічний характер
Пізнавальні можливості	Ототожнюються зі здібністю до навчання та адаптації на «локальному» рівні	Не обмежені
Роль інститутів	Ключова щодо дії на поведінку; інститути роблять поведінку інших передбачуваною	Проблематична: нащо потрібні гроші? Чому існують фірми?
Концепція рівноваги	Постійність поведінки, яку можна спостерігати (точка — аттрактор)	Взаємна узгодженість стратегій

Очевидним, як це впливає з табл. 1.1, є той факт, що в умовах глобалізації суттєво змінюються принципи ефективного розподілу ресурсів, дефіцит яких буде зростати, а відтак і ціна постійно збільшуватиметься. Зазнає змін поведінка індивідів, яка, на думку А. Лейонхуфвуда, відтепер ставатиме більш оптимальною і матиме телеологічний характер. Суттєво розширяться пізнавальні можливості, які вже зараз чітко ідентифікуються гаслом: «Думати глобально, діяти локально». Проблематичною виглядатиме у XXI ст. інституалізація суспільства, адже з одного боку неоліберальна модель не передбачає подальшого посилення ролі інституцій у суспільстві, з другого — в концепції «рівноваги» взаємна узгодженість стратегій припадатиме саме на інституції. Природньо, що за таких умов регіональна модель інтеграційного угруповання швидше за все носитиме дуалістичний характер, де механізми та інструменти регіональної політики стиму-

люватимуть внутрішню гомогенність, а вільний ринок — нерівномірність (гетерогенність).

Локальні угруповання промисловості, науково-дослідних установ та інфраструктури у постіндустріальних країнах нерідко створюють створення світових регіонів, які відтепер виступають не тільки лідерами у виробництві товарів та послуг у своїх країнах, а й глобальними високоспеціалізованими територіями планети з гіперконцентрацією інновацій та інвестицій.

На цей час найбільший світовий регіон сформувався у США у північно-східній частині атлантичного узбережжя. Він має назву Босваш (Бостон—Вашингтон). Це район високої концентрації машинобудування, хімічної промисловості та банківсько-фінансової сфери (Нью-Йорк). Його роль у світовій економіці важко переоцінити.

Наведені вище міркування дозволяють сформулювати якості концептуальної моделі регіоналізації світу, які повинні базуватися на модифікованому системному підході. В основу пропонуваної концепції було покладено кілька методологічних ідей:

1) **Системність**. Будь-яка суспільно-економічна модель утворює структуру, основні елементи якої тісно пов'язані між собою і взаємозалежні один з одним. Порушення хоча б одного з елементів спричинює зміну всієї структури. Наприклад, фінансова криза у Південно-Східній Азії у середині 90-х років XX ст. суттєво вплинула не тільки на виробництво у цих країнах, а й на товаровиробників комплектуючих в Європі та Латинській Америці.

2) **Ієрархічність**. Наявність низових таксонів (неподільних базових регіонів), що поєднуються у відповідності з національним законодавством у регіони більш високого рангу. Між ними існують тісні зв'язки підпорядкування та державного управління.

3) **Динамічність**. Модель припускає наявність цілої низки змінних, що можуть порушити характер регіональних процесів (світові регіони, кластери тощо), однак в цілому вони не суперечать основній концепції побудови.

4) **Відкритість**. Модель регіоналізації носить відкритий поліструктурний характер, а тому передбачає наявність на будь-якому рівні багатьох технологічних, економічних та політичних зв'язків.

5) **Стійкість** пов'язує регіони в єдину цілісність і забезпечує високий ступінь їхньої здатності до саморегулювання (думається, що в умовах світових фінансових криз останніх десяти років

можна було б говорити й про можливість транспарентного відновлення у післякризовий період).

6) **Конгруентність** передбачає виокремлення нової території більш високого таксономічного рангу, з новими спільними якостями, що є генералізованими до раніше існуючих територій низового рівня.

7) **Циклічність**, що визначається стиснутою амплітудою коливань ділової активності, зумовленого наявністю конкурентних галузей «старої» та «нової» економік.

Такі підходи дозволили побудувати авторську «Теоретичну модель регіоналізації світу» (рис. 1.2). Праворуч у ній наведені приклади застосування, які пояснюють сутність виділення складових. При цьому використовуються два підходи: географічний, який базується на територіальній, інколи на територіально-галузевій єдності регіонів, та інтеграційний, що передбачає наявність ієрархічних та таксономічних зв'язків окремих компонентів.

		Приклади застосування		
		Географічний підхід	Інтеграційний підхід	
СУБРЕГІОНИ	Світові регіони	Метареґіони	Північна Америка, Африка, Європа, Азія	Світове господарство в цілому чи окремі його складові
		Метареґіони	Західна Європа, Південна Європа, Східна Європа, Центральна Європа, Центральна Америка	ЄС, НАФТА та ін.
	Інноваційні територіальні об'єднання (кластери)	Макрореґіони	Україна, Франція, країни Балтії	Господарський комплекс країни
		Мезореґіони	Економічні регіони України (Донбас, Полісся, Карпатський тощо)	Територіально-виробничі об'єднання
		Мікрореґіони	Західний Донбас, Чернігівське Полісся	Мікрореґіональні об'єднання
		Локальні регіональні утворення	м. Черкаси, м. Луганськ	Комбінати, об'єднання тощо

Рис. 1.2. Теоретична модель регіоналізації світу (В. Чужиков, 2000)

Інтеграційний підхід визначається наявністю стійких економічних зв'язків та високим рівнем їхньої компліментарності, а також такою оптимізаційною моделлю, яка б робила регіон висококонкурентним серед інших формувань, що є неминучим через синергію закладених зусиль.

В основу географічного підходу покладено спільне розташування регіонів. Рівень економічних зв'язків при цьому враховується, але не може бути визначальним.

При розгляді регіональних моделей метарівня було взято за основу процес формування глобальних регіонів, які є домінантними у світогосподарських відносинах. На рівні мегарегіонів можна говорити про формування таких регіонально-господарських утворень, якими, безперечно, є ЄС, НАФТА. На макрорівні виділяють окремі країни зі значними населенням та площею. Країни Балтії можна розглядати також у контексті виділення макрорегіонів, однак при проведенні макроекономічних порівнянь доцільніше розглядати кожну країну окремо. Інтеграційний підхід на цьому рівні дозволяє ідентифікувати господарський комплекс з численними технологічними, економічними та іншими зв'язками. Він може бути централізованим і децентралізованим залежно від державних механізмів регулювання економіки та тих форм власності, які притаманні певній країні.

Мезорегіони представлені територіальними утвореннями в межах певної країни. У Росії їх налічують 12, в Україні — 8, у Польщі — 7. Цей рівень є основним при здійсненні певної регіональної політики, основним завданням якої є створення умов для подальшого збалансованого соціально-економічного розвитку територій. Регіони через розміщені на їхній території конкурентоспроможні фірми можуть мати самостійний вихід на світові ринки і реалізовувати там свої експансіоністські стратегії. Прикладом таких утворень можуть бути федеральні об'єкти в США, ФРН, Росії (Татарія, Тюменська область).

Схема мезорегіонів у нашій державі, що була запропонована Радою з вивчення продуктивних сил НАН України, має швидше аналітичне значення, ніж прикладне, однак на рівні регіонів обласного рангу вона зазнаватиме певних змін через утворення специфічних міжнародних формувань — вільних економічних зон, технопарків, технополісів, єврорегіонів тощо. При визначенні мікрорегіонів виділяють дрібні формування у межах територіально-адміністративних одиниць. Це можуть бути місцеві агро-

промислові комплекси, машинобудівні та металургійні об'єднання, рекреаційні системи нижчого порядку тощо.

Локальні регіональні утворення мають вирішальне значення для подальшого розвитку будь-якої країни. На цьому рівні можуть існувати як комбінати, спеціалізовані локальні комплекси, так і кластери (фільери). Вважається, що найбільш життєздатні форми інноваційної активності розбудовуються на основі диверсифікації виробництва, хоча прикладів успішної реалізації моноспеціалізованих кластерів також існує достатньо. Такі особливості руху капіталу чітко визначили високий рівень локалізації господарської активності в країнах-лідерах. В Європі зокрема виникло кілька островів інновацій. Ними стали Париж (Іль-де-Франс), Великий Лондон, Рейнсько-Рурська область, агломерації Франкфурта-на-Майні, Штутгарта, Мюнхена, Мілана, Турина, а також Ліон-Гренобль. Аналогічні центри існують в інших країнах, зокрема у Швеції, Фінляндії, Данії.

Наведене вище нове бачення регіону та його місця у глобальній економіці дозволяє з позиції системного і частково сферного підходу (він, до речі, сприймає таксономію) визначитися з понятійним апаратом, яким користуються у сучасній міжнародній економіці.

З нашої точки зору, регіоналізація являє собою процес консолідації ієрархічних таксонів, які мають значний рівень соціально-економічної гомогенності у межах певної території, забезпечують доволі високу сталість господарської системи та відповідний рівень її конкурентоспроможності, який досягається через максимізацію прибутку та зниження трансакційних витрат.

Виходячи з цього, регіональна динаміка в авторському баченні визначається як просторовий рух ієрархічних територіальних одиниць та їхніх конгломератів до більш глибоких об'єднувальних форм, який ідентифікується відповідними темпами, масштабами та структурними зрушеннями упродовж певного часового лагу (як правило, від 3-х до 10 років).

Ці визначення «регіоналізації» та «регіональної динаміки» дозволяють перейти до наступного етапу предметизації термінології — ідентифікації суті регіональної політики. Якщо раніше до останньої дефініції додавалося слово «держави», то зараз у зв'язку із посиленням діяльності наднаціональних структур, які мають свої пріоритети на локальних рівнях, доцільно визначати регіональну політику як комплекс адміністративно-юридичних,

соціальних, економічних та екологічних заходів, який на узгодженій основі реалізують місцеві та національні органи влади, а також наднаціональні структури (структурні фонди ЄС, приміром) з метою подолання диспропорційності розвитку між активними та депресивними регіонами через селективну систему механізмів та інструментів.

Виходячи з цього, регіональну модель можна визначити як частину національної чи інтеграційної моделі розвитку, що базується на відповідному відборі оптимальних засобів, форм і механізмів здійснення регіональної політики, яка відповідає пануючій на цей період економічній парадигмі. Тому конче важливим моментом є дослідження регіональної динаміки не тільки у внутрішньому, а й в глобальному конкурентному середовищі.

Один з фундаторів сучасної геоекономіки французький соціолог Жак Бодо вважає (1993), що глобальний капіталізм являє собою тенденцію (фазу людської історії) і водночас політичну програму з деякими певними рисами ідеології. Будучи переконалим, що концептуально пропонує теорія потребує розроблення універсалістської моделі, він все ж таки відзначає: «...глобальний капіталізм породив глобальні ТНК з їх експансіоністською моделлю розвитку» (с. 94).

Такої ж думки дотримуються американські дослідники W. Hutton, A. Gidens (1999), вважаючи, що глобальний капіталізм може дозволити собі експериментувати, приміром, через Міжнародний валютний фонд. Саме країни з транзитивною економікою можуть бути обрані в якості «гвінейської свині» (сленг — піддослідний кролик). До них автори відносять й Україну (р. 88) (це судження в багатьох випадках є суперечливим з позиції сьогодення, адже результати, які отримали країни ЦСЄ та держави Центральної Азії, є доволі різними), так саме як і рівень життя їх народів.

Ж. Карло та П. Савона (Італія) (1997) використовують інший термін, який не менш вдало характеризує динамічність глобалізації світу, — «турбокапіталізм». Вони переконані, що основною загрозою, яку несе в собі це явище країнам, є «нездатність підтримувати власний рівень благополуччя і зберігати своє положення за умов нового міжнародного поділу праці» (с. 12).

Глобалізація сприяє не тільки посиленню нерівності у розподілі доходів, а й викликає суттєву трансформацію особистості (на ментальному, психологічному рівнях), а тому кожна країна потребує розроблення системи політичних блокувань тих турбо-

процесів, які можуть завдати шкоди національним господарствам та національній свідомості. На превеликий жаль, ця проблема є досить далекою від вирішення, оскільки потребує інших підходів та значних коштів, у витрачання яких дуже мало зацікавлених.

Геоекономічні полюси, що склалися у XX ст., — США, Японія та Західна Європа — будуть, очевидно, домінувати у світі ще й у першій половині XXI ст., хоча «клуб лідерів» розширюватиметься беручи до уваги значні успіхи економік Китаю, Індії, Бразилії та інших держав. Нова диспозиція країн-лідерів у світі може викликати відчутні зміни на геоекономічному просторі інших частин суходолу та акваторії світового океану. З огляду на це оптимістичних та песимістичних прогнозів не бракує. Досить показовою при цьому є точка зору американця D. Korten (1999), який, справедливо вважаючи, що існує реальна загроза перетворення світового господарства у гігантське фінансове казино у досить песимістичних тонах змальовує майбутню картину світу, де тон задають банкіри, фінансові менеджери та спекулянти фондових бірж (р. 30).

Наведені вище точки зору звісно не можуть претендувати на повну довершеність, проте дозволяють визначити основні тенденції регіонального руху XXI ст.:

1) посилення регіональних суперечностей та бунти «багатих» регіонів проти «бідних» являтимуть собою велику загрозу для виживання національних господарств чи, навіть, цілих інтеграційних угруповань, до складу яких вони входять. Аналоговим рівнем ідентифікації таких дій може слугувати процес посилення соціально-економічної асиметричності в межах однієї держави чи певного союзу;

2) глобальні процеси інтернаціоналізації та локалізації, що матимуть місце у світовій економіці, призведуть до виникнення «міст-держав», «міст-регіонів», які будуть взаємодіяти між собою у межах панрегіонів; «сингапурізація» держав спостерігатиметься у країнах-лідерах та в окремих містах держав «третього світу»;

3) найбільш стійкими регіональними утвореннями будуть малі суверенні держави. В ЄС, приміром, більш за все виграють невеликі країни (наприклад, Люксембург та Ірландія), де регіональна диспропорційність відчувається досить слабо, а концентрація інвестицій та інновацій є доволі високою;

4) солідаризування (інтеграція) регіонів стане можливою лише за умов узгоджених спільних інтересів. Якщо ж цей процес уповільниться чи навіть стане від'ємним, виникатимуть дезінтегра-

ційні процеси, які в черговий раз перерозподілять регіональні та субрегіональні пріоритети;

5) країни, що розвиваються, будуть постійно конкурувати між собою заради отримання більшої економічної допомоги з боку західних країн, однак її ефективністю будуть незадоволені всі. Зовнішній борг країн «третього світу» буде у кілька разів перевищувати реальний ВВП, що виробляється цими державами протягом року;

6) відбуватиметься подальша диференціація колишніх радянських держав, частина яких, як вважає G. Stapelfeld (1998), досить швидко перейшла від країн другого світу до країн третього (р. 35), а це буде нагадувати ситуацію з країнами, що розвиваються, з тією лише різницею, що відбудеться черговий перерозподіл близьких і далеких від Заходу (ЄС, США) та Сходу (Японія, Південна Корея) територій;

7) зросте роль віртуальних моделей економічної діяльності, регіональна складова яких поки що не може бути ідентифікована у сучасних умовах.

Пропонована картина світу є маловтішною та песимістичною, однак нерідко численні дослідники наводять й інші аргументи, що говорять про прямо протилежні тенденції. Ось чому деякі фахівці, зокрема Ж. Карло та П. Савона (1997), чітко вказують на можливість раптового (можна навіть вжити інший термін — «вибухового») розширення великих інтеграційних союзів. На їхню думку, це має статися протягом найближчих двадцяти років, а потім «після виснаження ресурсів дешевої робочої сили країн Східної Європи, завдяки її інтеграції до європейського економічного простору¹, а також зростання благополуччя і, відповідно, заробітної плати трудящих, Європа буде вимушена звернутися до країн півдня Середземного моря» (с. 22—23). Тобто автори передбачають розвиток територіально-інтеграційних тенденцій на схід до кордонів з Росією та на південь до країн Тропічної Африки, а Середземне море вже не буде розділяти, а буде об'єднувати. Справедливість висловлених італійцями прогнозів була підтверджена у 2004 році, коли ЄС водночас збільшився на 10 членів, а у 2007-му до них додалися ще двоє — Болгарія та Румунія.

¹ Висновок зроблений дослідником 1997 року, знайшов своє чітке відображення у концепції «Ширша Європа — сусідство» (Послання Європейської Комісії Європейській Раді та Європарламенту від 11 березня 2003 р.), де визначаються межі спільного європейського економічного простору.

Якщо взяти до уваги, що країни Південної та Центральної Америки тяжітимуть до економічного блоку НАФТА, а Східної та Південно-Східної Азії — до нової організації, що має замінити АСЕАН, то вакуум (економічний та політичний) мають утворити Росія (та деякі країни СНД), країни Центральної та Південної Азії та Тропічної Африки. Цей мегарегіон можна назвати ризиковим щодо перетворення на глобальну депресивну зону зі значними внутрішніми економічними проблемами, великим нагромадженням зброї та потенційною можливістю повернення до тоталітарних режимів.

Регіоналізація світу, з погляду внутрішньої та зовнішньої політики, має дві взаємопротилежні закономірності. На мета- та мегарівні відбувається формування великих міжнародних об'єднань, які конкурують одне з одним. Вони забезпечують певні переваги на макрорівні, хоча досягти повної єдності при цьому досить важко. На мезорівні має місце інша тенденція — розвинуті регіони не хочуть утримувати слабких в економічному відношенні територій, однак вимушені з цим змиритися через національну ідею єдності. За наявності національно-етнічних та соціально-економічних суперечностей на цьому рівні процес дезінтеграції стає неминучим (Югославія, СРСР). Разом з тим, процес загострення глобальної конкуренції каталізує інтеграцію тих країн, які ще донедавна мали глибокі протиріччя, але вже на якісно новій основі. Вступ Чехії та Словаччини (2004) до ЄС є доволі показовим прикладом.

Виділяючи певні територіальні формувань у різнорівневій регіоні слід пам'ятати про необхідність таксономізації пропонованих утворень (про це вже йшлося раніше), які, на думку Е. Б. Алаєва (1983) носять назву ексклавів за відношенням до материнського таксону (тобто основної одиниці, навколо якої регіонотворення відбувається) та анклавів за відношенням до оточуючої його території (с. 69). Зроблене московським автором ще на початку 80-х років XX ст. припущення щодо територіальної єдності регіону та можливого загострення проблеми ексклавізації та анклавізації в умовах великої за площею країни парадоксальним чином підтвердилося наявністю деяких суб'єктів Російської Федерації, які важко регіоналізувати, хіба що через посилену централізацію країни. Характерним прикладом може слугувати Калінінградська область, яка не має прямого транспортного сполучення з будь-яким материнським таксоном, а тому, з одно-

го боку, має шанси швидше інтегруватися до світової економічної спільноти (її географічне розташування дозволяє це зробити), з другого — обмежена це зробити через великий тягар у вигляді федеральних законів, наявності занадто замілітаризованих зон, численних транзитних суперечок з Литвою, які особливо жорсткими стали після вступу цієї країни до ЄС (2004) та входу до Шенгенської зони (2008).

Прикладами успішної коінтеграції інших регіонів можуть бути анклав Гонконг (Сянган) та Макао (Аоминь), які після приєднання наприкінці 1990-х років до КНР зберегли економічну незалежність, але інтегрувались політично. Тобто Китай одержав високорозвинуті вільні економічні зони світового рівня, а анклави, у свою чергу, — вільний доступ до найбільшого у світі мега-регіонального ринку.

Якщо зовнішні регіони мають менш окреслені фактори формування, особливо на географічному рівні¹, то внутрішні регіони повинні були б мати більш конкретні, а через це і більш прагматичні концептуальні ознаки. Однак, за винятком країн ЄС, такої уніфікації поки що не відбулося.

На думку канадського автора D. Doherty (1992), є вісім факторів, які зумовлюють регіональну економічну диференціацію:

- ✓ природні ресурси;
- ✓ природні умови;²
- ✓ міжнародна торгівля;
- ✓ регіональні переваги;
- ✓ віддаленість від ринків;
- ✓ рівень освіти населення;
- ✓ інвестиційна справа;
- ✓ урядова політика (р. 327).

У республіках колишнього СРСР існувала подібна до вищеназваної факторизація виділення регіонів. Однак такі вагомні складові, як «міжнародна торгівля», «регіональні переваги», «інвестиційна справа» практично не враховувались, а людський капітал (кваліфікація трудових ресурсів та рівень освіти) розглядався як важливий фактор розміщення наукоємкого виробництва, проте недостатньо реалізований, навіть за тих часів.

¹ На інтегральному рівні принципи формування регіонів визначаються відповідними нормативно-правовими актами про утворення.

² Мається на увазі клімат.

За сучасних умов основними факторами ідентифікації регіонів на мезорівні виступають такі складові:

1. Спільне географічне положення.
2. Територіальна єдність.
3. Відносна природнокліматична однорідність.
4. Подібна спеціалізація.
5. Спільні виробнича і соціальна інфраструктури.
6. Наявність стійких економічних внутрішніх зв'язків.
7. Формування спільних інтересів територіально-адміністративних одиниць щодо реалізації єдиної регіональної політики.
8. Відносна демографічна єдність.
9. Подібний за якістю людський капітал.

Досліджуючи динаміку розвитку економічного регіону слід враховувати також його інвестиційну привабливість та інвестиційну ємність, характер зовнішньоекономічних зв'язків, особливості внутрішніх стосунків на макрорівні, а вивчаючи світові регіони — ще й рівень відкритості економіки, питому вагу регіону в виробництві певних видів товарів та послуг у мега- та метарегіональному середовищі. Застосування динамічних моделей економічного зростання нерідко призводить до швидких структурних змін на внутрішньо- та зовнішньорегіональному рівні. Розроблення та впровадження новітніх технологій, які докорінно змінюють характер виробництва та принципи його організації, парадоксальним чином стимулює появу зон швидкого економічного зростання. Це явище, відоме як техноглобалізм, нерідко ототожнюють зі змінами у внутрішній та зовнішній регіональній політиці європейських країн у 1980-х — 1990-х роках.

Європейська концепція формування внутрішніх регіонів у 80-х роках ХХ ст. мала в своїй основі три основні підходи. Перший з них спирався на теорію нульового регіонального зростання, а кон'юнктурні коливання, що мали місце у світі, хоча і впливали на економічне становище локальних утворень, однак досить чітко вписувались у національну систему слабкої позитивної динаміки. Другий підхід передбачав класичне регіональне зростання. Він базувалася на традиційних схемах розвитку економіки регіонів. При цьому вплив федерального та місцевого урядів на економічну ситуацію в них оцінювався досить стримано. Третій підхід, що мав назву «ненульової регіональної політики», ґрунтувався на припущенні, що просторові регіональні системи тяжіють до зростання, яке пояснюється прагненням фірм, що розташовані

на їхніх територіях, максимізувати свій прибуток шляхом підвищення конкурентних переваг своєї продукції. Кожний з цих підходів мав свій механізм. У першому випадку це був перерозподіл доходу, у другому — застосування мобільних факторів виробництва, а у третьому — вплив ендегенних факторів.

Наведені вище підходи, що були представлені в Європі у 80-х роках ХХ ст., передбачали доволі різні системи державного регулювання, які могли базуватися на стимулюванні міграції фірм (перша концепція), стимулюванні міграції робітників та капіталу (друга) та політиці заохочення локальних підприємств (третя). При цьому кожна з концепцій враховувала соціальні та економічні чинники, які значною мірою були подібними, проте цього не можна було сказати про стратегію як фірм, так і держав.

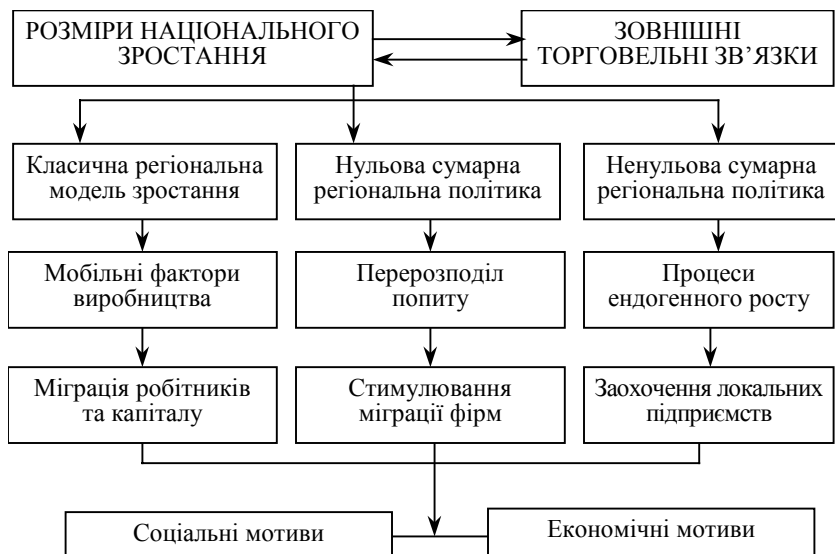

Рис. 1.3. Схематична модель вибору регіональної політики за М. Chisholm (1987, р. 198)

Концепція «ненульової регіональної політики» виявилася бажаною з одного боку — для підприємців і робітників, з другого — для урядів, особливо місцевих, які вбачали в ній засіб подолання депресивності своїх регіонів. Аналіз, зроблений М. Chisholm 1987 р. (рис. 3), досить переконливо говорить, що напередодні

1990-х років європейська регіональна політика передрікала швидкі зміни в мегарегіональній моделі, яку більшість дослідників класифікувала як неоліберальний напрям. Пропонована нижче схема реально відбиває ті особливості вибору моделі регулювання диспропорцій у США та Великобританії, що були характерні для періоду правління Рональда Рейгана та Маргарет Тетчер.

Цінність наведеної вище схеми багато у чому відображає характер сучасного регіону та його еволюцію. По-перше, він перестав бути внутрішнім і його зовнішні торговельні зв'язки визначають його конкурентоспроможність. По-друге, пропонована модель досить добре ілюструє як процеси глобального розриву за Е. Блейклі (2003), про які говорилося раніше, так і розриви в межах держави, що зумовлені соціальними та економічними мотивами. Аналіз, до якого звертається цей автор, теж доволі чітко відображають три основні підходи до формування регіональної політики — заохочення локальних підприємств, стимулювання міграції фірм та міграція робітників і капіталу. Щоправда, запропонована модель М. Chisholm (1987) не може претендувати на всебічне висвітлення глобально-регіональних процесів, адже не передбачає участі чи співучасті в реалізації регіональних стратегій ТНК та ТНБ та врахування їхньої експансіоністської складової, які провокують як гіперактивне зростання територій окремих країн, так і не менш активне згортання економічної активності.

Наведені вище аргументи яскраво свідчать про те, що сучасна модель регіональної політики не може формуватися виключно під впливом урядів та місцевих громад. Більше того, «регіональний егоїзм», який при цьому декларується як система запобіжних заходів, що забезпечують економічне зростання, може призвести до швидкої міграції капіталу та людських ресурсів, переміщення окремих фірм, закриття філій ТНК та ТНБ, а відтак і до подальшого занепаду регіону. Недооцінка ж його потенціалу веде до виснаження місцевих ресурсів, екологічного забруднення, деградації соціальної сфери. Таким чином, адекватність оцінки реального потенціалу регіону, розроблення стратегій його розвитку, ідентифікація його міжнародного конкурентного рівня й у подальшому становитимуть важливу проблему соціально-економічного зростання як локальних територій, так і держави в цілому, вирішити яку можливо тільки за умов інтеграції зусиль з боку фахівців як із міжнародної, так і з регіональної економік. Формою такого «об'єднання» могла б стати «глобальна регіоналістика»,

яку, на нашу думку, слід позиціонувати як нову науку, що має інтеграційний міждисциплінарний характер.

Основними цілями глобальної регіоналістики мають бути: всебічний аналіз локальної динаміки світової економіки, виявлення рівнів міжнародної конкурентоспроможності регіональних таксономічних одиниць різного ієрархічного рівня, розроблення адекватних економічних стратегій розвитку з урахуванням ендогенних та екзогенних чинників, у тому числі світової кон'юнктури на товари та послуги, що виробляються в межах того чи того регіону.

Предмет глобальної регіоналістики визначатиметься як процес посилення економічної динаміки територіальних таксономічних одиниць різного ієрархічного рівня, зумовлений високою мобільністю факторів виробництва та їхньою інтернаціоналізацією, компліментарною дією інституційних структур та реалізацією за допомогою різних поліструктурних моделей стратегій локально-національної та мегарегіональної гомогенізації господарського та соціального середовищ

Диспозицію глобальної регіоналістики як нової синтетичної науки можна визначити через інтегрування та селектування фундаментальної методології нової економічної теорії (neoeconomics), міжнародної та регіональної економік, а також цілої низки інших соціальних та економічних наук, які уособлюють у собі певні складові розвитку регіонів, їхній взаємозв'язок та взаємозалежність. Синергетична дія глобальної регіоналістики полягає не стільки у проведенні паралельних регіональних досліджень, скільки у принципово іншому рівні їхнього узагальнення та отриманні нових результатів, прогнозуванні наслідків реалізації тих чи інших механізмів та інструментів здійснення регіональної диверсифікації, підвищення локальної конкурентоспроможності та соціальних наслідків тих трансформаційних змін, що мають місце в світовій економіці. Саме такий авторський підхід відображено на рис. 1.4, на якому наочно показано також відмінність багатьох підходів до глобалістики як галузі наукознавства, що в глобальній регіоналістиці полягає насамперед у наявності панелі отримуваних результатів.

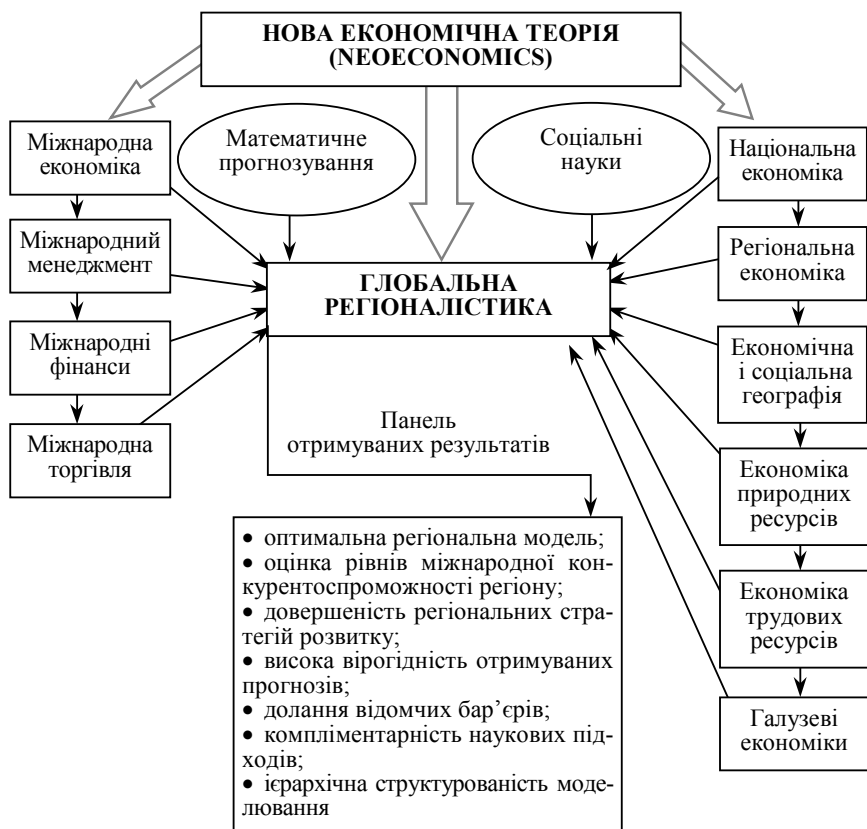

Рис. 1.4. Глобальна регіоналістика в системі міждисциплінарних зв'язків (В. Чужиков, 2008)

Використання методичного апарату регіональної економіки при системних дослідженнях не може дати цілісного уявлення про подальший розвиток тієї чи тієї території, оскільки не враховує впливу світової кон'юнктури на товари та послуги, що виробляються в її середині, наявності протекціоністських заходів у міжнародній торгівлі, глобальної динаміки факторів виробництва, експансіоністські стратегії ТНК та ТНБ. Усе це ретельно досліджується економістами-міжнародниками, проте вони залишають поза увагою аналіз потенціалу конкретного регіону включаючи

його інфраструктуру, характер виробничих відносин у ньому, економічну ментальність населення тощо, тобто всього того, чим володіють фахівці з регіональної економіки. Поєднання методичного апарату цих двох наук допоможе максимально ефективно оптимізувати моделі регіонального розвитку, визначити переваги та ризики здійснюваних реформ, підвищити вірогідність прогнозів, що розробляються, подолати відомчі бар'єри щодо оцінювання регіональної динаміки.

Разом з тим, очікувана конгруентність отримуваних результатів стане можливою лише за умов чіткої методологічної визначеності сучасної економічної теорії, про що говорить А. Лейонхувуд (2006) і з чим повністю можна погодитись, особливо провівши ретроспективний аналіз регіональних теорій.

1.2. Етапи розвитку регіональних теорій (XIX – поч. XXI ст.)

Поняття «регіоналізація» та «локалізація» досить широко використовуються в системі соціально-економічних та політичних наук, однак трактування їхньої сутності через «відомчий» підхід у кожній із галузей знань є різним, оскільки кожна з наук, що вивчає ці поняття, акцентує увагу на тих аспектах, які відбивають саме її специфіку: географічну, соціальну, економічну, технологічну тощо. А тому видається доцільним прослідкувати історичну трансформацію методологічних підходів, що дозволить запропонувати більш ефективне розв'язання системних завдань регіонального розвитку з позиції сьогодення.

Історія регіональної науки налічує не більш як 250 років, хоча окремі дослідники середніх віків і, навіть, античних часів замислювались над причинами економічної могутності одних регіонів та занепаду інших, нерідко пояснюючи це вигодами географічного положення, проте навіть і тоді було незрозумілим чому, наприклад, дві сусідні території Афіни та Спарта мають різні рівні економічного розвитку, прогрес науки і виробництва — у першій з них та високий ступінь бідності та мілітаризації — у другій.

У середні віки вважалося, що найбільш доцільною є концепція самодостатності регіону, який намагався розвивати всі галузі, що забезпечували його незалежність та задовольняли потреби його

жителів. Відсутність спеціалізації та млявий обмін продуктами праці зумовлювали високу бідність як селян та кустарів, так і феодалів. Численні війни за перерозподіл багатств тим не менше не призводили до суттєвого долання країнових диспропорцій, натомість витрати на армію неоднаразово підживляли економіку тієї чи тієї країни. Великі географічні відкриття XIV—XVII століть значно посилили міжнародний товарообмін, а зосередження центрів економічної активності у морських портах стало яскравим підтвердженням практичної реалізації як меркантилістських теорій, так і теорій порівняльних переваг (Д. Рікардо, А. Сміт), які внесли суттєві корективи в розуміння сутності виробничого процесу, попиту та пропозиції на окремі товари й послуги та доцільність обміну ними.

Розвиток машинного виробництва та підвищення продуктивності праці спричинили розширення ринків, формування зон впливу (ринки збуту та джерела сировини), а відтак до концентрації ділової активності в тих регіонах, де мало місце найбільш оптимальне зосередження основних факторів виробництва (тоді це були природні ресурси та робоча сила, з плином часу до них додався ще й вихід до морів).

У XVII—XIX ст. нерівномірність розвитку стала вельми відчутною як на країновому рівні, так і на рівні внутрішніх регіонів, коли почали виділятися міста-лідери (Лондон, Амстердам, Париж, Берлін), портові агломерації (в тодішньому розумінні цього слова) та індустріальні центри вугільної, а згодом і металургійної промисловості. У цей же час відбувається активний процес міграції капіталу, відомий під назвою «колонізація». Український дослідник проф. А. Філіпенко (2007), спираючись на фундаментальну працю R. O'Brien, M. Williams «Global Political Economy. Evolution and Dynamics» (2004), виділив кілька способів експансії заморських територій: завоювання, торгівля, колонізація, заснування портів (Португалія), захоплення портів (Голландія). Парадоксальний вплив таких дій на внутрішні регіони призвів до занепаду багатьох регіонів, які ще донедавна вважалися центрами кустарної промисловості, та суттєво дистанціював їх від портів та столичних регіонів. Проте саме порти Бразилії, Індії та багатьох інших колоніальних країн згодом стали центрами економічного життя в них, а транспортна мережа, що формувалася в цих державах, відображала традиційну структуру експорту сільгосппродукції та сировини в метрополію.

Перші наукові нароби регіональної економіки відносяться до XIX ст. і, як правило, пов'язуються зі становленням «німецької школи» просторової економіки на чолі з В. Рошером, А. Шеффле та Г. фон Шмоллером. Вважаємо, що саме їм вдалося виокремити регіональну складову в класичній політекономії.

Наукове пояснення причин і суті нерівномірності економічного розвитку територій спробували дати К. Маркс та Ф. Енгельс. Основну причину цього явища автори вбачали в різних умовах виробництва, таких як природні умови та ресурси, трудові навички населення, стихійність руху капіталу. Трохи пізніше до «марксистського підходу» в регіоналістиці додалася праця В. І. Леніна «Розвиток капіталізму в Росії», де відповідно до тодішньої статистичної бази наводилися пояснення причин нерівномірного економічного розвитку країни, проте не вказувалися механізми та інструменти виходу з регіональної кризи, а соціалістична революція, як показав подальший досвід СРСР, принципово не могла змінити суть цих диспропорцій. Така заикленість на «першоджерелах» марксистських класиків була серйозним гальмом для розвитку радянської регіональної школи.

Поняття «локальна теорія» (location theory) було введено у першій половині XIX ст. німецьким ученим І. Г. фон Тюненом (Tünen). Він зробив спробу проаналізувати розташування сільськогосподарських товаровиробників навколо міст. На відміну від економістів-географів, які на той час також мали досвід господарського аналізу, автор намагався прив'язати своє дослідження локальних економічних зв'язків до категорій економічної теорії (досконала конкуренція, максимізація прибутку та економічна рента). Німецька територіальна структура, яка була сформована на той час, не дозволяла повною мірою прослідкувати основні закономірності утворення економічних регіонів, однак теоретико-прикладний аналіз локалізації сільського господарства та його спеціалізації (відомий під назвою «кільця Тюнена») був на той час неперевершеним. Заслугою Тюнена можна вважати також те, що він обґрунтував основні положення земельної ренти за місцем розташування, яка певною мірою була продовженням теорії Д. Рікардо. Ідеї Тюнена також були використані сучасниками для дослідження економіки міст.

Більш складні завдання вирішив взяти на себе А. Вебер (Alfred Weber), який розглянув діяльність фірми, що пов'язана з вибором місця розташування в умовах, коли ринок знаходиться в

одному місці, а джерела сировини — в іншому. Поступово ускладнюючи завдання, Вебер дослідив просторові варіації видатків виробництва, а також можливість агломерування господарств. Слід зауважити, що у подальшому цей напрям дістав назву «мікрорівень економічних досліджень». Основне спрощення, якого припустився автор, полягало у тому, що кожна фірма, за А. Вебером, працює в умовах досконалої конкуренції, тоді як добре було відомо, що розташування деяких фірм у певній місцевості робило їх монополістами у виробництві. А тому виникала типова картина, яка була характерною для недосконалої конкуренції.

У 40-х роках XX ст. локальна теорія отримала подальший розвиток у працях А. Льюша, який розширив рамки досліджень Вебера. Він сконцентрував увагу на аналізі схем розташування промисловості, дослідив вплив транспортних витрат та ефект масштабу. Однак вершиною вчення А. Льюша стала все ж таки розробка фундаментальних основ теорії просторової економічної рівноваги. Його книга «Просторова організація господарства», яка побачила світ у 1940 році, набула високої популярності у повоєнний час, коли потреба в регіональній теорії різко зросла. Методологічний підхід А. Льюша дещо відрізнявся від панівного на той час марксистського, який, як зазначалося раніше, пояснював територіальний поділ праці регіональними відмінностями в умовах виробництва (грунти, клімат, природні ресурси, трудові навички населення тощо). Німецький науковець виходив з твердження, що варто враховувати лише два фактори: ефект концентрації виробництва в одному пункті та транспортні витрати щодо переміщення продукції до споживачів. Незважаючи на таке спрощене розуміння причин нерівномірності розвитку регіонів, розробники сучасних моделей інноваційного економічного зростання пояснюють економічний ефект останніх саме такою бінарністю факторів.

Швидкий розвиток зовнішньої торгівлі та посилення ділової активності у портах та столичних агломераціях, а також перетворення останніх на експортні зони та території швидкого економічного зростання звів нанівець геометричну модель німецького науковця В. Лаунхардта, яка ще на початку XX ст. дозволяла знаходити пункти оптимального розміщення окремого промислового підприємства відносно джерел сировини і ринків збуту продукції. Зазнала змін та уточнень регіональна теорія іншого

німецького економіста і соціолога А. Вебера з його методологією «чистого штандарту», яка вперше в системі соціально-економічних наук передбачала формування механізму мінімізації загальних витрат виробництва в умовах закритої на той час національної економіки.

Новий імпульс регіональним дослідженням надали роботи шведських економістів Е. Хекшера і Б. Оліна, які традиційно у міжнародній економіці та економічній теорії належать до класичних праць зі світової торгівлі, проте назва книги «Міжрегіональна і міжнародна торгівля» та викладені в ній нові погляди на регіон, а відтак і Нобелівська премія в галузі економіки, яку вони за неї отримали, дозволили актуалізувати в системі соціально-економічних досліджень не лише глобальну складову, а й чітко визначити локально-регіональний аспект внутрішньої торгівлі, яким нерідко почали нехтувати у подальших дослідженнях. Доволі цінними в плані пояснення для регіонального аналізу були ситуації локальних відносин між окремими таксонами у Британії, Швеції, Португалії.

З кінця 50-х років XX ст. поняття «локалізація» поступово трансформується як за змістом, так і за сферою застосування. Американський дослідник В. Ізард¹ (W. Isard) започаткував новий термін і напрям дослідження — «просторова економіка» (*space economy*), який напряду пов'язав з локалізацією територій, чим розширив рамки дослідження фахівців з регіональної економіки. Великою заслугою В. Ізарда є те, що він адаптував методи макроекономіки для вивчення особливостей регіонів та їхніх міжнародних зв'язків, розробив теорію промислового комплексу та обґрунтував доцільність міждисциплінарного підходу під час розв'язання складних регіональних проблем.

Приблизно з цього самого періоду відбувається розмежування двох основних напрямів у локальній економіці. У ній виділяються макрорівень і мікрорівень, а тому «локалізацію», тобто «зосередження», вже не розуміють як синонім терміна «регіоналізація» і все частіше починають використовувати дефініцію «регіональна економіка» (*regional economics*), яку визначають як розділ економічного аналізу, що вивчає територіальне розміщення економічної діяльності та диференціацію рівнів економічної активності регіонів.

¹ Перекладають українською також як Айзард.

Подальший розвиток німецької школи регіоналізму пов'язувався з виходом у світ фундаментальної праці В. Кристаллера «Центральні міста у Південній Німеччині», згідно з якою зони обслуговування та збуту з плином часу оформлювалися у правильні шестикутники (соти бджіл), в яких мінімізується середня відстань для збуту продукції та поїздок за покупками. У даному випадку В. Кристаллер продовжував розвивати теорію А. Льюша, але не враховував повною мірою ендегенні та екзогенні фактори впливу на розвиток регіонів, приміром діяльність ТНК, яка стрімко набирала обертів в 70-ті роки XX ст., розвиток транс'європейських перевезень тощо, а відтак його ґратки виглядали доволі формалізованими і з посиленням процесів європейської інтеграції втратили сенс.

Усе сказане вище дозволяє визначити найбільш суттєві теоретичні витоки сучасної регіоналістики, які були сформовані у XIX — першій половині XX ст. і добре ілюстрували характер пошуку ефективної моделі регіональної політики та адекватної методології самої науки, яка увібрала в себе чотири основні джерела: міжнародну економіку, економічну теорію, макроекономіку та мікроекономіку (табл. 1.2), та визначили теоретичну складову нових методологічних підходів, що почали формуватися у 70—80-х роках XX століття.

Таблиця 1.2

ТЕОРЕТИЧНІ ДЖЕРЕЛА СУЧАСНОЇ РЕГІОНАЛІСТИКИ

Порядковий номер	Назва та суть у цілому
1	Теорія загальної рівноваги та оптимуму (Л. Вальрас, В. Парето). (Розглядається господарство у цілому, ігнорується просторовий фактор)
2	Мікроекономіка (А.Маршалл) (Вводяться нові дефініції вартості місцеположення — situation vague та зовнішньої економіки — external economics) ¹
3	«Просторова економіка» (Raumwirtschaft) як складова частина німецької історичної школи політекономії (XIX ст.) — (В. Рошер, А. Шеффле, Г. фон Шмоллер)
4	«Інтеграція теорії торгівлі та теорії розміщення господарства» — А. Вебер ²

¹ Marshall A. Principles of Economics. — London, 1910. — P. 441.

² Weber A. Die Standortlehre und die Handelspolitik // Archiv für Sozialwissenschaft. — 1911. — Bd. XXXII.

Закінчення табл. 1.2

Порядковий номер	Назва та суть у цілому
5	«Посднання міжнародної торгівлі та теорії розміщення» (А. Льош) ¹
6	«Модифікація теорії торгівлі, урахування просторових факторів» (Б. Олін) ²
7	«Неокласична теорія та урахування територіальної диференційованості господарства» (Р. Куенне, Л. Лефебер) ³
8	«Концепція міжрайонної нерівноваги» (Г. Мюрдаль) ⁴
9	«Теорія незбалансованого зростання» (Ф. Перру) ⁵

Відібрані для аналізу джерела регіональної теорії не є випадковими, адже вони можуть, або хоча б певною мірою дозволяють визначити особливості формування методологічних підходів, притаманних цій науці у 80-х—90-х роках ХХ ст. До складу таблиці не потрапили «кільця Тюнена» та «бджолині соти Кристалера» виходячи з того, що геометричні форми просторового планування далеко не завжди себе виправдовують у сучасній економіці, адже рельєф, податкові пільги депресивним регіонам, регіональні цикли та інноваційні форми швидкого економічного зростання унеможливлюють процес математичної довершеності планування регіональних моделей.

Початок 80-х років ХХ ст. характеризувався новими підходами до формування методології сучасної регіоналістики і без сумніву став черговим етапом розвитку науки. Ідеї В. Парето було покладено в основу «теорії ігор», які передбачали формування індивідуальних раціональних рішень, що були прийняті в умовах недостатньої (асиметричної) інформації. У працях Нейманна та Моргенштерна, Ф. Еджверта та Бачараха (М. Bacharach) пропонується проведення кооперативної гри з певним списком учасників (n), у ході якої гравці обмінюються інформацією та утворюють коаліції. Результати, які вони при цьому отримуються, мають чотири основні інтерпретації: рівновага за Парето, домінування одного гравця, рівновага за Нешем, рівновага за Стакелбергом.

¹ *Леш А.* Географическое размещение хозяйства. — М.: Прогресс, 1959.

² *Ohlin B.* Interregional and International Trade. — Cambridge, 1967.

³ *Kuennen R.* The Theory of General Economic Equilibrium. — New York, 1963.

⁴ *Myrdal G.* Economic Theory and Under-developed Region. — London, 1957.

⁵ *Perroux F. L.* L'Economie du XX siecle. P.U.F. — Paris, 1961.

Найбільш поширеними стали підходи до моделювання ситуації по лініях «Центр—регіони» та «Велике підприємство — регіон-Центр».

Теорія неоінституціоналізму, що стала доволі популярною у 1990-х роках, частково пояснювала наявність диспропорцій регіонального розвитку і передбачала, що за допомогою створюваних структур регулювання та відповідних фінансових механізмів та інструментів можна досягти стійкої конвергенції активних та депресивних зон. Ця теорія стала базовою при формуванні більш конкретних теорій трансакційних витрат, теорії прав власності, теорії громадського вибору, логіки колективної дії (М. Olson, 1982), теорії інституціональних змін (Д. Норт) та багатьох інших. Частково вони знайшли своє втілення в розробці поліструктурної регіональної моделі ЄС.

Доволі популярними у цей період стають теорії соціальної антропології та соціального капіталу Х. Пляйнеса (1998) та М. Olson (2000), які ставили в основу регулювання пропорцій людину та оцінювали регіональні звершення через призму не економічних, а соціальних показників.

Новим етапом розвитку регіональних теорій без сумніву були 90-ті роки ХХ ст. Цей період можна вважати етапом становлення глобальної регіоналістики, адже роль зовнішніх факторів у розвитку регіонів суттєво зростала у цей період.

Інтернаціоналізація виробництва, стрімка експансія провідних ТНК на світові, у т.ч. європейські ринки у 90-ті роки ХХ ст. внесли певні корективи у «геометричну» модель теорії центральних місць перш за все в плані корегування їхньої ієрархії. Американський дослідник М. Портер (1993) вперше звернув увагу на посилення конкуренції на регіональних ринках через створення в них локалізованих інноваційно-інвестиційних моделей швидкого економічного зростання — кластерів, технопарків, технополісів. Швидка динаміка їхнього переходу від місцевого рівня до міжнародного не вписувалася ані у теорію А. Льюша, ані у геометричну модель В. Кристаллера. Суперечності між регіональною та міжнародною економікою призвели до того, що вже на початку 90-х рр. ХХ ст. розпочалося масове продукування новітніх теорій (передусім європейського регіоналізму) та імплементації декларованих у них постулатів у національні та наднаціональні програми регіонального розвитку, а наукові пріоритети «регіонального новаторства» змістилися від німецької школи регіоналістики до британської.

Подальший розвиток методології регіональної економіки тягів до створення складних економетричних моделей, які нерідко були еквівалентними національним. Бажання ж виділити специфічні моделі регіонів було характерним для країн, що мали значну площу своїх територій, які істотно різнилися за рівнем економічного і соціального розвитку. Такий підхід панував у СРСР, а політика, що проводилася, дістала назву «нівелювання». Зміщення продуктивних сил на схід відбувалося в СРСР протягом кількох десятиліть. З одного боку, конче важливим було освоєння нових земель у Казахстані, прокладання каналів у Середній Азії, будівництво найпотужніших у світі ГЕС у Сибіру, з другого — гальмувався розвиток центральних регіонів європейської частини СРСР, оскільки пріоритетним на той час був екстенсивний тип економічного зростання.

Регіональна економіка в СРСР: успіхи та ідеологічні забобони (міні-кейс)

Регіональна економічна наука в СРСР мала досить суперечливий характер. Поруч з блискучими ідеями щодо факторів розміщення виробництва М. Баранського, теорією енерговиробничих циклів М. Колосовського та багатьох інших напрацювань, ідеологічна обмеженість марксистсько-ленінського підходу щодо планування розвитку територій постійно давала себе знати. Якщо в західних країнах у 1980-х — 1990-х роках сформувалася ціла низка прикладних наук: регіональна макроекономіка (regional macroeconomics), теорія міжрайонної торгівлі (interregional trade theory), міська економіка (urban economics), теорія регіонального зростання (regional growth theory), то подібні підходи в радянській економічній географії та районному плануванні не були прийнятними. Західна методологія регіонального аналізу постійно зазнавала нищівної критики. Парадоксальними виглядає точка зору академіка М. Некрасова, який у 1978 р. видав книгу «Регіональна економіка», а в 1981 році у передмові доволі глибокого дослідження «Буржуазная региональная теория и государственное-монополистическое регулирование размещения производительных сил» А. Сапожникова та М. Смольникова її ж називає «визнаним ядром буржуазної теорії» (с. 7).

Тим не менше, знайти гармонійну єдність соціалістичного та капіталістичного підходів М. М. Некрасов спробував у вищеназваній монографії «Регіональна економіка». У цій книзі вперше

були визначені принципи, напрями та пріоритети регіонального розвитку в СРСР, обґрунтовано роль зміщення продуктивних сил на схід та шляхи долання диспропорцій, існування яких вже визнавалося відкрито. Важливим міжнародним аспектом регіональної політики вважалося формування спільних інтеграційних територій країн-членів РЕВ (с. 51—61). Досить симптоматичним є той факт, що вже через двадцять років такі інтеграційні форми, як сврорегіони між Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією відтепер вже країнами ЄС та Україною стали вважатися пріоритетами міжнародної регіональної політики. Візьму на себе право стверджувати, що західні ідеї регіоналізму все ж таки проникали в тодішню тоталітарну країну, проте модель планової економіки не дозволяла застосовувати визнаний в Європі інструментарій регіонального регулювання, а політика нівелювання (прописка, північні коефіцієнти, створення територіально-виробничих комплексів на Сході, стимулювання міграції в Сибір та на Далекий Схід), далеко не завжди була успішною і мала в своїй основі значно більше елементів примусу, ніж економічного вибору.

Починаючи з 90-х років ХХ ст. регіональна диференціація між країнами світу набула ще більшого розмаху внаслідок глобалізації світогосподарських процесів. Поняття «регіоналізація» почало ідентифікуватися у двох вимірах: внутрішній регіон країни та зовнішній, який об'єднує групу країн географічно або економічно. Інколи ці два підходи могли інтегруватися, наприклад, коли ця дефініція застосовується за відношенням до утворення високоінтегрованих угруповань (НАФТА, ЄС та інші), однак низовою одиницею регіоналізації все одно виступав регіон. Разом з тим, нерідко поняття «локалізація» та «регіоналізація» все ще ототожнюють. Ю. Шахід (1999) (Всесвітній банк) вважає, що «Локалізація передбачає наявність автономії і можливість політичного самовиразу регіонів і територіальних співтовариств» (с. 2). Низова лексична одиниця при цьому в українській та російській мові відсутня, а в англійській «locality» — означає адміністративний район або місцевість. А тому більш доцільним виглядає використання поняття «локалізація» тоді, коли мова йде про невелику територію з високою концентрацією (зосередженням) певних факторів виробництва чи виробництва в цілому.

Наприкінці 90-х років у системі соціально-економічних наук все частіше починають використовувати термін «асиметрія», який визначається більшістю дослідників як порушення рівнова-

ги у розвиткові того чи іншого процесу, яке невинно призводить до занепаду інших елементів цілісної господарської моделі, і у першу чергу це стосувалося ринків. Так, ще 1970 р. G. Akerlof звернув увагу на дослідження ринків з асиметричною інформацією, добре відомою серед фахівців як «ринок лимонів», а вже у 2001 р. він разом із М. Спенсом (Michael Spence) та Дж. Стігліцем (Joseph Stiglitz) отримали Нобелівську премію за дослідження ринків з асиметричною інформацією, яка також базувалася на теорії ігор (asymmetrical games). Канадські та американські економісти Q. Grafton, L. Pendleton, H. Nelson (2001) визначають явище надходження асиметричної інформації як таку ситуацію, коли одна зі сторін володіє більшими знаннями про трансакції ніж інша (р. 14), що невинно веде до необхідності робити вибір між очікуваними результатами дослідження.

Наприкінці XX ст. доволі популярними стають дослідження ринків з асиметричною інформацією. Це було зумовлено тим, що в системі соціально-економічних наук все частіше починають аналізувати складні явища, які не піддавалися звичайному аналізу. Найбільш характерним прикладом можна було вважати фінансовий сектор, який був напряму пов'язаний з теорією вартості. Американський дослідник Р. Monteil (2003) з Массачусетського технологічного інституту вважає, що розглядати економічну асиметрію можна лише виходячи з оцінки витрат (evaluation costs) (р. 195), в регіональній економіці таким індикатором могли б бути втрати від неефективного розміщення.

Якщо у XX ст. монетарна та регіональна теорії розвивалися паралельно, то введення у 2002 році нової колективної валюти євро поставило як реальну теоретичну проблему оптимальних валютних зон. Цю ситуацію починають аналізувати як європейські, так і американські економісти. У загальному вигляді вона зводилася до наступного: зсув кривої пропозиції долара праворуч, який можна інтерпретувати як ендегенний шок, швидше за все спровокує шок екзогенний, а відтак обсяги зовнішньої та внутрішньої торгівлі можуть впасти і призвести, за висловом німецького економіста Н. Siebert (2002), до «асиметричного шоку» (р. 155), який впливатиме на всі галузі суспільного життя ЄС. Прикладами таких шоків, які були характерні для останнього десятиріччя XX ст., цей економіст називає об'єднання Східної та Західної Німеччини, імплементацію Італією та Великобританією у своє законодавство (1992) основних правил європейського механізму валютних обмінів тощо.

Шоки асиметричні, а з плином часу і симетричні, на початку ХХІ ст. перестали бути тільки загрозою і могли суттєво вплинути на світові валютні ринки, криза на яких могла завдати шкоди будь-якому внутрішньому регіону, а тому найбільш цінними виявилися такі системні дослідження, які враховували максимальну кількість чинників. У зв'язку із цим досить показовим є приклад данського вченого Т. Jeppesen (2002) щодо встановлення прагматичної моделі «локальної максимізації» проблеми асиметрії (р. 109), яку він співвідносить з управлінням охорони оточуючого середовища на двох рівнях: національному і місцевому. На наш погляд, такий підхід в узагальненому вигляді може бути використаний і в інших напрямках дослідження. Локальна максимізація проблеми може бути представлена за Т. Джепсеном у такому вигляді:

$$\max_{X_L} W_L = \int_0^{X_L} (D_L + MG - MC)(x) dx, \quad X \geq 0, \quad (1)$$

де $\max_{X_L} W_L$ — локальна максимізація проблеми;

X — рівень якості оточуючого середовища;

X_L та X_c — локальні та центральні показники якості;

$D_c(X)$ — центральна владна оцінка, зворотня до кривої попиту;

$D_L(X)$ — локальна оцінка кривої попиту;

$C(X)$ — загальна крива витрат;

$MC(X)$ — маргінальна крива витрат;

$G(X)$ — загальна крива субсидій;

$MG(X)$ — маргінальна крива субсидій.

Такий підхід може бути використаний також для оцінки регіональних диспропорцій, а відтак і до визначення сутності регіональної політики, що реалізується на двох-трьохрівневій системі регулювання. Власно кажучи, на таку поліструктурну складову ідентифікації регіонів, з метою проведення системної експертизи ефективності застосування механізмів та інструментів конвергенції перейшли інтеграційні союзи. Саме це було зроблено 2005 р. у ЄС, коли почали розробляти нову модель регіонального та локального розвитку на 2007—2013 роки.

Ризик швидкого розширення ЄС, який мав місце у травні 2004 та січні 2007 років, також мав би спровокувати поліструктурний шок. Проте цього не сталося у першу чергу через цілу низку прямих (критерії та «Спільний доробок») та застережних заходів, а

також через глибоку конвергенцію країнових моделей. На реальному рівні розробки аналітичних оцінок процесу коінтеграції (тобто зближення з інтеграційним угрупованням) останні визначалися трьома складовими: локалізацією, торгівлею та потоками капіталів, які оцінювалися виходячи із щонайменше чотирьох сценаріїв розвитку: одного симетричного та трьох асиметричних. Автори цієї індикативної моделі — Р. Brenton з Центру студій європейської політики у Брюсселі (Бельгія) та S. Manzocchi з Університету Перуджі (Італія) (2002) пов'язали різні рівні локалізації у коінтегрованих країнах з диференційованими показниками трансакційних витрат (р. 48).

Регіони країн світу не всі є однаковими, а відтак виробити повністю уніфіковані моделі їхнього розвитку навряд чи можливо, проте розроблення конкретних механізмів регулювання, приміром, північних чи малодоступних територій великих за розмірами країн є цілком реальним завданням. Досить показовими при цьому можна вважати такі держави, як Канада, Росія, Бразилія тощо. Тим не менше саме в цих країнах існує доволі велике регіональне протистояння. Дослідник російського регіоналізму R. Sakwa (2000) вважає, що чинників посилення асиметрії на місцевому рівні в цій державі може бути кілька, а саме:

1) *наявність різної інституційної бази*, яка пов'язана з тим, що 50 з 89 суб'єктів РФ мають свої конституції та відповідне чинне законодавство;

2) *фрагментація законодавчого простору*, яка має прояв у дисбалансі законотворчої бази та частих випадках взаємного виключення законів та постанов;

3) *розподіл повноважень у білатеральних (двосторонніх) договорах* виявляє значні розбіжності у федеральних відносинах центру та регіонів;

4) *фіскальний федералізм*, який чітко виокремив регіони-донори і реципієнти;

5) *фрагментація національного ринку*, яка виявила чимало спільних та відмінних рис регіональної та федеральної маркетингових систем (р. 16—18).

Як зазначалося у Вступі, кінець ХХ ст. був ознаменований активним продукуванням нових регіональних теорій, кожна з яких тією чи тією мірою охоплювала проблеми асиметрії локальних таксономічних одиниць та пропонувала певну систему заходів

щодо їх зменшення. Проведене разом з Н. Божидарнік (2005) дослідження сучасної методології регіоналізму дозволило виокремити як основну ідею кожної теорії, так і її асиметричну складову. Це допомогло встановити факт початку регіональних теорій та початок формування глобального регіоналізму, який потребуватиме значних зусиль методологів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

КЛАСИФІКАЦІЯ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕОРІЙ

Назва	Автор	Основна ідея	Асиметрична складова
1. Конкуренція європейських міст	К. Джексон-Батлер, Шачер, Л. Висент	Диверсифікація соціально-економічного розвитку провідних європейських міст призводить до виникнення суперактивних центрів	Столичний пік інвестицій та ділової активності посилює диспропорції між столицею країни з іншими центрами та європейською периферією
2. Регіональна конкуренції	М. Харб, С. Харди, Л. Албрехтс	В умовах глобалізації світового господарства загострюється конкуренція між окремими країнами та регіонами за залучення інвестицій, грантів, створення нових робочих місць	Загострення конкуренції призводить до формування нового іміджу регіонів країни, який визначає їх як активні та маргінальні зони
3. Циклічна сенситивність регіонів	Я. Гордон	Відбувається скорочення до 10—15 років ділових циклів у регіонах, зростає нерівномірність в їхньому розвитку; слабкодиверсифіковані регіони та їхнє господарство більшою мірою залежать від коливань світової кон'юнктури	Реакція регіонів на зміну кон'юнктури призводить до їх диференціації, швидкість таких змін є високою
4. Новий регіоналізм	М. Кітінг	Фундаментальна теорія, яка передбачає відхід від політики нівелювання регіонального розвитку до підтримки слабкорозвинутих регіонів; обґрунтовується створення нової моделі «Європа регіонів»	Асиметрія регіонів виникатиме внаслідок глобального руху капіталу і є закономірним явищем, головним завданням урядів є уникнення протистояння регіонів-донорів до реципієнтних територій
5. Регіональне планування	У. Ванноп	Внутрішнє та зовнішнє регулювання розвитку регіонів є необхідним з метою усунення екстремальних ситуацій	Посилення асиметрії регіонального розвитку призводить до загрози розвалу територіальної єдності країни та інтеграційного угруповання в цілому

Закінчення табл. 1.3

Назва	Автор	Основна ідея	Асиметрична складова
6. Локальне партнерство	М. Гедес	Між активними і депресивними регіонами мають бути встановлені партнерські відносини, які передбачають зменшення суперечностей між ними	Шляхами долаання асиметрії можуть бути спільні проекти та «європейський» розподіл фондів у відповідності до політики конвергенції
7. Регіональний світ	М. Сторпер	У XXI ст. регіони все частіше виступатимуть як самостійні одиниці у міжнародних відносинах	Асиметрія визначатиме суть регіонального руху у XXI ст.
8. Стратегії просторового планування	В. Солет, А. Фалуазі	З метою уникнення формування екстремальних регіонів слід розробити адекватний механізм та інструментарій підтримки відсталих регіонів	Інструментами регіональної гармонізації може бути створення локальних та континентальних осей економічного зростання

Складено разом з Н. Божидарнік (2005)

На додаток до вміщеного в цій таблиці варто зазначити, що останнім часом в ЄС активно розвивається теорія єврорегіонів, яка, з одного боку, може вважатися як один з різновидів теорії локального партнерства, з другого — як самостійна складова, в основі якої лежить ідея транскордонної соціально-економічної дифузії, що переконливо було доведено у працях вітчизняного науковця Н. Мікули (2004).

Тим не менше, сучасний розвиток (здебільшого конвергентний) міжнародної та регіональної економік породжує проблему взаємного визнання регіоналізації як процесу, що має бути чітко ідентифікованим як на внутрішньому, так і на зовнішньому рівнях. Глобалізація сприяє розвитку новітніх технологій, вільному переміщенню факторів виробництва, динамізм яких зростає з року в рік. Регіоналізація не може зупинити НТП, а економічні угруповання світу будуть проявляти свою зацікавленість у швидкому переміщенні технологій у середину свого союзу, а відтак регіоналізація буде передбачати формування надійної системи захисту внутрішнього ринку країн-учасниць, стимулювання власного товаровиробника, економічне зростання внутрішніх регіонів. Наведені вище напрями регіонального руху не перебувають в антагоністичних відносинах, тому що складають ланцюги одного

процесу, а відтак можна стверджувати, що глобалізація та регіоналізація як домінуючі процеси ХХ — початку ХХІ ст. утворюють діалектичну єдність, що дозволяє розробляти глобальні регіональні стратегії.

Таким чином, глобальна регіональна стратегія має включати в себе систему методологічних підходів, які дають можливість визначати концептуальні основи розвитку різнорівневих регіонів, спрогнозувати наслідки регіональної відкритості, розробити механізм оптимального й збалансованого розвитку відповідних таксонів. Ефективність глобальних регіональних стратегій визначається системою соціально-економічних показників, серед яких провідними є валовий регіональний продукт (GSP чи GDP), співставний з чисельністю населення в регіоні та відповідними національними та інтеррегіональними показниками (рівень доходів населення, рівень безробіття, темпи економічного зростання та інші). Наведений вище перелік регіональних індикаторів потребує значного розширення аналітичних досліджень з боку фахівців — представників різних наук, а відтак і їх об'єкт, як це було доведено у розділі 1.1, вимагатиме міждисциплінарного підходу. З нашої точки зору, він має базуватися на ієрархічній моделі: внутрішній регіон → країна → інтеррегіони → світові регіони → регіональні союзи → світове господарство в цілому. Щоправда принцип ієрархічності може бути скоректований через формування віртуальної економіки (електронна комерція, e2e тощо), що вже найближчим часом вимагатиме чергового оновлення «новітніх теорій», про які йшлося вище, адже за нових умов регіональна ідентифікація економічного процесу може бути важковиконуваною справою.

1.3. Діалектична сутність внутрішнього та зовнішнього регіоналізму

У розділі 1.2 нами була названа відома праця Е. Хекшера та Б. Оліна «Міжрегіональна та міжнародна торгівля», в якій автори зробили важливий висновок про те, що принципових відмінностей між торгівлею в регіонах та міжнародною торгівлею не існує. В умовах глобалізації світового господарства діалектична єдність регіонів високого рівня може бути забезпечена відносною гомогенністю регіонів низького рівня. Якщо

такого не існує, то дуже швидко почне відбуватися перегрупування регіонів, зміна характеру ієрархічних зв'язків та черговий процес оптимізації. Разом з тим у світовій економіці існує чимало й інших прикладів з країн «третього світу», коли регіональна модель залишається незмінною, що може призвести до її повної деградації. Її крах стає дедалі очевидним, а відтак чергове перегрупування буде неминучим, хоча й розтягнеться не на один десяток років.

В умовах подальшого посилення глобалізаційних процесів внутрішній (у межах країни) та зовнішній (у групі країн) регіоналізм матиме низку спільних рис, зокрема:

- 1) цілісність, яка передбачає систему внутрішніх та зовнішніх зв'язків, що забезпечують сталість формування;
- 2) відносну економічну гомогенність;
- 3) відсутність антагоністичних відносин;
- 4) систему заходів щодо підтримки та укріплення репутації;
- 5) спільну інфраструктуру;
- 6) подібну інституційну модель, в якій принцип субсидіарності є домінуючим;
- 7) наявність таксонів різного ієрархічного рівня;
- 8) етнокультурну та ментальну спільність;
- 9) систему захисту економічних інтересів та їх лобіювання на національному та наднаціональному рівнях.

Природньо, що та чи та система завжди прагне до самовдосконалення, що зайвий раз підкреслювало б її довершеність, отже такий процес в умовах загострення глобальної конкуренції неминуче приведе до посилення економічного та соціального суперництва на локальному рівні.

Відомий німецький дослідник Н. Siebert (2006), який ввів цей термін, вважає, що «локальна конкуренція не обов'язково може дати результат у гонитві донизу, тому що уряди мають у своєму розпорядженні інструменти політики щодо зростання мобільності факторів... Локальна конкуренція може бути контролюючим механізмом стримування невдалих дій урядів та працювати як науковий пристрій для розроблення новацій та ухвалення кращих інституційних рішень» (р. 157).

Основна проблема співвідношення глобального, національного, регіонального та локального полягає насамперед у визначенні характеру ієрархічності, таксономічності зв'язків та конкуренції. Якщо у середині XX ст. така модель побудови виглядала логіч-

ною та симетричною, то зараз все істотно змінилося. Інноваційні моделі швидкого економічного зростання, які знаходились на локалізованих територіях суходолу (Силіконова долина, до прикладу) набули міжнародного значення, а їхній вплив на розвиток нових технологій став домінуючим у глобальній економіці.

Забезпечити діалектичну регіональну єдність на ринках з асиметричною інформацією та високою динамікою руху капіталу покликані нові (удосконалені) аналітичні моделі, які б чітко визначали рівні, фактори та межі регіональної ідентифікації та можливості їх прогнозування.

Теоретичними рамками визначення факторів розвитку регіонів, що само по собі є дуже важливим, можуть слугувати, на думку S. Redding та M. Vera-Martin (2006) з Лондонської школи економіки, три основні підходи:

- неокласична теорія торгівлі та виробництва, що представлена регіонами $z \in \{1, \dots, Z\}$; товарами $j \in \{1, \dots, N\}$; факторами виробництва $i \in \{1, \dots, M\}$ та часового лагу t . Виробництво розглядається як випадок досконалої конкуренції;

- гіпотеза Некшера—Оліна, за якою передбачається, що індекс цін та індекс технології є ідентичними;

- альтернативна теорія, котра об'єднує дві попередні і визначає, що індекс цін та індекс технології можуть бути основою для порівняльної переваги на додаток до різниці в обсягах допомоги.

Іншим дослідницьким підходом, який можливо впритул підійшов до визначення характеру зовнішньої та внутрішньої динаміки розвитку регіону, можна вважати «неокласичну модель зростання» та «модель економічного зростання», наслідки яких для країн і регіонів доволі яскраво проілюстрував професор Гарвардського університету R. Hausman (2005) (рис. 1.5).

Обрана для країни (регіону) модель економічного зростання має, за R. Hausman (2005), дещо різну інтерпретацію. У схемі (а) підготовчий етап реалізації неокласичної моделі забезпечить занадто швидкі темпи економічного зростання у перші роки, їх уповільнення на другому етапі та перехід на існуючі до цього темпи зростання ВВП (y) у довгостроковій перспективі.

Модель ендегенного зростання не передбачає уповільнення його темпів навіть у довготерміновій перспективі, проте вона навряд чи спрацює, якщо її перевагами вирішать скористатися всі держави (регіони).

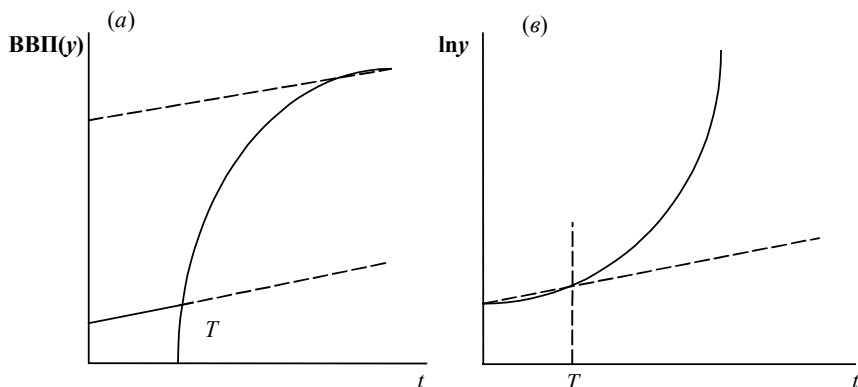

Рис. 1.5. Ефект «покращення» в теорії зростання за час T (б) за R. Hausman (2005)

Прикладом ще одного підходу може вважатися дослідження хрестоматійно відомої кривої Лоренца в моделі Харріса—Тодаро, яке у 2005 році здійснив англієць J. Temple (рис. 1.6).

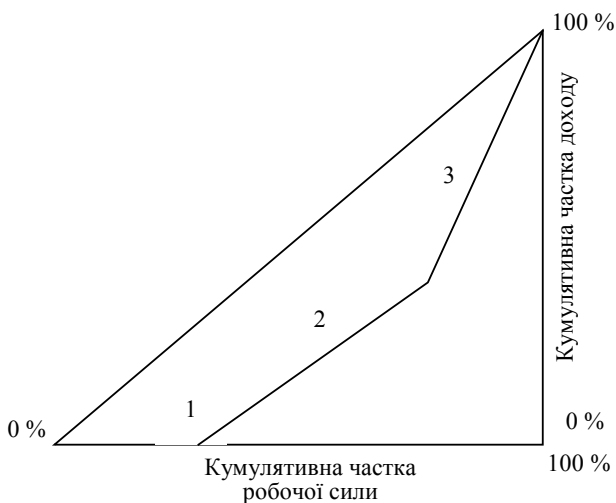

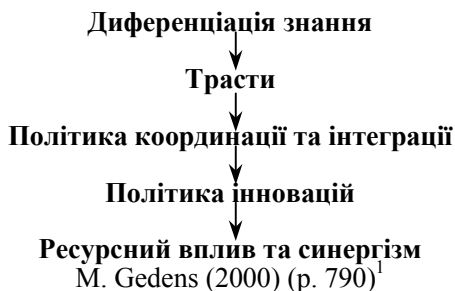
Рис. 1.6. Крива Лоренца в моделі Харріса-Тодаро за J. Temple (2005) (р. 150)

- 1 — сегмент передбачає нульовий дохід від безробіття
- 2 — сегмент передбачає отримання доходу від сільського господарства
- 3 — дохід від роботи в сучасних секторах економіки

Нормальний розподіл кумулятивної частки робочої сили та отриманого доходу хоча і є бажаним, але в принципі неможливим. В умовах реалізації неоліберальної моделі розвитку J. Temple (2005) передбачає існування трьох основних її сегментів. Якщо не брати до уваги перший з них, який не можна вважати реальним, другий та третій є доволі показовими, тому що передбачають отримання низького доходу від сільського господарства з високою зайнятістю в ньому та в сегменті 3 — «розвиток сучасних секторів економіки», які надають можливість суттєво збільшити доходи та забезпечити, відповідно, зростання частки кваліфікованої робочої сили. Такий вибір щодо своєї спеціалізації слід зробити фактично кожному регіону країн світу, адже визначення тільки інноваційних пріоритетів далеко не завжди сприятиме створенню оптимальної моделі господарювання в ньому. Деякого уточнення потребує положення регіонів в економічному союзі, адже вплив його інтеграційної моделі внесе корективи у наведені вище міркування.

Посилення глобалізації суспільного життя наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. суттєво змінило традиційні уявлення про інтеграцію світогосподарських процесів на регіональному та субрегіональному рівнях. У зв'язку з цим концепції інтеграції, що існують зараз, зокрема комунікативна (К. Дойча), функціональна (Т. Парсона), уніфікаційна (Е. Етціоні) та неофункціональна (Е. Гааза) не повною мірою пояснюють характер процесів, що панують у світі. Це пов'язано як з поглибленням самої інтеграції, так і з виникненням нових її форм, які жоден з перелічених вище авторів не зміг вписати у пропоновану ним ідею.

Методологи та філософи розглядають проблеми сталості (стійкості) дещо в іншому ракурсі. Сталість союзу визначається не стільки економічним зростанням, скільки соціальними перевагами, які несе в собі об'єднання. Відомий американський економіст М. Gedens (2000), аналізуючи ідеї «Соціального виключення» (компоненти соціальної політики) в Євросоюзі, проблеми локальних криз і локального співробітництва, наводить свою схему бачення меж нової ортодоксії локального партнерства. У загальному вигляді її можна представити таким чином:

Виходячи з цієї моделі можна стверджувати, що регіональне інтеграційне угруповання являє собою відкриту поліструктурну систему з високим рівнем самоорганізації та швидким і динамічним обміном речовиною та енергією з навколишнім середовищем, а також чітким комплексом блокування зовнішніх та внутрішніх негативних наслідків, що можуть призвести до її руйнації чи ушкодження окремих структурних складових. Пропоноване визначення є неповним через те, що синергізм у соціально-економічному процесі слід розуміти як спільний результат, який переважає суму окремих ефектів. З цього випливає, що економічна інтеграція (як об'єднання) сприяє посиленому соціально-економічному зростанню. З цим тісним чином переплітається та критика радикальної теорії, яка стає дедалі популярною саме в методологічних регіональних дослідженнях. М. Storper (1997) у своїй статті «Бідність радикальної теорії сьогодні: від пустих обіцянок марксизму до міражу культурного повороту» говорить про появу нового об'єкта критики радикалізму — модернізму, який попри все не усуває бодай на теоретичному рівні суперечностей щодо бідності, прав жінок, ставлення до неєвропейців, довкілля тощо.

Методологічна пастка, до якої нерідко потрапляють дослідники, стосується також співвідношення понять глобальності та регіональності. Прикладом може бути точка зору Ю. Шинкаренка (2000): «Глобальність у найширшому значенні розуміють як єдність світу, в якому окремі регіони стають взаємопов'язаними і взаємозалежними і в якому сама регіональність уже більше не визначається за класичними геополітичними принципами»

¹ М. Gedens як «у воду дивився». Така теоретична модель була покладена в основу «Політики згуртування ЄС» на 2007—2013 роки, про що йтиметься у розділі 3.3.

(с. 25). В умовах глобалізації регіони, субрегіони та інші локальні таксономічні одиниці перебувають у залежності один від одного, але характер та тіснота зазначених зв'язків є різною, а через це нерівномірність соціально-економічного розвитку буде, швидше за все посилюватися. З іншого боку, стимулювання політики нівелювання внутрішніх локальних утворень та применшення контрастів у прикордонних зонах сприятиме подальшому розвитку інтеграційного угруповання та забезпеченню його стабільності.

Визначення характеру інтеграційних моделей розвитку країн світу багато у чому є виключно складним процесом через досить значну розбіжність тлумачення дефініції «модель» та констатації рівня інтеграції країн світу. У XX ст. у системі соціально-економічних наук ці два поняття трактувалися по-різному і через це виникали малозіставні та важкоідентифіковані дефініції, які нерідко автори як вітчизняні, так і зарубіжні, трактували досить вільно, внаслідок чого сформувалися складні понятійні конгломерати сутностей тих явищ, які в умовах глобалізації світогосподарських процесів визначаються як домінуючі.

З економічного погляду будь-яка господарська (країнова, регіональна, субрегіональна) інтеграційна модель являє собою модель рівноваги чи нерівноваги, в основу якої покладено еквівалентний розподіл (у відповідності з обраними імперативами) тих вартостей, що виробляються, і тих, що реалізуються. Цей розподіл складався на підставі співвідношень попиту та пропозиції, що мали диференційовані форми та різновиди. У другій половині XX ст. відбулися значні зрушення в плані посилення інтеграції, в основі якої лежала градуалістська модель, і водночас активно проходили процеси дезінтеграції з різними термінами руйнації ефективно існуючих у минулому систем. Так сталося, що дезінтеграційні процеси не мають іншої назви і ніхто не визначає ту модель, унаслідок реалізації якої цей рух відбувся. При цьому слід одразу ж зазначити, що в понятті «модель» лежить, швидше за все, об'єднувальна складова, яка базується на відношенні ізоморфізму та гомоморфізму. Саме ці найважливіші якості покладатимуться в основу формування інтеграційних моделей XXI ст. Досить важливим для їхньої ідентифікації є переважання однієї з зазначених якостей. Американські дослідники S. Weber та E. Posner (2002) з університету Берклі глибоко переконані, що саме на ізоморфізмі буде базуватися діяльність Пан'європейської Фондової біржи EASDAQ (European

Association of Security Dealers Automated Quotation), яка являтиме собою принципово нову модель національно-наднаціональної системи інтеграції фінансів, творцем і каталізатором якої виступає Європейська Комісія.

Разом з тим гомоморфізм покладено у фундамент формування моделі регіональної єдності внутрішніх територій, яка має назву «гомогенна модель Європи». Її створення стало можливим завдяки глибокому переконанню фундаторів Євросоюзу щодо необхідності формування такої локальної структури, яка б не мала екстремальних рівнів в основних соціально-економічних показниках. При цьому добре відомим є той факт, що саме ці показники визначають характер внутрішньої міграції, як наслідків регіональних диспропорцій. Звичайно, що з філософських позицій досягнення повної тотожності регіонально-локальних одиниць навряд чи є можливим, адже суспільство по-різному реагує на новітні чинники швидкого економічного зростання, а відтак і досягнення певної адекватності між окремими регіонами може бути досить ілюзорними. Проте саме посилення асиметричності між регіональними таксонами спричинює дезінтеграційні процеси на національному та наднаціональному рівнях.

Аналізуючи проблеми внутрішньої інтеграції та дезінтеграції, відомий німецький аналітик G. Stapelfeld (1998) зазначає: «Соціальна нерівномірність, неприйнятність щодо іноземців, нерівність у землях являють собою сутність регіональної дезінтеграції, яка руйнує національну державу знизу догори» (р. 13). Таким чином, потужний європейський рух «Європа регіонів» та фінансові механізми фондів ЄС значною мірою впливають на відносини між європейськими регіонами, які відчувають на собі конвергентний об'єднувальний рух, а через це й досягнення сталості соціально-економічних процесів розвитку. Нова концепція Європейської Комісії «Ширша Європа — Сусідство: новий вимір відносин з нашими східними і південними сусідами» (2003) стала переконливим доказом тому, що інтеграційні тенденції в ЄС домінують над дезінтеграційними. На теоретичному ж рівні зазначена модель спирається на гомоморфізм європейської інтеграційної системи і може бути ідентифікована як додаток до вже існуючого європейського ізоморфізму. На рис. 1.7 автором здійснена спроба класифікації інтеграційних моделей різного таксономічного рівня, в основі якої лежать принципи ієрархічності, динамізму розвитку та системності.

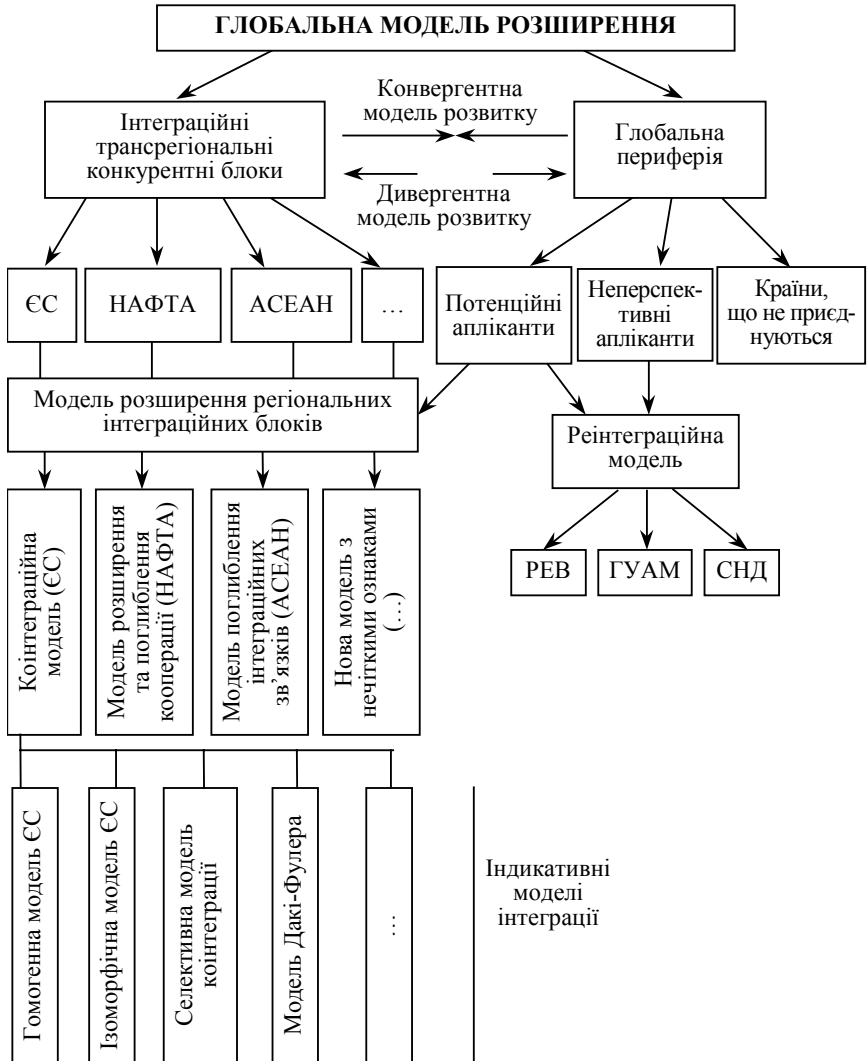

Рис. 1.7. Таксономічна структура інтеграційних моделей світу XXI ст. (В. Чужиков, 2004)

В умовах посилення глобальної конкуренції, яка протягом останньої чверті XX ст. мала внутрішній, країновий і мікрокраї-

новий рівні, загальна інтеграційна модель ХХІ ст. поступово набуде якостей трансрегіональних конкурентних об'єднань із різною цілісністю внутрішніх зв'язків. Природньо, що кожне з цих угруповань тяжітиме до домінування за більшістю складових, однак посилення їхніх позицій стане можливим лише за умов розширення. Таким чином, *глобальна модель розширення регіональних інтеграційних блоків* являє собою перспективний напрям зростання усіх відомих досі інтеграційних угруповань.

Основною проблемою країн Заходу залишається проблема активного «старіння нації», яка у сучасних умовах здобула й іншу назву — «флоридизація». Таку назву це явище отримало через високу питому вагу людей похилого віку, які мешкають у штаті Флорида (США). На кінець ХХ ст. населення у віці 65 років і старші налічувалося близько 19 %. Аналогічного рівня, за даними О. Погорлецького (2000), раніше всіх досягли Італія (2003) та Японія (2005); Франція та Великобританія досягнуть цього рівня у 2016 році. Самі США порівнюються з Флоридою у 2021 році, Канада — у 2016 році. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що модель розширення є важливим напрямом сучасної інтеграції, зорієнтованим на необхідність залучення додаткових факторів виробництва, передусім людського капіталу з периферійної зони інтеграційного угруповання у його середину.

Прийняття вже у недалекому майбутньому країн колишньої Югославії до ЄС (передусім Хорватії) фактично зробить Європу єдиною державою, проте подальші тенденції розвитку ЄС залишаються поки що не зовсім чіткими. Передусім мова йде про можливу коінтеграцію України, Молдови, Білорусі (після 2013 року) та визначення рівнів взаємодії з Росією в межах спільного європейського економічного простору в його розумінні Єврокомісією (2003).

Західноєвропейські дослідники I. Kempe та Win van Meurs (2001) визначили чотири групи проблем, які будуть значною мірою гальмувати реалізацію Східноєвропейської моделі ЄС:

1. Проблеми невідповідності та спадок минулого.
2. Питання візового режиму та митних процедур.
3. Регіональне та прикордонне співробітництво.
4. Пан'європейська безпека.

Не менш важливим є підхід Євросоюзу до посилення гомогенності, а через це й до конвергенції країн-аплікантів на вступ за допомогою програм Фонду згуртування. Враховуючи досить ви-

сокий ступінь розбіжностей у макроекономічних показниках, в ЄС на період 2007—2013 рр. продовжать діяти програми розширення (Pro accession) та післярозширення (Post accession). В Євросоюзі вважаються пріоритетними створення транс'європейської інфраструктури, розвиток середніх і малих фірм, транс-кордонне співробітництво та молодіжні обміни, розвиток інноваційних фірм економічного зростання.

Модель розширення є характерною і для інших інтеграційних угруповань. Яскравим прикладом цього є НАФТА. Однак напрям НАФТА має дещо відмінний від ЄС характер. Дослідник цього процесу С. В. Ємельянов (Інститут США та Канади РАН) (2001) вважає, що протягом першої чверті ХХІ ст., швидше за все, тут буде формуватися інноваційна модель розвитку, яка головним чином базуватиметься на швидких інвестиційно-інноваційних змінах у галузях машинобудування, текстильної та взуттєвої промисловості, яка буде виноситись поза межі США та Канади і розвиватися в Мексиці та інших країнах Центральної та Південної Америки. С. В. Ємельянов вважає, що подібного роду реструктуризація економічних відносин виступатиме у двох видах: нарощування технологічних переваг і збільшення інноваційної конкурентоспроможності.

Модель розширення НАФТА багато в чому має експансіоністський характер за відношенням до країн Латинської Америки та Карибського басейну. Американські та канадські корпорації на початку ХХІ ст. значно розширили співробітництво з країнами цього регіону, які в цілому досить динамічно розвиваються (тим не менше притаманними для них стають численні фінансові кризи). Однак НАФТА поки що не є митним союзом і, тим більше, не є спільним ринком, а тому розвиток інтеграційних зв'язків має відбуватися на двох рівнях: пристосування канадських і мексиканських тарифів до рівня США та розширення (за американським сценарієм — до 2015 р.) зони вільної торгівлі, яка об'єднуватиме 33 держави західної півкулі. Модель «відкритого регіоналізму», як вважають США, є достатньо стійкою, тому що не надто жорстко прив'язує країни-учасниці до взаємної залежності, тоді як в Євросоюзі, як пише Н. А. Касимова (2001), основними проблемами функціонування цієї моделі у ХХІ ст. залишатиметься досить різний рівень конкурентоспроможності, структури експорту нових технологій, людських ресурсів та інституціонування.

З точки зору американських фахівців з інтеграції, створення економічного блоку НАФТА та політика вирівнювання, яка проводиться в Мексиці, має на меті подолання економічних протиріч між США та Канадою — з одного боку, і Мексикою — з другого, щодо життєвого рівня своїх громадян. Надзвичайний індустріально-інноваційний бум, який відбувається на мексикансько-американському кордоні, значно уповільнив темпи незаконної міграції. В основі *моделі вирівнювання*, на думку W. Hutton та A. Giddens (1999), лежить передусім конвергенція заробітної плати по обидва боки від кордону. Ці вчені переконані, що наступними кандидатами на приєднання до НАФТА могли б бути Чилі (у січні 2004 було введено в дію американо-чилійську угоду про вільну торгівлю), Уругвай та Колумбія. Що є досить дивним з огляду на їх значну віддаленість та відсутність кордонів з країнами—членами цього угруповання. Втім для дослідників це не є пересторогою, адже закордонські департаменти Франції (численні острови) знаходяться за тисячі кілометрів від неї, тим не менше вони є членами ЄС.

В основі тихоокеанської моделі інтеграції лежать, як правило, дві ідеї. Одна з них базується на основі американоцентризму, друга — на відкритому (м'якому, структурованому) регіоналізмі. Проблема поглиблення інтеграційних зв'язків була достатньо актуальною у період з 1990 до 1997 р., однак після «тихоокеанської кризи» кінця 90-х років прагнення створювати новітні моделі транстихоокеанської інтеграції виглядає хоча і бажаною, проте дуже далекою перспективою. Однак і тут не все так просто. Після подолання названої вище кризи на одному із саммітів (2005) країни АСЕАН заявили про те, що збираються створити аналог ЄС і навіть ввести свою власну валюту, на кшталт євро. На думку німецького науковця Н. Siebert (2007), вище згадувана зустріч у верхах, що відома під назвою Asian Europe Meeting (AEM) може все-таки привести до інтеграційного угруповання TAFTA, хоча рівня ЄС цей союз досягне ще не скоро.

Досить ефемерною виглядає також ідея створення нової регіональної інтеграційної моделі Північно-Східної Азії (ПСА чи NEA), стосунки якої з пантихоокеанською організацією АТЕС (Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво) поки що не визначені. На думку російського дослідника Е. С. Гребенщикова (2001), для розвитку цих двох моделей азіатського співробітництва є два шляхи: політичний і ринковий. Перший перед-

бачає заснування нової інституції, другий — розвиток взаємної торгівлі, інвестицій і вже після цього — формування певної надбудови.

Ідея створення ПСА є доцільною, однак мало ймовірною у зв'язку з тим, що до її складу мають увійти доволі різні за економічним розвитком країни: Японія, обидві Кореї, Китай, Росія та Монголія, високополяризовані за показниками економічного розвитку, рівнем ринкових реформ та іншими індикаторами, які є ще більш полярними, ніж у НАФТА.

Разом з тим, у країнах АТР утворюється новий тип *моделі мікро-регіональної*, яка базується на аналогічній транскордонній (в ЄС) ідеї подолання диспропорцій. Інша ж її назва виглядає досить тенденційно — зростаючий знизу регіоналізм (*incremental regionalism*). Головною рисою, що відрізняє зазначений підхід від європейського, є принципово інше уявлення про мікрорегіональну інтеграцію як про варіант швидкого економічного зростання, котрий нерідко називають «кластером зростання».

Виникнення глобальної периферії внаслідок досить швидкої мегарегіональної коінтеграції держав-лідерів може призвести до формування інтеграції «відкинутих», тобто моделей зі слабкими та декларативними економічними зв'язками, які складатимуться з потенційних аплікантів на вступ до високоінтегрованих об'єднань, неперспективних аплікантів і країн, що не приєднуються до жодного з блоків через принципові переконання. Моделлю, яка розглядається як базова і викликає суперечності, є *реінтеграційна модель* колишнього СРСР. Вона являє собою цікавий конгломерат ринкових і псевдопланових підходів і є досить популярною в РФ та Білорусі. В основі *пострадянської реінтеграційної моделі* лежить ідея мінімізації трансакційних витрат, яку свого часу запропонували для західного світу відомі автори зазначеної вище теорії Р. Коуз та О. Уільямсон. Аналізуючи можливості застосування трансакційного підходу для реінтеграції в межах СНД, відома російська дослідниця Н. Шапіро (2000) у стислій формі визначає завдання реінтеграції пострадянського простору. На її думку, ними могли б стати:

- формування спільної власності;
- розширення інформації;
- запобігання викривленням у перерозподілі факторів виробництва з одного до іншого в масштабах єдиного економічного простору;

- мінімізація трансакційних витрат шляхом диференційного закріплення за інституційними, створення яких передбачається відповідними міждержавними угодами (с. 81—85).

Такі дослідники проблем реінтеграції, як Є. Строев, Л. Бляхман, М. Кротов (1998) вважають, що доцільно було б зараз зосередитися на вивченні політекономічних факторів реінтеграції та можливих наслідків приєднання, адже «різні» успіхи країн СНД у пост-радянський період суттєво віддалили їх.

Як у першому, так і у другому випадку реінтеграція має базуватися на чіткій позиції країн-аплікантів щодо економічної вигоди, зниження видатків, трансрегіональних переваг тощо. Однак у позиціях авторів практично повністю відсутні розрахунки сталості пропонованої моделі, конкурентоспроможності національних економік, гармонізації законодавства, експертної оцінки етапності та переваг, що отримуватимуть держави від нової співдружності (союзу). Тобто, в черговий раз суто прагматичні підходи інтеграції замінюються політичними бажаннями окремих лідерів.

За роки (1990—2007) незалежності країни колишнього СРСР мали різні темпи економічного падіння та компенсаційного приросту національних економік, різні обсяги залучень іноземних інвестицій, різну етапність здійснення ринкових реформ і побудови дієвої системи ринкової інфраструктури. Приміром, у 1990 р. ВВП на душу населення в Естонії та в Таджикистані ідентифікувався пропорцією 3:1. У 1999 році співвідношення було вже 10:1. Розбіжність у доходах населення у 2007 році визначалася пропорцією 15:1. За індексом конкурентоспроможності, що зростає, Естонія у 2005-му році посіла 20 місце, випередивши Люксембург, Ірландію, Іспанію та Францію.

У трактуванні реінтеграційних підходів в країнах колишнього СРСР представлений широкий спектр думок від його повного відтворення до формування аналогу ЄС. Тим не менше їх можна звести до кількох моделей:

1. *Біполярна модель розвитку* (інколи багатополарна) передбачає створення кількох блоків у європейській та азіатській частині СНД, які можуть мати суто географічне об'єднання чи трансрегіональну просторову конфігурацію, наприклад, ГУУАМ, (з 2002 р. — ГУАМ). Аналізуючи позицію України, вітчизняний дослідник А. Філіпенко (2005) вважає, що така модель має бути бігравітаційною.

2. *Реінтеграційна модель* у межах колишньої РЕВ. Цю ідею запропонував відомий російський підприємець А. Вольський (2000). Аргументів щодо її створення у автора не дуже багато, а заклики до поновлення зв'язків виглядають не дуже переконливими. Вступ більшості держав ЦСЄ до ЄС (2004 та 2007 рр.) зробили цю ідею нереальною.

3. *Інвестиційно-інноваційна модель*. З цією ідеєю виступив В. Щегловський (2000), заступник Голови Виконавчого комітету СНД. Її сутність полягає у створенні фінансово-промислових груп (ФПГ) і транснаціональних корпорацій (ТНК). Цей напрям є досить перспективним хоча б тому, що не потребує зайвого інституціонування, а базується на реальних перевагах в умовах посилення глобальної конкуренції. У період з 1995 до 2007 р. було підписано досить багато міжурядових угод щодо створення міждержавних ФПГ, серед яких «Інтеррос», «Міжнародні авіамотори», «Електронні технології» тощо.

Як зазначалося вище, найтісніші інтеграційні зв'язки між країнами існують в Євросоюзі. В основу *коінтеграційної (присуднувальної) моделі* було покладено Копенгагенські та Маастрихтські критерії, а також виконання положень «Спільного доробку». Наступні самміти вносили деякі корективи та формулювали відповідні системні, позасистемні та індивідуальні вимоги щодо країн-аплікантів, що, зрозуміло, ускладнювало цей процес для аплікантів, проте було конче важливим для стійкості самого ЄС.

Не менше вагань, а відтак і суперечностей викликав перехід дванадцяти країн ЄС у 2002 році на спільну валюту євро, у 2007-му їх вже стало 13, у 2008-му — 15. Фактично мова йшла про практичну реалізацію *ендогенної теорії євро*, відомої ще у 1960-х роках як *оптимальна валютна територія* (Optimum Currency Area Theory), в основу якої був покладений кореляційний зв'язок (точніше його моніторинг) між торговельною конкуренцією та діловими циклами держав-агентів та держав-принципалів. Суттєве зменшення трансакцій між учасниками інтеграційного союзу дозволило їм забезпечити своє економічне зростання навіть тоді, коли факторів для цього не було. Стрімке нарощування популярності євро на світових фінансових ринках призвело до часткового його дефіциту в самому ЄС, упродовж 2005—2007 років викликавши його умовну заміну в деяких землях Німеччини на псевдовалюти. Разом з тим, відповідність вимогам «Пакту стабільності» вимагало від країни-апліканта на

вступ значних бюджетних обмежень, що природньо викликало в них ущемлення соціальної сфери та сумнівів щодо реалізації регіональних проєктів.

Наступна індикативна модель стосується дослідження інтеграції між зоною євро та країнами-кандидатами за індексом зростання Даки-Фуллера (Augmented Dickey-Fuller — ADF), яка відома також під назвою *коінтеграційна модель Даки-Фуллера*. В її основу покладено дослідження тісноти зв'язків між індексом промислового виробництва та рівняннями адаптації національних валют до євро. Фінським науковцем з Інституту транзитивної економіки I. Korkonen (2001) було проведено широкомасштабне дослідження щодо визначення можливостей інтеграції країн Центральної та Східної Європи до зони євро. Було виявлено, що позитивний рівень мають Угорщина (0,87) та Словаччина (0,15), найнижчий — Румунія (-2,02) та Естонія (-1,93). У 2007 році ситуація змінилася: найкращі показники були характерні для Естонії, Литви, Чехії, які відтепер вже не поспішали до зони євро через те, що суттєво побоювались підняття цін на товари та послуги, яке стає неминучим при входженні країни до монетарного союзу. При цьому не один раз ілюструвалася ситуація в Словенії. Проте, якщо у цій країні «ціновий шок» був адекватно сприйнятий суспільством через те, що заробітна плата в ній мало чим відрізнялася від грецької чи португальської, то в економіках вищеназваних країн такий фактор є відсутнім, що призводить до зволікання зі вступом.

Подібні підходи значною мірою поляризують уявлення про коінтеграційні індикативні моделі Євросоюзу: з одного боку, домінують економетричні виміри по тридцяти одній позиції «Спільного доробку», щодо якого ведуться переговори про вступ, а з другого — порівнюються селективні показники, відносно яких і приймається рішення про вступ країни-апліканта. Практично це означає, що подібний інтеграційний дуалізм дозволяє значною мірою проводити рокіровку серед країн-кандидатів.

Усі підстави стати провідною економічною моделлю XXI ст. має сітьова економіка з інтеграцією, що поширюється поза окремим підприємством. Суть її зводиться до максимально короткого поєднання покупця та постачальника через посередництво ERP-систем, за допомогою протоколів типу електронного обміну даних (EDI). Ця інтеграційна модель у наш час знаходить чимало як прихильників, так і противників. Одні вбачають у ній ідеал XXI ст. і відстоюють цей спосіб організації без посередників; ін-

ші вважають, що створення власної мережі для фірми може сприяти підвищенню ринкової кон'юнктури компаній, а відтак захищати інтереси спекулятивного капіталу.

Протягом 90-х років XX ст. була створена й потужна революційна система в Інтернеті B2B (бізнес бізнесу), яка максимально повно працювала з мережами постачання, внаслідок чого відбулося значне нарощування обсягів продажів через всесвітнє павутиння. Так, провідна американська комп'ютерна фірма «Dell» у 1990 році почала виробляти комп'ютери на замовлення та в короткий термін, внаслідок чого зборка стала модульною, а виробництво — горизонтальним. Ця досить проста стратегія отримала нову назву «пряма модель Dell». Нещодавно компанія перемістила більшість потоків своїх продажів у мережу Інтернет, внаслідок чого виручка досягла \$30 млн на день. Відкриття заводів цієї та деяких інших американських компаній в Ірландії принципово змінило позиції цієї країни в ЄС та в світі, зробивши її справжнім «європейським тигром». За п'ятнадцять останніх років Ірландія швидко змінила свою диспозицію в Євросоюзі, пройшовши шлях від аутсайдера до країни-лідера (друге місце в ЄС) за показником ВВП на душу населення.

Подібного роду зрушення протягом найближчих десяти років швидше за все спричинять суттєві зміни у сформованій у світі сітьовій інтеграційній моделі. Це може статися через подальшу диверсифікацію електронного ринку та корпоративну конкуренцію у розподілі інформації у різних мережах. Саме такий підхід зумовить формування *корпоративної обмінної моделі*. Передбачається, що вона дасть можливість поглибити внутрішнє співробітництво підрозділів корпорації через те, що домінуватимуть об'єднувальні єдині «мережі постачання», які донедавна були повністю автономними. Прикладом такого роду позитивістського підходу може бути діяльність компанії «Сан Майкросистемс» (Sun Microsystems), яка є одним з лідерів серед великих технологічних компаній США. Оптимізація планування та управління внутрішньою та зовнішньою кооперацією протягом 2001—2002 рр. дозволило скоротити витрати на \$600 млн та через зростання продуктивності праці вивільнити понад 4000 працівників.

Інтеграційних угруповань у сучасному світі існує чимало, кожне з яких основною своєю метою вважає захист інтересів країн-учасниць, а відтак і інтересів фірм, які базуються на їх території. З огляду на це можливості вертикальної та горизонтальної інтег-

рації у багатьох випадках збігаються. Проте завжди існуватиме питання щодо міжнародних позицій економічних блоків, механізмів та інструментів захисту своїх інтересів. Це може відноситися приміром до Латиноамериканської асоціації вільної торгівлі (LAFTA), яка була створена в 1960 році, трансформувалася в Латиноамериканську інтеграційну асоціацію у 1980, а вже в 1991 р. у ній виділився MERCOSUR у складі Аргентини, Бразилії, Парагваю та Уругваю, тобто держав, що об'єдналися в митний союз. Подібні трансформації були характерні й для карибських країн (CARICOM), південно-тихоокеанських ANZCERTA чи CER, до складу яких входять Австралія та Нова Зеландія, тощо. Проте, незважаючи на це, основними дієвими особами в глобальній економіці продовжують залишатися ЄС, НАФТА та Японія, які, за розрахунками Н. Seibert (2007, р. 307), виробляли ВВП відповідно на суму 12,9 трлн дол.; 13,4 трлн дол.; 4,7 трлн дол. Їх питома вага у взаємній торгівлі становила 67,6 (ЄС) та 56 % (НАФТА), а частка торгівлі у ВВП була приблизно однаковою — 25 ЄС; 24,9 (НАФТА), 23,5 % (Японія). Ці дані, а також ті, що показують питому вагу внутрішнього експорту в ЄС (67,6 %) та в НАФТА (56 %), нашоувхнули вище згадуваного автора на думку про те, що можливість створення трансатлантичного угруповання є цілком реальною з огляду на азійські виклики основних конкурентів. Новий союз міг би називатися за пропозицією Seibert (2007) «Трансатлантичний ареал вільної торгівлі (ТАФТА)».

Подібної точки зору дотримуються й інші фахівці. Зокрема Д. Гелд та Е. Мак-Грю (2004) у доволі жорсткій формі декларують: «Будь-яка європейська політична стратегія, спрямована на просування широкої коаліції з досягнення нових глобальних домовленостей, повинна орієнтуватися на досягнення підтримки від нових прогресивних сил у політиці США, одночасно протидіючи активним голосам всередині власного табору, які закликають до нового відродження національного самоусвідомлення, етнічної чистоти та претенціонізму» (с. 144).

ГЛОБАЛЬНІ ПАРАДИГМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Загострення регіональних суперечностей у світовій економіці (кінець XX – початок XXI ст.)

Останнім часом глобалізаційні процеси в економіці найбільш рельєфно проявили себе у загостренні регіональних суперечностей насамперед у тих країнах, які ще донедавна вважалися сталими та спокійними та такими, де локальні протистояння остаточно подолані ще на початку 50-х рр. До цього додалися суперечності країнового характеру між державами-лідерами та глобальною периферією, які з повною впевненістю можна назвати дивергентними. За даними Н. Бердсолла (2006, с. 84), Президента Центру аналізу проблем глобального розвитку (США), нерівність між країнами посилюється. В наш час США, країни ЄС та Японія у 100 разів багатші за Ефіопію, Гаїті та Непал (на початку XX ст. таке відставання було на рівні 10:1). Різниця у доходах на душу населення (10 % найбагатших американців до 10 % найбідніших ефіопів) перевищує 10 тисяч разів.

Ментальні, етнічні та інші суперечності доволі чітко відбиваються й на економічному рівні, викликаючи таким чином загострення національно-регіональної конкуренції, яка, на нашу думку, найбільш чітко ідентифікує суперечності світової економіки.

Для визначення еквівалентності понять світової та регіональної економіки виключно важливим є виявлення паритетів, концептуальних основ та таксономії дефініцій. Першим найбільш ємним та глибоким індикатором, без сумніву, виступають численні індекси, рівень визначеності яких може бути доволі різним. З метою уникнення таксономічних розбіжностей внесемо наступні застереження:

- рівні країнової та внутрішньорегіональної конкурентоспроможності перебувають у ієрархічних зв'язках, при чому сумар-

ний характер індикації внутрішніх таксонів далеко не завжди визначає країновий вектор;

- внутрішньокраїнова конкуренція передбачає існування суперництва між регіонами країни в умовах переважаючого національного ринку товарів та послуг;

- трансрегіональна конкуренція являє собою суперництво між окремими регіонами країн, які мають подібні рівні спеціалізації щодо виробництва товарів і послуг на світовому ринку, проте різний набір факторів виробництва, їхню питому вагу та значущість;

- міжнародна конкуренція обумовлена різноманітністю споживчих якостей та цін на товари і послуги, що надають виробники на світовому ринку в цілому, маркетинговими стратегіями, суперництвом брендів тощо;

- міжрегіональна конкуренція передбачає суперництво як на внутрішньокраїновому, так і на міжнародному рівнях.

Визначення рівнів та характеру конкуренції у світовій економіці завжди викликало досить жваву дискусію серед фахівців. Не менш складною при цьому виглядала проблема ідентифікації конкурентоспроможності національної економіки. Вона суттєво загострилася після того, як виникли світові регіони, виокремити які в межах національної статистики було досить важко. З огляду на це визначити характер регіональних суперечностей можна лише давши відповідь щонайменше на сім основних запитань щодо:

- 1) оцінки конкурентних переваг та ступеня їх реалізації;

- 2) оптимізації міжрегіональної, національної та інтернаціональної складових конкурентоспроможності на дослідницькому, прикладному та управлінському рівнях;

- 3) селекції індикаторів, що характеризують рівень та динаміку розвитку регіонів;

- 4) співвідношення таксономічних ієрархічних регіональних одиниць з позиції логіки «зверху донизу»;

- 5) визначення характеру новітніх чинників конкурентоспроможності та зміни ступеня їхнього впливу на організацію виробництва та невиробничої сфери;

- 6) ідентифікації регіонального рівня електронної торгівлі та сплачуваних нею до бюджету податків;

- 7) співвідношення у виробництві груп товарів та груп послуг.

Важливість регіональної конкуренції була методологічно визначена М. Портером (1993), який сформулював ідею внутрішнього благополуччя регіону, яке, на його думку, перебуває у ве-

ликий залежності від продуктивності праці у відповідній спеціалізованій галузі, що притаманна цьому регіону. Це, як зазначає він, призводить до «... встановлення того рівня зарплати, який можна підтримувати та заробляти» (с. 218). Важливими передумовами підвищення регіональної конкуренції М. Портер вважає наявність високих технологій (технологій високих можливостей), якість економічної обстановки (сервіс, транспортна інфраструктура, освіта тощо), підтримуюча діяльність уряду (національного та місцевого) та інші менш значущі фактори, сукупність яких визначає регіональне (локальне та національне) зростання. Одразу хотілося б зауважити, що перше видання «Міжнародної конкуренції» відбулося в США у 1990 році, отже автором, на якого часто посилаються вітчизняні та зарубіжні дослідники, не були проаналізовані ті динамічні зміни, що сталися у світовій економіці на зламі тисячоліть. А тому констатація рівнів та характеру регіональної (трансрегіональної) конкурентоспроможності має відбуватися з урахуванням тих зрушень, що сталися протягом останніх 10 років.

Дещо іншим шляхом пішов німецький дослідник Н. Siebert (2007). Він розділив виробництво світового ВВП на три групи країн з низьким, середнім та високим рівнем доходу і, використовуючи два підходи, «виробничий по секторах» та «витратний по індикаторах», чітко визначив пропорції між глобальними групами держав. Наприклад, за першим підходом у автора вийшло, що в державах першої групи на сільське господарство припадає 23 % ВВП, середнього доходу — 12 %, високого лише — 2 %. Досить цікаву закономірність має промисловість, відповідно 25; 33; 28 %. Природньо, що лідером є сервісні галузі. В країнах з високим рівнем доходів на них припадає 68 % (р. 18). Далі автор переходить до визначення характерних тенденцій по кожній з груп, наочно демонструючи основні позиції в глобальній економіці, а вже потім підходить до визначення локальної конкуренції, виходячи з концепцій глобального попиту та глобальної пропозиції.

Система адміністративних територій, що існує зараз у країнах-лідерах, мало що означає в плані їхньої конкуренції, адже при цьому доволі рідко визначається мікрорівень. З огляду на це наприкінці 90-х років XX ст. в Європі багато дослідників висунули нову ідею конкуренції — не регіонів, а міст, яка увійшла до багатьох монографій під назвою RURE (Regional and Urban Restructuring in Europe), трохи пізніше вона отримала й іншу назву «Європей-

ські міста у конкуренції» (European Cities in Competition). Її автори Ch. Jensen-Butler, A. Shachar and J. van Weesep (1997) у своїй монографії звертають особливу увагу на такі складові регіональної конкуренції, як політика міської влади щодо підприємницької діяльності, рівень доходів, що очікується від майбутнього зростання, та характер зв'язків, котрі з'єднують міську економічну поліструктуру з міжнародною (с. 120—191). Можливо, що в методологічному плані ця модель має рацію, однак на прикладному викликає чимало заперечень через відсутність методики розрахунків і узагальнень результатів порівняння, адже все, що пропонується авторами, виходить далеко за межі регіональної статистики ЄС.

Великий внесок у принципово нове розуміння регіональної конкуренції внесли відомі англійські фахівці з економічної теорії М. Keating, J. Loughlin (1997) у книзі «Політична економія регіоналізму», до якої ми ще звернемося не один раз. Теоретичну значущість цієї праці має передусім розробка концепції конкурентного регіоналізму, яку автори ілюструють на прикладі двох регіонів: Сіднея та Нового Південного Уельсу (Австралія). Очевидно, що ідеї авторів потребували апробації й на інших рівнях, адже Австралія є досить специфічним континентом. Проте насправді велику цінність має вивчення авторами впливу найновітніших технологій на формування регіоналізму маргінальних і субмаргінальних міст та ступінь їхньої залежності від якості людського капіталу; нову транскордонну культуру, ефект сезонних міграцій та формування місцевої і регіональної політики; регіональне планування через підтримку структурних фондів ЄС (це вже в Європі); спроби екстратериторіального лобіювання інтересів тощо (р. 315—400). Без сумніву, методологічні ідеї, що були сформульовані у цій книзі М. Keating та J. Loughlin, ще довго будуть визначати пріоритети наукових досліджень у глобальній регіоналістиці (а не тільки у регіональному аналізі).

Заслуговує на увагу також точка зору на регіональну конкуренцію з боку інших англійських економістів — J. Donwvey, J. McGuigan (1999), які запропонували нову концепцію техноміст (Techno-cities), яка у майбутньому, на їхню думку, набуде властивостей віртуальних міст, які авторами розуміються не як скупчення населення, а як існування потужної кібернетичної системи, що моделює територіально роз'єднані процеси відтворення. Основними перевагами в плані конкуренції щодо реальних міст можуть бути: обсяг віртуальної торгівлі, більш раціональна просто-

рова форма планування виробництва і збуту та оптимальна система потоків інформації, товарів і послуг, які базуються на основних засадах сучасної логістики. До речі, ця ідея про делокалізований характер економічної діяльності з кожним роком знаходить все більше прихильників і водночас викликає суттєву стурбованість щодо надходження до бюджету достатньої суми податків, адже реєстрація фірм відбуватиметься у тих регіонах світу, де рівень оподаткування є найнижчим, а відтак можна відверто говорити про податкову (фіскальну) конкуренцію.

Передбачається, що конкуренція міст та територій в Європі протягом першої половини XXI ст. набуватиме відмінного, аніж у світі в цілому, характеру через системний вплив структурних фондів Євросоюзу, а з 2007 р. — Політики Згуртування. Як відомо, основним завданням цих механізмів було зменшення різниці у регіональному розвитку, а відтак стихійний характер формування техноміст, технозон, кластерів та інших інноваційних форм економічного зростання залежить від ефективного використання інструментів та механізмів наднаціональної політики вирівнювання, що дозволяє стверджувати: конкуренція в ЄС буде носити більш м'який характер. Концентрація і децентрація виробництва та невиробничої сфери стануть у подальшому основними чинниками руху капіталу та населення, а це буде зменшувати амплітуду динамічних коливань європейських економічних циклів. Разом з тим, бажання менше ризикувати, що притаманно багатьом європейським компаніям, може зменшити їхні конкурентні позиції на глобальних ринках. У сумарному порівнянні ЄС та США щодо темпів економічного зростання перевага залишається за останніми, що може призвести до втрати (насамперед цінових) конкурентних позицій держав Євросоюзу у світовій економіці.

Європейська модель регіонального розвитку та конкурентна політика ЄС мають чимало суперечностей і взаємовиключаючих положень, адже стимулюючи розвиток інфраструктури, наприклад у певному регіоні, ми зменшуємо витрати компаній, що працюють на місцевому ринку. Англійські економісти R. Hudson, A. Williams (1999) переконані, що регіоналізація європейської економіки можлива лише за умов застосування, з одного боку, просторової децентралізації, а з другого — продовження просторової фрагментації виробничих процесів. Зменшити розбіжності конкурентного протистояння регіонів на внутрішньому рівні покликаний також у перспективі Європейський просторовий роз-

виток (European Spatial Development). На думку голландських дослідників W. Salet, A. Faludzy (2000), ця інституція має стати основою стратегії просторового планування на внутрішньому та зовнішньому рівнях. З плином часу в основних документах ЄС, як буде показано далі, ця ідея знайшла й іншу назву — конвергенція регіонів (2007), проте від ідеї просторового планування в Євросоюзі не відмовились.

Сучасний регіоналізм нерідко розуміється як складова інтеграційної теорії, а відтак внутрішні регіони в умовах відкритості, що зростає, можуть бути ідентифіковані на двох рівнях: державному та общинному (локальному). Якщо взяти до уваги те, що європейські регіони перебувають під впливом не тільки внутрішніх імпульсів, а й зовнішніх (у межах ЄС), то природньо, що виникає значна розбіжність у трактуванні цих утворень як складових лише національної економічної системи. Як результат, внутрішні регіони починають «змагатися» між собою у соціальних показниках, адже якщо один «програє», потік мігрантів до «більш вдалого» збільшується, якщо «виграє» — він одразу ж відчуває посилений міграційний тиск, який несе в собі запрограмовану диспропорційність. Тому нерідко регіони в умовах високоінтегрованих угруповань характеризуються не стільки економічними, скільки соціальними показниками, які відбивають більш глибокі закономірності, а можливо, врешті-решт і наслідки регіональної та мегарегіональної конкуренції.

Дуже важливий висновок зробив А. Макаричев (2000), який пов'язав зростання інтра регіональної торгівлі та прямих іноземних інвестицій із стимулюванням регіоналізації *де факто* (de facto regionalization), а використання новітніх форм економічного зростання — навпаки, з регіональною кооперацією *де юре* (de jure regional cooperation). Якщо порівнювати ці дві тенденції, то мабуть швидше за все так воно і є, проте абсолютизувати ці дії все-таки не варто. Процес регіоналізації має чимало невизначеностей не тільки в ЄС та на мікро- та мезорівнях, а й мегарівнях глобальної економіки, де швидше за все відбувається переплетіння формальних та неформальних чинників регіоналізації, які зумовлюють численні спади та піднесення світового господарства. Тому не випадково, що деякі дослідники намагаються дати уніфіковану оцінку регіону (чи країні), виходячи з аналізу тривалості економічної кризи. Загальна модель при цьому виглядає, за фінськими дослідниками А. Brügge, Th. Linne (2002), (p. 57), таким чином:

$$W_j = [B/(B + D)] / [A/(A + C)], \quad (2)$$

де W_j — індекс «шум на сигнал» (NTS), який характеризує рівень сталості чи по наростаючій — ймовірності виникнення нової кризи;

A — кількість місяців, які забезпечують отримання позитивного сигналу;

B — кількість місяців з негативним сигналом (що не підтвердився);

C — кількість місяців без сигналу, що був отриманий як застережливий і криза при цьому розпочалася;

D — кількість місяців без сигналу, що був отриманий як застережливий, та криза не настала.

Непроста на перший погляд ідея «кризово-сигнальної» оцінки сталості, а відтак і конкурентоспроможності регіону має тим не менше значні переваги на індикативному рівні, тому що дозволяє аналізувати одразу 14—18 показників, найважливішими з яких є такі групи:

- ✓ експорт;
- ✓ валютні резерви;
- ✓ реальний обмінний курс.

На думку авторів, саме ці групи забезпечують сталість як національної, так і регіональної економіки. Використовувати модель «шум на сигнал» доцільно для прогнозування чергових фінансових криз, імовірність яких є достатньо високою у світовій економіці. Однак перший і третій показники нерідко враховують при складанні прогнозів внутрішньорегіонального розвитку різних країн світу через те, що сформована спеціалізація певної території по-різному реагує на кон'юктурні зміни та світові цикли, дослідження яких поки що ведеться доволі слабо. Традиційний у регіональний та частково у міжнародній економіці підхід щодо оцінки ресурсного потенціалу видається таким, що втратив колишні першорядні позиції, адже успіх ринкових реформ у Польщі, Угорщині та Естонії меншою мірою залежав від наявності, наприклад, сланців поблизу м. Кохтла-Ярве (Естонія) і більшою мірою — від впровадження простої і доступної економічної моделі, залучення інвестицій та переходу до інноваційної моделі розвитку.

Внутрішні регіони сучасних держав ЦСЄ мають значні ускладнення, які викликані значною «експансійною» концентрацією економічної діяльності у столицях. На значному віддаленні знаходяться два — три міста, які посідають близькі до найбільшого

мегаполіса позиції, та деякі ресурсні центри з виключно важливими для світового ринку видами сировини (нафти, наприклад). Саме цю закономірність можна проілюструвати на прикладі Росії, де гіперконцентрація ділової активності упродовж останніх десяти років в Москві вивела це місто в число мегарегіональних лідерів. Далі йдуть м. Санкт-Петербург, Нижній Новгород, Єкатеринбург та ресурсні центри Поволж'я та Західного Сибіру. Така диспозиція призвела до того, що починаючи з 2000-го року в РФ почали виділятися регіони-донори, до яких у відповідності до бюджету на 2000-й рік були віднесені міста Москва та Санкт-Петербург, республіки Татарстан, Башкортостан, Комі, Краснодарський край; Вологодська, Московська, Ліпецька, Самарська, Пермська, Свердловська, Челябінська, Тюменська області, Ханті-Мансійський та Ямало-Ненецький автономні округи. Решту території країни можна віднести до депресивних зон. Такі різні конкурентні позиції були виявлені в РФ й на мезорівні, зокрема проведене Т. Juurikkala (2001) дослідження Північно-Західного федерального округу Російської Федерації (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**КЛЮЧОВІ РЕГІОНАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ОКРУГУ
РФ (ЩОРІЧНІ ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ, %) у 2000—2001 рр.**

Регіон	Промислова продукція		Роздрібно-- торговельний оборот		Прямі інвестиції		Реальний доход (грудень до грудня)	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001	2000	2001
Російська Федерація	12	5	9	11	17	9	3	5
Північно-Західний Феде- ральний Район	23	4	9	13	4	17	3	10
Санкт-Петербург	27	0	7	15	-20	14	5	14
Ленінградська область	27	11	2	8	10	14	-5	11
Республіка Карелія	8	3	5	9	56	47	-1	6
Мурманська область	9	2	8	2	8	24	-2	-2

Джерело: Т. Juurikkala (2001, р. 4)

З таблиці видно, що у РФ у цілому за 2000—2001 рр. мало місце економічне зростання, яке можна визначити як різношвидкісне. Північно-Західний регіон при цьому виглядав досить конт-

растно. Так, на м. Санкт-Петербург припадало на кінець 2001 р. \$1,2 млрд прямих іноземних інвестицій (8 % від національного показника). Ленінградська область мала \$327 млн (2,3 %), Республіка Карелія — \$42 млн (0,3 %) та \$12 млн (0,1 %) припадало на Мурманську область. Природньо, що невелике збільшення обсягу інвестицій у Республіку Карелія веде до виключно формалізованого «зростання» досить помірного рівня інвестицій (56 та 47 %). У той же час невеликий ефект «розтікання інвестицій», що мав місце у 2000 році, дав у Санкт-Петербурзі 20-процентне зменшення, яке принципово не змінило зростання регіональної дивергенції.

Проведене через п'ять років російськими економістами М. Ніколаєвим та М. Махатосєвою (2006) спеціальне дослідження щодо факторів зростання Північно-Західного регіону підтвердило виявлену раніше тенденцію посилення нерівномірності між основним мегаполісом та рештою території макрорегіону. Якщо у 1998 р. співвідношення середньодушевих грошових доходів у пропорції Санкт-Петербург / Ленінградська область було як 1,81 : 1, то вже в 2003 році воно зросло до 2,26 : 1 та 1,84 : 1; Санкт-Петербург / Псковська область — 1,97 : 1 та 1,99 : 1 (с. 65). Аналогічні порівняння щодо диспропорцій у розвитку регіонів будуть використані у цій праці й далі.

Наведені вище міркування щодо регіональної конкуренції у світі та у країнах ЦСЄ, які ще повністю не завершили трансформаційний процес, наштовхують на думку, що швидше за все останні наближаються до європейської регіональної конкурентної моделі, яку досить чітко визначив англійський дослідник J. Simme (2001) і котра полягає в поєднанні європейської конкуренції та європейського згуртування. Саме це дозволило авторові виділити систему висококонкурентних інноваційних міст Європи, до яких він відносить Великий Лондон, Штутгарт, Париж, Мілан та Амстердам. Проте саме інноваційності бракує мегаполісам країн ЦСЄ, конкурентні позиції яких оцінюються поки що дуже слабко, натомість нова теорія ендегенного регіонального зростання, сформована німецькими науковцями В. Johansson, Ch. Karlsson, R. Stough (2001), передбачає, що найбільшими складовими компонентами конкурентної моделі зростання мають стати структурні перетворення, інновації, спеціалізація, конкурентоспроможність і торгівля.

Таким чином, регіональна конкурентоспроможність являє собою важливий структурний компонент національної та глобаль-

ної конкурентної моделі, в основі якої лежить ієрархічність конкурентних складових, висока динаміка структурних змін на локальних рівнях, інноваційна кон'юнктура на продукцію «інтелектуальних» галузей і специфіка проведення регіональної політики, яка може і пом'якшувати, і посилювати конкурентне протистояння між регіонами як у межах певної країни, так і ззовні. Підбір оптимальної моделі регіонального розвитку для певної території може вивести її в число глобальних лідерів. Натомість відсутність чіткої стратегії розвитку та механізмів її реалізації заглибить регіональні суперечності та призведе до виникнення маргіналізованих зон.

Чи зменшилися регіональні суперечки в Італії? (італійський міні-кейс I)

Італійські війни XV—XVI ст. суттєво дистанціювали регіони тодішньої країни і надовго посіяли ворожнечу між ними і лише інтеграційні ідеї Джузеппе Мадзіні (середина XIX ст.) щодо існування спільної мови, історичних традицій, подібності думок (чи як прийнято говорити зараз — ментальності) виступили каталізатором державності країни. До цього додався ще й ірредентистський рух північно-східних регіонів Італії, що був спрямований проти співробітництва з Австро-Угорською імперією.

Формування незалежної Італії (наприкінці 1870-х років) доволі гостро висвітлює проблему національної єдності, адже соціально-економічні суперечки все-таки зберігалися. Під час фашистської диктатури (1922—1943) панівною ідеєю стає доктрина імперської місії італійців (О. Барабанов, 2005), проте відмінність у розвитку країни не стає від цього меншою. Розуміючи це, Муссоліні забороняє використовувати термін «Південь Італії». Тим не менше наприкінці Другої світової війни незадоволення регіонів один одним ставало дедалі все більш загрозливим. Сепаратистський рух в Сицилії наприкінці Другої світової війни трохи не призвів до її відділення від країни, і в тому, що цього не сталося, була основна заслуга не стільки Півночі, скільки командування окупаційних військ з Великобританії та США, які у цьому не були зацікавлені.

Нерівномірність розвитку мала прояв і у повоєнні часи, коли п'ять регіонів, у т.ч. Сицилія та Сардинія отримали особливий автономний статус та більші повноваження, ніж решта територій країни.

Уся системна допомога Півдню з боку італійського уряду, а згодом і зі структурних фондів ЄС далеко не завжди була ефективною. Постійні масштабні бюджетні субсидії, що надходили у південні регіони, відомі під назвою «асистенціалізм», уже у 1980—1990-х роках викликали суттєве незадоволення північних територій, наслідком чого стало створення регіонального політичного руху «Ліга Півночі», який основною своєю метою ставив створення незалежної держави Паданії. Партія, якою вона себе оголосила, стрімко набирала популярність й на виборах 1994 та 2001 років увійшла до парламенту з 10 % голосів. Основні звинувачення пред'являлися вже не тільки «бідному та ледаркуватому Півдню», а й офіційній столиці країни — Риму у вигляді слогану «Рим — крадій». Мілан при цьому вважався моральною столицею, проте гучні процеси середини 1990-х у цьому місті надовго приклеїли до нього термін «Хабарникоград».

Основними проблемами сучасного регіонального розвитку в Італії є такі:

- проведення «деволюції», тобто перерозподілу адміністративних та фінансових повноважень на користь регіонів;
- розвиток транскордонного співробітництва внутрішніх регіонів, їх конвергенція та кооперація (з 2007 р.);
- зміщення центру економічного життя на північний схід та формування в ньому так званої «Третьої Італії»;
- кристалізація економічного життя у селективних мікрорегіонах, що у подальшому називатимуться «містами-державами» (це теж підпадає під тлумачення локальної парадигми Н. Siebert (2007));
- маргіналізація депресивних регіонів через посилення нерівномірності розвитку європейської економіки.

2.2. Криза сучасних регіональних парадигм

Продуктування наукових теорій, про які йшлося вище, безсумнівно відіграє важливу роль у розвитку глобальної регіональної теорії, проте не може вважатися нормальним через фундаментальну невизначеність парадигми наукового пошуку та рівнів її ідентифікації.

Запропоноване на початку 60-х років американським філософом Т. Куном (Т. Kuhn) поняття «парадигма» значною мірою вплинуло на сучасну структуру будь-якого наукового досліджен-

ня. Серед філософів та економістів навіть і зараз точиться дискусія щодо існування загальнонаукового та галузевого тлумачення цієї дефініції та встановлення гармонізаційних ієрархічних зв'язків у разі прийняття існування двох окремих чи великої кількості автономних рівнів сприйняття парадигми. Визначення останніх завжди буде спиратися на співвідношення конкурентної таксономії, а тому конче важливою на методологічному рівні є концептуальна диференціація понять «загальнонаукова парадигма (економічна)» та «регіональна парадигма».

Доволі широке використання терміна «парадигма» у сучасній системі соціально-економічних наук тим не менше не наблизило нас до адекватної оцінки та цілісного сприйняття складних господарських процесів, що відбуваються у суспільстві. Ситуація ускладнилася ще й тим, що з'явився новий рівень ідентифікації — віртуальний, на який вже найближчим часом перенесеться значна частина комерційних операцій. З огляду на це, заслуговує на увагу точка зору російської дослідниці Л. М'ясникової (2006), яка вважає, що ХХІ ст. буде ознаменоване кінцевою перемогою «мережевої нетократичної парадигми». «Завдяки штабним мережам вищого рангу, — пише вона, — нетократія, що складається з еліти менеджерів вищої ланки (кураторів мереж), науковців (етерналістів) та підприємців-менеджерів у сфері високих технологій (нексиалістів) забезпечить цьому класові панування у суспільстві та ексклюзивне споживання всіх видів ресурсів» (с. 10).

Природньо, що якщо такий прогноз науковця, справдиться, це може призвести до розмивання глобально-регіональної таксономії світової економіки, яка тим не менше все одно має бути представлена країновим чи міжкраїновим рівнями, у той час, як найбільш бажаним, наприклад, для регіональної конкуренції був би внутрішньокраїновий щабель.

Намагання знайти більш інформативний рівень дослідження привели російського дослідника Н. Обухова (1998) до необхідності введення дефініції «геоекономічна конкуренція», що, на нашу думку, мало чим відрізняється від Портерівської «міжнародної конкуренції». Але далі дослідник робить цілком слушне визначення предмета нової науки: «Геоекономіка — наука, що досліджує поведінку держави (не обов'язково держави — групи країн, економічного союзу тощо — примітка автора) у конкретній ситуації, розробляє економічну стратегію і тактику для підви-

щення конкурентоспроможності національного господарства на світовій арені» (с. 87). Дозволимо собі зауважити, що обґрунтовуючи необхідність існування глобальної регіоналістики (див. розділ 1), цю складову ми також включали в неї, добре розуміючи, що помилковість створення нових стратегій та розроблення хибних інструментів їх реалізації (а без нової парадигми це неможливо) призведе до маргіналізації регіонів навіть у країнах-лідерах, що добре проілюстровано в італійському кейсі.

Між сформованими регіонами завжди існували тісні господарські зв'язки, які в міру розвитку відповідних територіальних утворень посилювалися чи, навпаки, згасали. Це призводило до посилення динаміки регіонального руху, яка особливо зросла у період, починаючи з 50-х років XIX ст. Сформовані у той період промислові регіони (Рур у ФРН, Ельзас у Франції, Урал в Росії, Донбас в Україні, Аппалачський район у США та багато інших) зазнавали як стрімкого піднесення, так і швидкого занепаду, що спонукало західні країни до швидкої регіональної диверсифікації виробництва. З появою у наступний час урядових та місцевих програм залучення інвестицій з'явилась можливість уникнути (певною мірою) суттєвої деформації соціально-економічної структури регіону, що забезпечувало виникнення там позитивного тренду соціального розвитку.

Виявлення причин і наслідків еволюції регіонів, перші спроби прогнозування їхнього подальшого розвитку спричинили формування політики дивергенції та конвергенції. У нашому розумінні (В. Чужиков, 2003) загальна графічна схема еволюції регіонів носила доволі непростий характер (рис. 2.1 та 2.2). Сформування у XVIII—XIX ст. перших регіонів, було, як правило, зумовлено наявністю певних видів ресурсів на відповідній території. Ці формування можна класифікувати як первинні регіони. Зв'язки між ними були відносно невеликі і представлені, у першу чергу, обміном із сусідами. Однак концентрація виробництва та подальше поглиблення міжнародного поділу праці поступово привели до збільшення інтенсивності та урізноманітнення зв'язків, що зумовлює об'єднання регіонів та збільшення їх взаємозалежності. Цей процес тривав у світі з початку XX ст. і до його середини. Прикладом макрорегіонів, що були сформовані таким чином, може слугувати Волго-Уральський та Донецько-Придніпровський комплекси, а також коопераційна модель Рур — Ельзас — Лотаринґія, яка мала то німецьку, то французьку належність.

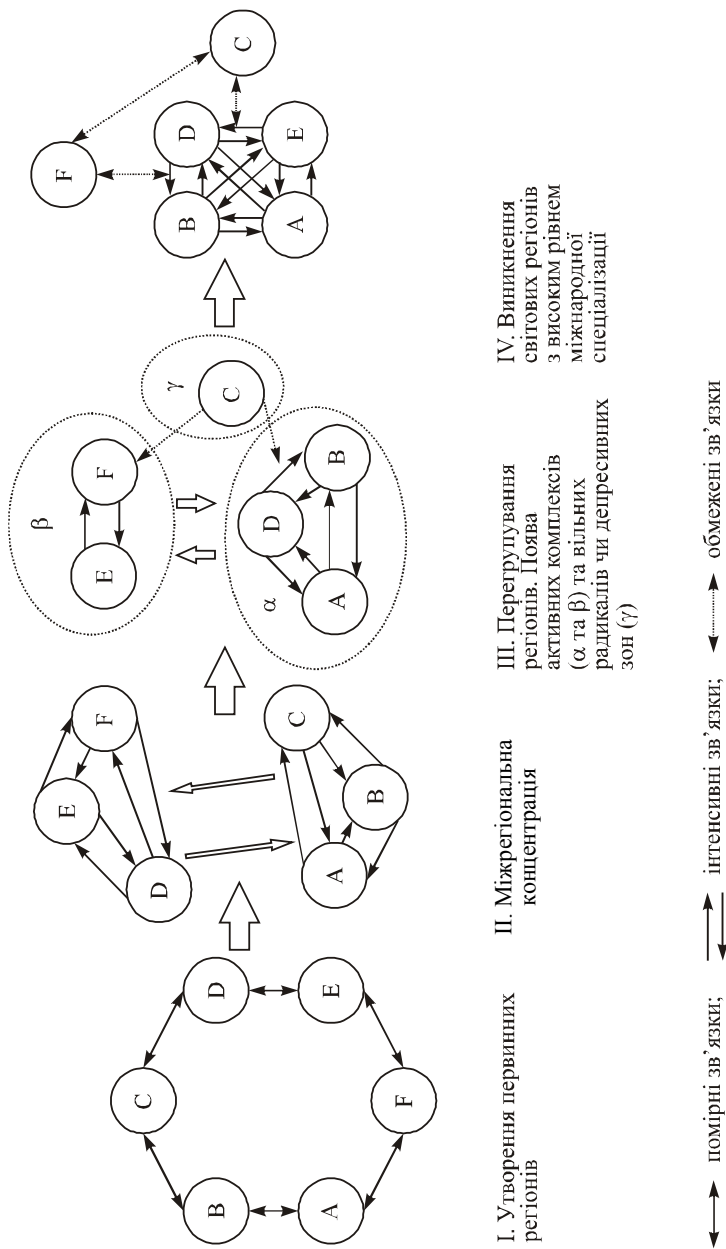

Рис. 2.1. Еволюційна модель розвитку регіонів (В. Чужиков, 2003)

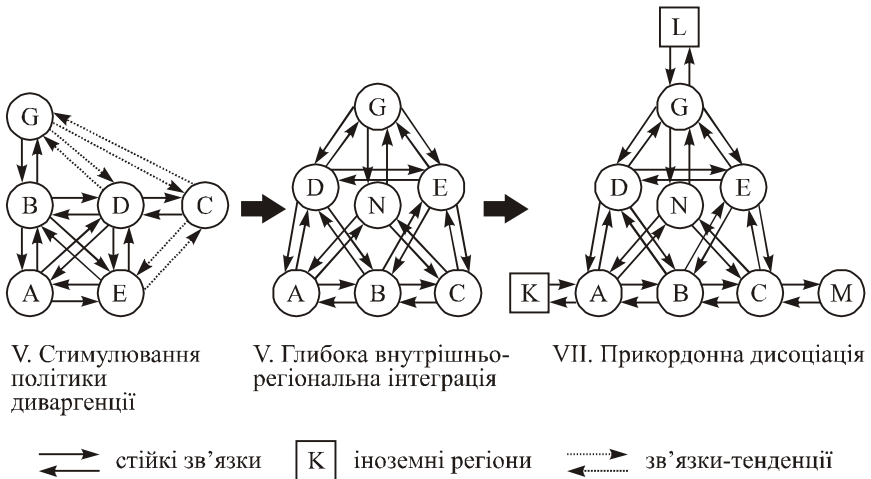

Рис. 2.2. Модель регіональної інтернаціоналізації (В.Чужиков, 2003)

На третьому етапі відбувається стрімке перегрупування регіонів. Темпи економічного зростання на цьому проміжку часу були достатньо високими, однак дія закону нерівномірності економічного та соціального розвитку, а також імпульсивна природа руху капіталу приводять до виникнення активних комплексів (зон, груп регіонів чи окремих регіонів), які на рис. 2.1 позначені літерами α і β , та вільних радикалів (γ), що виявилися слабо диверсифікованими, а відтак частими стали спади виробництва та втрата досягнутого колись конкурентного рівня. Ці регіони почали називати депресивними зонами. У повоєнні часи досить добре можна було прослідкувати цю ситуацію на прикладі Північної (розвинутої) та Південної (депресивної) частини Італії. У 1980-ті роки, коли відбулись регіональні зрушення у комплексі базових галузей Франції (було побудовано металургійні заводи на північному сході, зокрема, у Дюнкерку), починається інтенсивний занепад вищезгадуваних Ельзаса та Лотарингії, адже залізна руда, що завозилася з інших країн була дешевшою та якіснішою.

Четвертий етап регіональної еволюції представлений формуванням світових регіонів, які є провідними у випуску певних видів продукції чи наданні відповідних послуг. Зв'язки між макрорегіонами А, В, D, Е набувають якостей високої просторової концентрації, а тому можна говорити про формування суперпо-

лісів (мегаполісів), питома вага яких у виробництві ВВП може перевищувати окремі материки. Прикладом світового мегарегіону може слугувати Тихоокеанське узбережжя о. Хонсю (Японія). Регіонами F та C виступає група префектур західного узбережжя, яка суттєво різниться за спеціалізацією, за рівнем територіальної концентрації виробництва, а також за показником ВРП на душу населення.

90-ті роки ХХ ст. ознаменували нові підходи до регіональної інтеграції, яка набуває характерних рис інтернаціоналізації. Слід зазначити також, що провідними тенденціями подальшого ускладнення регіональної структури є:

- проведення політики конвергенції внутрішніх регіонів;
- інтеграція суміжних регіональних систем, що перебувають під юрисдикцією різних держав;
- багатовимірний просторовий характер соціально-економічних і політичних зв'язків;
- посилення впливу ТНК на мега- та мікрорегіональних рівнях.

Названі особливості покладено в авторську модель регіональної інтернаціоналізації (див. рис. 2.2).

Сучасний етап еволюції регіонів являє собою досить динамічний і багатовимірний процес, а тому спрощена схема відповідних трансформацій не дає ефекту поліструктурності, хоча, по суті, вона є такою.

П'ятий етап, який є природним продовженням третього та четвертого (див. рис. 2.2), в авторському баченні являє собою сутність політики конвергенції, яку проводять уряди країн чи економічних союзів. Їх головна мета полягає у нівелюванні економічних рівнів тих регіонів, що утворюють каркас країни, однак підтримка активних зон є актуальною також і для них.

Конвергенція сприяє реальному зменшенню регіональних суперечностей лише тоді, коли для цього існують відповідні умови: пільговий режим оподаткування, залучення інвестицій, належна інфраструктура. Якщо зважити на те, що система економічного моделювання сама по собі передбачає наявність певних елементів абстрагування, то шостий етап досить переконливо говорить про те, що політика конвергенції була вдалою. Внаслідок цього утворився складноорганізований поліструктурний моноліт (піраміда), який можна назвати внутрішньорегіональною інтеграцією. Якщо орієнтуватися на стійкість системи, то її геометрична форма є досить досконалою, оптимізованою і такою, що у разі зміни

кон'юнктури здатна до швидкої трансформації. Однією з особливостей сучасного розвитку регіонів на міжкраїновому рівні може бути посилення їхнього регіонального співробітництва. Стимулювання транскордонних (прикордонних) зв'язків нерідко приводить до явища дисоціації, тобто до взаємного проникнення регіонів та утворення спільних формувань — єврорегіонів, євროзон, двосторонніх або багатосторонніх технопарків, кластерів тощо. Проте не всі з них можуть вважатися вдалимими, деякі з плином часу руйнуються, а окремі задовольняються своїм формальним статусом.

Економічні союзи, які знаходяться на вищій стадії інтеграції господарства (ЄС, наприклад), являють собою комбінацію V, VI та VII стадій регіональної інтернаціоналізації. Нерідко в них виникає проблема оптимальних розмірів такого об'єднання (див. рис. 2.2, VII стадію). На структурному рівні системи, які мають поліморфний характер, є досить вразливими і причина їх нестійкості полягає в нерівномірності конкурентних переваг, що мають регіони A, B, C, D, E, G...N та нових територій з частин, приєднаних до них інших країн K, M, L. Наведена вище модель, хоч і є геометрично довершеною, тим не менше не дає відповіді на запитання: чи дасть нове об'єднання додаткові конкурентні переваги економічному союзу, чи це буде лише характеризувати втрату попередніх переваг? Пропоновані схеми еволюції мають накладатися на країнові моделі розвитку, а відтак і гармонізуватися з ними. Досвід розширення ЄС (2004—2007) яскраво свідчить, що на першому етапі значно виграли регіони K, M, L, проте на другому виграш, тобто економічний ефект належатиме всьому союзу і у першу чергу старим членам.

Неоліберальна та неокейнсіанська моделі розвитку держав світу мали певний відбиток й на таксономічному рівні регіонів. 1980—1990-ті роки були ознаменовані постійним змаганням двох вищезгадуваних моделей регіонального розвитку, кожна з яких мала значні переваги і не менш вражаючі недоліки. Перехід від однієї концептуальної основи до другої завжди супроводжувався значною соціально-економічною трансформацією, що стала неминучою розплатою за бажання оптимізувати існуючі відносини та зробити їх більш прозорими.

Ліберальна, а потім і неоліберальна моделі висунули на перший план доктрину максимального захисту ринків та концепцій для координування економічної діяльності. Функції держави при

цьому виявилися обмеженими, і вплив на господарську діяльність регіонів став не менш складним, аніж регулювання макроекономічних пропозицій.

Діяльність уряду Маргарет Тетчер у 1980-ті роки у Великій Британії була досить яскравим свідченням реалізації загальнодержавної та регіональної моделі економічної лібералізації. Внаслідок денационалізації шахт Центральної Англії та швидкого скорочення значної частини підприємств вугільної галузі регіональна диверсифікація виробництва набула нечуваного розмаху, а сама країна отримала можливість швидкого економічного зростання, і це у той час, коли найбажанішим результатом, якого очікували всі, було «нульове зростання». Зменшення питомої ваги державних підприємств мало місце також і в інших країнах Західної Європи, і нерідко його вплив на державну регіональну стратегію був достатньо значущим. Оновлення виробництва, його широка диверсифікація, що відбувалася ззовні та мала на меті залучення технологій «ноу-хау», завжди супроводжувалося формуванням нової регіональної спеціалізації, інтенсивним залученням інвестицій та швидкою динамікою робочої сили (на перших порах — відплив, а на другому та третьому — прогресивний приплив, причому переважно іноземної робочої сили). Досить переконливими прикладами неоліберальної регіональної політики можуть бути Північна Португалія, Ірландія, країна Басків (Іспанія) та ін.

Кейнсіанські та некейнсіанські регіональні підходи як правило базувалися на використанні моделі економічного зростання Харрода-Домара (Harrod-Domar growth model), яка брала до уваги три головні проблеми: 1) можливість стійкого зростання; 2) ймовірність стійкого зростання за умов повної зайнятості; 3) стійкість гарантованого темпу зростання. У подальшому до складу цієї загальної теорії був включений технічний прогрес, який Харрод назвав «нездійсненим технічним прогресом» або «нейтральним» (Harrod Neutral Technical Progress), при цьому можна було порівнювати точки на траєкторії зростання, в яких капіталоємність залишається постійною. Ця теорія добре пояснює причини занепаду чи «нульового зростання» економіки багатьох внутрішніх регіонів чи навіть цілих країн, проте важливе місце в ній посідають інвестиції. Уряди країн можуть сприяти розвитку своїх депресивних регіонів шляхом надання грантів, зниження рівня оподаткування, введення «податкових канікул», прямих до-

тацій та трансфертів, однак права віддавати «прямий наказ на інвестування» вони позбавлені. В інтеграційному угрупованні такі їх можливості обмежені, адже порушують конкурентне законодавство.

Стимулювання розвитку завжди стає більш ефективним тоді, коли посилюється вплив наддержавних структур з їх досить великими фінансовими можливостями задля сприяння діяльності периферійних районів чи транскордонних територій. Професор Ch. Rica (1995) у Підручнику з транскордонної кооперації для локальних та регіональних органів влади досить чітко вказує на наявність ортодоксальних суперечностей між економічними агрегатами кейнсіанської теорії в транскордонних перспективах (р. 27), адже транскордонне співробітництво передбачає взаємодію різних економічних моделей і може не тільки не вписуватися в національну модель, а й зводити її нанівець.

Теоретична складова будь-якої парадигми має бути простою, логічною та добре структурованою, і регіональна не є при цьому винятком. За нашим переконанням вона включає два конкурентні в методологічному плані підходи: неокласичний аналіз та неокласичний синтез. На відміну від неокласичного підходу, при якому акцент робиться на стабільність системи, школа «неокласичного синтезу» досліджує регіональну нестабільність, і погляди її представників є доволі поляризованими. Одні з них стверджують, що нестабільна невизначеність є невід'ємною ознакою капіталістичної економіки, інші вказують на нездатність ринку до адекватної реакції, тому що відповідні цінові сигнали можуть не передатися, чи навпаки, як зазначалося нами у Розділі 1, нести асиметричну інформацію.

У системі філософських та соціально-економічних наук поняття «парадигма», як правило, являє собою сукупність стійких та загальнозначущих норм, теорій, методів, а також схем наукової діяльності, які утворюють аналітичну єдність щодо тлумачення теорій. Важливість її виокремлення полягає у тому, що методологічний апарат парадигми дає можливість організувати емпіричні дослідження, результат яких матиме відповідну інтерпретацію, об'єктивність якої буде залежати від якості самої парадигми.

У визначенні основних концептуальних основ парадигми (чи парадигм) важливого значення набувають такі моменти:

1. Наявність передпарадигмального етапу. Він передбачає існування різних напрямів та теоретичних концепцій, що мають на меті покращення (удосконалення) існуючої соціально-економіч-

ної системи. Виділення єдиного комплексу дослідження та відповідного інструментарію на цьому етапі неможливе.

2. Динаміка розвитку негативних тенденцій у суспільно-економічному житті (етапність), яка, в свою чергу, унеможливає використання старої (чи будь-якої) парадигми.

3. Наявність базових принципів, які ефективно спрацьовують в інших соціально-економічних системах. Сюди ж варто додати варіанти ототожнення (чи ідентифікації) механізмів та інструментів попередньої та майбутньої парадигм.

4. Можливість вибору (з кількох) парадигми подальшого розвитку, яка найкраще буде відбивати сутність та реальність розвитку соціально-економічної системи, її адаптацію до існуючого конкурентного середовища.

5. Порівняльність пропонованої локальної парадигми із глобальними. Оцінка міри узгодженості та компліментарності між ними, аналіз суперечностей у формуванні концептуальних основ.

Враховуючи те, що регіоналізація, як було заявлено вище, може мати внутрішній і зовнішній прояви, досить важливим є визначення міждисциплінарних рівнів дослідження, які активно використовуються фахівцями з регіональної і міжнародної економіки.

Зовнішня регіоналізація включає не тільки рівні економіко-політичного інтеграційного угруповання, а й слабоінтегровані утворення, периферійні зони, назви яких є суто умовними.

Внутрішня ж регіоналізація представлена складною багаторівневою (в ЄС — трьохрівневою) структурою внутрішніх таксонів, що перебувають у відповідних адміністративно-господарських відносинах між собою у межах національних держав. Поява наприкінці ХХ ст. нової форми внутрішньої регіоналізації, розширила зону дослідження, до якої стали відносити транскордонні регіони (єврорегіони), а також інноваційні зони економічного зростання та світові регіони.

Окремі дослідники вважають за доцільне поєднати регіоналізм та глобалізацію. Прикладом подібного підходу може слугувати позиція російського науковця В. Міхеєва (1999), який вводить поняття «відкритий» регіоналізм, під яким розуміє «регіональну форму прояву і розвитку глобалізації», та «закритий» — «багатосторонній варіант концепції «спирання на власні сили», що протистоїть глобалізації» (с. 49). Якщо погодитись з цим автором, то відкритий регіоналізм і закритий регіоналізм —

це антагоністичні поняття, які за відношенням до глобалізації мають взаємовиключаючий вплив, а відтак не повинні мати у назві спільне коріння. Думається, що це не так, адже суперечливість регіоналізації не означає, що в умовах зростання відкритості економіки шанси орієнтації на «власні сили» не є реальними.

Закінчуючи теоретичний огляд точок зору на вищепойменовані дефініції можна сказати, що поява у цій сфері нових словосполучень, нічим теоретично не підкріплених, стала важливим гальмом у розробці більш-менш зрозумілої мети теорії. Вітчизняний дослідник Р. Кісь (2000), спираючись на постмодерністський релятивізм, поєднує глобалізацію та локалізацію, внаслідок чого з'являється — глокалізація (с. 225). М. McGinnis (1999) пішов ще далі. Чітко усвідомлюючи необхідність гармонізації відносин людства з природою, він пропонує в основу регіоналізації покласти біологічні фактори, а відтак обґрунтовує свою теорію — біорегіоналізму, яка хоча і є цікавою, скажімо, для географів та екологів, проте надії автора на те, що природне районування колинебудь співпаде з економічним, є мало реальним, адже стихійний рух капіталу мало корелюється з географічною зональністю.

Практика утворення великих інтеграційних регіональних формувань, до яких належить ЄС, завжди буде ставити на передній край проблему гомогенності соціально-економічного розвитку. В Євросоюзі таким механізмом стала регіональна та структурна політики, які внесли значні зміни до нашого уявлення про формування інтеграційної єдності. Донедавна вважалося, що вищою формою міжнародної регіональної економічної інтеграції є політичний союз, однак ті внутрішньорегіональні диспропорції, що виникали внаслідок хвилеподібного руху капіталу через територію країн та їх внутрішніх регіонів, і зумовлена цим нерівномірність соціально-економічного розвитку поставили цілком слушне питання про внутрішньорегіональну єдність як найвищу форму інтеграції. Внаслідок цього добре відома «Піраміда інтеграції» набула дещо іншого характеру, тобто вона зросла ще на один поверх (рис. 2.3). Більшість дослідників вважає, що політичний союз ще не склався повною мірою, а після провалу голосування по Конституції ЄС (2005) у Франції та в Нідерландах і прийняття компромісного рішення в Лісабоні (2007) подальші конвергентні наміри будуть відкладені ще на кілька років. Щодо регіональної єдності (союзу), то така проблема ще довго буде стояти в Західній Європі, незважаючи на наявність потужного регіонального

інструментарію вирівнювання. (Зауважимо також, що в сучасному ЄС до поняття «економічний союз» (насправді — економічний та монетарний союз — EMU) ставляться обережно. Н. Siebert (2007), вважає що після митного союзу іде спільна економічна площа, далі спільний ринок, потім монетарний союз і лише після цього — економічний союз (р. 301).)

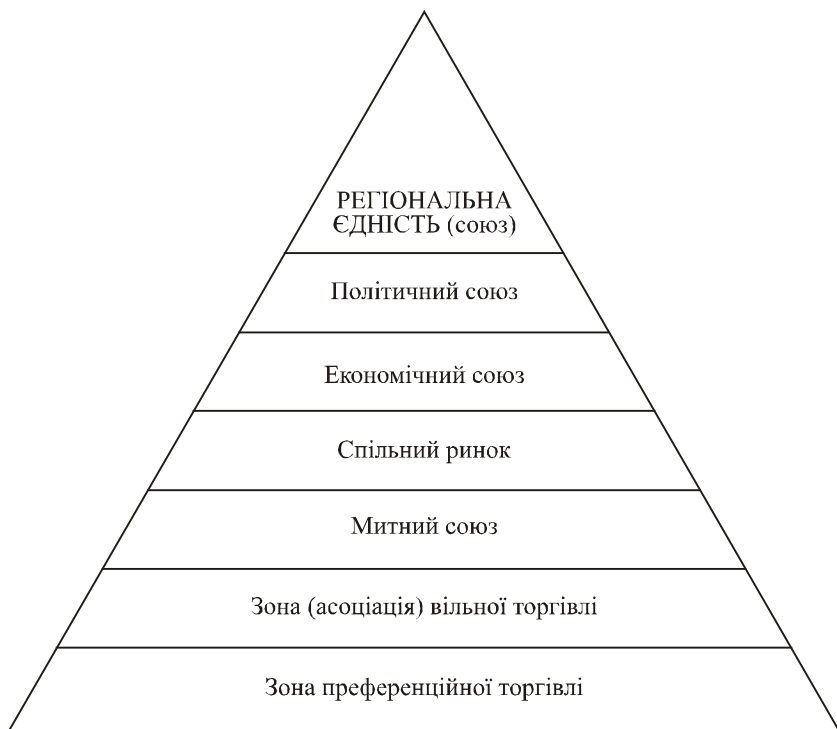

Рис. 2.3. Форми міжнародної регіональної економічної інтеграції (В. Чужиков, 2003)

Проблема внутрішньої та зовнішньої інтеграції характерна не тільки для ЄС і розглядається не тільки економістами. Відомий американський політолог Р. Shively (1991) вважає, що регіональна інтеграція — це не просто консолідація з великої чисельності до малої, це, передусім, наявність того ефекту, який стає неможливим при сепаратному господарюванні. Однак суттєвим момен-

том при цьому, як зазначає він, залишається спільна координація зусиль всієї єдності (р. 32).

Один із палких прихильників ідеї «Європа регіонів» англієць U.A.Wannop (1995) глибоко переконаний, що швидкий розвиток Західної Європи можливий лише за умов подальшої конвергенції внутрішніх регіонів, які у перспективі додадуть соціально-економічної стійкості всьому Євросоюзу та сприятимуть реальній гомогенізації європейського простору.

Не менш важливим напрямом регіональної єдності є створення системи транскордонного співробітництва як на межі окремих країн—членів ЄС, так і єврорегіонів з іншими країнами Європи. Світовий досвід подібного підходу узагальнив на досить високому рівні G. Rongxing (1996). Прикладом вдалої транскордонної кооперації, вважає він, окрім європейських країн слід назвати мексикано-американські та канадсько-американські транскордонні об'єднання. Менш вдалими він вважав ізраїльсько-палестинські, що у подальшому було доведено життям.

Зрозуміло, що в науці, особливо в такій динамічній, як глобальна регіоналістика, неможливо досягти єдності щодо визначення характеру побудови певної соціально-економічної парадигми, а тому доцільним є аналіз негативних та позитивних наслідків використання вже існуючих парадигм для певної групи країн. Виходячи з цього, мегарегіон країн Центральної та Східної Європи являє собою унікальний приклад використання дослідницьких інновацій щодо формування (чи адаптації) парадигм регіонального розвитку.

Для визначення характеру сучасної регіональної парадигми держав ЦСЄ досить важливим є аналіз регіональної та структурної політики країн—членів ЄС. Враховуючи те, що цей напрям є досить обширним для аналізу, позначимо лише основні орієнтири, які надалі можуть бути використані під час розроблення вищезгадуваної парадигми.

Уперше повноваження Європейського співтовариства щодо регіонального регулювання були сформульовані у «Договорі про заснування». У сучасному варіанті діючим є розділ XVII (колишній XIV), у якому визначаються завдання, мета, а також пріоритети регіональної політики. Інституційна структура в сучасному ЄС представлена Європейським соціальним фондом, Європейським фондом розвитку рибальства, Європейським інвестиційним банком та іншими установами, серед яких найбільш значущим є Комітет регіонів та Фонд згуртування.

В основу регіональної політики ЄС було покладено чотири основні принципи, що стали інтегральною частиною структурної політики угруповання, а також посіли провідні місця у дослідницьких моделях парадигми.

1. Концентрація. Цей принцип передбачає нагромадження засобів фондів у тих регіонах, які найбільше цього потребують, з метою усунення розпорошення, яке може виникнути якщо цього не робити у розгалуженій структурі ЄС. Цей принцип не варто плутати з принципом деконцентрації, який нерідко реалізується на національному рівні й означає протидію новому утворенню нерівномірності у господарстві та соціальній сфері, що нерідко виникає внаслідок стихійного переміщення капіталу. Інколи деконцентрація стає основою адміністративно-господарської реформи.

2. Програмний підхід. Він передбачає надання переваг не стільки окремим проектам, скільки завершеним програмам проектів, у розробці яких брали участь місцеві органи влади і які передбачають комплексний розвиток певних територій. Інакше кажучи, — додання диспропорційності.

3. Партнерство. Цим принципом передбачається тісна взаємодія та співробітництво різних гілок влади: місцевої, національної, наднаціональної. За відсутності інтересу хоча б до одного з рівнів ефективність здійснення програми різко падає. Принцип партнерства тісно пов'язаний із наступним фундаментальним принципом, що проходить через усі документи ЄС.

4. Субсидіарність. Принцип передбачає надання стількох повноважень регіонам, скільки вони самі вважають доцільним взяти на себе, а точніше — посильним для себе та забезпечення ефективного їх виконання.

5. Компліментарність (доповнювання). Сутність цього принципу полягає у запобіганні споживацьких настроїв у депресивних регіонах, які потребують відповідної допомоги з боку євроструктур. «Хронічне споживання» фондів ЄС у перспективі може призвести до довгострокової орієнтації на отримання переваг, що надавалися регіонам-реципієнтам. Отже, вони постійно будуть блокувати вступ нових країн до ЄС, боячись втратити свої переваги, а тому фінансування проектів стає можливим лише тоді, коли залучаються місцеві та національні ресурси.

Традиційна схема дослідження регіонів з позиції розміщення продуктивних сил та директивного планування зараз відпала, приватний бізнес та міжнародні інвестори менше всього зважа-

ють на наші рекомендації, адже старі принципи розміщення виробництва втратили свою актуальність, а нові — в сучасних умовах мають досить високий рівень проблематичності. Сюди ж варто додати самостійний вихід регіонів на світові ринки, вплив яких в умовах глобалізації буде збільшуватися, а тому традиційно директивні методи впливу навряд чи будуть доцільними. От чому існує досить велика потреба у фахівцях з міжнародної регіональної економіки і вона буде суттєво зростати зі збільшенням рівня відкритості регіонів, а визначення механізму впливу завжди буде залежати від розробки таких регіональних парадигм, які найкраще відповідають тому проміжку часу, на якому перебуває суспільство.

Серед багатьох існуючих у наш час парадигм регіону найбільшій уваги, на мою думку, заслуговують чотири виділені А. Гранбергом (2000): регіон як «регіон-квазікорпорація», «регіон як квазідержавна», «регіон як ринок», «регіон-соціум». Дозволю собі дати їм своє, відмінне від запропонованого А. Гранбергом, тлумачення.

Парадигма «регіон як квазікорпорація» базується на глибокому розумінні мікроекономічних теорій і подібне тлумачення визначає існування регіону як суб'єкта власності та економічної діяльності. Регіон взаємодіє з вітчизняними та транснаціональними корпораціями, а відтак стає учасником конкурентної боротьби. Разом з тим, він зацікавлений у подальшому залученні інвестицій, розміщенні штаб-квартир ТНК та ТНБ, що веде до поліпшення його економічного стану. Очевидно, що найбільш вдалою сучасною формою економічного зростання в регіоні є кластери. Ці регіональні об'єкти, за тлумаченням М. Портера, найкраще відповідають зазначеній парадигмі. Ще одним фактором, який говорить на користь пропонованого міркування, може бути концентрація ресурсів (передусім людських, інтелектуальних, інформаційних, фінансових та фізичних) на невеликій території, що призводить до саморозвитку не тільки самого регіону, а й до поступового поліпшення економічного стану сусідніх з ними регіонів, у т.ч. тих, що належать до інших країн.

Сучасна інноваційно-інвестиційна модель обтяжена чималими проблемами, пов'язаними із локалізацією центрів новаторства, які не тільки не пом'якшують їх, викликаючи рідкісну за швидкістю концентрацію наукових та експериментальних лабораторій, інвестицій і потужних корпорацій.

Протягом 1990-х років у світі сформувалося кілька локальних центрів економічного новаторства. У доповіді «Про розвиток людини», підготовленій в ООН, найвищий рейтинг мали 13 центрів США (Силіконова долина — 16 балів, Бостон — 15, Ролі-Дарем-Чейпел-Хіл — 14, Остін — 13, Сан-Франциско — 13, Нью-Йорк — 12, Альбукерке — 12, Сіетл — 12, Лос-Анджелес — 11, Вірджинія — 10, Чикаго — 9, Солт-Лейк-Сіті — 8, Санта-Фе — 8), 4 центри Великої Британії (Лондон — 14, Кембридж — 12, Долина Темзи — 10, Глазго — 8), 3 — Німеччини (Баварія — 11, Баден-Вюртемберг — 10, Саксонія — 8) та по 1—2 у Фінляндії, Швеції, Японії, Нідерландах, Кореї, Канаді, Австралії, Сингапурі, Норвегії, Ірландії, Бельгії, Новій Зеландії, Франції та Ізраїлі.

Парадигма «регіон як ринок». Вона тісно пов'язана з попередньою, однак акцент тут робиться на загальні умови економічної діяльності. Оцінка їх здійснюється не тільки з огляду на зосередження виробництва, а й з позиції збуту продукції, кваліфікації робочої сили, кон'юнктурних умов та рівня сформованого ринкового середовища. Не меншого значення набуватиме інфраструктура, яка буде мати високу конкурентну основу.

Парадигма «регіон як квазидержава». Процеси децентралізації влади та виникнення федеральних утворень нерідко призводять до того, що регіони, які скористалися принципом субсидіарності, накопичують в собі не тільки додаткові функції, а й фінансові ресурси, що забезпечує високий ступінь автономності внутрішньої регіональної політики. Практичне втілення означеної парадигми має й певні ускладнення, головним серед яких є зменшення впливу центрального уряду та наднаціональних структур, що, природно, може призвести до дезінтеграції держави. Зазначена парадигма вступає у протиріччя з іншими тенденціями, що набувають поширення у Західній Європі, та й у світі в цілому, а саме — формування інтеррегіональних утворень. Англійський дослідник М. Keating (1998) глибоко переконаний, що територіальна деконцентрація завжди буде ініціювати розвиток транснаціонального співробітництва та новітніх інтернаціональних регіональних зон.

Досить популярною в наш час є парадигма «**регіон як соціум**». Якщо взяти до уваги той факт, що будь-яка територія заселена людьми, які мають свою соціальну структуру, певну ментальність, історичні та інші цінності, то регіон швидше за все, слід розуміти досить узагальнено. Разом з тим, ідентифікація регіону за показником валового регіонального продукту (ВРП) на душу

населення, прийнята зараз у більшості постіндустріальних держав, мало про що говорить, адже це лише усереднений показник, за яким стоїть більш чи менш ефективний розподіл, а через це передбачати соціальну деформацію внаслідок регіональних змін буде досить важко. На зазначену вище особливість звертає увагу A.Rodriguez-Pose (1998) з Лондонської школи економіки. Його теорія соціального кластера дозволила авторові провести комплексне дослідження саме соціальних умов внутрішніх регіонів країн—членів ЄС. У подальшому зазначений підхід став домінувати в Євросоюзі, структурна політика якого базувалася на аналізі таких показників, як рівень безробіття, рівень доходів населення, динаміка структури зайнятості (зміна частини зайнятих у сільському господарстві), проте й на період нової європейської регіональної семирічки (2007—2013) вона не була взята як основна, адже тяжіння ЄС до неолібералізму є у ХХІ ст. очевидним.

Спробу узагальнити погляд відомих економістів та філософів ХХ ст. (Самуельсона, Шумпетера, Парсона, Спенсера, Дахрендорфа, Вронга, Грановеттера, Хірша, Мічелса та Фрідмена) з використанням структурно-порівняльного підходу двох домінуючих глобальних парадигм здійснив Ричард Сведберг (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

НЕОКЛАСИЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ПАРАДИГМИ ЯК ВІДДЗЕРКАЛЕННЯ СВІТУ
(друга половина ХХ ст.) за Р. Сведбергом (1991)

	Homo oeconomicus	Homo sociologicus
Дія	Індивідуальна	Колективна
Принцип дії	Свобода дії	Обмеженість дії через наявну соціальну структуру
Мотиви дії	Рациональні обрахунки	Ірраціональне сприйняття, традиції та цінності
Арена дії	Ринок	Все суспільство разом з ринком
Визначальний принцип	Кратність, децентралізація рішень	Рішення, обумовлені соціальною та політичною владою
Типи концепцій, що використовуються	Аналітичні та абстрактні	Емпіричні та описові
Завдання аналізу	Передбачення як пояснення	Опис як поняття
Відношення до інших наук	Самодостатність	Самодостатність

Джерело: Socio-economics. Toward a New Synthesis / A.Etzioni, P.A.Lawrence. — NY-London: M.E.Sharpe, 1991. — Р. 22.

Пропонована схема досить чітко поляризує попереднє уявлення про характер двох домінуючих у світі парадигм: неокласичної та соціальної (у цього автора — соціологічної). Особа, що задіяна в реалізації кожної з них залежно від характеру впливу ідентифікується як «людина економічна» чи «людина соціальна» (*Homo economicus* та *Homo sociologicus*). Р. Сведберг виділив вісім рівнів, за якими проводить концептуальне дослідження. Майже всі вони мають суперечливий характер, однак їхня самодостатність виглядає цілком зрозумілим завершенням визначених парадигм на концептуальному рівні.

Природньо, що перелічені вище регіональні парадигми мають бути вписані в загальну схему, а тому цілком доцільною є необхідність зіставлення регіональних та глобальних рівнів. З великою впевненістю можна констатувати, що парадигми «регіон як ринок» та «регіон як корпорація» є складовими неокласичної парадигми, а основна діюча сила має назву *Homo economicus*. Досить добре також вписується «регіон-соціум» у соціологічну парадигму з відповідним *Homo sociologicus*. «Регіон як квазідержава» швидше за все знаходиться десь посередині, адже принципи дії, арена дії, визначальні принципи, типи концепції та завдання аналізу уособлюють у собі саме граничне положення. Разом з тим слід відмітити, що інтерес до соціальної парадигми останнім часом став нижчим, натомість до «*Homo economicus*» суттєво зріс.

Варто також сказати, що у ХХІ ст. важливого значення набуватиме **інтегральна парадигма**, в основу якої покладено нове уявлення про регіони як складні об'єднані ієрархічні комплекси різного таксономічного рівня. Збереження історичних кордонів внутрішніх регіонів та стандартизація регіональних рівнів будуть створювати досить велику проблему, адже всі внутрішні регіони в межах глобальних регіональних утворень (ЄС, НАФТА та ін.) мають бути зіставними щодо рівня соціально-економічних контрастів, який у свою чергу, забезпечить високу стійкість економічних і політичних угруповань. За необхідності розробки нової світової регіональної парадигми вже зараз свідчить факт існування новітніх територіально-економічних формувань: прикордонних зон швидкого економічного зростання, єврорегіонів, світових регіонів, інтеррегіональних формувань (наприклад, у межах ЄС) тощо. Поки що жоден з них не вписується у перелічені вище парадигми, а тому актуальність пропонованих досліджень залишається досить високою.

Наведені вище рівні гармонізації регіональних парадигм з глобальними є досить умовними, оскільки потребують чіткої ієрархічності, співставності та валідності. Саме ці ознаки досить несподівано стали домінувати у сучасному методологічному полі економічних досліджень. Відомий угорський економіст Я. Корнаї (2002), пояснюючи сучасну економічну інтерпретацію введеного Т. Куном поняття «парадигма», досить чітко оперує її системними якостями, даючи таким чином нове тлумачення відомої дефініції. На його думку, головними якостями системної парадигми виступають наступні:

- 1) дослідження системи в цілому та взаємозв'язків між цілим і його частинами;
- 2) системна парадигма не може бути зведена до будь-якої окремої науки;
- 3) основний напрям дослідження не може базуватися на економічних, політичних чи культурних процесах, а має орієнтуватися на більш постійні інститути;
- 4) тісний зв'язок існуючої організації суспільства з історичним процесом є необхідною умовою дослідження;
- 5) зміна системи завжди відбивається й на зміні преференцій;
- 6) усі парадигми, які вивчають суспільство в якості одного з інструментів аналізу, використовують статистичні моделі;
- 7) у рамках системної парадигми визначається наявність у всіх системах власних недоліків чи дисфункцій, специфічних саме для них;
- 8) усі парадигми характеризуються власними методами аналізу та спільною методологією (с. 10—12).

Вищенаведені ознаки й були покладені в основу концептуальної гармонізації регіональних парадигм. Однак стан, в якому перебуває світова спільнота, швидше за все характеризується мультипарадигмальним характером, який, на думку українських науковців О. Г. Білоруса та Д. Г. Лук'яненка^{*}, може, спираючись на інтерпарадигмальний ефект, призвести до базового спільного концепту (неосфери), що зв'яже різні парадигми (с. 22). У цьому аспекті позиції О. Г. Білоруса, Д. Г. Лук'яненка та Я. Корнаї багато у чому збігаються.

^{*} Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.

З нашої точки зору, сучасна регіональна парадигма швидше за все тяжіє до інтегративної трансформаційної моделі європейського зразка, яка поки що не має завершеного характеру. А це є зайвим доказом існування у сучасній методології передпарадигмального періоду. Останній характеризується нечуваними обсягами продукування в Європі нових регіональних теорій у 90-ті роки XX ст. та на початку XXI ст. і водночас їхньою невизначеністю. Натомість у США більш прагматично підійшли до цього питання. Досить вдалу спробу ідентифікації регіональної парадигми, бодай у межах своєї країни, здійснили В. Барнз та Л. Ледебур (2003), які визначили її найважливіші (ключові) елементи:

1. Парадигма району передбачає, що економічні райони, а не штати чи місцеві політично підлеглі території є основними цеглинами національної території.

2. Парадигма скеровує увагу на внутрішню інтеграцію та взаємозалежність економічних районів, а також визначає потребу взаємозалежності частин урбаністичної системи.

3. Парадигма передбачає, що національна економіка — це система економічних районів країни, а не політична територія, підлегла урядові.

4. Парадигма привертає основну увагу до взаємозалежності економічних районів та критичної важливості зв'язків для функціонування національної економічної системи, реальної національної економіки.

5. Парадигма визначає, що національна економіка виходить за межі території, підпорядкованої федеральному урядові.

6. Парадигма наголошує, що національна політика системи економічних районів — відкрита система, що знаходиться у складному зв'язку з іншими національними системами світової економіки.

7. Парадигма передбачає, що урядові кордони можуть мати і мають значні економічні наслідки (с. 75).

Позитивно оцінюючи методологічні установки сформованої парадигми, тим не менше слід зазначити, що в її інтерпретації міститься кілька доволі суперечливих пунктів, зокрема пункт 3. Приклад: чи може існувати територія в країні, яка не є підпорядкованою її урядові? Звичайно, що ранг цих відносин «регіони—центр» може бути різним залежно від того, до якої системи державного устрою країна схильється — федеративної чи унітарної (можна пригадати при цьому принцип субсидіарності, що діє в Євросоюзі), проте цілісність усієї країни базується насамперед на

тому припущені, що вся вона є цілісним, хоча можливо що негомогенним утворенням. Другою доволі значущою позицією регіональної парадигми В. Барнза та Л. Ледебура є її інтегрованість до світової економіки (пункт 6), що також підтверджує тезу про те, що економічна конкуренція в умовах глобалізації взагалі переноситься на глобальний та локальний рівні (Н. Siebert, 2007).

Менш вдалою виглядає графічне зображення регіональної парадигми двох вище згадуваних американських авторів (рис. 2.4).

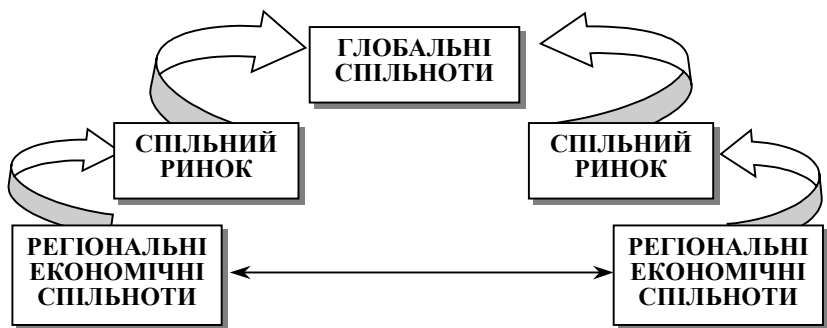

Рис. 2.4. Загальний вигляд регіональної економічної парадигми (В. Барнз та Л. Ледебур (2003), р. 126)

Можна погодитись з тим, що в світі існує достатня кількість регіональних спільнот та в межах держави вони все одно мають бути інтегровані до спільного ринку, проте можливостей інтегруватися далі може й не бути, адже спільний ринок є етапом економічної інтеграції, який пройшов хіба що тільки Європейський Союз. США поки що вибудовують систему вільної торгівлі на панамериканському континенті, а відтак передбачити, що економічні регіони Сантьяго (Чилі) та Нью-Йорку однаково вбудовані в глобальні економічні системи та мають між собою спільний ринок, було б неправильним.

Таким чином регіональна парадигма являє собою дослідницьку модель, що має цілісний характер, в основу якого закладено принципи комплексності, програмованості, ієрархічності, компліментарності та субсидіарності, вона визначає таксономічний склад ідентифікації регіонів, їх конгруентний характер, що базуються на моделі відкритої економіки та трансформації двох глобальних парадигм «Homo oeconomicus» та «Homo sociologicus».

2.3. Трансформація регіональних циклів у локальних інноваційних моделях

Вважається, що обґрунтування фазовості суспільно-економічних формацій належить К. Марксу, хоча чимало дослідників вважають, що ідеї циклічності виказувалися ще в античні часи, а також знайшли свій певний відбиток у теорії Адама Сміта. Проте саме наукового тлумачення вони набули у XX ст., основні дискусії в якому розгорнулися не стільки щодо самих циклів, скільки щодо їхньої тривалості, складових, факторів та амплітуди коливань.

У сучасній вітчизняній і західній літературі, як правило, фундатором введення цього терміна в систему наукових досліджень називають російського вченого М. Кондратьєва, який справедливо вважав, що цикли, принаймні ті, які він вбачав у розвитку Росії, безпосередньо пов'язані з життєвими циклами товарів, а тому назва, яка була ним запропонована, виглядала досить коректною «Великі цикли кон'юнктури». На жаль, через трагічну долю автор був репресований у тридцятих роках XX ст., він не зміг надати своїй теорії завершеного характеру. Тим не менше заслуга «імплементатії» російським вченим цього терміна ні в кого зараз не викликає сумнівів.

У 1939 році Й. Шумпетер уточнює поняття «цикл» введенням терміна «цикли ділової активності» (trade cycle), що пізніше здобуває ще й іншу назву — економічного циклу чи бізнес-циклу (business cycle). Кожний з них мав відповідне теоретичне обґрунтування і вже у середині XX ст. як науковці, так і практики почали розуміти, що існують піднесення та спади в економіці, а завдання урядів полягає в тому, щоб максимально пом'якшити негативні наслідки циклічних коливань. Проте знаходилося чимало науковців, які сповідували неокласичні та ліберальні погляди; вони вважали, що такий вплив держави має бути мінімальним.

Глобальні та регіональні (всіх рівнів) проблеми, що виникали внаслідок значних змін у характері руху капіталу та посиленні його динаміки, в останній половині XX століття вимагали уточнення поняття «циклічність» та визначення факторів, що її зумовлюють. Зрозуміло, досліджувати вплив сонячних плям на економічні цикли вже ніхто не хотів, хоча такі спроби й робилися

раніше, а тому в економічній теорії з'явилися нові методологічні підходи до їх ідентифікації, що призвело до максимального розширення понятійного апарату.

Незважаючи на всі ідеологічні заперечення теорії «буржуазних циклів», які в СРСР пояснювалися стихійною природою капіталізму, циклічність починають досліджувати і тут. У 1950—1960 роки набула популярності теорія енерговиробничих циклів, засновником якої був московський професор М. Колосовський (1969). Попри значну доказову базу, теорія циклів цього автора не набула поширення на Заході, оскільки спиралася на планово-адміністративну основу та принципи розміщення виробництва, які в СРСР вважалися сталими, у той час коли на Заході відбувалася їх трансформація та обґрунтування нових концепцій європейськими та американськими економістами, згідно з якими фактори виробництва здатні до змін, і ця її динаміка зумовлена насамперед появою новітніх технологій. Зрозуміло, що все це мало корелювалася з ідеєю повної економічної стабільності в Радянському Союзі. Разом з тим заради об'єктивності треба сказати, що сучасні кластерні ідеї, про які йтиметься далі, значною мірою базуються на саме цій, майже забутій, теорії М. Колосовського, так само, як і на оптимізаційній моделі ТВК, які були обґрунтовані в СРСР у 1970—1980-ті роки XX ст., а потім повністю забуті.

Інтенсивний рух капіталу протягом короткого проміжку часу, який мав місце у другій чверті XX ст., спричиняв значне піднесення економіки деяких країн (Південна Корея, Китай, Сингапур та ін.), внаслідок чого почали говорити про суттєве збільшення обсягу виробництва за рекордно короткий термін. Подібний цикл здобув назву «вибуховий» (*explosive cycle*), інколи його називають циклом, що розходиться, чи дивергентним (*divergent cycle*). Прямо протилежну тенденцію мають затухаючі цикли, чи цикли, що сходяться (*damped cycle*). На противагу вищеназваним, останні уособлюють у собі нарощування спільних рис, а тому існує й інша назва — конвергентний цикл (*convergent cycle*). Саме на використанні цього циклу базується ідея економічної гомогенізації ЄС.

Для визначення характеру регіональних циклічних коливань нам видається доцільним дослідити особливості економічних хвиль. Є цілком зрозуміле бажання науковців ототожнювати хвилю з циклом. Однак, на наш погляд, це не зовсім правильно, адже під циклом слід розуміти ритмічну повторюваність певних

соціально-економічних процесів, які мають відповідний період. Це класичне уявлення ще й досі не втратило своєї актуальності, а тому, коли мова йде про циклічність, природньо, виникають й інші запитання: яка саме тривалість повного циклу і коли передбачається поліпшення чи погіршення певної ситуації, а також довічна проблема: чи втручатися у це уряду. Американський дослідник J. Lessinger (1986) проаналізував регіональні цикли у США. Фаза піднесення регіону, за даними автора, триває 27—29 років, а далі йде спадна фаза, тривалість якої є приблизно еквівалентною до першої. Таким чином, повний період — піднесення та спад — триває близько 60 років. Період стабільності (балансування) при цьому не передбачається, хоча ми впевнені, що плавні переходи все-таки можливі. Якщо сюди додати ще 5—6 років низької динаміки (вона може мати різне наповнення), то загальна формула могла б виглядати таким чином: $(28) + 5 + (28) + 6 = 67$ років ± 5 , що приблизно відповідатиме середньостатистичній тривалості життя людини. Місцевий житель, який постійно мешкає у певному регіоні, може застати як фазу піднесення регіону, так і його занепаду, а також відносну стабільність*.

Економічні хвилі являють собою тимчасове явище, ритмічність для них не є характерною, а через це еластичність піднесення та спаду визначити досить важко. Разом з тим, регіональні закономірності проходження хвиль завжди викликають підвищений інтерес. П. Ліндерт (1992) у своїй книзі «Економіка світогосподарських зв'язків» прослідкував вплив факторів виробництва на рух капіталу. Зміна, припустимо, уподобань споживачів щодо вовняних речей, яким почнуть віддавати перевагу перед синтетичними, викличе хвилю «переливання» праці й капіталу в межах США з Нової Англії на Південь (с. 16—17). До цього слід додати: якщо аналогічні дії будуть прослідковуватися і на світовому рівні, то відповідні мегарегіональні хвилі викличуть значну деформацію структури виробництва не тільки у країнах, що спеціалізуються на текстильному виробництві, а й у державах, які випускають технологічні доповнювачі (фарби, ткацькі верстати тощо).

Країни та регіони, що мають слабкодиферсифіковане виробництво, значною мірою потерпають від зазначених вище хвиль, а їх задекларована вище циклічність має досить великий період

* Далі буде доведено, що це не стосується інноваційно-інвестиційних форм швидкого економічного зростання, які мають інші, ніж у J. Lessinger, чинники високої динаміки.

спаду і піднесення, що спонукає людський капітал шукати кращого місця застосування своїх здібностей, а відтак регіональна динаміка може бути як негативною, так і позитивною. Визначення циклічності як важливої складової розвитку суспільства має, на наш погляд, кілька досить важливих методологічних моментів, провідним серед яких є регіональний склад циклу та індикативні рівні визначення динаміки.

Економічний цикл у межах певної країни являє собою сукупність регіональних циклів, які, складаючись разом, утворюють результуючий національний вектор розвитку виробництва і сфери послуг. Процес накладання векторів (у цьому випадку під ним слід розуміти генералізацію різноманітних напрямів розвитку регіонів) зумовлює появу усередненого циклу усіх існуючих у конкретній країні чи групі країн територіальних утворень. При цьому необхідно враховувати такі особливості:

- регіони мають бути подібними за площею і, що є найбільш важливим, за чисельністю населення;
- має збігатися час обрахунку n -ого показника;
- під час дослідження кореляційної залежності кількох індикаторів слід враховувати еволюційний характер провідного з них;
- важливого значення набуває селективний аналіз, який дозволяє чітко ранжувати національні та регіональні чинники циклічності.

Без сумніву, конче важливим є врахування історичної самоідентифікації регіону в межах національного утворення. З урахуванням наведених вище особливостей нами була запропонована графічна модель накладання векторів розвитку внутрішніх регіонів (рис. 2.5).

Уявімо, що гіпотетична країна складається з п'ятьох регіонів, кожний з яких має на певному часовому проміжку відповідну стадію регіонального циклу. Регіон А належить до високоактивних економічних зон країни. Він характеризується значними темпами економічного зростання, населення має великі доходи, внутрішня міграція країни при цьому зорієнтована саме сюди. Регіон В поступається за відповідними індикаторами попередньому формуванню, однак у цілому рівень його є вищим за середній по країні (регіон $\bar{n}$). Регіони С та D належать до депресивних зон, але якщо перший з них має слабку тенденцію до економічного зростання, то останній перебуває на стадії занепаду. Інакше кажучи, він «тягне назад» авангардні регіони, що, без сумніву, призводить до змен-

шення загальнонаціональних макроекономічних показників. Рівень дивергенції визначається у цьому випадку як кут між відповідними векторами регіонів. Чим він більше, тим більше існує суперечностей між локальними об'єктами, тим менш сталою є сама національна система, яка базується на регіональних індикаторах, які мають порівняно невеликі розбіжності. Яскравим прикладом при цьому може слугувати регіональна проблема в Бельгії, промисловий спад на півдні якої, зумовлений його реструктуризацією, одразу породив ідеї сепаративізму.

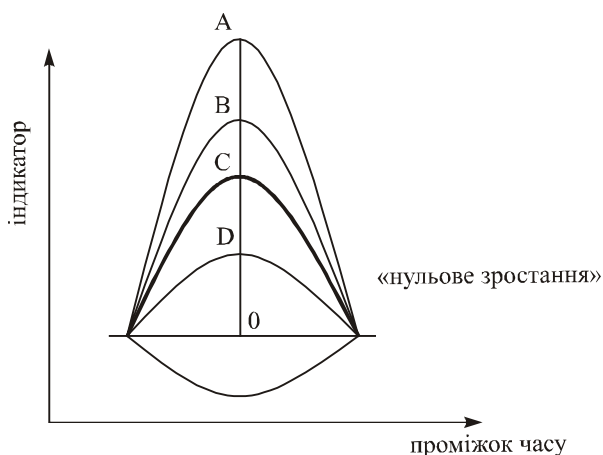

Рис. 2.5. Накладання векторів розвитку регіонів (В. Чужиков, 2003)
($\tilde{n}$ — генералізований національний індикатор)

Пряма «нульове зростання» характеризує теорію, що панувала у світі у 1960—1970 рр. XX ст. Пояснювалось, що у цілому на регіональному рівні існують хіба що коливання (балансування), а реального економічного зростання не відбувається, через це проведення регіональної політики не є доцільним, адже пройде час і в депресивних регіонах стане краще, ніж в активних. Однак, якщо цей процес затягується, то завжди буде виникати політичне і економічне регіональне протистояння, яке в межах відповідної країни може призвести до її розвалу. Аналогічна проблема може існувати й у мегарегіональному угрупованні, коли багаті держави будуть заперечувати свою функцію постійного донорства, а «бідні» регіони наполягатимуть на статусі реципієнтів.

Наступне моделювання ситуації зводиться до моделі регіонального та національного зростання, щоправда несталою. Якщо взяти до уваги, що період повної дії циклу в регіонах збігається, то загальний тренд економічного зростання може бути прямою (рис. 2.6). А от регіони А, В, С, D матимуть різні варіанти чи темпи розвитку.

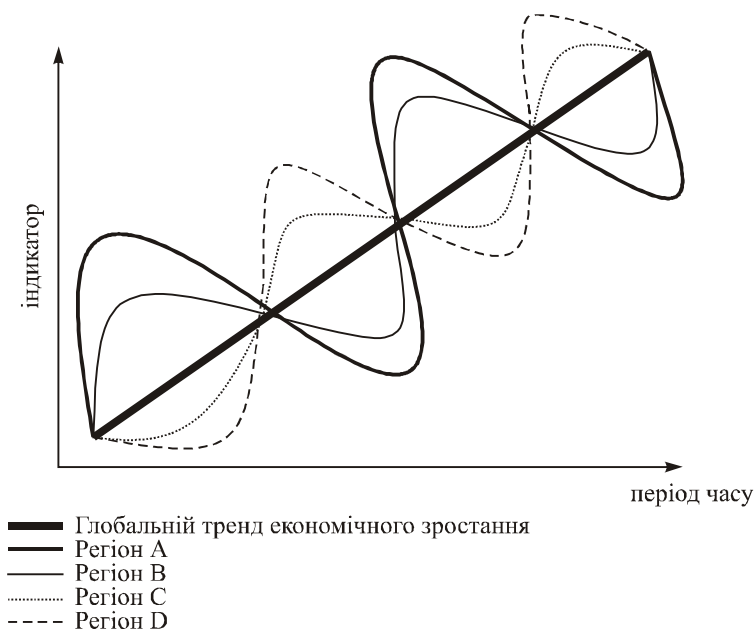

Рис. 2.6. Різномірний характер економічного зростання (В. Чужиков, 2003)

Хоча, як ми стверджували раніше, характер економічного зростання визначається у державах з відкритою економікою глобальними факторами, комбінацію місцевих факторів не можна відкидати, адже інколи вони можуть домінувати упродовж певного періоду на регіональних рівнях. Наприклад, досить жорстке екологічне законодавство скандинавських країн спонукає провідні фірми до вивозу капіталу хімічних та деяких інших підприємств до сусідніх країн, що викликає у прикордонних зонах балтійських держав досить швидке економічне зростання. Останнім часом важливого значення набув також експорт технологій. Нерідко просування інновацій у внутрішні регіони здійснюється по-

вільно, а через це внутрішньорегіональні цикли можуть зазнавати змін через дію хвиль інвестування, котрі, як зазначалося раніше, є нестійкими, але мають потужний тимчасовий вплив на економічну ситуацію в регіоні.

Відкриття заводів фірми «Nokia» в Естонії поставило цю країну останнім часом за інноваційними індексами на рівень Франції та доволі швидко дистанціювала її за якістю зростання від сусідніх Литви та Латвії.

Важливим елементом дослідження циклічної динаміки регіональних моделей виступатиме характер державного (наднаціонального) регулювання в них. Жодній державі поки що не вдалося «скасувати» циклічність в економіці, але зменшити негативні наслідки за допомогою монетарних, фіскальних та інших важелів є цілком можливим. Багато у чому це зумовлюється політикою уряду, стратегією місцевих та локальною тактикою ТНК і ТНБ, а також фінансовими механізмами інтеграційних угруповань, які можуть або визнавати проведення регіональної політики своїм пріоритетом (ЄС), або взагалі відмовлятися від будь-яких дій, вважаючи це порушенням конкурентного законодавства. Якщо ж країна вважає прийнятним для себе проведення регіональної політики, то ймовірними будуть три варіанти її здійснення (рис. 2.7).

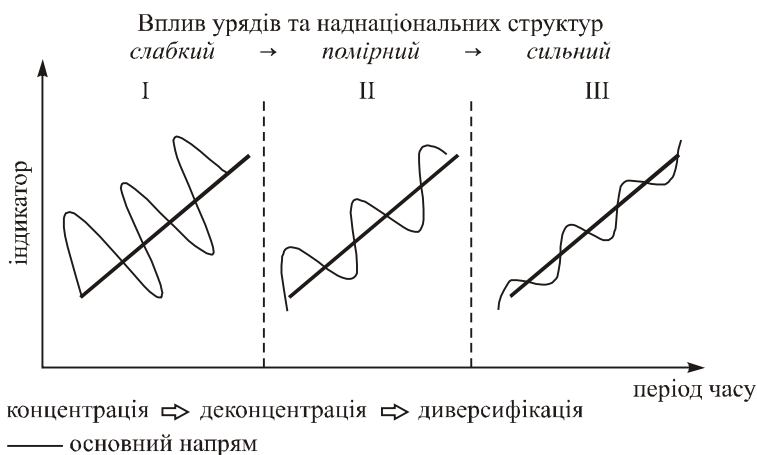

Рис. 2.7. Сучасні варіанти регіональної еволюції циклів (В. Чужиков, 2003)

Концентрація як форма просторової організації виробництва у т.ч. того, що утворювало моноспеціалізацію регіону, була у 60-ті — 70-ті роки ХХ ст. одним з небагатьох факторів розвитку господарства, що визнавалися як на Заході, так і на Сході. В умовах посилення попиту на продукцію регіону останній активно зростає, як зростає, і рівень екологічного забруднення в ньому (плата за економічну вигоду), натомість, коли кон'юнктура виявлялася несприятливою, шансів врятувати його майже не було. В плановій економіці такі зміни були непомітними через потужний механізм перерозподілу результатів виробництва.

Металургійний район у країнах з ринковою економікою завжди мав високу концентрацію виробництва і відповідну внутрішню та зовнішню спеціалізацію. Через кон'юнктурні зміни, що відбувалися у промисловості (застосування, приміром, металозберігаючих технологій), знижувалася потреба у металах, що призводило до стрімкого падіння виробництва, масового безробіття тощо. Суттєве збільшення обсягів випуску продукції машинобудування, навпаки, викликало стрімке піднесення металургійних підприємств, а відтак і пожвавлення життя в регіоні. Така ситуація була типовою для західних країн до 1970-х років ХХ ст., а для соціалістичних — аж до 1990-х.

Політика деконцентрації виробництва, яку проводить сам уряд чи разом з певною наднаціональною структурою (див. фаза II на рис. 2.7), значно пом'якшує регіональні цикли, зменшує період коливань та їхню залежність від світових кон'юнктурних хвиль, проте уповільнює темпи економічного зростання, зменшує навантаження на природне середовище, але разом з тим — підвищує собівартість виробництва. Така політика була характерною для країн Євросоюзу, США, Канади та Японії у 1980-х — 1990-х роках. В умовах глобалізації світового господарства її можуть реалізувати, і то лише частково, інтеграційні союзи.

Суттєве посилення регулятивних механізмів відбувається на третій фазі, коли розпочинається процес диверсифікації виробництва, який пом'якшує регіональні коливання. Уряди окремих країн за таких умов уживають додаткових заходів впливу із метою максимального стимулювання економічної безпеки та швидкого зростання (податкові канікули, інвестиційні гранти, трансформаційні пільги тощо). Водночас ця фаза має значні країнові відмінності. У Франції, наприклад, Е. Negrier (2000), вважає, що стадіями реалізації регіональної політики мають бути: дифузія

виробництва, гегемонія, специфікація, децентралізація. У Мексиці диверсифікація виробництва йде, насамперед, у прилеглих до США регіонах і має свою специфіку, яка складається, на думку V. Menno (2000) з чотирьох видів стратегій інтернаціоналізації: інтегральна директивна стратегія, екстернальна директивна стратегія, змішана та транснаціональна стратегії. Втім схвалення однієї з цих стратегій не може бути запорукою успішної реалізації регіональної політики, у т.ч. у плані пом'якшення негативних наслідків глобальних криз.

Загострення суперечностей та посилення диференціацій між країнами завжди призводило до погіршення позицій тих з них, які мали гірші «стартові умови» і не змогли ефективно використати сприятливі кон'юнктурні моменти та допомогу іноземних держав. Країни, що належать до «золотого мільярду», намагалися упродовж останніх 50-ти років покращити становище тих, що належать до групи «економічних аутсайдерів». Проте допомога, що надавалася, була мінімальною та малоефективною через постійні зміни режимів, високу корумпованість, витрати коштів не за призначенням, практику неповернення боргів тощо. Перелічені вище причини значною мірою унеможливають чи суттєво обмежують характер цієї діяльності, що, як правило, призводить до стрімкого нарощування міжкраїнової диспропорційності, не кажучи вже про регіональні деформації, які в країнах, що розвиваються, можна ідентифікувати на рівні «капіталізму XVIII ст.».

Завершивши у 2003-му році дослідження проблем регіональної циклічності, автор цієї монографії вважав, що рис. 2.7 «Сучасні варіанти регіональної еволюції циклів» буде останнім, який чітко відобразив тенденції пом'якшення регіональної диференціації, проте життя внесло свої корективи. Неоліберальні зміни, що відбулися у світі, трансформують модель циклічності розвитку регіонів у більш складну, яка в нашому розумінні набуває дещо незвичайного ракурсу (рис. 2.8).

Концепція сталого розвитку, на яку продовжують посилалися вітчизняні та деякі зарубіжні науковці, видається нам такою, що вже давно не відповідає реальним тенденціям глобальної економіки. Кризовість стала характерною тенденцією сучасного розвитку світового господарства, яку англійський дослідник V. Kiggundu (2002) вважає характерною ознакою сьогодення. Промислово розвинуті країни не можуть вважатися винятком, проте «ціна» кризи, як відсоток ВВП, що знизився, доволі сильно дистанціює

їх одна від одної, приміром, від 57 % в Аргентині до 3 % у США (1990-ті роки). Якщо взяти до уваги те, що в країнах, що розвиваються, кризи є більш затяжними та «дорогими» за їхніми наслідками, то глобальний тренд, як це продемонстровано на рис. 2.8, буде знаходитись на кілька градусів нижче, а амплітуда коливань регіональних циклів (max і min) займе верхнє та нижнє положення від реального тренду економічного зростання.

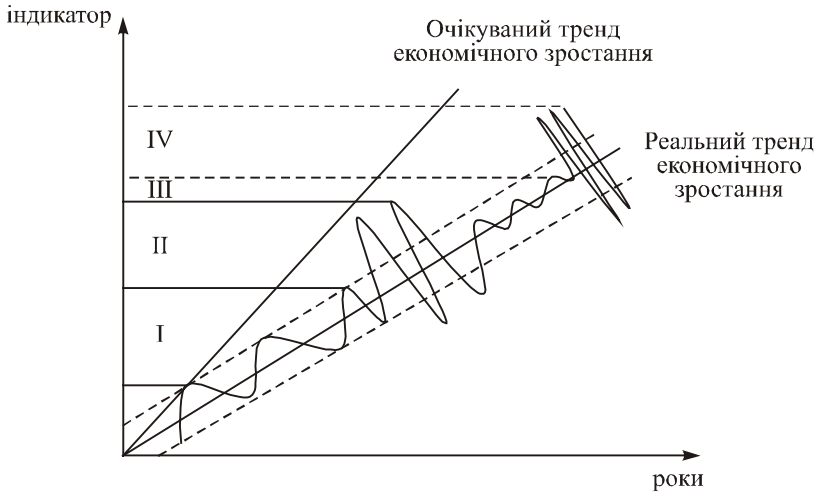

Рис. 2.8. Вплив основних акторів глобальної економіки на регіональну циклічність (авторське бачення, 2008)

Умовні позначення:

=== очікувані трендові коливання регіональних циклів

- I — пасивна модель регіональної політики
- II — інноваційна (венчурна) модель регіональної політики
- III — високорегульована модель регіональної політики
- IV — транскорпоративна модель регіональної політики

При проведенні пасивної регіональної політики, такої як, приміром, у США, коливання будуть близькими до ідеальних, проте відображатимуть лише усереднені дані про локалізовану інноваційну зону зростання та сільськогосподарські землі, на яких зміни є доволі повільними. Друга модель — інноваційна (венчурна) передбачає пошвидшення коливань, адже на одну ус-

пішну інновацію може припадати десяток безуспішних (у фармацевтичній галузі — таких невдалих спроб може бути на кілька порядків вище). Тим не менше вже через десяток років сам регіональний тренд може зміститися до верхнього максимуму, а в разі системних невдач — сповзти до нижнього.

Третя модель регіональної політики може називатися високоінтеграційною з двома компліментарними системами регулювання: національною та наднаціональною. Регіональні кризи при цьому максимально згладжуються, а амплітуда циклічності наближається до реального тренду. Єдиною загрозою виступає проблема «донорства» багатих регіонів, які далеко не завжди підтримують ідеї асистенціалізму, адже без допомоги реципієнтам їхня динаміка могла б бути значно вищою.

Четвертий тип моделі є більш динамічним, а відтак і більш ризикованим, адже основними гравцями (акторами) при цьому виступають ТНК та ТНБ, місцевий уряд, який створив вигідні умови для інвестування, законодавчі акти, ухвалені парламентом, що надійно захищають капітал інвесторів. У разі вдалого застосування інноваційно-інвестиційної моделі висхідна частина регіонального циклу радикально зростає (її кут до осі регіонального тренду буде максимально наближеним до 90°). Регіон стрімко переходить до числа лідерів, проте після завершення циклу інноваційності товару, підвищення заробітної плати, розширення соціального пакету, змін у законодавстві (вони є неминучими) щодо оподаткування, інтерес до нього з боку інвесторів падає. Регіон стрімко занепадає, інвестиції переміщуються до інших зон економічного зростання (частіше за все останні знаходяться за межами країни). Втім нові стратегії ТНК можуть швидко відновити втрачені позиції регіону, проте це має бути вже нова продукція, нові гарантії, нові переваги. Подібним, тільки ще більш динамічним, може бути регіональне зосередження е-комерції.

Наприкінці ХХ ст. в геоекономічному просторі сталися значні зміни. У першу чергу це стосується полюсів. Традиційний поділ на «три світи» (три полюси) поступово змінився іншим тлумаченням самої дефініції світового центру. На думку канадського дослідника А. Беттлера (2002), закон полюсу у глобальному (регіональному) просторі означає наявність «...суб'єкта, що перевищує своєю економічною потужністю економічний потенціал країни, яка йде одразу після нього, у 2 рази» (с. 73). Це дало можливість авторові визначити як глобальні полюси (США, Євросоюз, Японія та

Азійсько-Тихоокеанський регіон), так і регіонально-країнові: Бразилія та Мексика в Латинській Америці, ПАР і Нігерія в Африці, Туреччина та Іран на Близькому Сході, Японія та Китай у Східній Азії, Росія та Польща у Східній Європі. На думку автора, у Західній Європі полюси взагалі відсутні, оскільки ВВП Німеччини у \$2,2 трлн (2006) недостатньо випереджає економічний потенціал Франції (\$1,5 трлн). Причиною подібних світових диференціацій, на думку американського дослідника І. Wallerstein (1995), є «безкінцева акумуляція капіталу, котру капіталізм зробив основним двигуном світової економіки» (р. 4). Два великі системні потоки, вважає автор, боротьба за силу (міждержавний рівень) та боротьба за світові ринки (держави плюс ТНК) можуть спричинити посилення нерівномірності на будь-якому рівні.

Наведені вище міркування щодо циклічності, полюсності світу та інноваційного характеру розвитку селективних галузей дозволяють виокремити чинники, що впливатимуть на регіональні моделі економічного зростання та динаміку регіональних циклів:

- 1) різношвидкісне нагромадження капіталу на галузевому, територіальному та віртуальному рівнях;

- 2) поява на світовій арені нових гравців (акторів), вплив яких буде посилюватись, а їх анонімність збільшуватись;

- 3) перехід від трьохполюсного світу до двополюсного, а можливо, що й до однополюсного у перспективі;

- 4) домінуванням стратегій ТНК та ТНБ у системі впливів на регіональний розвиток;

- 5) виникнення наднаціональних мегарегіональних структур, фінансові можливості яких і їхня відповідна політика дозволяють з різним ступенем інтенсивності впливати на регіони та галузі;

- 6) ефект «стискування» амплітуди циклічних коливань від 70-ти років (повний цикл) до 10—15; у перспективі до 7 років;

- 7) гармонізація мегарегіональних та регіональних економічних циклів, яка стане можливою в разі посилення інтеграційних процесів та переходу відповідних формувань до більш високих форм інтеграції;

- 8) прискорення технологічного процесу в галузях матеріального виробництва та невиробничої сфери.

Диференціація країн, галузей, внутрішніх та зовнішніх регіонів буде залежати також від сукупності факторів, які зумовлюють трансрегіональну міграцію капіталу, що значно зросла наприкінці ХХ — початку ХХІ ст. внаслідок глобалізації світового господарс-

тва. В умовах збільшення відкритості економіки, посилення міграції капіталу, злиття та поглинання ТНК і ТНБ компенсаторної функції набуває міжнародна динаміка руху людського капіталу. Вона стала можливою через зростання попиту на висококваліфіковану робочу силу внаслідок флоридизації (близьке до критичного домінування людей похилого віку у статеві-віковій структурі населення) країн Заходу та пропозиції цієї сили в обмін на більш високу плату праці та соціальні гарантії. Зростаюча технологічна відсталість між країнами «золотого мільярду» та рештою людства посилюватиме суперечності між полюсами світу та впливатиме на розстановку сил у світовій економіці, а відтак створюватиме поліструктурну систему регіональних та національних циклів.

2.3.1. Вплив інновацій на регіональну циклічність

Упродовж останніх двадцяти п'яти років у країнах-лідерах з'явилося чимало нових регіональних (локальних) форм швидкого економічного зростання (технопарки, технополіси, іннотехи, технозони, кластери), в яких концентрувалася значна частина венчурного капіталу, що забезпечував фінансування так званої новітньої економіки (біотехнології, нанотехнології, фармацевтики тощо). Серед цих форм найбільшого значення набули кластери, які відкривали нові можливості як для старих галузей, так і для нових. Надзвичайно широкому поширенню кластерів у Європі та Північній Америці (в Італії та Франції їх називали філь'єрами) сприяли загострення конкуренції між ТНК, відстоювання позицій малого та середнього бізнесу та наукові відкриття.

Слово «cluster» у перекладі з англійської означає «пучок», «група», «скупчення». Однак наприкінці 80-х років наведене вище поняття почали використовувати в економіці. Вираз «industrial clustering» тепер вже означав зосередження промисловості на певній території. Західні словники початку 90-х років додавали до вищенаведених якостей ще й «cluster sampling» — групове обстеження в теорії управління на географічно локалізованій території. Зазначалося також, що цей термін використовується у лінгвістиці, інформатиці та інших галузях знань.

Одним із ініціаторів введення цього поняття в систему суспільно-економічних наук був Майкл Портер, який також дав кілька

тлумачень того, що він розуміє під кластером. Спираючись на теорію національної, державної та місцевої конкурентоспроможності товарів та послуг, він у 1993 році дав таке визначення кластерам: «Кластери — це сконцентровані за географічними ознаками групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників та постачальників послуг; фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їхньою діяльністю організацій (наприклад, університетів, агенцій із стандартизації, а також торгових об'єднань) у певних галузях, що конкурують, але разом з тим ведуть спільну роботу» (с. 206). Трохи далі М. Портер починає розуміти кластери як «...систему взаємопов'язаних фірм та інститутів, що є більшою, ніж проста сума складових» (с. 275).

В іншій частині своєї монографії «Конкуренція» з'являється ще й третє тлумачення: «Кластер, чи промислова група — це група компаній, які географічно межують між собою, взаємопов'язані між собою та поєднані з тими організаціями, що діють у певній сфері, та такими, що характеризуються спільністю у діяльності та взаємодіях» (с. 207).

Якщо на початку 90-х років перші кластери (інколи їх також називають технопарками), що були сформовані в окремих регіонах, мали локальний характер (Силіконова долина в США), то вже у середині 90-х — виникли перші міжнародні кластери. На їх базі почали формуватися світові регіони з відповідною галузевою спеціалізацією. Трохи пізніше відбулася їхня диверсифікація як наукова, так і технологічна.

Російські дослідниці теорії кластерів Ж. Мінгальова та С. Ткачова (2000) дають своє визначення кластеру як індустріального комплексу, сформованого на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників та споживачів, пов'язаних технологічними ланцюжками, та такими, що виступають альтернативою секторальному підходу (с. 97) (Автори спираються на відому роботу «Cluster specialization patterns and innovation style». — Den Haag, 1998). Втім таке визначення кластера не можна вважати бездоганним з огляду на два суттєвих заперечення:

- якщо кластер є індустріальним комплексом, то де має міститися його інноваційна складова, соціальна інфраструктура тощо, що забезпечує врешті-решт його успіх;
- у визначенні відсутні деякі важливі компоненти, зокрема інвестиції, інновації, розвинута інфраструктура, що позбавляє дефініцію, дану авторами, основного змісту.

Досить цікаве визначення кластера запропонував С. Соколенко (2000), який розуміє під ним «сітьову промислову групу близьких, географічно пов'язаних компаній та організацій, що співробітничать із ними, спільно діючих у певному виді бізнесу і таких, що характеризуються спільністю напрямів діяльності та взаємодоповненням одне одного» (с. 123). З таким підходом можна було б погодитися лише за двох умов. Перша полягає у тому, що поняття «промислова група» може асоціюватися лише з індустрією, тоді цим визначенням заперечується існування, приміром, рекреаційних кластерів. Якщо промислова група розуміється як об'єднання підприємств, інвестиційних фондів, банків тощо, то тоді не пояснюється існування локальних кластерів, де вплив фінансово-промислових груп не відчувається тією мірою, в якій це було б необхідним для перетворення його в національний чи в міжнародний. Друга умова полягає у відсутності критерію ефективності існування кластера. Що саме дає просте об'єднання, чи пов'язано воно з ефектом вертикальної та горизонтальної інтеграції, а відтак виникає цілком слушне запитання про мінімізацію витрат, максимізацію прибутків, більш ефективне використання місцевої інфраструктури тощо.

Позначені вище спроби запропонувати більш об'ємну дефініцію кластера дозволяють зробити один принциповий висновок: спільних підходів до визначення кластерів бракує як на національному, так і світовому рівні. Тобто кластери об'єктивно існують, у них концентруються значні ресурси, однак кожний вкладає в це своє розуміння. Одні вважають, що це сучасні інноваційно-інвестиційні угруповання компаній, інші — що кластером можна вважати будь-який промисловий комплекс, котрий локалізований на певній території.

Тим не менше ідентифікація кластерів є необхідною, і з огляду на це спробую зробити кілька припущень:

- кластер не обов'язково слід ототожнювати з супертехнологіями, адже удосконалення старих може досить швидко забезпечити фірмі вихід на глобальні ринки;
- на продукцію, що випускається, існує стійкий попит не тільки на локальному, а й на міжнародному рівні;
- кожна з фірм, що входить до кластеру, продовжує конкурувати як у межах цього формування, так і поза його контурами;
- місцевий та федеральний уряди всебічно сприяють формуванню та розвитку кластерів, створюючи необхідну інфраструктуру.

З огляду на це, кластером в авторському розумінні слід вважати локально-ієрархічне об'єднання технологічно та географічно пов'язаних компаній, фінансових та інших бізнесових структур, які в межах певних регіонів створили оптимальну організаційну форму поєднання окремих своїх підрозділів із метою мінімізації витрат, а через це підвищення своєї конкурентоспроможності на національних і світових ринках. На вибір місця їх зосередження вплинули переваги якості місцевої інфраструктури, сприятливість місцевої влади щодо організації підприємництва, можливість ефективного лобіювання своїх інтересів, якість робочої сили, наявність університетів, лабораторій тощо. Кластер створюється не відразу, він має свій генезис, який у нашому розумінні може бути представлений такою схемою (рис. 2.9).

На першому етапі розвитку кластерної системи існує фактор попиту, що зростає, підтримка уряду, фінансові ресурси банків та фінансово-промислових груп та переконання місцевого населення у необхідності розширення виробництва, скороченні рівня безробіття та розуміння, що зазначені заходи не зашкодять довкіллю.

Через низку правових, фінансових та організаційних заходів відбулося формування двох кластерів (CL_1 та CL_2). Кожний з них випускає конкурентну продукцію a_1 та a_3 , та унікальну продукцію a_2 (CL_1) та a_4 (CL_2). На цьому етапі може призупинитися подальший розвиток кластерів аж доти, доки F_1 та F_2 будуть задовольняти потреби у середньостроковому проміжку часу. Швидше за все у довгостроковому періоді ці складові повинні суттєво змінити технології і можливо що тоді слід переглянути фактори виробництва*.

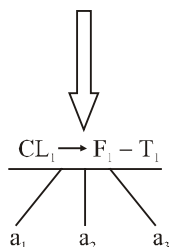
Третій етап, який ми пропонуємо назвати конгломерацією виробництва, характерний для формування наднаціонального (міжнародного) або світового рівня. У регіони з двома вищезгадуваними кластерами надійшли досить великі міжнародні інвестиції, які створили додаткові умови для подальшої спеціалізації: CL_1 тепер випускає тільки продукцію a_3 , CL_2 — тільки продукцію a_4 , а щойно утворений CL_3 — a_1 та a_2 . Динамічна модель цього міжнародного кластера має форму:

$$CL_1 + CL_2 + CL_3 \Rightarrow \begin{pmatrix} F_1; F_2 \\ T_1; T_2 \end{pmatrix}.$$

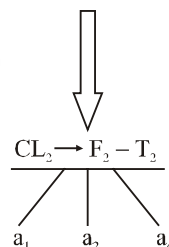
* Ще раз звернемо увагу на те, що концентрація є передумовою створення та сутністю подальшого функціонування кластерів. Різниця полягає лише в рівнях зосередження факторів виробництва.

I етап
(формування)

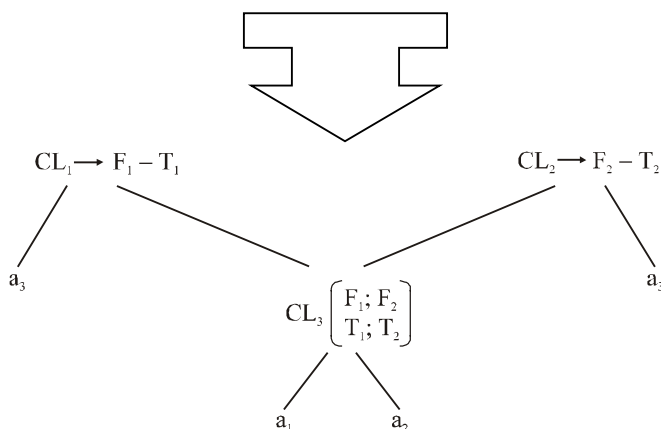
$$\left. \begin{matrix} F_1 - T_1 - a_1 \\ F_1 - T_1 - a_2 \\ F_1 - T_1 - a_3 \end{matrix} \right\} F_1 T_1 = \text{const} \quad \left. \begin{matrix} F_2 - T_2 - a_1 \\ F_2 - T_2 - a_2 \\ F_2 - T_2 - a_3 \end{matrix} \right\} F_2 - T_2 = \text{const}$$

II етап
(концепція виробництва)

III етап
(конгломерація виробництва)

Умовні позначки: T_1 та T_2 — провідні технології, що використовують підприємства регіону. $T_1; T_2 = \text{const}$ у коротко- та середньостроковому періоді.

$F_1; F_2$ — перелік необхідних факторів виробництва, що характерні для відповідних технологій із слабкою тенденцією до збільшення на першому етапі та із значною — на другому та третьому у зв'язку із розширенням попиту та формуванням конкурентних переваг.

$a_1; a_2; a_3; a_4$ — групи готової продукції, що класифікуються за типами, розміром та іншими споживчими якостями.

$CL_1; CL_2; CL_3$ — сформовані кластери на національному ($CL_1; CL_2$) та світовому ($CL_1; CL_2; CL_3$) рівнях.

Рис. 2.9. Схема утворення та розвитку кластерів (В. Чужиков, 2001)

Зміна попиту на продукцію a_3 може призвести до скорочення CL_1 , а на a_4 — до скорочення CL_2 , однак ймовірність зміни конкурентних переваг CL_3 нижча, ніж CL_1 та CL_2 , а через це він є найбільш конкурентоспроможним на світовому ринку і досить стійким щодо кон'юнктурних змін.

Свого часу нами була запропонована державно-інноваційна модель формування кластерів в Україні (2001), однак з позиції посилення глобалізації світогосподарських процесів видається цілком доцільним визначити межі її еволюції та визначити їх роль у європейській структурі регіональних моделей розвитку. Дуже важливим є також ідентифікація циклу кластера та його тотожності з національними та світовими циклами. Саме такий теоретико-прикладний аналіз дозволить у майбутньому уникнути великомасштабних прорахунків щодо застосування державних інвестицій та проведення збалансованої регіональної політики.

З огляду на це заслуговує на увагу модель гармонізованого зростання (розвитку) кластера (рис. 2.10), яка була запропонована голландськими дослідниками A. Klink, P. Langen (2001) (Еразмус Університет у Роттердамі). Незважаючи на різницю у формуванні регіональної моделі у Нідерландах та Україні, еволюційний підхід, який використали автори до інноваційних форм локального розвитку, є зіставним, що буде доведено трохи нижче.

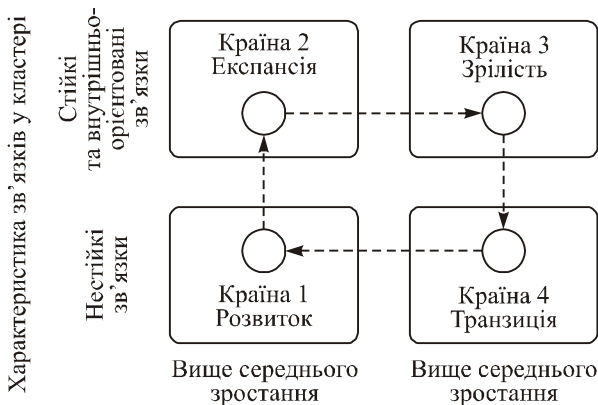

Рис. 2.10. Зростання кластеру порівняно із середнім промисловим зростанням за A. Klink, P. Langen (2001, p. 454)

Виходячи з основної ідеї пропонованої еволюційної моделі кластера, будь-яка інноваційна форма швидкого економічного зростання проходить чотири періоди розвитку, які мають певні темпи виробництва відповідно до фази, у якій перебувають.

Перший етап (країна 1) характеризується відносно високими темпами зростання, однак незрілими та нестійкими зв'язками, ненасиченістю товарних ринків продукцією, що випускається. Очевидно, що саме цей період буде притаманний українським кластерами, що формуватимуться за допомогою фінансово-промислових груп упродовж 2010—2015 років.

Другий етап (країна 2) характеризується нарощуванням стійких внутрішньо-орієнтованих зв'язків, масовим розширенням виробництва, збільшенням стійкого попиту на продукцію, зростанням пропозиції на товарному ринку тощо. Саме у цей період фірми, що входять до складу кластера стрімко нарощують експансію своєї продукції на ринки інших країн, а сам кластер збільшується у розмірах та набуває властивостей ТНК. Скоріш за все українські кластери за умов здійснення першого етапу зможуть підійти до цього періоду не раніше 2020 року.

Третій етап (країна 3), характеризується зрілістю кластера, помірним попитом на спеціалізовані товари та послуги, сталим чи «нульовим» нарощуванням випуску продукції, підвищенням конкуренції на світових ринках. Швидше за все вітчизняні кластери зможуть підійти до цієї стадії не раніше 2025 року.

Четвертий етап (країна 4) характеризується втратою кластерних зв'язків через формування інших відносин між окремими елементами формування. Саме для цього періоду притаманним стане трансфер інноваційних форм, переформування окремих комплексів в умовах жорсткої конкуренції, яка властива новітнім світовим кластерам, що перебувають у стадії 1—2. З позиції теорії кластерів українські моноспеціалізовані регіони (металургійні, машинобудівні, основної хімії, енергетичні) перебувають саме на цій стадії і повинні або ж еволюціонувати, або припинити своє існування. Цей висновок випливає з того, що раніше згадувана теорія енерговиробничих циклів радянського дослідника М. Колосовського (50-ті роки XX ст.), теорія кластерів Маршала (Marshall, 1986), Харрісона (Harrison, 1992, 1994), Сабелі (Sabel, 1992) і більш відомого в СНД М. Портера (Porter, 1998) збігаються приблизно на 70—85 %. Різниця полягала лише в регулюванні з боку Держплану СРСР, міністерств та відомств, які певною мі-

рою відбивали інтереси надрегіональних структур, а також у відсутності конкуренції між виробниками у радянській економіці. А от технологічні схеми, коопераційні зв'язки та оптимізаційні галузеві моделі у двох теоріях виглядають тотожними. Мабуть, що саме через відсутність конкуренції досить різними були результати циклічно-кластерного планування в СРСР та на Заході.

За умов швидкої транзиції існуючих «пострадянських кластерів» у новій якості вони опиняться лише на межі у 2025—2030 рр. Набагато важливішим для України при цьому є перехід від четвертого рівня до першого, що значною мірою дозволить інтенсифікувати товарне виробництво та заявити про себе на світовому ринку не продукцією базових галузей, а високотехнологічними товарами та послугами.

Слід зазначити також, що на четвертому етапі неможливо обійтись без прямих іноземних інвестицій, а отже, позациклічний період, у якому опинилася зараз Україна, характеризується відносно низькою сталістю інтересів ТНК до вітчизняної економіки. Ця ситуація може досить швидко та непередбачувано змінитися упродовж наступних п'яти років, коли в основному завершиться процес поглинання (об'єднання) основних корпорацій світу в межах прийняттого для них ринкового середовища і відбудеться їхнє швидке просування на нові ринки. Подібний графічний прогноз зробив британський науковець К. Шарпман (1999), професор Університету Абердіна (Велика Британія) (рис. 2.11).

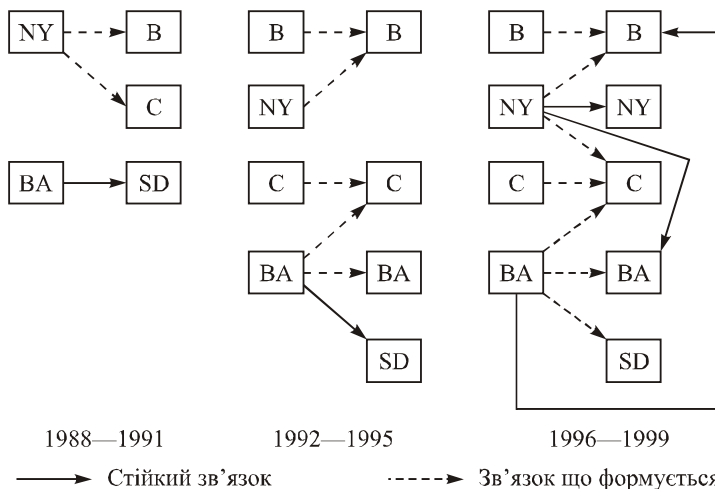
На схемі чітко зазначені три основні ефекти, які отримують компанії від злиттів, а на мікроінтеграційному рівні — від поглинання. Стратегічний блок відображає сутність геоекономічної конкуренції, яка стає неминучою в умовах глобалізації світогосподарських процесів та посилення впливу як наднаціональних регіональних формувань, так і транснаціональних корпорацій. Природньо, що це викличе підвищення конкурентних переваг ТНК, а на регіональних ринках зменшить рівні конкуренції, диверсифікує виробництво, обмежить систему захисту населення тощо.

Проте уникнути цих негативних ефектів за допомогою певних адміністративних дій навряд чи вдасться, адже найважливішим для регіону буде виступати вже найближчим часом, все-таки його інноваційна визначеність, ним міг би стати, приміром, біотехнологічний кластер, який визначив би характер регіонального руху та синергетичний ефект розширення, що досить чітко можна проілюструвати на прикладі американської схеми розвитку

вище названого формування із застосуванням венчурного капіталу (рис. 2.12).

Рис. 2.11. Корпоративні мотивації злиття (поглинання)
за К. Chapman (1999, с. 124)

Умовні позначення: *NY* — Нью-Йорк; *B* — Бостон; *C* — інші регіони; *BA* — район Затоки Сан-Франциско; *SD* — Сан-Дієго

Рис. 2.12. Регіональна структура біотехнологічного венчурного капіталу за W. Powell, K. Koput, J. Bowie, L. Smith-Doerr (2002, p. 302)

Трирічні цикли (у даному разі це регіонально-галузеві) досить адекватно характеризують ті локальні зміни, що сталися за дев'ять років стимулювання підприємництва в біотехнологічній галузі. Якщо на початку 90-х років запропонована структура досить чітко відображала регіональні зв'язки по лінії Нью-Йорк — Бостон та Нью-Йорк — інші території, а зв'язок Бостон — Сан-Франциско мав умовний характер, то вже наприкінці періоду регіональні зв'язки не тільки поглибилися та розширилися, а й диверсифікувалися як на локальному, так і на галузевому рівнях. Протягом дев'яти років відбулося стрімке просування від першої до третьої стадії циклу, а це явно вказує на той факт, що в умовах інноваційно-інвестиційного буму терміни регіонально-галузевої циклічності обмежені 12-ма, максимум — 15-ма роками, а в перспективі 5—7 роками.

Наведені схеми та елементи генезису дозволяють сформулювати цілісне поняття кластера як конкурентоспроможної організаційної форми територіально-ієрархічної моделі виробництва з різними рівнями локалізації, яка дає максимальний господарсько-соціальний ефект через мінімізацію видатків у порівняно подібних галузях.

Промислові парки в «Третій Італії» за М. Бестом (2002) (італійський міні-кейс II)

Перший промисловий парк у м. Модена був створений наприкінці 1950-х років з метою зменшення рівня безробіття у регіоні. На першій стадії його розвитку муніципалітет сплатив ринкову ціну за сільськогосподарську власність та продав її невеличкими частинами безробітним ремісникам. Упродовж трьох-чотирьох років було створено 74 фірми (переважно тих, що займалися металообробкою). В 1961 р. таких фірм було вже 178, збільшилась до трьох кількість промислових парків.

Другий етап, що розпочався у 1970-х роках, мав усі ознаки інноваційності. У цей період було створено поліцентричну промислову спеціалізацію м. Модени та міжмуніципальний консорціум, що використовував гнучку систему цін при внутрішній передислокації без надання субсидій. Муніципалітет відтепер виступав вже не тільки як ринковий координатор, а й як організатор попиту з боку галузей промисловості.

Третій етап розпочався на початку 1980-х років і був пов'язаний з диверсифікацією будівельних програм, що привело

до уніфікації в управлінні купівлею землі, архітектурною розробкою місцевості, розвитком будівництва та інфраструктури, а з 1990-х років і формуванням інноваційного комплексу, що дозволило багатьом підприємствам малого і середнього бізнесу покращити конкурентоспроможність продукції, що ними випускається, та вийти з нею на світовий ринок.

Як результат: цей мікрорегіон забезпечив собі збільшення кількості робочих місць, розвиток малого та середнього бізнесу, захистив територію від екологічного забруднення, залучені інновації та інвестиції підвищили рівень конкурентоспроможності місцевих компаній.

Роль державного управління у формуванні ефективної діяльності кластерів та інших форм економічного зростання надзвичайно важлива, хоча і значною мірою делікатна. З одного боку, треба забезпечити необхідні базові умови, з другого — не допустити монополізму, особливо на третьому етапі розвитку кластерів та технопарків.

З цього випливає цілком слушний висновок: інноваційна модель розвитку економіки постіндустріальних країн уже найближчим часом суттєво вплине на регіональні цикли, диференціює їхні амплітуди, змінить якість економічного зростання та дозволить сформувати конкурентні стратегії розвитку держав і регіонів.

2.4. Ідентифікація якості регіонального розвитку в сучасних економічних моделях

Ідентифікація рівнів регіонального розвитку являє собою досить важливу проблему сучасної системи локально-національних відносин, яка з посиленням відкритості економіки на місцевому та міжнародному рівнях завжди вимагатиме уніфікації дослідницьких моделей, стандартизації порівнювальних результатів та врешті-решт розробки моделі регіонального емпіризму, який чітко визначає характер трансформаційних зрушень на тих чи інших територіях. Разом з тим, існуюча зараз в усьому світі система моніторингових досліджень поки що спирається на усереднені показники регіонального розвитку і лише в ЄС — на екстремальні, що з одного боку дозволяє визначити індикатори

граничної асиметрії, а з другого — обмежує виокремлення гіпотетичного аналітичного таксону, на прикладі якого можна було б ідентифікувати характер та особливості сучасної внутрішньокраїнової динаміки, а потім перейти до методу аналогових моделей. Очевидно, що вже найближчим часом з'являться нові індикатори, які будуть більш чітко відображати суть глобалізаційних процесів у регіонах, визначати їхні динамічні групи та ідентифікувати конкретні моделі локально-регіонального розвитку.

У системі соціально-економічних наук поняття «модель» використовується доволі часто, проте значень, які в неї вкладаються, існує доволі багато, серед них модель розвитку, ідентифікаційна модель, дослідницька модель, математична модель тощо. Подібні підходи характерні і для регіональних досліджень, проте є чимало відмінностей. Переважна більшість регіоналістів використовує, як правило, певні математичні моделі (моделі регіонального аналізу), які умовно можна звести до трьох видів:

- а) моделі економічної бази (МЕБ);
- б) моделі «витрати — випуск» (МВВ);
- в) економічні моделі (ЕМ).

Російський дослідник О. Гранберг (2000) запропонував більш широкий вибір дослідницьких моделей для їх застосування на різних рівнях регіональної таксономії, які можна згрупувати у три основні категорії:

I. Моделі окремого регіону, а саме:

- а) модель міжгалузевих матеріальних зв'язків;
- б) модель міжгалузевих залежностей цін і доданої вартості;
- в) міжгалузєва залежність кінцевого попиту та доданої вартості;
- г) міжгалузєві моделі регіону з відкритими зовнішніми зв'язками;
- д) оптимізаційні моделі;
- е) регіональні економетричні моделі;
- е) укрупнені моделі функціонування економіки регіону.

II. Моделі розміщення:

- а) моделі транспортування вантажів;
- б) моделі розміщення виробництва;
- в) моделі міграції населення.

III. Міжгалузєві моделі національної економіки:

- а) міжрегіональний міжгалузєвий баланс;
- б) оптимізаційні міжрегіональні моделі;
- в) модель економічної взаємодії регіонів.

Наведена вище схема моделювання розвитку регіонів без сумніву є цікавою і змістовною, проте значна її частина могла бути використана лише за умов існування єдиного народногосподарського комплексу та планового управління ним. Для міжнародної економіки певне значення мають лише кілька з наведених вище моделей зокрема: I г; I д; I є; II в; III б (за умов включення до останньої не тільки ендогенних, а й екзогенних чинників).

Тим не менше для оптимізації дослідницької моделі неабияке значення має розроблення інтеграційної моделі державного регулювання регіональних пропорцій, в яких досить часто використовувалися у минулі часи відомі західні розробки. Наприклад, модель лауреата Нобелівської премії В. Леонт'єва «витрати—випуск» широко застосовувалась у минулі часи Держпланом СРСР, проте реального ідентифікаційного і через це стратегічного ефекту вона не мала, тому що не передбачала використання в своїй основі ринкових механізмів та інструментів регулювання.

Найбільш вживаними в західній економіці аналітичними моделями регіонального розвитку, що були покладені в основу багатьох сучасних розробок, були такі:

1. *Модель економічного зростання Гаррода—Домара* (Harrod—Domar growth model), яка напряду впливає з кейнсіанської теорії. Основна увага в ній приділяється економічній стабільності й безробіттю, а рівнем її застосування є лише короткостроковий аналіз. Основними проблемами, які розглядає названа вище модель, є три: можливість стійкого зростання; можливість стійкого зростання за повної зайнятості; усталеність гарантованого темпу зростання.

2. *Модель кумулятивної причинності* (cumulative causation model) Ш. Мюрдаля, заснована на припущенні, що ринкові сили мають тенденцію збільшувати нерівність між регіонами однієї країни. Основним припущенням, яке несе в собі ця модель, було те, що потік факторів виробництва з регіонів з низькими темпами розвитку до аналогічного з високими завжди змінюватиме його початкову конкурентоспроможність. Важливою перевагою, що отримуватимуть регіони-лідери, буде ефект від агломерації (саме цей ефект виявився доволі разучим у нових зонах економічного зростання — кластерах і технопарках).

3. *Модель Манделла—Флемінга* (Mundell—Fleming model) показує, що експансіоністський ефект бюджетної і грошово-кредитної політики залежить від прийнятого валютного курсу. За умов того, що існує абсолютна мобільність капіталу, яка зумовлює різний валютний

курс, існує значна залежність між обсягами зовнішніх ринків збуту, а також від екзогенних та ендегенних шоків. Важливість цих підходів у системі соціально-економічних наук є надзвичайно високою, передусім тому, що концептуальні підходи нової теорії було покладено в основу сучасної макроекономіки, методології економічної інтеграції, бюджетної, грошово-кредитної та монетарної політик.

4. **Модель тяжіння (або гравітаційна)** — gravity model. Має найбільше застосування в міжнародній та регіональній економіці, демографії (особливо під час дослідження міграційних процесів) та в економіці транспорту. У загальному вигляді вона може бути подана у такому вигляді:

$$I_{ij} = \frac{A * P_j^x * P_i^y}{D_{ij}^z}, \quad (3)$$

де I_{ij} — ступінь взаємодії між пунктами i і j ;

A — константа;

P — деяка міра значущості, така як чисельність населення або рівень доходів;

D — відстань;

x, y, i, z — параметри.

Описані вище концептуальні підходи дослідження регіональної динаміки покладено в основу розроблення конкретних моделей (індикативних і прикладних) мегарегіональної динаміки.

Проблема розвитку різних таксономічних одиниць завжди розглядалася в науці з позиції ефективності (неефективності) державної політики соціально-економічного розвитку. Останнім часом все змінилося. Швидкий рух капіталу, створення різного роду інтеграційних угруповань, формування монетарних союзів та введення нової потужної конкурентної за відношенням до долара США колективної валюти європейської монетарної системи (ЄМС) — євро парадоксальним чином позначилося на регіонах різних країн світу, адже коливання співвідношень між курсовою вартістю нових світових грошей обумовлювали суттєві зміни в обсягах експортно-імпортних операцій, а відтак і різні прогнозні оцінки подальших перспектив моноспеціалізованих регіонів, а також тих територій, яким вдалося диверсифікувати своє господарство та вийти на світовий ринок з конкурентною продукцією. Одним з перших на це звернув увагу Н. Siebert (2002), проаналізувавши причини різниці в обмінних курсах в окремих регіонах

світу, Подібні відмінності на внутрішньорегіональному рівні вдалося помітити також американському досліднику J. Lessenger (1986), який проаналізував у 1980-х роках співвідношення курсу американської валюти до японської єни на західному та східному узбережжях США. Вийшла незначна, але різниця, зумовлена більшим попитом на єну у західних штатах, які вели більшу ніж інші регіони країни торгівлю з Японією. Сучасна ж графічна модель виглядає так, як це показано на рис. 2.13.

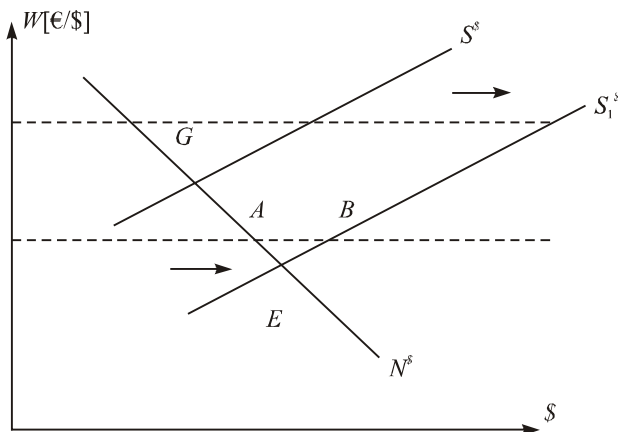

Рис. 2.13. Обмінний курс у межах зони коливання
за Н. Siebert (2002, р. 155)

Різна регіональна динаміка багато у чому пояснюється тими коливаннями обмінного курсу, які у середньо- та довготерміновій перспективі можуть провокувати різні види економічних шоків екзогенного та ендогенного характеру. На наведеному вище рисунку зображена саме та ситуація, коли крива пропозиції доларів США змістилася праворуч ($S^s \rightarrow S_1^s$), а крива попиту N^s залишається без змін. Природньо що рівноважна ціна G (середній обмінний курс — W євро до долара) також змістився з точки G до точки E . Політика уряду щодо підтримки (чи не підтримки) сталого курсу цих двох валют може стимулювати експорт США до Євросоюзу, чи, навпаки, Євросоюзу — до США, відповідним чином впливаючи на обсяги зовнішньої торгівлі. Розглянемо дві ситуації, коли курс американської валюти знижується за відношенням до євро на регіональному рівні:

1. Регіони, які мали моноспеціалізований чи близький до цього характер експорту до США чи прив'язаних до долара інших валют, світу будуть суттєво потерпати від скорочення обсягів виробництва продукції, а фірми, що знаходяться на цих територіях, вимушені будуть або звільняти працівників, або синхронно знижувати оплату їхньої праці, або шукати нові ринки збуту, що природним чином збільшить їх трансакційні витрати.

2. Високодиверсифіковані (мається на увазі галузева та географічна структури експорту) регіони не помітять на собі значного негативного впливу, тобто не буде масового безробіття, хоча наявними стануть негативні тенденції до його збільшення; спостерігатиметься падіння надходжень податків та обсягів виробництва, що визначається показниками у 2—3 %. Проте навіть за цих умов, якщо в структурі експорту до США переважатимуть інноваційні товари, ситуація залишатиметься відносно стабільною.

Ситуація зміниться, якщо спеціалізацію певної території будуть визначати товари «чуттєвої групи» (продукти харчування, метали, текстиль, риба та морські продукти), які підпадають під дію протекціоністських заходів як з боку американського уряду, так і з боку Єврокомісії, яка є відповідальною за ці дії. Коливання обсягів та структури зовнішньої торгівлі, як правило, призводило до зміни валютних курсів, а відтак використання індексів виробничих цін (Producer Price Index) та індексів споживчих цін (Consumer Price Index), які в наш час використовують у світі, дозволяє визначити наслідки зовнішньої торгівлі як для країни в цілому, так і для окремих її регіонів. Ще одну ідентифікаційну модель запропонували американці D. Clark, C. Sawyer, R. Sprinkle (1999) — індекс регіонального курсу долара США дозволяє чітко спрогнозувати обсяги зовнішньої торгівлі цієї країни, а відтак і рівні змін у виробництві для різних регіонів. Для України, яка знаходиться на кордоні з Європейським Союзом, а її регіони мають обмежену міжнародну спеціалізацію, названа вище різниця в курсах валюти (російські рублі, долари США та євро) в Донецьку, Києві, Львові та Сімферополі може істотно впливати на «регіональні» ризики у здійсненні експортно-імпортних операцій і визначатиме у подальшому характер економічних відносин з державами-сусідами. Особливо помітним це стане тоді, коли Словаччина, Угорщина, Польща та Румунія увійдуть до зони євро.

Особливістю сучасного ЄС є те, що експортно-імпортні операції між державами-членами становлять понад 60 % їхніх загаль-

них обсягів, які з одного боку стимулюють внутрішнє споживання товарів та послуг, що виробляються у різних регіонах Євросоюзу, а з другого — захищають власний ринок. Наведений вище графік обмінних курсів має бути доповнений геометричною інтерпретацією рівноваги попиту та пропозиції на двохраніональному ринку (рис. 2.14), відомий як модель П. Самуельсона в інтерпретації російського дослідника О. Гранберга.

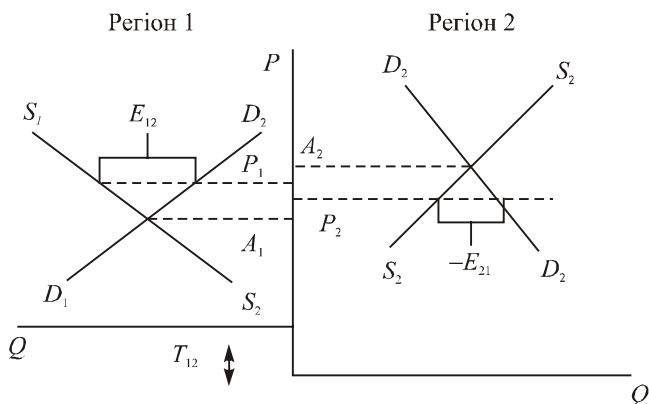

Рис. 2.14. Рівновага попиту і пропозиції однорідного товару на двохраніональному ринку (О. Гранберг, П. Самуельсон, 2000, с. 55)

Умовні позначення:

P — ціна;

Q — обсяги товару;

S_1 ; S_2 — пропозиція товару в регіоні 1 та регіоні 2;

D_1 ; D_2 — попит на товар у регіоні 1 та регіоні 2;

T_{12} — транспортні витрати на доставку одиниці товару з регіону 1 у регіон 2;

T_{21} — транспортні витрати на доставку одиниці товару з регіону 2 в регіон 1;

P_1 ; P_2 — точки рівноваги;

A_1 — рівноважна ціна для автономного регіону 1;

A_2 — рівноважна ціна для автономного регіону 2.

Подібна графічна модель рівноваги має у своїй основі кілька важливих спрощень, пов'язаних з тим, що кожний з регіонів виробляє і споживає один товар, регіонів у країні лише два, а їх відносини носять автономний характер.

Серед багатьох варіантів інтерпретації ситуацій найбільш важливою є така, коли $A_2 - A_1 > T_{12}$. За таких умов вигідно постачати товар з регіону 1 у регіон 2, що призведе до встановлення рівноваги (паритету, симетрії) на національному ринку тобто

$P_2 = P_1 + T_{12}$, а вивіз товару з регіону 1 у регіон 2 буде рівним ввезенню товару в регіон 2 з регіону 1 із знаком мінус: $E_{12} = -E_{21}$.

Втім, графічна модель П. Самуельсона здебільшого носить ідеальний характер тлумачення міжрегіонального обміну товарами та послугами, штучне звуження регіональної ієрархії, зневажання ендегенними факторами, рівнем відкритості економіки, про які йшла мова у «валютній» моделі Н. Siebert (2000). Цю поверхневість помітив О. Гранберг (2000), який запропонував своє тлумачення моделі регіональної динаміки. На його думку, суто теоретична модель дослідження регіональної динаміки, виходячи з аналізу першої та другої моделей, мала б ідентифікуватися таким чином:

$$Y_{jt} = f(z_{kj}, u_t), \quad (4)$$

де Y_{jt} — j -а ендегенна змінна на момент часу t ;

z_{kj} — k -а екзогенна змінна на момент t ;

u_t — похибка спостережень на момент t .

Звичайно, що кон'юнктурні зміни світового ринку та особливості функціонування національного визначатимуть індивідуальне рівняння асиметрії для кожного регіону країни, а от класифікація їхніх змінних, як ендегенних, так і екзогенних, виявиться доволі складною, де існують значні проблеми об'єктивізації. Отже не випадково, що в економетричних дослідженнях доволі часто використовують матрично-векторні позначення екзогенних змінних (включаючи ендегенні змінні з лагом) на момент t .

Попри всі наведені теоретико-прикладні підходи до ідентифікації регіональної асиметрії конче важливим є встановлення пріоритетних показників соціально-економічного розвитку локальних таксонів, які ми (В. Чужиков, Н. Божидарнік, 2005) згрупували у такий спосіб:

I. **Загальні статистичні оцінки:** валовий регіональний продукт, валова додана вартість, середній рівень доходів (заробітної плати), рівень безробіття, рівень ПІІ, сальдо внутрішньої та зовнішньої міграції тощо. Всі вони мають бути співставлені з чисельністю населення, кількістю працюючих тощо.

II. **Синтетичної оцінки:** регіональної асиметрії, коефіцієнт Джині, середнього лінійного відхилення, середнього квадратичного відхилення, коефіцієнта асиметричності, коефіцієнту варіації, розмаху варіації.

III. **Відносні:** пропорційності територіально-галузових змін, регіональної ємності ПП, ефективності ПП — Е, останній передбачає встановлення співвідношення між ПП та валовим регіональним продуктом, при чому цей рівень може бути ідентифікований таким чином:

$$E_t^a = \frac{FDI_t^a}{GSP_{t+1}^a}, \quad (5)$$

де E_t^a — ефективність ПП в регіоні a за рік t ;

FDI_t^a — обсяги прямих ПП в регіоні a за рік t ;

GSP_{t+1}^a — обсяги валового регіонального продукту регіону a за наступний рік*.

IV. **Графічні моделі**, що були представлені вище. Слід відразу обмовитися, що їхні можливості обмежені поліструктурною ідентифікацією рівнів розвитку регіонів. Найбільш показовою зараз на національному рівні є регіональна інтерпретація кривої Лоренца.

Наведені моделі адекватно розкривають особливості регіональної динаміки, проте далеко не завжди можуть визначити структурні зрушення в регіонах. Це певною мірою подолано в більш складних синтетичних моделях.

Проведене російським економістом Б. Лавровським (1999) наприкінці 90-х років дослідження регіональної динаміки РФ виявило досить багато елементів економічної асиметрії її регіонів. Найбільш доцільним при цьому є, на думку цього автора, використання методів математичної статистики. У загальному вигляді коефіцієнт регіональної асиметричності ($K_{вар}^i$) розраховується за формулою:

$$K_{вар}^i = \frac{1}{\lambda^i} \sqrt{\frac{1}{N} \sum_{e=1}^N (\lambda_e^i - \lambda^i)^2}, \quad (6)$$

де λ^i — середнє значення показника по країні на душу населення в році i ,

λ_e^i — значення показника у регіоні e на душу населення в році i ,
 N — число регіонів.

У пропонованому вище методичному прийомі, основним показником виступає валовий регіональний продукт (ВРП)*, хоча,

* Визначення співвідношення за поточний рік може дати хибне уявлення про ефективність ПП, адже іде процес їх освоєння. Як правило, в умовах України вкладений капітал починає «працювати» вже на наступний рік, що призводить до швидких темпів нарощування GSP.

як нам видається, в умовах великої за територією країни усереднені дані фактично не несуть ніякої об'єктивної інформації, так само, як і чисельність регіонів (N) у ній. Поширеною для соціально-економічних досліджень може бути модель нерівномірності в отриманні фактичних доходів населення, відома під назвою — «коефіцієнт Джині» (Gini Coefficient):

$$G = 1 + \frac{1}{n} - \frac{2}{n^2 \bar{y}} [y_1 + 2y_2 + 3y_3 + \dots + ny_n], \quad (7)$$

де $y_1, \dots, y_n$ — індивідуальні доходи в порядку зменшення;

$\bar{y}$ — середній дохід по країні;

n — кількість індивідів.

У даному випадку сполучення $y_1 \rightarrow ny_n$ добре ілюструє регіональну регресію, а тому форма кривої Лоренца для країн з перехідною економікою може мати доволі парадоксальний характер, а з переходом до цивілізованого ринку займатиме нормальне положення.

Прикладом «градуалістської» дослідницької моделі може бути запропонована та апробована мною (В. Чужиков, 2003) етапна статистична модель дослідження розрахунків регіональної динаміки, в якій були використані такі статистичні формули:

$$\bar{d} \text{ (середнього лінійного відхилення): } \bar{d}_m = \frac{\sum |x_i - \bar{x}_i|}{n_m}; \quad (8)$$

$$\delta \text{ (середнього квадратичного відхилення): } \delta_m = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x}_i)^2}{n_m}}; \quad (9)$$

$$\gamma \text{ (коефіцієнта асиметричності): } \gamma_m = \frac{\delta_m}{\bar{d}_m}; \quad (10)$$

$$V \text{ (коефіцієнта варіації): } V_m = \frac{\delta_m}{\bar{x}_i}; \quad (11)$$

де x_i — регіональний показник ВВП у j -ому році у регіоні m ;

$\bar{x}_i$ — середньоарифметичний (національний) показник ВВП на душу населення у регіоні m ;

* Використання (постійне) ВВП (ВНП) чи ВРП доволі часто може давати хибне уявлення про реальне зростання економіки в регіоні. На це звертає увагу польський економіст M.G. Woźniak (2004), який помітив, що в ході економічної трансформації в Польщі упродовж 1991—2003 рр. було важко порівнювати темпи зростання з країнами ЄС.

n_m — кількість регіонів, які умовно відповідають європейській регіональній структурі середнього NUTS-2.

Використання такої послідовності дозволяє виявити особливості регіональної динаміки фактично в усіх країнах світу, що мають відкриту регіональну статистику, та порівняти отримані дані з аналогічними процесами в Україні. Втім час змінюється, а підходи ускладнюються.

F. Schilitte (2006) вважає доволі важливими при дослідженні динаміки зближення використання σ -конвергенції, яка наочно показує зміни в різниці доходу між країнами чи регіонами. Для розрахунку цей автор використовує натуральний логарифм ВВП на душу населення. За його розрахунками зближення внутрішніх регіонів в ЄС насправді мало місце. Так, наприклад, серед ЄС-25 коефіцієнт σ -конвергенції знизився з 0,045 у 1995 році до 0,038 у 2003.

Заслуговує на увагу також застосування автором показника так званої умовної конвергенції (ℓ_n), яка має такий вигляд:

$$\ell_n = \frac{Y_{i2003}}{Y_{i1995}} \alpha_0 + \alpha_1 \ln(Y_{i1995}) + \sum_{j=1}^N \alpha_{2j} c_{ji} + \varepsilon_i, \quad (12)$$

де Y_{i1995} — ВВП на душу населення (ПКС) в регіоні i в 1995 році;
 Y_{i2003} — ВВП на душу населення (ПКС) в регіоні i в 2003 році;
 $c_{ij} = 1$, якщо регіон j входить до складу країн i , за інших умов $c_{ij} = 0$;
 α_0 , α_1 та α_j — параметри, що можуть бути оцінені;
 ε_i — похибка

G. Duranton та H. Overman (2005) запропонували нову модель визначення індексу мікролокалізації, згідно з якою в постіндустріальних країнах зменшується відстань розміщення підприємств одне від одного. Хоча, на нашу думку, таке судження є доволі суперечливим. Так, концентрація зростає, але поведінка споживача, стратегії фірм, специфіка виробництва є доволі різними і поки що слабко гармонізуються між собою.

На країновому рівні останнім часом використовується показник ВВП (GDP) i -регіону, співставлений з чисельністю населення в ньому — popul_i , тобто формула має такий вигляд:

$$Y_i = \frac{GDP_i}{\text{popul}_i}, \quad (13)$$

де Y_i — означає відносний ВВП в регіоні i .

Відтак використання подібних показників усього Євросоюзу (EU) за J. Faina та J. Lopez-Rodriguez (2004), набуває такого вигляду:

$$Y_{EU} = \frac{GDP_{EU}}{\text{popul}_{EU}}. \quad (14)$$

Звідси регіональна частка доходу регіону на душу населення (x_i) від усього ЄС виражатиметься наступною формулою:

$$x_i = \frac{Y_i}{Y_{EU}}. \quad (15)$$

Іспанські дослідники J. Faina та J. Lopez-Rodriguez (2004) вважають, що найбільш чітко виражає співвідношення «регіон — ЄС у цілому» індекс Тейла (Theil index), який може бути представлений у такому вигляді:

$$IC = \sum_i \frac{GDP_i}{GDP_{EU}} \log(x_i) = IC_{br} + IC_{wr}, \quad (16)$$

$$IC_{br} = \sum_r \frac{GDP_{ier}}{GDP_r} \log(x_{ier}), \quad (17)$$

$$IC_{wr} = \sum_r \frac{GDP_{ier}}{GDP_r} \left[\sum_i \frac{Y_i}{Y_{ier}} \log\left(\frac{x_i}{x_{ier}}\right) \right], \quad (18)$$

де розрахунок $Y_{ier} = \frac{GDP_{ier}}{\text{popul}_{ier}}$ являє собою дохід регіону i , що належить до « r » групи регіонів, та $Y_r = \frac{GDP_r}{\text{popul}_r}$, який представлений

середнім рівнем доходу на душу населення « r » групи регіонів. Таким чином, ми можемо виразити регіональну частку середнього доходу на душу населення в « r » групі регіонів через x_{ier} змінну, що визначається таким чином: $x_{iek} = \frac{Y_{iek}}{Y_k}$. ІС являє собою загальну різницю (нерівність), що є міжгруповою різницею, та IC_{wr} , що є внутрішньогруповою різницею.

Наведені вище дослідницькі моделі мають одну особливість — таксономічний характер, тобто можуть бути застосовані на рівні регіону, країни, групи країн (інтеграційного угруповання), що є дуже важливим для системних досліджень глобальної регіоналістики.

МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ АСИМЕТРІЙ У ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇНАХ

3.1. Компаративний аналіз регулювання регіональних диспропорцій у постіндустріальних країнах

Використання спеціальних регіональних підходів, як це було продемонстровано раніше, приводить до думки про те, що в умовах глобалізації існуючі парадигми мають зазнати певних змін. Передбачаючи це, відомий російський дослідник, президент Міжнародної Академії регіонального розвитку і співробітництва О. Гранберг (2000) зазначає, що в сучасних умовах регіон виступає як «...підсистема інформаційного суспільства або як безпосередній учасник інтернаціоналізації та глобалізації економіки» (с. 84). У зв'язку з цим досить важливим, на наш погляд, є те, що розглянуті у Розділі 2 парадигми повинні чітко вписуватися в глобальну економічну модель. Теорія систем передбачає, що складові вищого порядку мають узгоджуватись із складовими нижчого порядку. Інакше кажучи, — регіон є відкритою поліструктурною системою, має безліч стійких зв'язків з іншими економічними утвореннями подібного рангу, які, у свою чергу, визначають існування таксону вищого порядку. А тому правильним підходом була б оптимізація основних домінантів глобальної соціально-економічної моделі та їхнього співставлення на відповідних рівнях.

Виявлення характеру та напрямів реалізації регіональної політики завжди наштовхується на цілу низку перешкод, що напряму пов'язані з існуючою в країні економічною моделлю, котра може стимулювати розвиток одних територій і стримувати інших, як це було в СРСР, максимально сприяти розвитку депресивних регіонів, водночас не стримуючи гіперактивні розвиватися на вільних засадах (Європейський Союз), розробляти стратегії регіонального розвитку із залученням інвесторів та створювати відпо-

відну інфраструктуру (США), стимулювати розвиток «піонерних регіонів» (Канада, Росія), надавати податкові та інші пільги в обмін на використання дешевої робочої сили (Китай). Незважаючи на подібність заходів регулювання розвитку територій у всьому світі, кожній країні притаманна своя специфіка, а відтак компонентний набір механізмів та інструментів є доволі різним. Найбільш контрастно характеризують ці розбіжності США та Євросоюз.

Вплив наднаціональних структур на регіональну політику в ЄС є значно більшим, аніж федерального уряду на регіональну конвергенцію в США. Кінцевою метою регіональної політики в ЄС слід вважати досягнення соціальної гомогенності регіонів, у той час як у США держава аж ніяк не обмежує жорстку конкуренцію між штатами та ті стихійні потоки внутрішньої міграції, у т.ч. сезонної, що виникають унаслідок високої розбіжності у доходах населення. Тим не менше початкова стадія регіонального планування є і в цій країні, що яскраво демонструє табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**СИСТЕМА РЕГІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ
В США ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ**

США	Європейський Союз
1. Національне планування неконституційне — відсутність національного планування 2. Децентралізація та делегування влади штатам 3. Фрагментарні проекти розвитку та програми 4. Автономна влада місцевого самоврядування 5. Жорстка конкуренція між штатами чи локальними територіями за ресурси 6. Податкові пільги у деяких штатах. Федеральне дофінансування реалізації законів США	1. Широке застосування планування в ЄС та національного планування в країнах-учасниках 2. Централізація та субсидіарне співіснування країн-учасниць 3. Централізація та консолідація програм і політики — уніфікація стандартів 4. Значне обмеження влади місцевих урядів 5. Обмежена конкуренція — довіра до формули розподілу 6. Компліментарна модель підтримки депресивних регіонів

Неоліберальна економічна модель, що панує в США, не передбачає будь-яких суттєвих впливів з боку федерального уряду на економічний (не соціальний) розвиток регіонів, під якими в цій країні розуміються штати. Попри відносну політичну гомо-

генність США між штатами існують доволі непрості стосунки, адже далеко не всі з них мають диверсифіковану структуру виробництва, а відтак і більш вразливе, якщо говорити про світову кон'юнктуру, господарство. Внутрішні регіони в ЄС змінюються доволі повільно і це зумовлено дією національних та наднаціональних механізмів регулювання, натомість у США подібні зрушення відбуваються більш активно і у більш короткий термін. В ЄС індикативним лагом, упродовж якого діє модель співфінансування, є 7 років, у США регіональна статистика оприлюднюється щорічно з відставанням в один рік. Основним показником, що береться до аналізу динаміки регіонів у США, виступає GSP (валовий «штатівський» продукт), в ЄС — його аналог GDP of region (ВВП регіону). Регіони рівня NUTS-2 не зіставні з територіями штатів США, адже останні можуть за чисельністю населення та площею відповідати рівню NUTS-1 та NUTS-3.

Проведені нами раніше дослідження* були присвячені аналізу розбіжностей у показниках GSP і виявили, що до числа лідерів належать штати Каліфорнія, Техас, Вашингтон, до аутсайдерів — Вайомінг, Монтана, Південна Дакота. Проте останнім часом американська та європейська статистики все частіше використовують й інший індикатор — особистий дохід (Personal income) на душу населення, розрахований у незмінних цінах базового 2000 р.; в ЄС новим базовим роком виступив 2005 рік. Наведена нижче таблиця (табл. 3.2) дозволяє виявити фіксовані зміни у рівнях доходів населення регіонів США та приблизно змоделювати потоки внутрішньої міграції з депресивних штатів (Міссісіпі, Арканзас, Західна Вірджинія, Нью Мексико та інших) до штатів-лідерів (Коннектикут, Массачусетс, Федеральна округа Колумбія**, Нью-Йорк).

Диспропорції за показником РІ є доволі відчутними в США. Якщо співставляти розмах варіації зазначеного вище індикатора, то можна виявити чітку тенденцію щодо його зростання упродовж 1990—2000 років (з 16665 дол. США на одного жителя до 20484) з поступовим зниженням у 2003 році та зростанням у 2004.

* Див.: В. І. Чужиков. Регіональні аспекти дії закону нерівномірності економічного розвитку в умовах глобалізації // Вчені записки КНЕУ: Наук. зб.; Вип. 4. — К.: КНЕУ, 2002. — С. 224—231.

** Це є регіон, де знаходиться столиця США і як наведено у таблиці він не має свого місця у рангу штатів, адже його площа та відповідний статус, на думку американських економістів, не можуть бути порівнювальними.

Таблиця 3.2

**ОСОБИСТИЙ ДОХІД (PI) НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ
В НЕЗМІННИХ ЦІНАХ (2000-го року) ШТАТІВ США, ДОЛ. США**

Штат	Роки				Ранг	
	1990	2000	2003	2004	2000	2004
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7
США, в цілому	24196	29845	29828	30547	—	—
Алабама	19532	23764	25121	25778	44	40
Аляска	28329	29867	31478	31954	15	13
Арізона	21125	25660	25810	26378	37	38
Арканзас	17963	21925	23110	23858	48	49
Каліфорнія	26881	32464	31670	32478	8	12
Колорадо	24318	33370	32756	33446	7	7
Коннектикут	32925	41489	40728	42104	1	1
Делавер	26612	30869	32413	33259	13	8
Федеральна округа Колумбія	32887	40456	45916	48044	—	—
Флоріда	24304	28509	28526	29173	20	23
Джорджія	21868	27989	27485	27870	26	34
Гаваї	27561	28422	28851	29826	22	20
Айдахо	19534	24075	24549	25132	42	44
Іллінойс	25869	32185	31243	3188	9	14
Індіана	21729	27132	27332	27910	31	33
Айова	21602	26554	26860	28342	33	31
Канзас	22467	27694	27900	28575	27	28
Кентуккі	19177	24412	25187	25698	40	41
Мен	21586	25969	27641	28348	35	30
Меріленд	28389	34257	35490	36399	5	4
Массачусетс	28626	37756	37441	38768	3	2
Мічіган	23506	29552	29550	29635	17	22
Міннесота	24710	32017	32254	33259	10	8
Міссісіпі	16260	21005	22240	22861	50	50
Міссурі	21898	27241	27925	28387	30	29

Закінчення табл. 3.2

Штат	Роки				Ранг	
	1990	2000	2003	2004	2000	2004
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>
Монтана	19191	22929	24079	24908	46	45
Небраска	22340	27625	28603	29065	29	25
Невада	25275	30437	30243	30981	14	17
Нью Гемпшир	25482	33396	33305	34352	6	6
Нью Джерсі	30525	38365	37510	38333	2	3
Нью Мексіко	18540	22135	23689	34291	47	47
Нью Йорк	29222	34897	34226	35454	4	5
Північна Кароліна	21424	27068	26605	27124	32	37
Північна Дакота	19806	25106	27411	29120	38	24
Огайо	23284	28207	28555	29049	24	26
Оклахома	20109	24407	25323	26051	41	39
Орегон	22374	28097	27233	27796	25	36
Пенсільванія	24457	29695	30244	30928	16	18
Роудайленд	24853	29214	30365	31285	18	16
Південна Кароліна	19745	24424	24778	25200	39	43
Південна Дакота	20090	25720	27349	28617	36	27
Теннессі	20736	26097	27145	27828	34	35
Техас	21642	28313	27555	28029	23	32
Юта	18526	23878	24080	24675	43	46
Вермонт	22207	27680	29275	30392	28	19
Вірджинія	25403	31087	31968	32903	12	10
Вашингтон	24678	31779	31517	32738	11	11
Західна Вірджинія	18004	21900	23260	23995	49	48
Вісконсін	22451	28570	29082	29824	19	21
Вайомінг	22361	28460	30739	31817	21	15
$\bar{x}$	22590	27873	27354	29121	—	—
Розмах варіації R	16665	208484	18488	19243	—	—

Джерело: Statistical Abstract of the United States: 2006 <http://66.249.93.104/u/census?q=cache:ITCb9zIVQrUJ.> = p. 15.

Використовуючи метод контрастів РІ на душу населення (співставлення максимального і мінімального рівнів), можна дійти висновку щодо нестійкої регіональної динаміки. Так, якщо між Федеральною округою Колумбія та штатом Міссісіпі таке співвідношення становило у 2000-му році пропорцію 1,92:1, то вже в 2004-му пропорція змінилася (зросла) до 2,1:1. Незважаючи на системне лідерство в плані частки у виробництві ВВП США з боку Каліфорнії та Техасу їх показники в РІ є досить «скромними» — відповідно 12-е та 32-е місце. Слід також зауважити, що саме штат Техас за чотири роки перемістився з 23-го на 32-е місце в рейтингу РІ, натомість Північна Дакота, піднялася з 38-го на 24-е місце, штат Вермонт з — 28-го на 19-е, Вайомінг — з 21-го на 15-е. Штатів, що не змінили своїх позицій, як впливає з наведеної вище таблиці, лише п'ять. Висновок, який можна з цього зробити, простий: динаміка руху регіонів США (на рівні штатів) є надзвичайно високою і зумовлена вона, насамперед, високою інтенсивністю руху капіталу, проте обмеженість дії фінансових механізмів та інструментів регулювання не може слугувати стримуючим заходом проти глобальних кон'юнктурних змін, що мають місце у світовій економіці.

Разом з тим стверджувати, що в США нічого не робиться в плані регулювання диспропорції, було б несправедливим, про що яскраво свідчить табл. 3.3.

За двадцять вісім років обсяг федеральної допомоги у цій країні зріс більш як у десять разів. Зазнали відповідних змін також пропорції та державні пріоритети щодо окремих пунктів допомоги. Понад чверть федеральних грантів (26,7 %) у 1970 році припадало на освіту, зайнятість, тренінги та соціальне забезпечення, а от надалі питома вага цих галузей зменшилась майже удвічі.

Суттєво (у 2,6 раза) збільшилася питома вага федеральної допомоги за галуззю «охорона здоров'я», що було пов'язано з прийняттям відповідних програм, скерованих на поліпшення здоров'я нації. Слабку пропорційну динаміку мають такі складові, як «страхування», «природні ресурси та охорона довкілля», «енергетика».

Слід звернути також увагу на те, що в структурі федеральної допомоги штатам та місцевим урядам у пункті «суспільний і регіональний розвиток» питома вага витрат зменшилася з 7,4 % до 3,7 %.

Таблиця 3.3

**ФЕДЕРАЛЬНА ДОПОМОГА ШТАТАМ
ТА МІСЦЕВИМ УРЯДАМ США, 1970—1998 рр. (млн дол.)**

Програма	1970		1980		1995		1998	
	Обсяг	Питома вага, %	Обсяг	Питома вага, %	Обсяг	Питома вага, %	Обсяг	Питома вага, %
Федеральні гранти, всього	24065	100	91385	100	224991	100	250922	100
1. Охорона здоров'я	3849	16,0	15758	17,2	93587	41,6	105,404	42,0
2. Страхування	5795	24,1	18495	20,2	55122	24,5	61,160	24,4
3. Освіта, зайнятість, тренінги, соціальне забезпечення	6417	26,7	21862	23,9	34125	15,2	36202	14,4
4. Транспорт	4599	19,1	13022	14,2	25787	11,5	27744	11,1
5. Суспільний та регіональний розвиток	1780	7,4	6486	7,1	7230	3,2	9188	3,7
6. Природні ресурси та охорона довкілля	411	1,7	5363	5,9	4148	1,8	4220	1,7
7. Енергетика	25	0,1	499	0,5	492	0,2	424	0,2
8. Національна оборона*	37	0,2	93	0,1	68	0,0	...	...
9. Інше	1152	4,7	9807	10,9	4432	2,0	...	...

Розраховано автором за: Glenoe social studies. Economics update, 1999. — NY: Glenoe. — P. 12.

Очевидно, що цей факт, а також наведені вище цифри можна трактувати таким чином: неоліберальна економічна модель, що панувала в США протягом останніх десяти років, призвела до посилення регіональної диспропорційності, хоча гранти, що надавалися місцевим урядам, можна було б визначити як федеральну політику нівелювання, яка далеко не завжди стимулювала реаль-

* Основна частина витрат на національну оборону припадає на федеральний бюджет. Сума, що показана у цій таблиці, є незначною і спрямована на проведення невеликих локальних заходів.

не регіональне зростання, а нерідко, навпаки, забезпечувала виконання мінімальних «соціальних стандартів».

Економічні підходи щодо регулювання регіональних диспропорцій у США у ХХІ ст. суттєво відрізняються від багатьох країн світу, адже в їх основу покладено федеральну модель, яку В. Барнз та Л. Ледебур (2003) називають «політекономією двох федералізмів» (рис. 3.1).

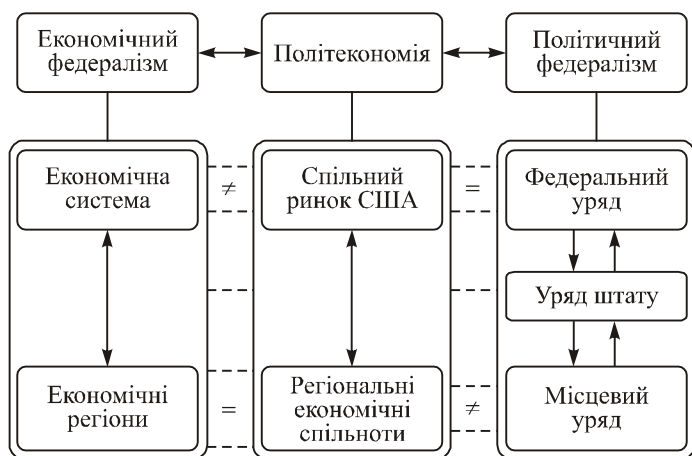

Рис. 3.1. Політекономія двох федералізмів
за В. Барнз та Л. Ледебур (2003, с. 81)

Одразу ж слід зауважити, що термін «політекономія» не розуміється авторами як «наука наук», мова тут іде лише про логіку організації регулювання, яка включає два блоки: економічний федералізм та політичний федералізм. Зауважимо, що економічна система США не передбачає існування інших, аніж це передбачено конституцією країни, економічних формувань. Тим не менше вони можуть виникати, приміром, на аналітичному рівні, для порівняння міжштатівських диспропорцій; на програмному рівні — як надання відповідних коштів для реструктуризації та створення нових робочих місць, на федеральному рівні — як механізм реалізації загальнонаціональних законів у певних галузях соціальної сфери.

У такий спосіб пов'язані між собою регіональні цикли та моделі місцевої економіки, адже від її адаптованості до глобального

розвитку суттєвою мірою залежить тривалість кожної зі стадій циклу. Ключовими точками при цьому на думку Е. Блейклі (2003), виступає наявність: базових галузей, сектору послуг, експорту товарів та послуг, імпорту доходів. Інтегруючись разом, це може дати ефект мультиплікатора (рис. 3.2).

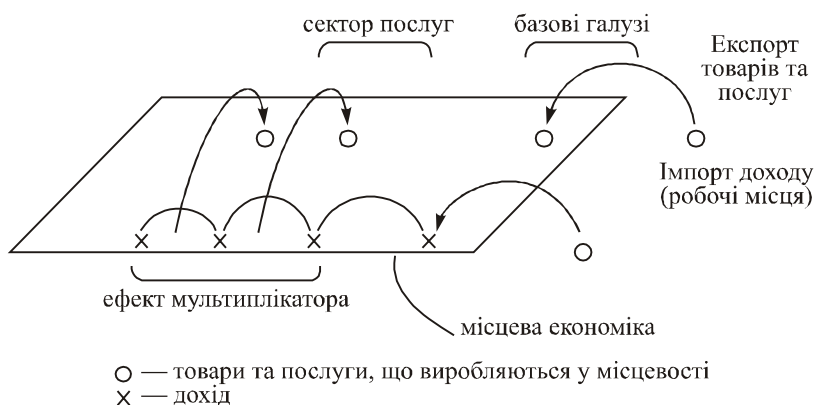

Рис. 3.2. Модель місцевої економіки за Е. Блейклі (2002)

Місцева економіка може мати різні рівні інтеграції до глобальної та національної, орієнтуючись як на експорт, так і на імпорт товарів та послуг; це створює диференційовані обсяги імпорту доходу. За умов створення сприятливої кон'юнктури спостерігатиметься ефект синергізму, натомість за несприятливої (чи у разі входження в період депресії) регіон зазнаватиме стрімкого занепаду, значних обсягів міграції тощо.

Якість регіонального розвитку, на визначенні індикативних рівнів якої наполягають американські фахівці, можна визначити і як характеристику процесів моделювання, які, в свою чергу, поділяються на дві складові: реагування на нові умови та планування (табл. 3.4).

По вертикалі градація регулювання має три основні рівні: планування, розробки стратегії та розвиток регіону. Натомість по горизонталі «позиція реагування на нові умови» передбачає передативний та реактивний підходи, які нерідко можуть мати як доповнюючий ефект (табл. 3.4. Розвиток), так і взаємовиключаючий (індустріалізація та деіндустріалізація). Вирізняється також

позиція «планування», яка має проактивний підхід (стратегічне планування) та інтерактивний підхід (планування на випадок непередбачуваних обставин), проте справжньою ділемою для регіону є запровадження високих технологій чи розвиток громадських ініціатив. Не можна сказати, що вони виключають одна одну, проте реальне наповнення стратегій, складених на їхній основі, може суттєво різнитися.

Таблиця 3.4

**ПІДХОДИ У ПЛАНУВАННІ ЗА BERGMAN (1981)
ТА Е. БЛЕЙКЛІ (2003, с. 109)**

	Реагування на нові умови		Планування	
	передактивний підхід	реактивний підхід	проактивний підхід	інтерактивний підхід
1	2	3	4	5
<i>Планування</i>				
Практична модель планування	Планування з метою привабити нові підприємства	Планування внаслідок зміни умов	Стратегічне планування	Планування на випадок виникнення непередбачуваних обставин
<i>Стратегія</i>				
Промисловість	Індустріалізація	Деіндустріалізація	Нові місцеві підприємства	Розвиток потенціалу чинних підприємств
Види підприємств	Допомога комерційним підприємствам	Державне фінансування	Високі технології	Громадські ініціативи
<i>Розвиток</i>				
Модель втручання в економіку	Економічні стимули підприємствам	Урядові програми	Розвиток за ініціативою місцевих органів влади	Розвиток за ініціативою місцевих громад

Тим не менше, в американській економіці налічується чимало прагматичних підходів до моделювання регіонального розвитку. Однією з найбільш вдалих є запропонована Е. Д. Блейклі (2002) модель розвитку невеликого містечка Брісбейн-Моретону (рис. 3.3).

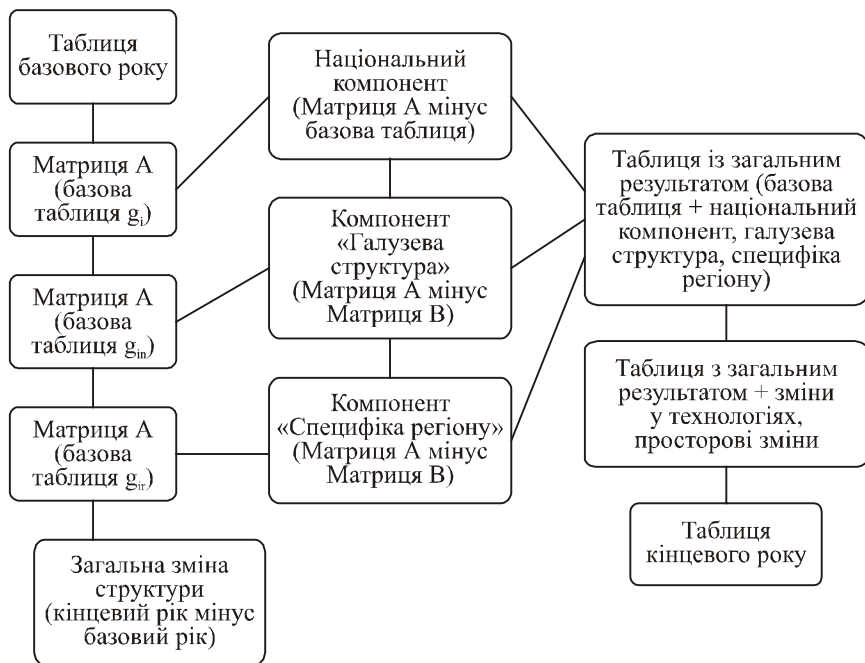

Рис. 3.3. Аналітична схема для прогнозування структурних змін в економіці Брісбейну-Моретону у період з 1985—1986 до 1989—1990 та моделювання її стану на 2001 та 2011 рр. за Е. Блейклі (2002, с. 161)

У стратегії розвитку передбачалася реалізація ідеї швидкого економічного зростання, яка мала бути здійснена протягом трьох стадій. Перша з них включала дослідження міжгалузевих зв'язків регіону та створення відповідних матриць (A, B, C). На другій стадії (1989—1990) запроваджувалися компоненти структурних змін з урахуванням національного компоненту та специфіки регіону. На третьому етапі (2001—2011) спрогнозуються наслідки відповідних змін, у т.ч. у просторовій організації.

З наведеного вище випливає, що американські підходи до планування регіонального розвитку мають щонайменше два рівні — національний та локальний, а відтак передбачають консолідацію інтересів, яка дуже нагадує так званий принцип компліментарності, що активно використовується в Євросоюзі, де незважаючи на добре апробовану систему ідентифікаторів, просторові

підходи до гомогенізації є доволі непростими. З огляду на це спробуємо скористатися також методом контрастів у показниках PI, який вважається стандартизованим в ЄС. F. Schlitte (2006) спробував звести ці контрасти до однієї купи (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**НАЙВИЩИЙ ТА НАЙНИЖЧИЙ РІВНІ ДОХОДІВ
НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ В ЄС, 2003 (ЄС-25=100%)**

Група	Середній	Мінімальний	Максимальний
ЄС-25	100	21,1 (Latgale, Латвія)	477,0 (Inner London, ББ)
ЄС-15	109,1	36,7 (Tamega, Португалія)	477,0 (Inner London, ББ)
Нові члени ЄС	52,9	21,1 (Latgale, Латвія)	139,3 (Warsaw, Польща)

Джерело: Schlitte F. Regional Income Inequalities and Convergence Processes in the EU-25 // HWWA. Discussion Paper 355. — 2006. — December. — Р. 6.

За розрахунками F. Schlitte (2006) столиці країн Центральної та Східної Європи впродовж останніх років мали тенденцію до гіперзростання. Так, якщо у 1995 році рівень доходу на душу населення становив у Празі — 126 % від середнього по ЄС-25 (умовно), Братиславі — 95, Любляні — 89, Будапешті — 89, Варшаві — 89 %, то вже в 2003 році лідером стала Варшава (139 %), далі йшли Прага (138 %), Будапешт (122 %), Братислава (116 %) та Любляна (109 %). Тим не менше у більш розвинутих країнах Євросоюзу вже впродовж п'ятдесятьох років такими лідерами залишаються Лондон, Іль-де-Франс (Париж), Брюссель, Франкфурт-на-Майні.

Розширення ЄС суттєво збільшило регіональну диспропорційність у ньому через приєднання нових членів, які мають більш високий рівень безробіття, більш низькі рівні доходів та кваліфіковану робочу силу, якій притаманний високий міграційний потенціал. Ці проблеми можна вирішити за допомогою модернізації існуючих зараз у ЄС інструментів та механізмів регіональної конвергенції, про що піде мова у Розділі 3.2.

Показовим прикладом гіперзростання регіонів є КНР. Доволі успішними у багатьох випадках можна вважати досвід Китаю: як і скрізь у світі, тут у 1980-х роках було створено кілька вільних (спеціальних) економічних зон, які отримали суттєві пільги, спрощену систему оподаткування, гарантії захисту інвестицій,

що сприяло активному залученню сюди іноземного капіталу. Держава взяла на себе обов'язки щодо створення та удосконалення інфраструктури. Сукупність обставин, серед яких найбільш значущим є низький рівень середньої заробітної платні (навіть у 2006-му році, за розрахунками експертів фінського інституту BOFIT, вона складала у сільській місцевості 29 євро на місяць, у містах — близько 90), сприяла активному проникненню інвестицій у середину країни. Кожний рік кількість вільних економічних зон збільшувалася, зростала їх спеціалізація (промислові, експортні, комплексні тощо) і дедалі чіткішою ставала тенденція надання кращих умов для інвестування у найбільш депресивних зонах, які хоч і мали відставання в 1—2 % за темпами приросту ВВП, тим не менше належали до регіональних лідерів світу. Поєднання державної політики стимулювання регіонального розвитку та розвитку підприємництва також наявно засвідчують відмову КНР від притаманної їй у минулому моделі нівелювання регіонального розвитку.

Стрімкий розвиток економіки Китаю в останні двадцять років поступово виводить його у число світових лідерів. Не менших змін зазнають його регіони, піднесення в яких стало можливим за рахунок реалізації політики «відкритих дверей».

Майже тридцятирічний досвід реформування економіки Китаю є доволі показовим й на рівні регіонів, адже у цій країні була розроблена та апробована поліструктурна модель залучення ПП в різні регіони країни, що забезпечило їй упродовж 1978—2007 років майже 10-відсоткове зростання ВВП (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

ЩОРІЧНЕ СЕРЕДНЄ ЗРОСТАННЯ ВВП ПО РЕГІОНАХ КИТАЮ, %

Роки	Національний показник	Східний регіон	Центральний регіон	Західний регіон
1978—1983	9,27	9,12	9,69	9,04
1983—1988	11,18	12,27	9,44	10,61
1988—1993	9,28	10,15	8,17	8,12
1993—1998	11,14	11,42	11,26	9,93
1978—1998	10,21	10,73	9,63	9,42

Джерело: Arayama Y., Miyoshi K. Regional Diversity and Sources of Economic Growth in China // The World Economy. — 2004. — N 10. — P. 1591.

Системні реформи в КНР привели до швидкого економічного зростання основних регіонів країни. Реальний ВВП Китаю у період з 1978 до 1998 року зріс майже у вісім разів. Як і до початку реформ, особливо виділявся східний регіон, де концентрація інвестицій була максимальною, проте, якщо його частка в загальнокраїновому ВВП у 1978 році становила 53,6 %, то вже у 1998 р. вона зросла до 59 %, засвідчивши, таким чином, що нерівномірність в економічному розвитку країни зростає (для порівняння: частка Західного регіону в 1978 р. становила 18,1 %, а в 1998 році лише 15,7 % при тому, що, як випливає з вище наведеної таблиці, середні темпи економічного зростання були достатньо високими і становили в середньому за всі двадцять років спостереження 9,42 %).

Більш глибокі економетричні дослідження, що були проведені японськими економістами Y. Arayama та K. Miyoshi (2004) за допомогою тестів Хікса та Кобба—Дугласа, дозволили виділити напрям інтенсивності в окремих регіонах Китаю. Зокрема до регіонів з інтенсивним фактором праці вони віднесли Liaomig Changhai, Zhejiang (Схід), Hubei (Центр), Guizhou, Qinghai (Захід); до регіонів з інтенсивною дією капіталу — Anhui, Shandong (Схід), Helongjiang, Jiagi (Центр), Yunnan (Захід).

Наявність широкомасштабних криз характерна для багатьох країн світу. Природньо, що це викликає створення різних форм економічного зростання, які мають на меті стимулювати гомогенізацію економічного простору тієї чи іншої країни. Підходів до такої політики може бути кілька. Один з «державних» методів регулювання маргінальних зон доволі чітко описує О. Гранберг (2000) на прикладі організації державної корпорації «Адміністрація долини Теннессі» (Tennessee Valley Authority, або TVA), що був започаткований 1933 року. У глибокій кризі (міжрегіональній) тоді опинилася аграрна територія, прилегла до річки Теннессі. Низька товарність аграрного сектору, виснаженість лісів, низькі доходи населення, безробіття, що зростає, — це був далеко не повний перелік кризових ознак регіону. Втручання уряду було просто-таки необхідним. Основними заходами новоствореної компанії стали: розвиток електроенергетики, будівництво гідротехнічних споруд, хімізація та електрифікація сільського господарства, розвиток міст та населених пунктів.

Успіхи компанії були дійсно вражаючими. Зараз регіон посідає 10-е місце в світі за випуском електроенергії, там різко зни-

зилось безробіття, були створені десятки тисяч нових робочих місць у галузях обробної промисловості, допомога бізнесу здійснювалась через створення бізнес-інкубаторів, консультацій, участі в спільних проектах. Незважаючи на те, що це не зовсім відповідає неоліберальним канонам регіональної політики США, що було наявно продемонстровано нами у табл. 3.1, тим не менше воно повністю кореспондується з кейнсіанською моделлю розвитку, що вважалася найбільш доцільною на той час. Зрозуміло, що підходи до TVA кілька разів переглядалися, проте ця компанія зберегла свої позиції ще й дотепер, фактично виконавши свою місію.

Подібні програми створювалися в США і у більш пізній період, зокрема 1965 року аналогічні заходи застосовувалися в Аппалачах, видобування вугілля, а також металургійна промисловість в яких поступово почали занепадати. Ефективною можна вважати також модель створення інфраструктури, передусім доріг на Алясці, коли державні компанії беруть на себе створення цілої низки об'єктів, а потім їх продають чи здають у довготермінову оренду приватному бізнесу, мінімізуючи таким чином його ризики і стимулюючи регіональне зростання.

Незважаючи на деякі конвергентні моменти регіональної політики США та ЄС, що впливає з наведених вище фактів, найбільш сильний вплив на сучасний локальний розвиток США спричиняють все-таки інноваційні моделі розвитку, в яких роль держави не є домінуючою, а основними гравцями виступають університетські лабораторії, венчурні фонди, інноваційні компанії.

Крім описаних у попередньому розділі *кластерів*, найбільш відомими є *технопарки*, які мають в своїй основі багато спільного з ними (інколи, наприклад, «Кремнієву долину» в США називають кластером, інколи технопарком), які орієнтуються на випуск нової продукції, що базується на розробці суперсучасних технологій. Скупчення технопарків упродовж певної території, що являють собою *технополіси*. Яскравим прикладом цього може бути японське місто Цукуба, що створювалося як аналог радянських академмістечок, де працювали науковці, проте зараз це утворення має потужний експортний потенціал, основою якого є трансфер технологій.

Нерідко новостворені інноваційні моделі розвитку можуть мати в своїй основі не обов'язково супертехнології, а й оновлені старі. Як відомо, у 80-х — 90-х роках ХХ ст. в Європі спостеріга-

лася криза суднобудування, зумовлена експансією на світові ринки продукції з Південної Кореї та Японії. Здавалося, що у європейських товаровиробників не стало шансів на виживання. Великі морські міста в Швеції, Німеччині, Великій Британії та Нідерландах отримали цілий набір проблем реструктуризації суднобудівної галузі. В деяких випадках компанії припинили своє існування, а працівники пройшли перенавчання за професіями, які мали попит на місцевих ринках праці, проте ті з них, що оновили технології, покращили свій менеджмент та створили нову організаційну модель «суднобудівний кластер», досягли високого рівня конкуренції та посіли помітні світові позиції хоча ще кілька десятиків років тому вважалося, що вони не мають жодних перспектив (рис. 3.4).

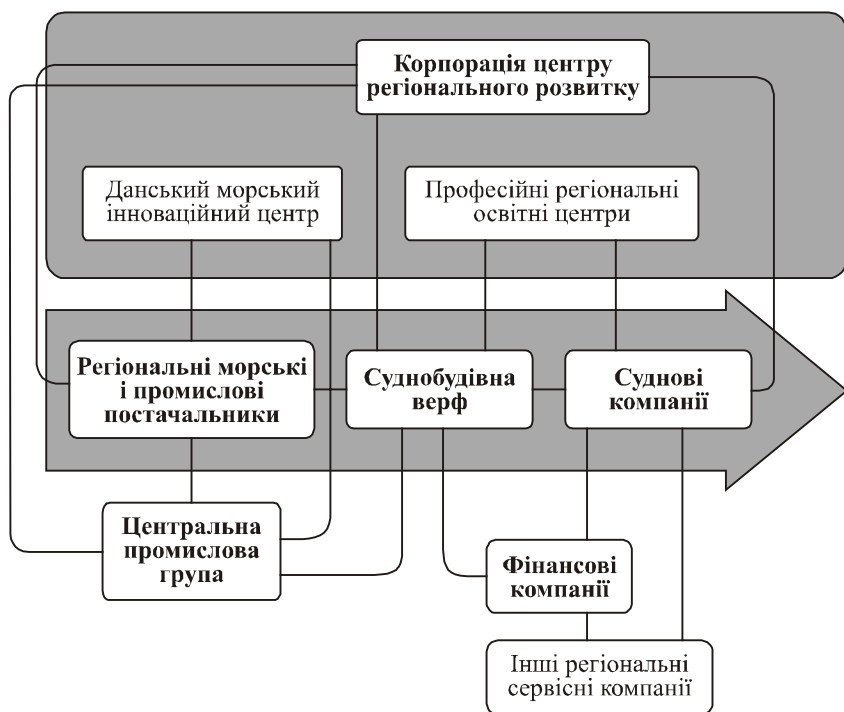

Рис. 3.4. Структура суднобудівного кластера у Північних Нідерландах (А. Klink, Р. Langer, 2001)

Як впливає з наведеного вище рисунка, основою успіху суднобудівного кластеру є його кооперація з інноваційним центром, закладами освіти, фінансовими компаніями, а також з промисловою групою. Координацію роботи бере на себе «Корпорація центру регіонального розвитку». Shipyards (суднобудівна верф) розглядається не тільки як завод, а й як локалізоване поєднання інфраструктури, допоміжних виробництв, де мають свої представництва всі учасники кластера, а відтак А. Klink та Р. Langer (2001) дають йому назву «регіон» (судячи з усього це все-таки мікрорегіон). Описаний вище кластер є високоефективним, адже у період з 1987 по 1999 р. кількість кораблів, що випускається, зросла в 14 разів. Саме завдяки цій моделі організації виробництва вдалося швидко подолати регіональну кризу у Північних Нідерландах, які завжди орієнтувалися на морську індустрію.

У науковій літературі нерідко відмічається позитивна роль офшорних зон у розвитку депресивних регіонів (з огляду на це згадуються о. Кіпр та о. Мен (Велика Британія)), прикордонних регіонів (які також називаються регіонами економічної дифузії), єврорегіонів, наукоградів (Російська Федерація). Крім цього окремі країни мають успіхи у певних напрямках здійснення регіональної політики, зокрема Франція досягла оптимальних пропорцій у децентралізації національної економіки, запровадженні індикативного планування, створенні спеціальних програм, у т.ч. за участю ЄС для своїх заморських територій. Німеччина у 1990-ті роки доклала чималих зусиль до подолання соціально-економічних диспропорцій між західною та східною частинами країни, активно розвивала кооперативний федералізм; Італія, за наявності всіх описаних вище регіональних конфліктів, створила чимало ефективних промислових кластерів, активно проводила політику «асистенціалізму», яка передбачала співучасть розвинутих регіонів у розвитку депресивних (велику цементуючу роль зіграв регіон швидкого економічного зростання, який зараз називають «Третьою Італією»). Модель опанування «нових земель» активно використовується в Канаді, Австралії та частково в США (Аляска). З метою подолання суперечностей при розподілі фінансових ресурсів у деяких країнах використовують так званий контракт держава—регіон (Польща, Франція), який має на меті підняття відповідальності за надані центральним урядом (або Фондом) кошти для регіонального розвитку.

Незважаючи на те, що у багатьох країнах існують різні механізми реалізації регіональної політики, конкретні інструменти тим не менше повторюються. Найбільш значущі з них такі:

- інвестиційний грант;
- субсидіювання відсоткових ставок;
- податкові пільги;
- податкова знижка на амортизацію;
- субсидії на створення нових робочих місць;
- транспортні пільги.

3.2. Моніторинг ефективності застосування компліментарних механізмів та інструментів регулювання в ЄС

Серед численних підходів до гармонізації відносин «центр—регіони» Європейський Союз завжди виділявся наявністю чіткої та послідовної регіональної (структурної) політики з конкретними механізмами та інструментами реалізації, регульованою ієрархічною структурою територіального устрою, багаторівневою системою контролю за результатами реалізації європейських програм та ініціатив, а відтак і за ефективністю використання коштів ЄС. Відмінною рисою європейського регіонального планування, яке було поставлено в основу методологічної концепції 90-х років ХХ ст. «Європа регіонів», була неокейнсівська модель розвитку. Упродовж останніх двадцяти років це давало суттєві результати, які мали прояв насамперед у зменшенні контрастності у розвитку регіонів, доланні територіальних диспропорцій, плануванні міграційних потоків тощо. Врешті-решт це сприяло гомогенізації європейського економічного простору, яка тим не менше вже на початку ХХІ століття після чергового розширення ЄС виявилася швидше за все незбутньою мрією європейців, аніж реальністю життя.

Перехід більшості постіндустріальних країн світу до неоліберальної моделі розвитку вніс суттєві корективи в розробку та реалізацію нової концепції регіональної політики Євросоюзу, яка

* Якщо до розширення у 2004 році контрасти в ЄС між самим активним та самим депресивним регіоном за показником ВВП на душу населення (ПКС) становили пропорцію 4 до 1, то вже на початку 2007 року вони зросли до 8:1.

стала більш конкретною, більш прагматичною та такою, що максимально враховувала помилки та прорахунки попередніх років. З основних європейських документів зникла ідея гомогенності; посилився інтерес до регіонального планування, співпраці та кооперації регіонів, проте провідною метою європейської Політики згуртування стала конвергенція всіх територій ЄС та посилення їх глобально-локальної конкурентоспроможності. Втім навіть і зараз європейська регіональна політика суттєво відрізняється від американської, яка трактує процес втручання в регулювання регіонального розвитку як з боку федерального уряду, так і з боку локального як неконституційну дію, що, правда, як це було продемонстровано у попередньому Розділі, це не стосується програм та субвенцій.

Слід зазначити, що сучасна теоретична концепція регіональної політики ЄС та практичні заходи щодо її втілення знаходяться у тісному кореляційному зв'язку, а відтак методологічні підходи європейських регіоналістів все більше ідентифікуються як суто інтеграційні, що дає підстави стверджувати: в Євросоюзі не просто склалася система європейських шкіл з регіональної економіки, а сформувалася цілісна європейська економічна інтеграційна наука, яка базується на численних наукових розробках, що мають системний характер та спрямовані на удосконалення внутрішньої побудови ЄС, у т.ч. його інституційності. Спробуємо пояснити, чому ми так вважаємо.

Останні дослідження в країнах Євросоюзу дещо змінюють традиційне уявлення фахівців про «політекономію» як метаекономічну науку. Так, наприклад, у 1997 році побачила світ велика монографія англійців М. Keating, J. Longlin «Політекономія регіоналізму», яку почали називати біблією європейського регіоналізму, а вже через рік перший з авторів видає черговий «регіональний бестселер» «Новий регіоналізм у Західній Європі. Територіальна реструктуризація та політичні зміни» (М. Keating, 1998). Праця данського економіста G. Svendsen (2003) «Політична економія ЄС» фактично закріплює пріоритетність європейської науки і, думається, що змінює концептуальну модель економічних досліджень взагалі, за якою виходило, що політекономія як наука може мати лише загальний вимір і не носити регіонального характеру.

Якісним змінам в європейській регіоналістиці сприяли наукові дискусії кінця 90-х років XX ст. — початку XXI ст., в яких знайшли свій відбиток ідеї конкуренції міст та територій (S. Hardy, M. Hart,

L. Albrechts, A. Katos, 1995), регіоналізації глобального простору (M. Storper, 1997), територіального планування (P. Taylor, M. Hoyler, 2000), прогнозування та регіонального аналізу (M. Storper, 1997).

Початок ХХІ ст. був ознаменований новим етапом продукування регіональних теорій, кожна з яких пропонувала більш складні моделі впливу на локальний розвиток у т.ч. за рахунок залучення у депресивні території венчурного капіталу, який інвестувався перш за все у галузі «нової економіки». Фінансовий вплив останньої на регіональну динаміку виявився значно сильнішим, аніж численні гранти євроструктур, при цьому в ЄС набула надзвичайно великого поширення ідея про переваги саме ринкових важелів регулювання локальних систем економічного зростання (W. Powell, K. Koput, J. Bowie, L. Smith-Doerr, 2002). Нові технології суттєво вплинули на характер руху капіталу та спровокували загострення мікрорегіональної конкуренції, яку з легкої руки професора Н. Siebert з всесвітньовідомого Інституту світової економіки (м. Кіль, Німеччина), почали називати локальною конкуренцією (Н. Siebert, 2006), адже за нових обставин конкурували вже не сільськогосподарські угіддя, для яких з кожним роком виділялася все більше дотацій, а міста, які пропонували інвесторам кращі умови для застосування капіталу, розвинену інфраструктуру та більш високу якість людського капіталу.

Як вже зазначалося у попередньому Розділі, в останні роки, парадигма «Номо sociologicus» втрачає свою привабливість, через що відбувається часткове повернення до «Номо оeconomicus», а відтак створюється парадигмальний вакуум, в якому й регіональна теорія (можливо що нова) навряд чи матиме концептуальну та стратегічну визначеність. Саме на цьому наголошує вищезгадуваний Хорст Сіберт. Проте не такої відповіді чекає від науковців та функціонерів ЄС населення гіперрозвинутих регіонів, що не дуже зацікавлене у постійному дотуванні депресивних територій, адже останні постійно будуть шукати підтримки, у т.ч. фінансової, для себе з боку країн-лідерів.

В умовах необмеженої динаміки інвестицій у країнах Європи формується гетерогенна структура регіонів. Якщо ж вжити більш жорстких заходів щодо лімітування міграції капіталу за межі ЄС, то падіння ділової активності на країновому та регіональному рівнях стане неминучим. У межах оптимізації гомогенної та гетерогенної моделей регіонального розвитку відбувається у цілому позитивний рух різних рівневих таксонів Європейського Союзу.

Дослідник цього процесу англієць U. Wannon (1995) виділив три етапи розвитку концепцій регіонального планування, що мали місце у Європі. На його думку, вони утворюють десятирічний повний цикл відпрацювання певної парадигми, яка включає три основні складові (піднесення, максимальне поширення і занепад). Загальна ж хронологія виглядає таким чином:

1. Кейнсіанський етап (1960—1970). Для нього характерним є посилення державного регулювання та значний вплив на політику стимулювання економічного зростання внутрішніх районів.

2. Фордістський етап (1980—1990)*. Політика стимулювання депресивних регіонів нерідко перетворюється на формування концепції їх хронічної «трансфертності» та стримування розвитку активних районів. На державному рівні регіональна політика стає більш стриманою щодо дотаційності та більш експансіоністською — щодо залучення іноземних інвестицій та створення державно-правових норм стимулювання нових зон економічного зростання.

3. Сучасному етапові (після 1990 року) У. Ванноп дає назву «Регіони Європи у русі». Для цього періоду, вважає він, характерні зростання антипатій до довготермінового планування, наявність суперечливих концепцій наддержавного управління внутрішніми регіонами, децентралізації національних програм та комплексного нівелювання відомих раніше територіальних формувань.

Регіональні процеси, що відбуваються в межах Євросоюзу, принципово відрізняються від аналогічних в інших інтеграційних формуваннях. Цьому значною мірою сприяла Хартія регіоналізму, яка була ухвалена Європарламентом у 1988 році. Відповідно до цього документа регіон визначається як гомогенний простір, що має фізико-географічну, етнічну, культурну, мовну спільність, а також спільність господарських структур та спільну історичну долю. Це є компромісом, який був досягнутий у ході обговорення Хартії, однак з огляду на юридичну та економічну науки термін «регіон» за Хартією виглядає досить обтічним, особливо це стосується поняття «історична доля». Це, в свою чергу, призводить до того, що при класифікації регіонів кордони переходу від одного до другого виглядають розпливчатими як за чисельністю населення, так і за площею.

* Очевидно, що період з 1970 до 1980 рр. автор вважає перехідним.

Важливим елементом для формування уявлення про європейський регіоналізм може служити слово «гомогенність», яке передбачає наявність значної кількості спільних рис регіону у складній територіально-ієрархічній структурі Євросоюзу. Як наслідок, з кінця 1980-х років почалося поступове формування концепції «Європа регіонів», яка має на меті чітке позиціювання регіонів в ЄС. Декларування європейської регіональної єдності на національному рівні розуміється по-різному. У зв'язку із цим бачення європейців щодо подальших перспектив здійснення цієї концепції можна звести до трьох точок зору.

1. Внаслідок поступового відмирання ролі та значення національних держав починається формування Єдиної Європи, яка матиме лише два рівні: наднаціональний та регіональний. Ця точка зору відома під назвою «радикальний регіоналізм», однак вона не знаходить великої кількості прибічників тому, що має виключно спрощену структуру, яка вимагає застосування радикалізму на всіх інших рівнях, які були покладені в основу Хартії.

2. «Європа регіонів» розуміється як триступеневе формування, яке передбачає три рівні: Євросоюз, національна держава, європейські регіони. Якщо під останнім розуміти внутрішні регіони, які через різні параметри держав можуть збігатися чи різнитися за своїми параметрами, то виникає цілком зрозуміле запитання про незіставність внутрішніх рівнів. Цей підхід певною мірою протистоїть голлістському підходу «Європа батьківщин».

3. «Європа регіонів» ідентифікується також як інтенсифікація міжрегіональної економічної співпраці. Передбачається, що за певних умов стимулювання з боку євроструктур та фондів відбудеться процес поступового зростання регіонів, які мають прикордонне (щодо національних кордонів у межах ЄС) положення. Підходів тут може бути два: перший полягає у стрімкому зростанні прикордонної економіки через надання конкурентних переваг фірмам, що діють у межах транскордонного співробітництва, другий — у розвитку гармонізації відносин на соціально-культурному та інфраструктурному рівнях.

Разом з тим, реальний регіональний рух у Європі вносить певні корективи у кожне з бачень розвитку регіону. Тому відбувається формування нових транскордонних об'єднань, які виникають унаслідок швидких трансформаційних змін упродовж кордонів двох або кількох країн і виглядають досить симетрично

щодо умовної центральної межі. Прикладом зростання може бути транскордонний регіон «чотири мотори» (Баден-Вюртемберг, Каталонія, Ломбардія, Рона-Альпи). Необхідність у захисті своїх інтересів підштовхує країни цієї групи до формування нових угруповань, які починають лобіювати свої проекти перед євроструктурами, користуючись не стільки національними та локальними завданнями розвитку, скільки інтеррегіональними. Яскравим прикладом може слугувати Трансламаншська асоціація регіонів. І все ж таки різниця між регіонами в межах ЄС поки що існує, це дозволяє провести їхню класифікацію за рівнем розвитку та ступенем ділової активності. Відомі шведські економісти Н. Baldersheim, К. Stenlberg (1999), прихильники «нордичної» регіональної економічної моделі, визначають три основні групи регіонів ЄС:

1. «Товсті банани» — характеризуються високим рівнем ділової активності, зразковою інфраструктурою, яка має забезпечити надалі розвиток авангардних галузей виробництва та невиробничої сфери. Національні уряди та ЄС у цілому не зможуть значною мірою протистояти цим утворенням, які будуть поступово перетворюватись на світові регіони. В разі, якщо «товсті банани» об'єднують певні локальні угруповання, що знаходяться в межах тих чи інших країн, то перспектива може бути лише однією: стихійне формування гіперактивних зон економічного зростання.

2. Другу групу, що виділяють вищезгадані автори, характеризує нестійка тенденція до економічного зростання, якій вони дали досить екзотичну назву «парасольки, що трясуться». Це група регіонів, утворена внаслідок реалізації міжурядових ініціатив, що були зумовлені диверсифікацією регіонального виробництва та невиробничої сфери. У ній уже існують деякі субнаціональні та міжнаціональні інституції. Вони мають досить високий рівень застосування венчурного капіталу, однак імовірність, що з часом «парасольки» досягнуть рівня першої групи, оцінюється досить стримано.

3. Третя група характеризується низьким рівнем розвитку економіки і називається авторами як «бридкі каченята». Інтерес до таких територій з боку ТНК не досить високий, а їхнє периферійне (за відношенням до світових потоків капіталу) положення не стимулює внутрішнього розвитку. Ці регіони, якщо вони розташовані упродовж кордонів країн, залишаються на досить низь-

кому рівні економічного розвитку і мають слабку тенденцію тяжіння до локальних утворень першої та другої груп.

Трансформаційні зміни в європейських регіонах супроводжуються також інституційними зрушеннями. Наприкінці 80-х років розпочала діяльність Рада регіональних та місцевих співтовариств. Великого значення набувають рішення Зборів регіонів Європи (засновані у 1985 році) та конференцій «Європа регіонів». Саме під їх впливом був введений принцип субсидіарності у договірні основи ЄС. Таким чином, концепція «Європи регіонів» значною мірою сприяє формуванню гомогенної структури не тільки внутрішніх або транскордонних регіонів, а й сталості та однорідності самого Євросоюзу, що має стратегічне значення для європейської інтеграції.

Формування ж гетерогенної структури Європи, як відмічалось на початку цього Розділу, зумовлюється стихійним характером руху капіталу, високим рівнем розвитку технологій, регіональними перевагами в широкому розумінні цього слова та наявністю обмежувальних законів, правил і регуляторів, які притаманні такій високоінтегрованій структурі, як Євросоюз.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що гомогенна та гетерогенна структура європейських регіонів перебуває в органічному зв'язку та взаємовпливові, зумовлених дією основних діалектичних законів.

Глобалізація світової економіки призводить до швидкого зростання міст у країнах ЄС, а заходи національних урядів, що скеровані на деконцентрацію, далеко не завжди є ефективними. Зазначена політика, яка застосовується на рівні євроструктур, має дещо іншу спрямованість: надання системної фінансової допомоги депресивним зонам, і разом з тим — нейтральне ставлення щодо стримування розвитку мегаполісів. Ця незавершеність, як нам здається, є слабкою ланкою аналізованого підходу. Дослідження, яке провели Р. Taylor, М. Hoyle (2000) із Великої Британії, виявило чотири групи міст, які претендують на роль світових центрів. На відміну від багатьох своїх попередників, автори проаналізували не концентрацію виробництва і не рівень ВВП регіону, а зосередження офісів, що продукують сервіс у таких галузях як бухгалтерський облік, реклама, банківська і фінансова справи та юриспруденція. Після селективних розрахунків були виявлені 142 міста світу серед 263, що аналізувалися за 12-бальною шкалою. Як результат, в Європі визначена певна градація (унаочнена в табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**КЛАСИФІКАЦІЯ СВІТОВИХ МІСТ ЄВРОПИ
ЗА Р. TAYLOR, М. HOYLER (2000, р. 181)**

Градація	Бали	Кількість	Назви
1. Світові міста α-рівня	12—10	4	Лондон, Париж, Франкфурт-на-Майні, Мілан
2. Світові міста β-рівня	9—7	5	Москва , Цюрих, Мадрид, Рим, Берлін
3. Світові міста γ-рівня	6—4	12	Стокгольм, Копенгаген, Гамбург, Дюссельдорф, Мюнхен, Прага, Варшава, Будапешт , Стамбул, Барселона, Женева, Амстердам
4. Міста, що наближаються до рангу світо- вих	3—1	30	Лісабон, Дублін, Глазго, Единбург, Лідс, Манчестер, Бірмінгем, Гаага, Роттердам, Утрехт, Антверпен, Ліль, Люксембург, Леон, Марсель, Турін, Генуя, Болонья, Кельн, Штутгарт, Дрезден, Відень, Братислава , Осло, Гьотеборг, Гельсінкі, Санкт-Петербург, Бухарест, Київ , Афіни
Σ	—	51	—

Примітка: Виділені жирним шрифтом міста країн ЦСЄ. Виняток — Берлін як столиця ФРН (у межах колишніх західного і східного секторів).

Світових центрів вищого рівня було ідентифіковано лише чотири. Їх питома вага в європейській економіці є вирішальною. Велике значення має також категорія β-рівня. Серед постсоціалістичних країн англійські дослідники виділяють тільки Москву. До міст γ-рівня з числа держав ЦСЄ потрапили такі столиці: Прага, Варшава, Будапешт. Остання, четверта група представлена досить великим списком міст, однак у ньому тільки чотири (із 30) є великими містами і столицями країн з перехідною економікою: Братислава, Санкт-Петербург, Бухарест, Київ.

Цінність подібної класифікації, на нашу думку, полягає у тому, що, по-перше, визнається принципово новий у постіндустріальному суспільстві підхід до виявлення світових регіонів-лідерів, а, по-друге, він наочно показує рівень «фінансово-сервісної» незрілості столиць ЦСЄ [чисельність населення Західної (включаючи Туреччину, Швейцарію та Норвегію) до Східної та Центральної Європи має пропорцію приблизно 1:1, а щодо наявності світових міст-лідерів — 5,4:1].

Наприкінці 90-х років А. Rodriguez-Pose уперше зробив спробу (1999) провести повну внутрішню регіоналізацію країн-членів ЄС. В основу регіональної типології було покладено п'ять основних макроекономічних (у межах регіону) показників: темпи економічного зростання (питома вага регіону в національному показникові), ВВП на душу населення (аналогічно), а також структура зайнятості у сільському господарстві, промисловості та в сервісних галузях. Як правило, під час таких досліджень використовують метод відповідності, який схематично можна подати у такому вигляді:

$$\hat{Y}_i = \frac{Y_i}{Y_n} Y_e, \quad (19)$$

де $\hat{Y}_i$ — національно виважений показник щорічного регіонального зростання ВВП на душу населення;

Y_i — щорічний показник регіонального зростання ВВП на душу населення;

Y_n — щорічний показник національного зростання ВВП на душу населення;

Y_e — щорічний показник зростання ВВП на душу населення в ЄС.

Генеральна схема типології внутрішніх регіонів ЄС може бути представлена у такому вигляді (табл. 3.8 та табл. 3.9).

А. Rodriguez-Pose (1999) об'єднав регіони у п'ять груп. Перша група включає регіональні урбанізовані та фінансові центри з високим рівнем ВВП у межах регіонів. Усі зазначені регіональні утворення мали у період з 1977-го до 1993-го роки позитивне зростання цього показника, який перевищував середній по країні. Винятком становили Атіка у Греції та Берлін у ФРН. Останнє пов'язане з процесом об'єднання Німеччини і тією кризою, що розпочалася у східних землях країни у перші роки функціонування спільного господарського комплексу.

Другу групу представляють промислові регіони, що мають від'ємні темпи економічного зростання. Взагалі, як нам видається, індустріально розвинені райони в усьому світі переживають значну кризу, що пов'язана з загальною тенденцією до скорочення матеріалоемності та енергоемності виробництва. До таких районів належать Саарський, Нижня Саксонія та Бремен у ФРН, а також Уельс та Йоркшир у Великій Британії.

Таблиця 3.8

**ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНІХ РЕГІОНІВ КРАЇН ЄС
ЗА А. RODRIGUEZ-POCE (1999, р. 374—375)**

Типи регіонів	Назва
I. Регіональні, урбанізовані та фінансові центри	Лазіо (Іт.), Мадрид (Ісп.), Лісабон та Тагус (П.), Валей (П.), Ль-де-Франс (Ф.), Брюсель (Б.), Південний Схід (В.Б.), Західні Нідерланди (Нд.), Гамбург (Н.), Ховедстатрегіонен (Д.), Атіка (Г.), Берлін (Н.).
II. Регіони із за-непадом промисловості	Саарленд (Н.), Бремен (Н.), Нижня Саксонія (Н.), Уельс (В.Б.), Йоркшир та Хамберсайд (В.Б.), Північ (В.Б.), Валонія (Б.), Лігурія (Іт.), Шампань-Арденс (Ф.), Країна Басків (Ісп.), Північний Захід (В.Б.), Північний Рейн-Вестфалія (Н.), Норд-Рас де Калаіс (Ф.), Верхня Нормандія (Ф.), П'єдмонд (Іт.), Лоран (Ф.), Астуаріс (Ісп.), Пікарді (Ф.), Кантабрія (Ісп.), Північні Нідерланди (Нд.).
III. Регіони з проміжною (нестійкою) динамікою	Хес (Н.), Трентіно (Іт.), Венето (Іт.), Баварія (Н.), Північні Нідерланди (Нд.), Середні Піреней (Ф.), Марш (Іт.), Фріулі-Венеція (Іт.), Арагон (Ісп.), Лімож (Ф.), Балеарські острови (Ісп.), Каталонія (Ісп.), Південний Захід (В.Б.), Нижня Нормандія (Ф.), Захід Великого Бельгу (Д.), Бретань (Ф.), Алсак (Ф.), Шотландія (В.Б.), Фландрія (Б.), Східні Нідерланди (Нд.), Оверн (Ф.), Баден-Вюртемберг (Н.), Пейс де ля Лор (Ф.), Пото-Чарент (Ф.).

Умовні позначення:

Іт. — Італія
П. — Португалія
Б. — Бельгія
Нд. — Нідерланди
Д. — Данія

Ісп. — Іспанія
Ф. — Франція
В.Б. — Велика Британія
Н. — Німеччина
Г. — Греція

Таблиця 3.9

**ТИПОЛОГІЯ ВНУТРІШНІХ РЕГІОНІВ КРАЇН ЄС З НИЗЬКОЮ ДИНАМІКОЮ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ ЗА А. RODRIGUEZ-POCE (1999, р. 374—375)**

Типи регіонів	Назва
IV. Регіони з низькою динамікою зростання	Емілія (Іт.), Умбрія (Іт.), Лангедок (Ф.), Рона-Альпі (Ф.), Тосканія (Іт.), Східний Мідлланд (В.Б.), Бургундія (Ф.), Акватеїн (Ф.), Центр (Ф.), Новар (Ісп.), Прованс-Алпес-Кот-Лазур (Ф.), Ломбардія (Іт.), Шльозвіг-Гольштейн (Н.), Валенсія (Ісп.), Схід Великого Бельга (Д.), Західний Мідлланд (В.Б.), Палатинат (Д.), Франче-Комте (Ф.), Ріоя (Ісп.), Корсика (Ф.).
V. Периферійні динамічні регіони	Канарські острови (Ісп.), Моліс (Ісп.), острів Крит (Г.), Екстремадура (Ісп.), Абрузі (Іт.), Північна Португалія (П.), Сицилія (Іт.), Північна Греція (Г.), Пуглія (Іт.), Північна Ірландія (В.Б.), Кастилія ла Манча (Ісп.), Центральна Греція (Г.).
VI. Периферійні регіони з низькою динамікою	Сардинія (Іт.), Кампанія (Іт.), Мурсія (Ісп.), Кастилія і Леон (Ісп.), Калабрія (Іт.), Алгарв (П.), Андалузія (Ісп.), Базиликата (Іт.), Галісія (Ісп.), Центральна Португалія (П.), Алентейо (П.).

Третя група внутрішніх регіонів представлена районами, які мають проміжну (нестійку) динаміку економічного зростання. Якщо перший показник — темп економічного зростання — в деяких випадках може випереджати аналогічний у першій групі, то індикатор ВРП на душу населення значно поступається провідним регіонам з першої групи. Досить високою у цій групі є питома вага зайнятих у промисловості, тоді як у першій — лідерами є сервісні галузі.

Природньо, що для повної характеристики нових регіонів, що створюються, та старих, що зазнають депресії внаслідок структурних зрушень, недостатньо проведеної типології, адже темпи зростання не завжди мають стабільний характер, а тому розрахунки, які закладені у табл. 3.9, є важливими для наступної класифікації.

Регіони з низькою динамікою економічного зростання не є традиційно індустріально спеціалізованими. Питома вага зайнятих у сільському господарстві тут коливається від 2,2 % робочої сили (Західний Мідлленд, Великобританія) до 20,7 % (Ріоя, Іспанія). А от зайнятість у промисловості виглядає менш контрастно — від 26,5 % (Лангедок, Франція) до 49,7 % (Ломбардія, Італія).

П'яту групу можна охарактеризувати як європейські регіони периферійної динаміки, тобто вони розташовані на значній відстані від основних економічних регіонів. З класичних позицій ці локальні утворення не повинні мати високі темпи економічного зростання, однак вони їх мають. Звернемо увагу також на те, що в основному тут представлені регіони країн Південної Європи, які відносно недавно приєдналися до ЄС. Відкритість економіки та диверсифікація виробництва зумовили високі темпи економічного зростання на Сицилії, Канарських островах (завдяки рекреаційній складовій), острові Крит та на півночі Греції, а також Португалії.

Останню групу складають периферійні регіони з низькою динамікою. Здавалося б, що їхнє географічне положення мало чим відрізняється від перелічених вище, однак контрастність економічного розвитку є, і вона досить значуща. Якщо Сицилію варто відносити до регіонів зі значним економічним зростанням, то сусідня Сардинія належить до депресивних зон. І знову ж можна констатувати той факт, що саме країни Південної Європи (Іспанія, Італія, Португалія та Греція) мають у своїй регіональній структурі досить великі галузеві диспропорції.

Важливою ознакою застосування неоліберальної регіональної моделі західноєвропейських країн є політика деконцентрації. Господарський ефект, що може бути отриманий від компактного розташування взаємопов'язаних підприємств, які тяжіють одне до одного, не викликає сумнівів. Однак концентрація капіталу на відносно невеликій території призводить до значної трансформації структури виробництва не тільки окремої країни, але й країн-сусідів. Суттєво зростає динаміка руху людського капіталу, а відсутність обмежень щодо пересування робочої сили та інвестицій у країнах—членах ЄС формує нові моделі економічної регуляції чи дерегуляції.

P. Elhorst, J. Oosterhaven (1999) та інші голландські дослідники запропонували свою теоретичну модель стадій та передумов політики деконцентрації (рис. 3.5).

Ця модель здобула назву бірегіональної демоекономічної. Вона припускає існування двох регіонів Р та С, які мають подібні стартові умови. На них впливають екзогенні фактори, що зумовлюють різний характер транзитивних видатків. При компактному розташуванні підприємств, що містяться в регіоні С, зменшуються транспортні витрати на інфраструктуру, однак суттєво зростають на охорону оточуючого середовища. За цих обставин збільшується навантаження на земельні ресурси, бурхливо розвивається промисловість у містах за рахунок скорочення сільськогосподарських площ. У зв'язку з цим значно збільшуються конкурентні переваги фірм, які діють у межах регіону С, завдяки агломераційному ефекту. Саме він забезпечує порівняно більш сприятливі умови не тільки для самої фірми, а й для регіону, в межах якого вона розташована.

Регіон Р не має такого високого рівня концентрації виробництва. Витрати на охорону довкілля є незначними, однак і навантаження на природу виглядає досить помірним. Фірми, що діють у межах цього регіону, не сплачують великих податків, як це мало місце в регіоні Р. Це призводить до занепаду інфраструктури та міграції фірм, які значною мірою залежать від сервісних галузей. Теоретична значущість бірегіональної демоекономічної моделі полягає не стільки у скороченні агломераційного ефекту, скільки у проведенні політики додання надмірної концентрації виробництва в межах заявлених утворень. У регіоні С це міг би бути більш високий відсоток екологічного податку, що сплачують фірми, а в регіоні Р — більш низький. В останньому випадку можна

було б надавати пільги тим фірмам, які інвестують свій капітал в інфраструктурні галузі. Однак гармонізувати цю ідею в Євросоюзі досить важко у зв'язку із тим, що вона порушує зразу кілька основних положень «Договору про заснування ЄС».

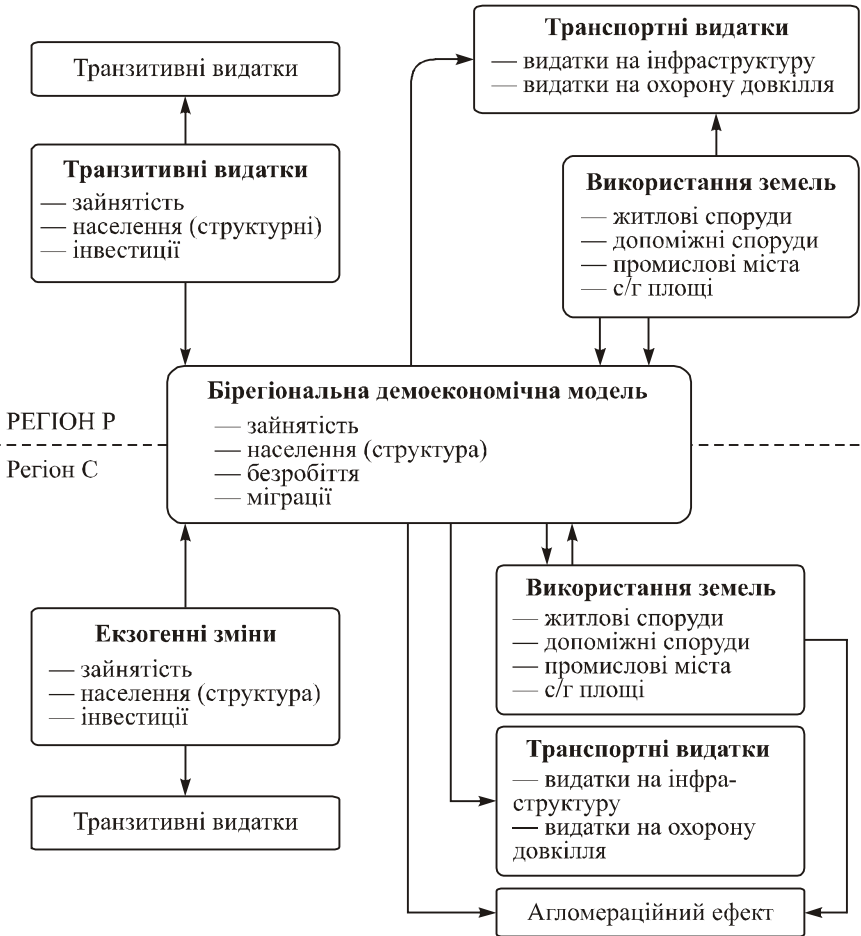

Рис. 3.5. Теоретична модель стадій та передумов політики деконцентрації за Р. Elhorst, J. Oosterhaven (1999, р. 19)

Ідеї, що були покладені в основу пропонованих регіональних моделей, є різними, а от аналіз та структуризація регіонів, яка

була запропонована англійцем А. Родрігесом-Посе та шведами Х. Балдершеймом і К. Стахелбергом, виявилася такою, що містить у собі багато спільного.

Важливий напрям реалізації гомогенної теорії «Європа без кордонів», який набув поширення у 90-х роках ХХ ст. і не має організаційно оформленого рівня, реально не означає, що Європейський Союз має намір розчинити їх в собі. Зменшення впливу національного регулювання, посилення інтер'європейських центральних тенденцій, що формуватимуть новий глобальний регіон, завжди буде призводити до виникнення нових локальних формувань, з якими ЄС буде мати тісні економічні та політичні зв'язки.

3.2.1. Еволюція регіональної політики ЄС

Диспропорційність взагалі притаманна будь-якій системі, що розвивається, натомість бажання досягти повної гармонії в межах існуючої системи ієрархічних зв'язків у багатьох випадках буде лишатися лише бажанням, скільки б зусиль чи ресурсів до цього не докладалося. Разом з тим повна відсутність регулювання може призвести до повної дезінтеграції самої системи, що зводить нанівець отриманий при інтеграції синергетичний ефект. Саме з таких позицій «розумної достатності» виводувалася у повоєнні часи регіональна політика ЄС.

Римський договір «Про Європейські Співтовариства» (1957 р.) серед численних європейських ініціатив та певних механізмів регулювання ніс у своїй основі ще й ідею гармонізації регіонального розвитку, яка передбачала збалансований розвиток всіх регіонів Європейського співтовариства, але передусім тих територій, що мали відставання (*less-favoured regions*). Враховуючи те, що декларування ідеї вирівнювання (до речі, європейці не дуже люблять це слово, яке можна вважати синонімом «нівелювання»), що передбачало стримування розвитку найуспішніших територій та «підтягування» депресивних) не могло обійтися без запровадження реальних механізмів та інструментів регулювання. У 1958 році в межах існуючого на той час інтеграційного формування було створено Європейський соціальний фонд (ESF), статутну діяльність якого важко переоцінити, адже завдяки йому мільйони європейців пройшли перенавчання за новими професіями,

а відтак отримали нову роботу з більш високою заробітною платнею. Домінуючою упродовж п'ятдесяти років існування ESP залишалася його роль у реалізації гендерної, молодіжної і, певною мірою, освітньої та технологічної політик.

Тим не менше, найбільш конфліктним в Європейському Співтоваристві тієї пори залишалося сільське господарство. «Винні війни» між Італією і Францією, проблеми збуту надлишкової яловичини, сирів та дешевих цитрусових, необхідність введення квот щодо вилову риби, виявили чимало глибоких суперечностей в інтеграційному угрупованні, а рішення, що приймалися в Брюсселі інколи призводили до подальшого занепаду регіонів, зокрема тих, що мали переважно аграрну спеціалізацію. Вже на початку 60-х років стало зрозумілим що без подальшого стимулювання сільського господарства та планування випуску аграрної продукції не обійтись. Ці та деякі інші функції було покладено на Європейський фонд забезпечення та гарантій у сільському господарстві (EAGGE)*, що був створений 1962 року. Його роль, особливо секції «управління» була доволі значною у реалізації структурної політики ЄС, адже передбачала застосування фінансових механізмів у розвитку сільської місцевості та допомогу фермерам у найменш розвинутих регіонах Співтовариства.

На початку 70-х років у країнах Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) почали відмічати, що крім сільської місцевості в інтеграційному угрупованні існує чимало й інших регіонів, зокрема «старопромислових», які ще на початку XX ст. вважалися авангардними з огляду на їх промислову спеціалізацію (чорна металургія, вугільна промисловість тощо), а наприкінці 60-х мали стрімку тенденцію до занепаду. Ельзас та Лотарингія, за які упродовж багатьох років велася боротьба між Францією та Німеччиною, стрімко скочувалися до розряду депресивних, адже застосування в ЄС матеріалозберігаючих технологій суттєво зменшувало попит на чорні метали, вугілля, кокс тощо. Ідея підтримки регіонів, що «постраждали» від науково-технічного прогресу, дуже швидко матеріалізувалася у Європейський фонд регіонального розвитку (ERDF), що був створений у 1975 році. На нього було покладено функції розвитку інфраструктури регіонів, стимулювання створення нових робочих місць (ця функція

* Наведено повну англійську назву — European Agricultural Guidance and Guarantee Fund, адже в українській мові існує щонайменше п'ять варіантів його перекладу.

нерідко викликала жваві дискусії, адже багато у чому була подібною до аналогічних в Європейському Соціальному Фонді), підтримка проектів місцевого розвитку тощо.

Єдиний Європейський Акт (1986 р.) визначив напрями політики згуртування (cohesion policy), яка й досі є пріоритетною в ЄС і передбачає функціонування поліструктурної моделі соціально-економічного розвитку регіонів ЄС. Уже у 1988 році Рада ЄС у Брюсселі ухвалює рішення про здійснення операцій по лінії Фондів солідарності (сучасна назва — структурні фонди) для чого у бюджеті було передбачено 68 млрд екю.

1990-ті роки характеризувалися подальшим удосконаленням політики регіонального розвитку. Зокрема «Договір про ЄС», який більш відомий під назвою «Маастрихтський» (1992 р.) передбачав створення Фонду Згуртування (Cohesion Fund) для підтримки проектів у галузі охорони оточуючого середовища та транспортної системи, а вже Единбурзький самміт (грудень 1993 р.) Європейської Ради рекомендував Європарламенту виділити на реалізацію політики згуртування 200 млрд екю, що становило третину усього бюджету ЄС*. У цьому ж 1993 році було створено Фінансовий інструмент управління рибальством (FIFG), вплив якого на приморські території, що спеціалізувалися на виробництві морепродуктів, важко переоцінити. У цей період знаходять підтримку численні європейські ініціативи щодо євро регіонального співробітництва, розвитку комунікацій, обмінів, професійного навчання тощо, більшість з яких мала велике значення для подальшого зближення регіонів.

Кошти, що виділялися у 90-ті роки для регіонального розвитку, були рекордними за обсягами для ЄС, а тому й логічним був системний аналіз наслідків такого розширеного фінансування. Вчені-регіоналісти з Лондонської школи економіки, що вивчали проблеми конвергенції, наприкінці 90-х років дійшли висновку, що регіони в цілому мали тенденцію на зближення. Швидкість конвергенції вперше розрахував англійський дослідник А. Rodriguez-Pose (1998), який визначив, що середній коефіцієнт регіональної конвергенції в ЄС упродовж 1977—1993 року становив 1,2 % на рік. Разом з тим, як показав аналіз, вісім цілей структурної політики (включаючи підцілі), що були сформульо-

* Regional Policy Inforegio — Background. http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm

вані в ЄС для реалізації основних ідей регіональної єдності, були доволі обтяжливими для структурних фондів Євросоюзу, кошти яких часто розпорошувалися. Крім того, деякі регіони, зокрема п'ять регіонів Греції, не тільки не виявили тенденцію до зближення, а й, навпаки, вже наприкінці 90-х років XX ст. для них стала притаманною дивергенція до інших регіонів ЄС. Це потребувало нових підходів до регулювання регіональних диспропорцій на наднаціональному, національному та локальному рівнях.

3.2.2. Європейська «регіональна семирічка» (2000–2006 рр.)

У березні 1999 року на засіданні Європейської Ради в Берліні були прийняті фундаментальні рішення «Agenda-2000» («Порядок денний — 2000») щодо подальшого розвитку ЄС на найближчі сім років, які мали чіткі перспективи, прості та послідовні фінансові механізми та інструменти гармонізації регіональних суперечностей. Зазначений документ містив три чітко визначені цілі:

- *сприяння розвитку та реструктуризації регіонів, що мають відставання (мета 1);*
- *підтримка регіонів зі структурними проблемами у сферах соціально-економічних перетворень і сільського господарства (мета 2);*
- *модернізація політики у галузі освіти, професійно-технічної підготовки, зайнятості та відповідних систем (мета 3) *.*

Основними механізмами реалізації цілей стали вище зазначені структурні фонди ЄС та Фонд Згуртування, які у своїй діяльності відтепер користувалися не тільки трьома визначеними завданнями, а й п'ятьма принципами, що встановлювали нові правила регулювання регіонального розвитку:

1. **Концентрації**, який передбачав підтримку лише тих проєктів, що відповідали цілям «європейської семирічки».
2. **Програмування**, який вимагав отримання в програмах розвитку необхідного ефекту, визначення стадійності, взаємодію на місцевому рівні.

* Більш докладно про цей період див.: Європейська інтеграція та Україна: Навчально-методичний посібник / За ред. В. Є. Новицького, Т. М. Пахомової, В. І. Чужикова. — К., Кельн, Мін-во економіки України, МЗС Німеччини, То-во ім. К.Дуйсберга, 2002. — 480 с.

3. **Партнерства**, що включав системну взаємодію та кооперацію між Єврокомісією, національними, місцевими та локальними органами влади.

4. **Компліментарність**^{*}, який вимагав конкретизації фінансового внеску до спільного проекту кожного з учасників.

5. **Субсидіарності** (основний принцип ЄС взагалі), який передбачав, що реалізація заходів на наднаціональному рівні може бути здійснена лише тоді, коли ефективність роботи на національному, регіональному та місцевому рівнях поступається першому з них.

Основними інструментами реалізації регіональної політики на національному та наднаціональному рівнях в ЄС виступали: інвестиційний грант (найпотужніший з усіх існуючих), субсидювання відсоткових ставок (Бельгія, Німеччина, Греція, Норвегія, Португалія, Велика Британія), податкові пільги (Фінляндія, Франція, Греція, Італія), податкова знижка на амортизацію (Греція), субсидії, пов'язані з використанням робочої сили (Австрія, Бельгія, Франція, Ірландія, Швеція, Велика Британія), транспортні пільги (Фінляндія, Швеція).

Доволі дискусивною була проблема диференціації країн за рівнем економічного розвитку, яка тим не менше чітко корелювалася з показниками максимального рівня допомоги з боку фондів ЄС. Країни-«аутсайтери» — Греція, Ірландія, Португалія — могли розраховувати на фінансування 75 % вартості регіонального проекту з боку структурних фондів (це була «стеля»), Іспанія — на 60, Італія — на 50, на 47,5 могла розраховувати Велика Британія, на 40 — Австрія, на 35 — Фінляндія, Німеччина, Швеція, на 30 — Франція і, нарешті країни-лідери — Бельгія, Данія, Люксембург, Нідерланди — лише на 25 %. Остання група фінансувалася у таких обсягах здебільшого з політичних міркувань, адже за відносним показником ВВП на душу населення (ПКС) їм не було рівних в ЄС, тим не менше населення цих держав повинно було знати, що сплачувані ними податки використовуються й на свої потреби. Тобто створювався так званий регіонально-інтеграцій-

^{*} Слово «additionality», яке перекладають на українську як «додатковість» чи «доповнюваність» не зовсім правильно відповідає змісту цього принципу. До реалізації проекту приступають лише тоді, коли чітко буде визначена фінансова відповідальність кожної із сторін, тобто буде створений комплекс матеріального забезпечення реалізації проекту, за яким, наприклад, 75 % його вартості бере на себе один зі структурних фондів, 15 % — національний фонд і 10 % — місцевий. Щось «доповнювати» тут ніхто не збирається.

ний ефект, за яким багаті держави розраховували, що вільний рух робочої сили (одна з чотирьох європейських свобод) не створить надмірну її пропозицію в мегаполісах країн-лідерів, а менш розвинуті держави були зацікавлені в підвищенні своєї конкурентоспроможності через модернізацію інфраструктури, часткового вирішення проблеми безробіття тощо.

На початок реалізації «Порядку денного — 2000» всі регіони ЄС були приведені у відповідність до системи номенклатурно-територіальних одиниць статистики (NUTS), запровадження якої розпочалося ще у 1988 році. Ця модель дозволила вибудувати чітку ієрархію регіонів п'ятнадцяти країн Європейського Союзу, яка відтепер включала*:

— NUTS-I (78 одиниць). Це були землі Німеччини, країни Бельгія, Данія, Швеція, Ірландія, а також Уельс та Шотландія у Великій Британії, території просторового планування ZEAN у Франції та інші регіони;

— NUTS-II (210) — автономні регіони в Іспанії та Франції, включаючи її заморські території, провінції в Бельгії та Данії, італійські регіони, австрійські Länder, німецькі «Regierungsbezirke» (первинні адміністративні субрегіони в землях) тощо;

— NUTS-III (1093) — первинні локальні формування, які умовно відповідають «сільським районам» України, що об'єднані між собою по дві-три одиниці.

Хоча деякі з країн (Велика Британія) зберігали й більш дрібні формування (NUTS-IV; NUTS-V), розподіл коштів структурних фондів за метою 1 був спрямований лише на рівень NUTS-II, а за метою 2 — на рівень NUTS-III. Будь-яка країна, що збиралася увійти до ЄС, мала провести регіональну реформу з чіткою ідентифікацією рівнів NUTS.

Регіональний розвиток країн ЦСЄ (чеський кейс)

Процес наближення національних регіональних моделей до «стандартів» Європейського Союзу передбачає низку заходів, найважливішим серед яких є перехід до європейської ієрархічної територіальної структури, який при всій «зовнішній» легкості її здійснення реально передбачає проведення складної поліструктурної адміністративно-територіальної реформи.

* Офіційний сайт Єврокомісії http://ec.europa.eu/regional_policy/glossary/glos5_en.htm.

Регіони в країнах—членах Європейського Союзу здебільшого склалися історично, це привело до того, що адміністративні формування NUTS-1 (номенклатурні одиниці територій для статистики), чисельність населення в яких перевищує 5 млн жителів, існують далеко не в усіх країнах ЄС. У процесі реформування виявилось, що таким таксоном у межах Європейського Союзу виступатиме вся Чеська Республіка. Локальних утворень з чисельністю населення від 800 тис. жителів до 2 млн, з відповідним рівнем NUTS-II, у цій країні зараз налічується вісім, при тому, що лише чотири з них зберегли свої історичні назви — Прага, Центральна Богемія, Центральна Моравія, Моравія-Силезія. Решта ж стала носити географічні назви Північний та Південний Захід, Північний та Південний Схід. Якщо адміністративно-територіальна реформа в Польщі (1999 р.) докорінно змінила всі рівні її вітчизняної регіональної моделі, то в Чехії вдалося зберегти низові ланки традиційного поділу на рівні NUTS-III, з чисельністю жителів менше 800 тис. осіб. Таких регіонів у сучасній Чехії налічується 14. Не обійшлося й без певних нестиковок, так Прага виступає водночас і рівнем NUTS-II, і рівнем NUTS-III (хоча в статистиці існує досить дивна спроба, як на мене, розмежувати її на Прагу-Схід та Прагу-Захід), аналогічні незручності мають також Центральна Богемія та Моравія-Силезія.

Наступним кроком уряду Чехії та сформованого у його складі Міністерства регіонального розвитку була імплементація європейської індикативної моделі, що складалася з кількох значущих показників. Перш за все вона передбачала стрімкий перехід від розрахунків валової доданої вартості (ВДВ) до валового регіонального продукту (ВРП) або його європейського аналогу — валового внутрішнього продукту регіону — ВВП (GSP чи GDP of region). На перших порах використовувалися лише експертні оцінки, в основі яких лежав показник ВДВ, який на коефіцієнтній основі перераховувався до ВРП. Усі розрахунки проводилися за методом паритету купівельної спроможності (ІКК), а після 2000-го року стали пристосовуватися до його європейського стандарту (Purchasing Power Standards) у цінах 1999 року, який визнавався в ЄС базовим. Наявну динаміку регіональної трансформації Чехії представлено у табл. 3.10.

Як впливає з цієї таблиці, м. Прага є найдинамічнішим регіоном серед країн Центральної Європи (разом з Варшавою), яка ще у 1995 році перевищила середній по ЄС рівень виробництва ВВП на душу населення та швидко прогресувала упродовж наступних семи років. Проте такі успіхи столиці країни по-своєму будуть трактуватися в Європейській Комісії у період 2004—2006 рр.

Таблиця 3.10

**ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
НА ОДНУ ОСОБУ (ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОГО СТАНДАРТУ)
НА РІВНІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕГІОНІВ NUTS-2 (ЄС-15 = 100 %), у %**

Назва регіонів	Роки						
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Прага	114,1	116,0	119,7	122,9	124,3	127,4	132,2
2. Центральна Богемія	48,3	50,3	49,5	48,5	48,5	49,4	50,3
3. Південний Захід	59,0	62,5	60,1	56,0	54,3	55,2	55,6
4. Північний Захід	58,2	60,6	55,7	51,2	49,0	48,2	47,9
5. Північний Схід	54,1	55,9	55,3	51,3	49,8	50,6	51,2
6. Південний Схід	55,4	58,2	55,9	52,8	51,0	51,5	53,5
7. Центральна Моравія	52,8	54,8	53,9	49,3	47,3	47,4	48,4
8. Моравія-Силезія	58,7	63,6	59,4	53,5	50,4	49,1	50,5
Чеська Республіка у цілому	62,2	64,8	63,2	60,1	58,4	59,2	60,4

Джерело: фондіві матеріали Міністерства регіонального розвитку Чеської Республіки (2003).

Столиця Чехії не змогла розраховувати на допомогу з боку структурних фондів ЄС за метою I (найбільшою за обсягами), через те, що зазначений вище показник ВВП значно перевищує середній по ЄС-15, а тим більше по ЄС-25. Розуміючи таку диспропорцію у майбутньому розподілі коштів структурних фондів у сусідній Польщі, приміром, Варшаву, яка мала подібні до чеської столиці показники, було включено до прилеглого воєводства, а відтак її випереджаючий індикатор економічного розвитку було «розчинено» у прилеглій депресивній зоні. Внаслідок цього утворився пересічний рівень NUTS-2, що є меншим за аналогічний показник по ЄС-15, а відтак у Польщі у т.ч. у її столиці можуть розраховувати на більші обсяги допомоги (у т.ч. за метою I) з боку зазначених вище фондів Євросоюзу.

Разом з тим, усереднені рівні виробництва ВРП в Чехії є типовими для постсоціалістичних країн з максимумом у столиці та значним їх дистанціюванням у периферійних регіонах. У цілому, як випливає з таблиці, засвідчити країнове регіональне зростання поки що неможливо, якщо виходити із середніх величин гіпоте-

тичного чеського регіону та визначення мінімуму (Північний Захід — 47,9 %) та позастолічного максимуму (Південний Захід — 55,6 %) цього найважливішого локального індикатора. Відносні показники регіонального розвитку представлені у табл. 3.11.

Таблиця 3.11

**ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ
ЧЕСЬКИХ РЕГІОНІВ У 2002 РОЦІ (ЗА НАЦІОНАЛЬНИМ
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИМ УСТРОЄМ)**

Назва регіону	ВВП* на душу населення, \$, 2001	ППІ на душу населення, \$, 1990—2001	Рівень безробіття, %, 2002	Середня зарплата, 2002, \$
1	2	3	4	5
1. Прага	12197	11522	3,7	655
2. Пльзень	5388	1963	7,1	500
3. Південна Моравія	5053	1435	11,2	...
4. Південна Богемія	4885	1555	6,7	...
5. Градец Кралове	4834	993	7,3	422
6. Височина	4658	1297	8,3	...
7. Пардубіце	4651	1511	8,7	438
8. Моравія-Силезія	4651	851	15,9	...
9. Ліберек	4649	1146	8,7	486
10. Злін	4628	1227	10,2	496
11. Центральна Богемія	4602	2561	7,2	...
12. Усті над Лабем	4418	2332	17,1	497
13. Карлови Вари	4359	1008	10,1	450
14. Оломоуч	4298	1052	12,2	436
Середній по Чеській Республіці	5564	2654	9,8	...

*Перераховано автором у долари з чеських крон.

Джерело: Prague Business Journal. City Invest Czech. 2003—2004. — Р. 23—25.

ВВП регіонів за чеською (національною) моделлю територіально-адміністративного устрою відрізняється у кілька разів. Для європейського порівняння доволі важливим є визначення розбіжностей не між середнім показником по країні і конкретним регіоном, а між екстремальними: максимальним та мінімальним. У

Великій Британії, приміром, використовується рівень диспропорції між Великим Лондоном та Корнуелом і островами Скілі, який складає 3,3 : 1, у Німеччині — між Гамбургом та Дессау — 3,5 : 1*. Подібну до цих диспропорцію має і Чеська Республіка 2,8 : 1 (Прага — Оломоуч). Проте рівень безробіття в них суттєво відрізняється (від 3,7 % у Празі до 17,1 % в Усті над Лабем). Доволі контрастними виглядають також чеські регіони в плані залучення прямих іноземних інвестицій (ППІ). Якщо Прага переживає інвестиційний бум, то регіони Градец Кралове та Моравія-Силезія є, з європейських позицій, інвестиційно несприятливими (відповідний показник диспропорційності складає 11,6 : 1 та 13,5 : 1). Натомість різниця у зарплаті не виглядає такою вже контрастною, хоча її рівень зростає у столиці випереджаючими темпами.

Особливістю чеської методики статистичного аналізу є те, що вона далеко не завжди прив'язується тільки до районів чи областей, а розглядає найбільші міста як важливий об'єкт свого дослідження. Такий підхід є досить значущим і для України, де у щорічниках друкуються дані про обсяг ППІ, що надійшли у Дніпропетровську, Донецьку область, а не, приміром, у міста Дніпропетровськ, Кривий Ріг, Донецьк, Маріуполь (хоча, звичайно, такі розрахунки є). Подібний підхід дозволив би виявити міста, які значною мірою потерпають від структурних змін в економіці. Саме таку особливість можна прослідкувати у Чеській Республіці. Так, у другому кварталі 2003 р. найбільший рівень безробіття був зареєстрований у м. Мост — 21,43 %, найнижчий у Празі-Захід — 2,89 %**, а відповідний середній рівень доходів відрізняється між ними лише в 1,2 раза, що яскраво свідчить про перенесення градуалістської трансформаційної моделі на регіональний рівень. (Одразу ж слід зауважити, що українські контрасти у рівнях безробіття є подібними до чеських, а у рівнях доходів населення відрізняються щонайменше у 4,5 раза. Мабуть у цьому криються причини швидкої міграції робочої сили до м. Києва.). Здавалося б, жителі Праги повинні потерпати від дорожнечі у своєму місті, яке вже давно стало «туристичною європейською Меккою», проте це не так. Спеціальне дослідження, яке провів Світовий банк у 2002 році, яскраво засвідчило, що за вартістю життя чеська столиця посідала лише 106 місце у світі (станом на червень 2002), при тому що Москва — 35, Санкт-Петербург — 80, Київ — 83, Варшава — 84***, які виглядають

* Розраховано автором за: Working for the region. — Luxembourg: OOPES, 2001. — p. 6.

** Там само, p. 25.

*** Budapest, Belgrade, Bucharest: The Least Expensive Cities in Eastern Europe — New Global Ranking of Economist Intelligence Unit // Transition. — 2003. — № 14 (1—3). — p. 9.

менш комфортними для мешканців цих мегаполісів через значні витрати на товари та послуги.

Розрахунки індикативних рівнів розвитку чеських регіонів дозволили уряду цієї країни структурувати їх та визначити шляхи та напрями системної допомоги, що надаватиметься депресивним регіонам. Таким чином, відповідно до закону «Про державну підтримку регіонального розвитку» пріоритетними для Чеської Республіки є наступні території:

1. **Регіони з посиленою державною допомогою**, що характеризуються низьким рівнем розвитку, в т.ч.:

а) *території зі значними структурними змінами*, які призвели до рецесії у діяльності окремих секторів їхньої економіки та компаній, що працюють у них, а відтак і до значного зростання рівня безробіття;

б) *економічно слабкорозвинуті території*, тобто ті, що мають показники розвитку, нижчі за середні по країні;

в) *сільські території*, що характеризуються низькою густрою населення, депопуляцією та високим відсотком працівників, що зайняті у сільському господарстві.

2. **Інші регіони**, до яких відносять прикордонні території, колишні військові зони, території, що постраждали внаслідок стихійного лиха чи забруднення оточуючого середовища, території з низьким рівнем розвитку економіки через несприятливі умови, а також території з домінуванням аграрного виробництва та високим рівнем безробіття.

3. **Регіони індивідуальної підтримки.**

Наведене вище у цілому відповідало європейській системі індикування регіонального розвитку країн Європейського Союзу, що випливає з «Порядку денного — 2000» (Agenda-2000), який визначив пріоритети наднаціональної підтримки упродовж 2000—2006 рр. Однак деяку відмінність при цьому мають регіони з низькою густрою населення. Справа у тому, що коли в ЄС писався цей документ, то передбачалося, що системну допомогу будуть отримувати зі структурних фондів ті регіони Швеції (Північний Схід) та Фінляндії (Північ), де відповідний показник становить менше 10 осіб на км². Середня ж густина населення у Чеській Республіці дорівнює 129 осіб/км², проте навіть коливання на рівні +50 % названого індикатора, які спостерігаються у чеських регіонах, навряд чи виведуть їх на подібний до «скандинавського» рівень, а відтак вони можуть підтримуватися, спираючись на лише національні фонди, за умов, що це не буде суперечити європейському конкурентному законодавству.

Досить багато суперечностей викликає також у ЧР сама схема допомоги як депресивним територіям, так і активним. На доступний та післявступний період (2004—2006) прямими інструмен-

тами підтримки регіонів у Чеській Республіці були визначені лише три:

- 1) субсидії (включаючи субсидії на робочу силу);
- 2) низькопроцентні позики чи позики, що спрямовані на розвиток пріоритетних територій, чи територій, що мають певні привілеї;
- 3) повернення фінансової допомоги.

Подібний інструментарій дещо відрізняється від того, який існує в деяких країнах ЄС перш за все своєю конкретизацією, що дозволяє уникнути розпорошення державного бюджету, неможливості формування «споживацької» схеми з боку депресивних регіонів, а також максимізації підтримки територій, які активно розвиваються.

Значною перевагою чеської моделі розвитку є те, що в цій країні вдалося уникнути «диверсифікації виробництва документів про регіони», що явно відрізняє їх від багатьох пострадянських держав, хоча останнім часом в Україні намітилася тенденція до уніфікації законів, розпоряджень та стратегій у відповідності з аналогічними документами в ЄС та краях-аплікантах. Найважливішими нормативно-регулятивними актами, що були спрямовані на подальший регіональний розвиток у Чеській Республіці, стали:

- довготермінова політика розвитку;
- стратегія регіонального розвитку;
- Національна програма регіонального розвитку (середньотермінова).

Названі документи є гармонізованими до аналогічних в ЄС та передбачають окрім наявності місцевих стратегій ще й програми для розвитку окремих територій, на які вже у 2002 році було виділено близько 2,4 млрд чеських крон (середній курс 1 дол. США у тому році дорівнював 32,7 CZK), з яких 985 млн крон пішло на підтримку проектів у Моравії—Силезії, 826 млн — у Північно-Західний регіон, 300 млн — у Прешовський регіон, де проходило будівництво відділення ТНК «Філіпс», та 252 млн — для підтримки економічно слабкорозвинутих регіонів і колишніх військових зон Ралско та Млада.

Чехія протягом 2004 р. наполегливо працювала на впровадження у життя нового Національного плану розвитку*, який чітко встановив пріоритети, цілі, завдання, напрями та рівні регіонального розвитку, а також механізми підтримки чеських адміністративно-територіальних формувань. Він був розроблений у грудні 2002 році та схвалений Європейською Комісією у лютому 2003 року і розрахований на період 2004—2006 рр. Початок його реалізації був намічений на червень 2004 року, тобто вже через місяць після

* Národní rozvojový plán 2004—2006. — Praha: Česká republika, Ministerstvo pro místní rozvoj, 2003. — 244 p.

офіційного вступу Чеської Республіки до ЄС. Природньо, що Чехія розраховувала на суттєву підтримку багатьох своїх проєктів через систему структурних фондів та Фонду згуртування, що мали місце вже влітку 2004 року. Досить красномовно про нарощування масштабів цієї підтримки свідчить розподіл коштів фондів ЄС, що поданий у таблиці 3.12, з якої випливає: найпотужнішу допомогу отримуватимуть чеські регіони все ж таки зі структурних фондів (Європейський соціальний фонд, Європейський фонд з управління та надання гарантій для сільськогосподарського виробництва, Європейський фонд регіонального виробництва, Фінансовий механізм розвитку рибальства), на які припадатиме 64 % усіх коштів, що надходитимуть з ЄС.

Таблиця 3.12

**РОЗПОДІЛ КОШТІВ СТРУКТУРНИХ ФОНДІВ ЄС
ТА ФОНДУ ЗГУРТУВАННЯ ДЛЯ ЧЕСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
УПРОДОВЖ 2004—2006 рр. (млн євро, ціни 1999 року)**

Напрямок фінансування	Разом	Роки		
		2004	2005	2006
<i>Фонд згуртування</i>	...	...	...	...
Максимум	932,1	319,2	262,8	350,1
Мінімум	740,5	253,2	208,4	278,9
У середньому	836,3	286,2	235,6	314,5
<i>Структурні фонди</i>	1491,2	371,4	498,1	621,7
Мета 1	1286,4	307,0	431,1	548,3
Мета 2	63,3	21,1	21,1	21,1
Мета 3	52,2	17,4	17,4	17,4
<i>Європейські ініціативи</i>				
Інтеррег	60,9	19,0	19,0	22,9
Еквал	28,4	6,9	9,5	12,0
Структурні операції разом	2327,5	657,6	733,7	936,2

Джерело: Programy Pomoci Evropských Společenství 2003/2004. — Praha: Ministerstvo financí, 2003. — р. 7.

При цьому на ціль 1 (сприяння розвитку та реструктуризації регіонів з відставанням у темпах) припадало 55,3 % усіх коштів, або 86,2 % структурних фондів. Як зазначалося раніше, Прага була

виключена зі списку реципієнтів через те, що перевищувала середній по ЄС індикатор ВРП на душу населення. Натомість чеська столиця отримала фінансування певних проектів за ціллю 2 (підтримка регіонів зі структурними проблемами в сфері соціально-економічних перетворень і сільського господарства) та за ціллю 3 (модернізація політики в галузі освіти, професійно-технічній підготовці і зайнятості та у відповідних системах). Європейська Комісія ухвалила також рішення щодо підтримки деяких європейських ініціатив по їх реалізації в Чеській Республіці. Найбільш значущими з них є програма інтеррегіонального співробітництва (Интеррег) та рівноправ'я на ринку праці (Еквал).

Виходячи з того, що упродовж усього періоду (2000—2006) дії програмної діяльності структурних фондів та Фонду згуртування було витрачено 215 млрд євро (у цінах 1999 року), то Чехія отримала лише 2,3 млрд євро — 1,1 %, що є суттєвим доповненням до національних програм підтримки розвитку регіонів, хоча й не зовсім відповідало її новому статусу та конкретним потребам фінансування регіональних програм.

Добре розуміючи, що основним напрямом підтримки чеських регіонів виступає не отримання субсидій з боку держави та європейських структур, а розвиток підприємництва в них, урядом Чеської Республіки був розроблений та апробований новий проект Міністерства промисловості та торгівлі і агентства «ЧехІнвест» щодо створення промислових зон. Упродовж 1998—2002 рр. на названі цілі було витрачено з держбюджету 73,4 млн євро*. Від загальної кількості у 62 зони, які отримали підтримку за цим проектом, лише 50 частково чи повністю відповідали своєму призначенню. Саме в останніх був реалізований 131 інвестиційний проект загальною вартістю 3,5 млрд євро. На кінець 2004 року інвесторами було створено додатково близько 40000 нових робочих місць. Для чеських депресивних регіонів саме цей показник є найбільш значущим з огляду на високий рівень безробіття в сільській місцевості та маленьких містах. Найбільші інвестиції у промислові зони були внесені фірмами з Німеччини та Японії, а галузевими лідерами виявилися автомобільна (48 % загального обсягу ПП) та електронна і електротехнічна промисловості (21 %). Найефективнішими з цих зон є Пльзенська (інвестори — Daiho, Intersoft-Holding, Matsushita Television Central Europe та ін.), Південно-Моравська (Tyco Elektonice, DC, Vaillant, Walter), Оломоуцька (LG, Philips Display Czech Repablic). Усе частіше регіональними інвесторами виступають чеські компанії, які вміло

* Сланинова Р. В Чехии объявлены «Зоны года» // Чешская торговля и предпринимательство (актуальные статьи об интеграции в ЕС). — 2003. — № 1—2. — С. 17.

користуються тими перевагами, що надаються для них місцевими органами влади. Окремо слід сказати про інноваційний характер залучення прямих іноземних інвестицій. Відділення «ЧехІнвесту» відкрито в основних фінансових центрах світу (Лондон, Цюрих, Нью-Йорк тощо), проте останнім часом деякі офіси було відкрито також і на території провідних інноваційних комплексів. Прикладом може слугувати відділення агенції «ЧехІнвесту» у кластері «Силіконова долина» (США), перед яким ставиться завдання залучення до Чеської Республіки не тільки і не стільки ПП, скільки інновацій, до сприйняття яких чеські регіони вже давно готові.

Слід також зазначити, що система залучення інвестицій в окремі галузі та території Чехії має декілька відмінних від регіональних інструментів, які, з нашої точки зору, можуть розглядатися як додаткові засоби стимулювання розвитку таксономічних одиниць певного ієрархічного рівня. Найбільш значущими серед них є податкові пільги, дотації на створення нових робочих місць, дотації на перенавчання та земельні трансфери за символічну плату.

Таким чином, поєднання регіональних, інвестиційно-інноваційних та інших підходів щодо стимулювання розвитку певних територій створює, з одного боку, таку регіональну модель, яка досить чітко ідентифікується в Європейському Союзі, з другого — зберігає національну специфіку. Подібні підходи до розвитку регіонів досить добре зарекомендували себе у Португалії, Греції, Ірландії та Іспанії, а відтак у Чехії розраховують, що випереджаючі темпи ліквідації диспропорційності будуть притаманними й вітчизняним регіонам.

Основним показником, що береться до уваги при з'ясуванні рівнів депресивності, був, як це зазначалося у «чеському кейсі», валовий внутрішній продукт регіону, а межа депресивності (активності) була встановлена у 75 % від середнього ВВП на душу населення по ЄС, що дозволило провести ранжування кожного з регіонів рівня NUTS-II (деякі з них мали показник у 250 % (Великий Лондон), натомість інші — у 45 % (заморські департаменти Франції).

Розподіл коштів структурних фондів ЄС здійснювався суворо за європейськими пріоритетами. Дві треті загальної суми, а це 135 млрд євро (в цінах 1999 року) відводилося на фінансування мети 1, тобто тих регіонів, де показник ВВП на душу населення (ПКС) був нижчим за 75 % від середнього по ЄС; 22,5 млрд євро

витрачалося на реалізацію мети 2, а 24 млрд євро — на мету 3. Крім цього, кошти ЄС розподілялися між ініціативами обшин, зокрема на програму «Інтеррег-ІІІ» (розвиток єврорегіонального співробітництва), було виділено 4,9 млрд євро, «Урбан ІІ» (відродження міст та депресивних міських територій) — 0,7 млрд євро, «Еквал» (запобіжні заходи щодо дискримінації на ринку праці) — 2,8 млрд євро, «Лідер» (піднесення активності в сільських комунах та розроблення локальних стратегій) — 2,0 млрд євро.

Окремий напрям фінансування мав Фонд згуртування (Cohesion Fund). Його діяльність була зорієнтована лише на чотири держави-«аудсайдери» ЄС — Грецію, Португалію, Іспанію, Ірландію, а метою можна було вважати конвергенцію (хоча і не тільки її) регіонів рівня NUTS-II та їх зближення з іншими регіонами країн-лідерів ЄС-15.

У 2002 році (грудень) у Копенгагені на самміті ЄС було ухвалено історичне рішення про його розширення, а відтак країни-кандидати отримали потужне фінансування за напрямом «Pre-accession aid» (передвступна допомога) у розмірі 10,5 млрд євро за програмою ФАРЕ — PHARE (поліпшення державного управління, соціальне та економічне зближення) та 3,5 млрд євро за програмою САПАРД — SAPARD (спеціальна передвступна програма для сільського господарства та розвитку села).

Доволі великі кошти виділялися для цих країн і в подальшому (вже після вступу 1 травня 2004 р. десяти з них) за напрямом «Post-accession». Значна частина цих коштів також потрапляла до регіонів.

Дослідження реальних результатів регіональної конвергенції є типовим завданням, яке ставлять перед собою чимало науковців з країн ЄС. З огляду на це заслуговують на увагу розрахунки іспанських економістів J. Faina, J. Lopez-Rodriguez (2004), яким вдалося дослідити рівні конвергенції за метою 1, тобто тією метою, згідно з якою виділялися спеціальні кошти (найбільші за обсягами серед цілей регіональної політики ЄС) на соціально-економічне вирівнювання. Як впливає з табл. 3.13, питома вага населення, що мешкає в депресивних зонах, зменшувалась упродовж 1982—1997 років з 32,6 до 32 %, натомість в інших регіонах вона слабо зросла з 67,4 до 68 %. Конвергенція рівнів доходів проходила, як це впливає з таблиці, більш швидкими темпами (з 18,4 до 19,9 %). Розрахований авторами індекс Тейла дозволив стверджувати, що міжрегіональна співпраця в ЄС посилювалася,

натомість внутрішня конвергенція регіонів рівня NUTS-II не мала стійкої тенденції на зближення і залишалася поза увагою як громадськості, так і європейських аналітиків.

Таблиця 3.13

**НАСЕЛЕННЯ ТА ПИТОМА ВАГА РЕГІОНАЛЬНОГО ДОХОДУ
ЗА МЕТОЮ 1 ТА ІНШИМИ РЕГІОНАМИ, А ТАКОЖ ЗА ІНДЕКСОМ ТЕЙЛА
(1982—1997) ЗА J. ANDRÉS FAINA, J. LÓPEZ-RODRIGUEZ (2004, p. 11)**

Рік	Тип групи	Питома вага населення	Питома вага доходу	Індекс Тейла (Theil)		
				міжрегіональний	внутрішній	загальний
1982	мета 1 інші	0,3258 0,6742	0,1839 0,8161	0,0507	0,0137	0,0645
1983	мета 1	0,3274 0,6726	0,1865 0,8135	0,0498	0,0180	0,0677
1984	інші	0,3291 0,6709	0,1868 0,8132	0,0506	0,0185	0,0692
1985	мета 1	0,3302 0,6698	0,1863 0,8137	0,0518	0,0192	0,0710
1986	інші	0,3319 0,6681	0,1852 0,8148	0,0537	0,0182	0,0719
1987	мета 1	0,3321 0,6679	0,1878 0,8122	0,0519	0,0179	0,0697
1988	інші	0,3316 0,6684	0,1919 0,8081	0,0484	0,0174	0,0659
1989	мета 1	0,3306 0,6694	0,1923 0,8077	0,0475	0,0169	0,0644
1990	інші	0,3254 0,6746	0,1896 0,8104	0,0463	0,0186	0,0648
1991	мета 1	0,3258 0,6742	0,1924 0,8076	0,0444	0,0177	0,0622
1992	інші	0,3248 0,6752	0,1951 0,8049	0,0420	0,0181	0,0601
1993	мета 1	0,3230 0,6770	0,1951 0,8049	0,0410	0,0179	0,0588
1994	інші	0,3236 0,6797	0,1948 0,8058	0,0415	0,0183	0,0598
1996	мета 1	0,3200 0,6800	0,1966 0,8034	0,0382	0,0191	0,0573
1997	інші	0,3198 0,6802	0,1994 0,8006	0,0363	0,0196	0,0558

Наведена таблиця відображає суперечливий в цілому характер регіональних реформ 80-х — 90-х років ХХ ст. і частково 2000 р., проте не засвідчує, що конвергенція у регіональному розвитку була стійким і притаманним саме ЄС явищем.

Як долають нерівномірність розвитку в Угорщині? (угорський кейс)

У багатьох підручниках з регіональної економіки Угорщина завжди наводилася як приклад країни з доволі високим рівнем диспропорцій між столицею Будапештом, де проживало майже 30 % населення, та рештою території країни. У соціалістичні часи тут проводилася політика нівелювання, яка мало чим відрізнялася від радянської моделі. З переходом до ринку її змінила модель градуалізму, ідейним наставником якої був угорський та водночас американський професор Янош Корнаї. Проте навіть йому не вдалося обійти складну проблему посилення регіональних суперечностей у цій країні у 90-ті роки ХХ століття.

Економічне зростання в Угорщині розпочалося у середині 1990-х, коли найбільш популярною серед науковців та урядовців стала ідея «нового регіоналізму». На озброєння була взята принципово нова парадигма реструктуризації простору за М. Keating (1998). Стартовими умовами її реалізації були такі константи: простір виступає як політичний фактор, регіон розуміється як відкрита політична система, регіон не може підміняти собою державу, регіон має соціальну конструкцію та конкретні кордони. Все це вже було на той час в Угорщині. Значно складнішим виглядало запровадження принципів територіальної солідарності, територіально-маршрутного планування та реалізації цілої низки інших дій, які пред'являлися до Угорщини як до кандидата на вступ до Європейського Союзу. Це стосувалося насамперед децентралізації управління, відстоювання регіональних інтересів, адміністративно-територіальної реформи тощо.

Незважаючи на всю завзятість постсоціалістичних урядів країни у реалізації регіональних реформ, результати виявилися доволі скромними. Основне інвестування як і раніше (табл. 3.14) надходило до столиці, на яку у 1998 році припадало 60,7 % кумулятивних ПІП. Щоправда, до 2002 року їх питома вага зменшилася майже на 10 %, проте все одно залишилася домінуючою. Центральна Угорщина (NUTS-II) разом із столицею у два рази

випереджала за обсягами інвестиції решту території країни. Не має необхідності говорити про те, що подібна відмінність чітко відбивалася й на рівнях ВРП та інших макроекономічних показниках.

Таблиця 3.14

**ЗМІНИ У ПРОСТОРОВОМУ РОЗМІЩЕННІ ПІІ
між 1995 та 2002 рр (%) за G. BARTA (2005)**

Регіон	Роки			
	1995	1998	2000	2002
1	2	3	4	5
<i>Провідні краї та Будапешт</i>				
Budapest	57,3	60,7	58,0	51,8
Pest country	6,6	7,3	9,4	11,4
Fejer country	2,3	4,4	3,6	2,7
Komárom-Esztergom country	2,1	1,6	2,1	4,1
Győr-Moson-Sopron country	5,7	5,4	7,2	8,4
Vas country	4,5	3,0	3,0	2,9
Borsod-Abaúj-Zemplén country	2,6	2,9	2,9	3,0
Hajdú-Bihar country	3,2	2,4	1,9	2,8
<i>Регіони (NUTS-II)</i>				
Центральна Угорщина	64,0	68,0	67,4	63,2
Центральна Трансдунавія	5,6	7,0	7,0	8,3
Західна Трансдунавія	12,0	9,1	10,8	11,8
Південна Трансдунавія	3,8	2,3	2,0	2,2
Північна Угорщина	4,8	4,7	4,6	4,7
Північна Велика Рівнина	4,7	4,0	3,7	5,3
Південна Велика Рівнина	5,0	3,8	3,3	3,0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Джерело: Barta G. The Role of Foreign Direct Investment in the Spatial Restructuring of Hungarian Industry / Hungarian Spaces and Places Patterns of Transition. — Pecs: Centre for Regional Studies, 2005. — P. 154.

Проведений директором центрального та Північного Угорського дослідницького інституту (м. Будапешт) Barta Györgui (2005) регіональний аналіз виявив, що між ПІІ та промисловим ВВП країни існує тісний кореляційний зв'язок, який у 1995 році становив $r = 0,77$, а вже у 2000-му зріс до $r = 0,80$.

З територіальною диференціацією в Угорщині було вирішено боротися за допомогою інституалізації регіонального розвитку та посилення територіального планування (табл. 3.15), про яке вже почали забувати, проте вимушені були повернутися до нього через імплементацію Регіонального пакету «Спільний доробок».

Таблиця 3.15

**ТИПОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПЛАНІВ
ТА ЇХНІЙ ЛЕГАЛЬНИЙ СТАТУС ЗА ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ РІВНЯМИ
УГОРЩИНИ ЗА Р. SOMKUÓDYNÉ (2005)**

Інституції з компетенціями у плануванні	Стратегії регіонального розвитку	Програми регіонального розвитку	Адміністративно-регуляторне планування для територіальних одиниць чи поселень
1	2	3	4
Парламент	Національна концепція регіонального розвитку (парламентський декрет)	—	Національний майстер-план для територіального, фізичного планування (парламентський декрет) Майстер-план для регіонів зі спеціальним статусом
Уряд	Концепція регіонального розвитку для регіонів із спеціальним статусом (урядовий декрет)	Національний план розвитку (урядовий декрет) Регіональна програма розвитку для регіонів із спецстатусом (урядовий декрет)	—
Рада з регіонального розвитку	Концепція регіонального розвитку (декрет)	Програми регіонального розвитку (декрет)	—
Регіональний розвиток села	Концепція сільського розвитку (декрет)	Програми сільського розвитку (декрет)	—
Рада місцевих органів влади (сільських)	—	—	Майстер-план територіально-адміністративного регулювання (локальний декрет)
Асоціації розвитку локальних органів влади	Концепції мікрорегіонального розвитку (декрет)	Програми мікрорегіонального розвитку (декрет)	—
Місцеве управління поселення	Концепція розвитку поселень	—	Структурний план управління селищами Локальна конструкція регулювання (декрет)

Джерело: *Somkuódyné P. Balancing Between Transition and Modernity: Principles and Institutions of Regional Planning in Hungary / Hungarian Spaces and Place Patterns of Transition. — Pecs: Centre for Regional Studies, 2005. — P. 113.*

Судячи з усього, в основу просторового планування в Угорщині було покладено голландську модель з урахуванням національної специфіки, проте основним інструментом регіональної конвергенції в країні упродовж 2007—2013 років виступатимуть усе-таки інновації.

Чому Польща не Іспанія? (польський міні-кейс)

Напередодні розширення ЄС багато країн пророкували всі переваги та ризики процесу коінтеграції для своїх внутрішніх регіонів. Доволі показовим при цьому виступають порівняльні характеристики макроекономічних показників територій рівня NUTS-2, що були проведені польськими дослідниками S. Wydymus, M. Nieszkowiecka (2004) (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

ПОРІВНЯЛЬНА МАКРОЕКОНОМІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕГІОНІВ ПОЛЬЩІ ТА ІСПАНІЇ ЗА S. WYDYMUS, M. NIESZKOWIECKA (2004)

№ регіону	Регіони Іспанії				№ регіону	Регіони Польщі			
	ВВП на одного жителя, тис. євро		рівень безробіття, %			ВВП на одного жителя, тис. євро		рівень безробіття, %	
	1998	2001	1998	2001		1998	2001	1998	2001
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	9,8	12,2	29,4	18,8	18	3,6	5,0	12,8	21,5
2	14,3	14,4	11,4	4,8	19	3,4	4,3	13,9	21,9
3	11,6	13,9	19,1	7,8	20	2,7	3,3	10,3	15,7
4	16,4	20,3	11,1	5,9	21	3,3	4,3	13,2	24,4
5	8,3	10,3	29,1	14,5	22	3,2	4,3	11,4	18,1
6	10,7	12,8	17,5	11,0	23	3,3	4,3	7,6	14,1
7	12,4	15,9	17,9	8,8	24	5,3	7,3	7,6	13
8	10,9	12,9	16,9	9,3	25	3,2	4,1	10,5	18,2
9	12,2	15,0	18,2	10,0	26	2,7	3,4	12,3	17,4
10	16,1	19,4	14,2	8,4	27	2,7	3,6	10,8	15,1
11	16,2	20,3	17,0	9,7	28	3,6	4,8	11,0	19,6
12	15,3	18,7	11,4	4,4	29	4,0	5,3	7,3	15,7
13	17,8	21,6	16,8	7,2	30	2,8	3,8	12,1	18,4
14	11,3	13,7	17,3	10,5	31	2,8	3,6	19,7	28,9
15	16,8	20,5	10,2	4,6	32	3,9	5,2	8	15,4
16	12,8	15,6	16,6	9,2	33	3,6	4,8	13,9	24,7
17	12,8	15,2	18,5	10,7					

Джерело: *Wydymus S., Nieszkowiecka M. Zróznicowanie regionalne w Polsce i Hiszpanii / Problemy wymiany handlowej w integrującej się EUROPIE. — Krakow — Rzeszów, 2004. — P. 411—417.*

Умовні позначення:

Регіони Іспанії: 1 — Андалузія; 2 — Арагон; 3 — Астурія; 4 — Балери; 5 — Екстемардура; 6 — Галісія; 7 — Кантабрія; 8 — Кастилія-Ламанча; 9 — Кастилія і Леон; 10 — Каталонія; 11 — Країна Басків; 12 — Ла Ріоя; 13 — Мадрид; 14 — Мусія; 15 — Наварра; 16 — Валенсія; 17 — Канарські острови.

Регіони Польщі: 18 — Нижньосілезький; 19 — Куявсько-Поморський; 20 — Люблінський; 21 — Любуський; 22 — Лодзінський; 23 — Малопольський; 24 — Мазовецький; 25 — Опольський; 26 — Підкарпатський; 27 — Підляський; 28 — Поморський; 29 — Сілезький; 30 — Свентокшинський; 31 — Вармінсько-Мазурський; 32 — Великопольський; 33 — Західнопоморський.

Як впливає з цієї таблиці, упродовж відносно невеликого періоду 1998—2001 рр. (чотири роки) в Іспанії та Польщі, які є зіставними за площею та чисельністю населення, відбувалося зростання ВВП на душу населення приблизно однаковими темпами, проте відносні їх показники суттєво відрізнялися. Так, якщо найвищий індикатор в Іспанії у 2001 році мав Мадрид (21,6 тис. євро), а найменший — регіон Екстемардура (10,3 тис.), тобто відповідна асиметрія становила 2,1:1, то в Польщі Мазовецьке воєводство мало показник лише 7,3 тис. євро, а найдепресивніше — Люблінське — 3,3 тис. з відповідним рівнем асиметрії в 2,2:1. Якщо говорити про рівні безробіття, то вони також відрізнялися, що наявно говорить про той факт, що Іспанії вдалося його суттєво знизити, в той час коли Польща ще не пройшла свого піку. Вармінсько-Мазурське воєводство взагалі мало рекордний на той час показник у 28,9 %.

Такі диспропорції підштовхували поляків до міграції (чи на заробітки) до Іспанії, проте вже після вступу країни (2004 р.) до ЄС цей потік майже припинився, а з плином часу внаслідок посиленої конвергенції в соціальних індикаторах двох держав заробітчани переорієнтувалися на Ірландію та Велику Британію, в яких відтепер поляки та іспанці працювали разом.

3.3. Трансформація регіональних пріоритетів у Євросоюзі (2007—2013)

Незважаючи на суттєві успіхи своєї регіональної політики минулих років, не всі європейці сприймали її як еталон для подальшого наслідування, адже низькі в цілому темпи економічного зростання примусили ЄС по-іншому поставитися до «обнадійливих результатів». Критичність в оцінці своєї діяльності призвела до формування нових підходів щодо реалізації ідеї регіональної гармонізації, яка чітко вписувалася в русло неоліберальної економічної мо-

делі, адекватно сприймати яку бажає далеко не все європейське суспільство. Основними факторами, які вплинули на перехід до модернізації регіональної політики (відтепер вона називалася «політика регіонального та локального розвитку»), були такі:

- стрімке скорочення асигнувань на сільське господарство, його дотації та субсидії, які в сумі фактично дорівнювали його питомій вазі у структурі ВВП Євросоюзу;

- низький технологічний рівень розвитку периферійних регіонів ЄС, які дуже повільно змінювали свою структуру господарства, а відтак їх дотаційність набула хронічного характеру;

- бунт «багатих» регіонів проти «бідних» (депутати Європарламенту з деяких розвинутих територій ставили хоча й риторичне, але в цілому небезпечне для ЄС запитання про те, чи може, приміром, Італія «не вся» входити до інтеграційного угруповання);

- необхідність координації єдиної транспортної, комунікаційної та інших політик, яка стосується як регіонів, так і ЄС у цілому;

- надзвичайно високий рівень безробіття в деяких регіонах ЄС (Іспанія, Польща, Словаччина, Румунія, Франція, східні землі Німеччини тощо), розвиток «споживацьких» настроїв серед нових учасників Євросоюзу;

- масштабне розширення ЄС та значні витрати з його консолідованого бюджету, які пов'язані з довступним та післявступним періодом адаптації;

- небажання країн-лідерів проводити політику «утримання» нових членів*.

Основними подіями, що вплинули на зміни в регіональній політиці ЄС, були наступні:

- ухвалення Європейською Радою (2005 р.) пропозиції щодо компромісного бюджету на 2007—2013 роки, в якому на політику згуртування виділялося 347,410 млрд євро**;

- укладання бюджетної угоди на 2007—2013 рр. (травень 2006 р.) між Європейською Радою, Європарламентом та Єврокомісією (вона включала також правила регулювання діяльністю структурних фондів, які набрали чинності 1 серпня 2006 р.);

* Це питання й зараз доволі жваво дискутується в ЄС. Так, наприклад, Швеція щорічно сплачувала до консолідованого бюджету ЄС понад 20 млрд крон (2004), а звітди отримувала лише 12 млрд крон. Тим не менше витрати шведського королівства були б ще більшими, якщо б розпочався неконтрольований приплив мігрантів з нових членів ЄС.

** Офіційний сайт Європейської Комісії http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/history/index_en.htm

• ухвалення Радою ЄС «Спільної стратегічної директиви щодо згуртування» (жовтень 2006 р.), яка чітко визначила принципи та пріоритети політики зближення.

Що ж змінюється в ЄС? Насамперед це стосується цілей та фінансових інструментів Євросоюзу, які відтепер визначаються виключно структурними фондами та Фондом згуртування. Наведена нижче табл. 3.17 дає системне уявлення про фундаментальні зміни в ЄС.

Таблиця 3.17

**ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ ТА ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ
У ПОЛІТИЦІ ЗГУРТУВАННЯ ЄВРОСОЮЗУ**

Архітектура політики згуртування				
2000—2006		>	2007—2013	
Цілі. Ініціативи комун. Фонд згуртування	Фінансові інструменти	>	Цілі	Фінансові інструменти
Мета 1. Сприяння розвитку та реструктуризації регіонів, що мають відставання	ERDF ESF EAGGF FIFG	>	Конверген- ція	ERDF ESF Фонд згуртування
Фонд згуртування	Фонд згуртування	>		
Мета 2. Підтримка регіонів зі структурними проблемами в сфері соціально-економічних перетворень	ERDS ESF	>	Регіональна конкурен- тоспромож- ність та зай- нятість	ERDF ESF
Мета 3. Модернізація політики в галузі освіти, професійно-тех- нічної підготовки, зайнятості	ESF	>		
Інтеррег III	ERDF	>	Європейсь- ка територі- альна кооп- ерація	ERDF
Урбан II	ERDF			
Еквал	ESF			
Лідер +	EAGGF			
Сільський розвиток та реструк- туризація рибальства за метою 1	EAGGF та FSFG			
4 цілі 4 спільні ініціативи Фонд згуртування	6 інструмен- тів	—	3 цілі	3 інструменти

Джерело: Cohesion policy 2007-13. Commentaries and official texts. Guide. January 2007. — Brussels. — P. 10.

Примітка: назви ESF та інші див. у тексті Розділу.

Як впливає з рішення Європейської Ради (2005), відповідної угоди між Радою, Парламентом та Комісією ЄС (17 травня 2006 р.)

та схваленою Радою ЄС (6 жовтня 2006 р.) «Спільної стратегічної директиви щодо згуртування» (*Community strategic guidelines on cohesion*), підходи щодо реалізації регіональної політики ЄС принципово змінюються. Основною метою ЄС на 2007—2013 роки стає конвергенція (зближення) регіонів, яка поступово починає домінувати в Євросоюзі. Фінансовими інструментами при цьому виступають: Європейський фонд регіонального розвитку, Європейський соціальний фонд, Фонд згуртування. Слід зауважити, що раніше їх було шість. Тобто цілі регіональної політики стають більш конкретними, а доволі великі кошти концентруються лише у трьох фондах, які частково перебирають на себе основні функції. Підхід щодо визначення депресивності також зберігається лише частково. Як відомо, у 2000—2006 рр. депресивними вважалися регіони з показником 75 % і нижче ВВП на душу населення від середнього по ЄС-15 (ЄС = 100 %). Упродовж 2007—2013 рр. такий індикатор зберігатиметься і не буде перераховуватися кожного разу, коли відбуватиметься розширення Євросоюзу (наприклад ЄС-25; ЄС-27). Фонд згуртування, діяльність якого відтепер поширюється на всю спільноту, а не тільки на країни-аутсайтери, використовуватиме також індикатор валового національного доходу (GNI) з «критичною межею» у 90 % від середнього по ЄС-15 (а не по ЄС-25)^{*}. Такий підхід швидше за все можна вважати компромісним, адже якщо б зазначений індикатор був співставлений з усім ЄС (тобто з 27-ма країнами, що входять до його складу), то користувачами «допомоги» опинилися б також ті регіони рівня NUTS-II, що належать до розряду депресивних, хоча розташовані в державах—лідерах ЄС (Франція, Об'єднане Королівство, Німеччина, Італія тощо). Внаслідок численних узгоджень та розрахунків Євросоюз отримав чотири групи реципієнтів:

- регіони, що потребують підтримки за метою «конвергенція»^{**}, у т.ч.:

^{*} Суттєвою перевагою «імплементатії» наукових здобутків економістів, що працюють в ЄС, може стати процес адекватної оцінки чиновниками ЄС результатів їхніх досліджень. Так, вказана свого часу (2004) критика «індикаторів розвитку» знайшла свій швидкий відбиток у відповідних документах ЄС (Див.: *Faina A., Lopez-Rodriguez J. European Regional Policy and Back Ward Regions: Implications Towards EU Enlargement // European Journal of Law and Economic.* — 2004. — N 18. — P. 5—32).

В ЄС прийнято ідентифікувати регіони за національною назвою і не перекладати їх на англійську чи французьку мови. Болгарські та грецькі регіони записуються при цьому латиницею. У цій статті ми також будемо дотримуватися цього правила, що дозволить читачеві краще знайти інформацію про цей регіон у Інтернеті.

а) «нові» члени ЄС: Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словенія (вся територія), Чехія^{***} (7 регіонів), Угорщина^{***} (6 регіонів), Словаччина^{***} (3 регіони);

б) «старі» члени ЄС: Німеччина (Brandenburg-Nordost, Mecklenburg-Vorpommern, Chemnitz, Dresden, Dessau, Magdeburg, Thüringen); Греція (Anatoliki Makedonia, Thraki, Thessalia, Ipeiros, Ionia Nisia, Dytiki Ellada, Peloponnisos, Voreio Aigaio, Kriti); Іспанія (Galicia, Castilla-la Mancha, Extremadura, Andalucia); Франція (Guadeloupe, Martinique, Guyane, Reunion); Італія (Campania, Puglia, Calabria, Sicilia); Португалія (Norte, Centro, Alentejo, Regiao Autónoma dos Acores); Об'єднане Королівство (Cornwall and Isles of Scilly, West Wales and the Valleys);

- регіони конвергенції, що потребують системи транзитивної підтримки (перебувають у її завершальній фазі): Бельгія (Province du Hainaut); Німеччина (Brandenburg-Südwest, Lüneburg, Leipzig, Halle); Греція (Krntriki Makedonia, Dutiki Makedonia, Attiki); Іспанія (Principado de Asturias, Region de Murcia, Ciudad Autónoma de Ceuta, Ciudad Autónoma de Melilla); Італія (Basilicata); Австрія (Burgenland); Португалія (Algarve); Об'єднане Королівство (Highlands and Islands);

- держави, що потребують фінансування з боку Фонду згуртування (це всі дванадцять нових членів плюс Греція та Португалія);

- держави, що потребують транзитивної підтримки з боку Фонду згуртування (Іспанія).

Таким чином, діяльність структурних фондів ЄС, до яких відтепер слід відносити також Фонд згуртування, диференціюється і чітко ідентифікується рівнями застосування: державним та NUTS-II. З числа депресивних територій випала Ірландія, на розвиток якої в останні п'ятнадцять років виділялися значні кошти. Також можна вважати, що в ході ухвалення нової стратегії розвитку ЄС було досягнуто пан'європейського компромісу щодо згуртування депресивних регіонів старих і нових членів ЄС.

Конче важливою є також мета 2 «Регіональна конкурентоспроможність та зайнятість», яка фактично об'єднала дві попередні цілі 2000—2006 років. Більша частина коштів за цим напрямом відтепер стане доступною для двох основних груп країн та їх регіонів: тих що перебувають в стадії початку реформ, але входять

^{***} З переліку депресивних випав столичний регіон, макроекономічні показники якого значно перевищують межу депресивності.

до складу старих учасників ЄС (Ірландія, Греція, Іспанія, Італія, Португалія, Фінляндія, Великобританія, а також, як винятки, по одному регіону Угорщини та Кипру, лідируючі території яких мають зіставні показники) та 16 країн з регіонами, що потребують підвищення рівня конкурентоспроможності через фінансування заходів щодо оптимізації структури зайнятості в них (визначальними при цьому виступають такі індикатори: рівень зайнятості, рівень безробіття, питома вага зайнятих у сільському господарстві, тобто галузі, що є дотаційними в ЄС, тощо).

Досить важливою є також мета «Європейська територіальна кооперація», яка відтепер перебрала на себе основні функції колишніх європейських ініціатив «Інтеррег III», «Урбан II», «Лідер+». На відміну від попередніх цілей реципієнтами запланованих коштів виступатимуть усі країни ЄС.

Зрозуміло, що розширений ЄС має в своїй основі чимало проблем розподілу коштів між «старими» та «новими» його членами. Тим не менше в основі його, на наш погляд, більше відбиваються конвергентні інтереси всієї співдружності, аніж «національний егоїзм» найбільш розвинутих держав (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

**РОЗПОДІЛ КОШТІВ ЗА ЦІЛЯМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
СЕРЕД ЧЛЕНІВ ЄС НА 2007—2013 рр. (поточні ціни, млн євро)**

Назва країни, заплановані загальні заходи	Конвергенція регіонів ЄС			Регіональна конкуренто-спроможність та зайнятість		Європейська територіальна кооперація	Разом	Питома вага країни, заплановані заходи, %
	Фонд згуртування	Конвергенція	Стадії завершення	Стадія початку	Регіональна конкуренто-спроможність та зайнятість			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Бельгія	—	—	638	—	1425	194	2258	0,65
Болгарія	2283	4391	—	—	—	179	6853	1,97
Чеська Республіка	8819	17064	—	—	419	389	26692	7,68
Данія	—	—	—	—	510	103	613	0,18
Німеччина	—	11864	4215	—	9409	851	26340	7,58
Естонія	1152	2252	—	—	—	52	3456	0,99

Закінчення табл. 3.18

Назва країни, заплановані загальні заходи	Конвергенція регіонів ЄС			Регіональна конкуренто- спроможність та зайнятість		Європейська територіальна кооперація	Разом	Питома вага країни, заплановані заходи, %
	Фонд згуртування	Конвергенція	Стадії завершення	Стадія початку	Регіональна конкуренто- спроможність та зайнятість			
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Ірландія	—	—	—	458	293	151	901	0,26
Греція	3697	9420	6458	635	—	210	20420	5,88
Іспанія	3543	21054	1583	4955	3522	559	35217	10,14
Франція	—	3191	—	—	10257	872	14319	4,12
Італія	—	21211	430	972	5353	846	28812	8,29
Кипр	213	—	—	399	—	28	640	0,18
Латвія	1540	2991	—	—	—	90	4620	1,33
Литва	2305	4470	—	—	—	109	6885	1,98
Люксембург	—	—	—	—	50	15	65	0,02
Угорщина	8642	14248	—	2031	—	386	25307	7,28
Мальта	284	556	—	—	—	15	855	0,25
Нідерланди	—	—	—	—	1660	247	1907	0,55
Австрія	—	—	177	—	1027	257	1461	0,42
Польща	22176	44377	—	—	—	731	67284	19,37
Португалія	3060	17133	280	448	490	99	21511	6,19
Румунія	6552	12661	—	—	—	455	19668	5,66
Словенія	1412	2689	—	—	—	104	4205	1,21
Словаччина	3899	7013	—	—	449	227	11588	3,34
Фінляндія	—	—	—	545	1051	120	1716	0,49
Швеція	—	—	—	—	1626	265	1891	0,54
Велика Британія	—	2738	174	965	6014	722	10613	3,05
Міжрегіональна кооперація мереж	—	—	—	—	—	445	445	0,13
Технічна допомога	—	—	—	—	—	—	868	0,25
Разом	69578	199322	13955	11409	43556	8723	347410	100

Джерело: Cohesion Policy 2007-13. Commentaries and official texts. Guide. January 2007. — Brussels, 2007. — Р. 25 та власні розрахунки.

Як впливає з вищенаведеної таблиці, безсумнівним пріоритетом ЄС є курс на конвергенцію регіонів ЄС, на яку за трьома його напрямками передбачено виділити впродовж семи років 282,855 млрд євро, що становить 81,4 % усіх передбачених на структурні операції коштів. Значно поступається, якщо судити по пріоритетності, мета 2, відсоток якої становитиме лише 15,8 % усіх фінансувань.

У численних європейських документах доволі часто відзначається, що кошти ЄС розподіляються у відповідності до чисельності населення, реального стану економіки, площі та існуючих на певній території соціальних проблем. Незважаючи на всю дискусивність положень того, що при розподілі фінансових ресурсів ЄС слід враховувати також інтереси країн-лідерів, які не бажають постійно виступати фінансовими донорами, рішення Європарламенту, Єврокомісії та Ради ЄС все-таки було на користь «нових» держав. Так, наприклад Польща отримала майже п'яту частину бюджету фондів ЄС, а Чеська Республіка трохи більше, ніж уся Німеччина. Зроблений нами сумарний підрахунок питомої ваги коштів яскраво засвідчує, що на постсоціалістичні держави Європи припадає 50,8 % загальної суми асигнувань, у той час як на четвірку найбільших держав ЄС — Німеччина, Франція, Великобританія, Італія — лише 23 %. У порівняннях, яке використовують у своїх дослідженнях іспанські економісти А. Faina, J. Lopez-Rodrigues (2004), вони виділили так званий європейський «економічний пентагон», що обмежується Лондоном, Парижем, Міланом, Мюнхеном та Гамбургом, у межах якого виробляється близько 50 % загального ВВП ЄС, у той час коли площа його дорівнює лише 20 % території інтеграційного угруповання*. Саме він, як показує наведена вище таблиця, отримуватиме найменше фінансування.

Доволі цікавими у новій регіональній моделі ЄС виглядають також території транснаціональної кооперації (Transnational cooperation areas), які не тільки включають одні й ті самі території країн Євросоюзу, а й виявляють чітку тенденцію до нового географічного поділу Європи. Так, наприклад *Північна периферія* включає Ірландію, Північну частину Об'єднаного Королівства, Північно-Східну Швецію та Північну Фінляндію, Регіон *Балтій-*

* Faina A., Lopez-Rodriguez J. European Regional Policy and Backward Regions: Implication Towards EU Enlargement // European Journal of Law and Economics. — 2004. — N 18. — P. 5.

ського моря містить всю Швецію, всю Фінляндію, Естонію, Латвію, Литву, Польщу, Данію та північно-східну частину Німеччини. Район *Північного моря* — південно-західну Швецію, Данію, східну частину Об'єднаного Королівства, Нідерланди, Бельгію (приморська частина), північно-західну Німеччину. Території Польщі, Словаччини та Угорщини, що безпосередньо межують з Україною, відносять до *Східно-Центральної Європи*, а Румунія, Болгарія і знову ж таки Словаччина та Угорщина належать разом з іншими державами до *Південно-Східної Європи*. Подібне прослідковується і з іншими мегарегіонами ЄС. Про такі підходи європейців слід пам'ятати, коли мова заходить про диверсифікацію співробітництва ЄС з периферією, у т.ч. в межах розвитку європейської регіональної кооперації.

Принципових змін зазнали також стратегічні підходи та програмування розвитку регіонів. Так, у 2000—2006 роках для виконання мети існувало шість підходів (План розвитку, Рамкова підтримка комун, Операційні програми, Єдиний програмний документ, програмне доповнення), то тепер їх залишилося лише три — Стратегічні напрями Співтовариства у Політиці згуртування, Національний стратегічний рамковий документ та Операційні програми.

Відмінною особливістю регіональної політики ЄС зразка 2007—2013 років є її прив'язка до Лісабонської стратегії (2000), адже рівнями її реалізації є регіони, країни, ЄС у цілому. Виходячи з цього, кожного року буде здійснюватися контроль за внесенням операційних програм до програми національних реформ (NRP). Стратегічне підбиття підсумків (Strategic follow-up) включатиме підготовку на країновому рівні «Щорічної доповіді про імплементацію програм національних реформ», а з весни 2008 р. щорічна доповідь по всьому ЄС буде готуватися для Європейської Ради Єврокомісією. Починаючи з кінця 2009 року і до кінця 2012 року держави-члени готуватимуть «Стратегічну доповідь», яка міститиме інформацію про внесення всіх програм до політики згуртування, а вже з квітня 2010 р. Єврокомісія розпочне узагальнювати доповіді країн-учасниць у своїй «Стратегічній доповіді», що дозволить підвищити валідність очікуваних результатів за рахунок диверсифікації моніторингових рівнів контролю.

Наведені факти досить красномовно засвідчують значний пріоритет Європейського Союзу у здійсненні поліструктурної політики регіонального та локального розвитку.

ВІТЧИЗНЯНІ РЕГІОНИ У ПАН'ЄВРОПЕЙСЬКІЙ МОДЕЛІ «ЄВРОПА РЕГІОНІВ»

4.1. Європейська ідентифікація регіонального розвитку України

Здобуття Україною незалежності та розбудова державності упродовж 1990-х років відкрили нові можливості для її економічного та соціального розвитку, швидкої інтеграції до глобальних ринків, реалізації радикальних господарських реформ. Однак незважаючи на те, що, за висновками експертів «Дойче банку», Україна на початку 1990-х рр. серед усіх пострадянських країн мала найкращі стартові умови, реалізувати свої переваги повною мірою їй не вдалося. Половинчастість реформ, що проводилися у перші десять років незалежності, непослідовність їхньої реалізації, тінізація економіки, зволікання зі вступом до ГАТТ/СОТ, політична невизначеність, яка добре відома у нас під назвою «багатовекторність», непрозора приватизація та багато іншого зробили модель трансформації національної економіки ані градуалістською, як в Угорщині, ані «шоковою», як у Польщі. Така дезінтегрованість управління, розтягування реформ у часі, значна енергетична залежність від інших країн, відсутність дієвих механізмів реалізації інноваційних стратегій максимально ускладнили процес адаптації країни до викликів глобальної економіки, що відбилося й на регіональному та локальному рівнях, суперечність у розвитку яких ставала дедалі очевидною.

Значні зміни відбувалися й на рівні наукових досліджень. Традиційні для СРСР планові підходи втратили своє домінуюче значення, натомість імплементація сучасної західної методології з урахуванням національних особливостей не набула масового поширення, а відтак проблема регіоналізації внутрішнього та зовнішнього простору розумілася в Україні по-різному.

Проблемами зовнішньої регіоналізації опікувалися, як правило, економісти-міжнародники, серед яких чільне місце посідають

О. Білорус, В. Будкін, Б. Губський, А. Кредісов, Д. Лук'яненко, А. Мокій, Ю. Макогон, Ю. Пахомов, А. Поручник, О. Рогач, В. Рокоча, В. Сіденко, С. Соколенко, А. Філіпенко, І. Школа та багато інших.

Особливості регіонального розвитку України досліджували в різні роки представники двох основних шкіл (хоча насправді їх значно більше) регіоналістики — київської та львівської: П. Бельський, М. Долішній, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Е. Лібанова, Н. Мікловода, Н. Мікула, С. Романюк, З. Варналій, О. Власюк, О. Амоша, В. Кравців, Л. Руденко, М. Тимчук та багато інших.

Однак, як показує світовий досвід, відділити один рівень дослідження від другого стає дедалі складнішим, а відтак можна чітко спрогнозувати, що кількість міждисциплінарних наукових проєктів буде зростати, що в цілому вписується у викладені у Розділі 1 концептуальні засади глобальної регіоналістики. Проте вже й зараз можна навести чимало прикладів саме вітчизняних транснаукових досліджень, яскравим прикладом яких є докторські дисертації А. Мокія та Н. Мікули.

Повільний та непослідовний перехід вітчизняної економіки до ринкової моделі господарства багато в чому був суперечливим етапом її економічної історії, коли з одного боку мала місце відмова від адміністрування у регулюванні розвитку різних територій, з другого — процес трансформації господарства призвів до значної деформації розвитку регіонів та ускладнення їхніх відносин з центром, основними чинниками чого виступали:

1. Неефективність радянської моделі розподілу і перерозподілу суспільних благ, що зводилася до жорстких обмежень у розвитку гіперактивних територій і максимальному стимулюванні депресивних. Така політика нівелювання обумовила суттєві ускладнення у відносинах між регіонами, тому що численні дотації, що направлялися на розвиток сільського господарства, малих міст та відповідної інфраструктури, реально практично жодним чином не впливали на існуючі рівні регіональної асиметрії.

2. Порушення існуючої у 80-х роках системи внутрішньорегіональних та міжрегіональних відносин, значна частина яких була зумовлена не стільки об'єктивною необхідністю, скільки існуючим на той час плановим розподілом і перерозподілом основних факторів виробництва. Парадоксальність цього процесу полягала в тому, що зруйнованими опинилися також стійкі господарські

зв'язки в інноваційних галузях, що зумовило значну кризу машинобудівного комплексу, який ще у 1980-х роках вважався домінуючим у галузевій структурі регіонів.

3. Швидка деформація регіонально-галузевої структури виробництва та сфери послуг унаслідок їхньої низької конкурентоспроможності, що найбільш рельєфно проявилось після відкриття внутрішніх ринків України для іноземних товаровиробників.

4. Відсутність чіткої індикативної моделі розвитку регіонів України, а також поняття «депресивний регіон», що наявно впливало із суперечливого поєднання командно-адміністративної моделі, яка включала «Генеральну схему розміщення продуктивних сил», впливати на яку держава з перехідною економікою вже не могла, та запозичених в ЄС ринкових елементів регулювання (гранти, дотації, податкові пільги тощо), які так і залишилися нереалізованими.

5. Відсутність ефективного механізму та інструментарію додання регіональних диспропорцій, який би дозволяв ефективно контролювати використання дотацій, субвенцій та інших коштів, що надходять до того чи іншого регіону. Недосконалість регулювання територіальних асиметрій нерідко призводила до використання широкого арсеналу політики нівелювання, яка обмежувала зростання великих міст та стимулювала розвиток депресивних територій за допомогою адміністративних методів. Треба сказати, що ефект «стримування» створював проблему для людей, проте не вирішував регіональних суперечностей взагалі.

6. «Бунт багатих регіонів проти бідних» на відміну від світових процесів глобалізації та регіоналізації, став не тільки, а в ряді випадків не стільки відлунням дії закону посилення нерівномірності соціально-економічного розвитку, скільки боротьби різних адміністративно-територіальних утворень за більш «правильний» розподіл бюджетних коштів, за яким значна їх частина залишалася б у тих регіонах, які їх заробляють, тобто пропонувалася модель фінансового федералізму, яка б без сумніву призвела до федералізму політичного. Хто б виграв від цього? Адже металургійні регіони України є відносними лідерами зараз. А за умов переходу до інноваційної моделі розвитку швидше за все втратять усі переваги (можна ще раз пригадати проблему двох Бельгій).

7. Низька якість виробничої інфраструктури та недосконалість ринкової суттєво вплинули на нерівномірність концентрації іноземних інвестицій у нашій державі, забезпечуючи таким чином їх

столичний «максимум» в Києві і дистанціюючи таким чином решту території України.

8. Лобіювання регіональних інтересів. Цей процес особливо активно проявив себе на початку ХХІ ст. і був зумовлений політичними уподобаннями деяких лідерів країни, а також економічними інтересами кількох економічних кланів.

Зазначені вище чинники й зумовили складну і доволі суперечливу систему регулювання регіональних відносин в Україні.

Не менш проблемним було питання використання апарату дослідження трансформації регіонів. Старі підходи вже не давали «ідентифікаційного ефекту», а нові, запозичені в інших країнах, не підходили через невідповідність наявним конкретним умовам. Як приклад можна навести «інфраструктурну модель» німецького дослідника Д. Біля (2001), яка була ним використана для України.

$$\text{RDR} = f(I, L, A, S, D), \quad (20)$$

де I — інфраструктура, L — географічне положення, A — агломерація, S — галузева структура, D — фактичні змінні для країни.

Автор свого часу застосував цю модель для ЄС, включивши показники густоти автошляхів, залізниць, забезпеченість транспортом у цілому, чисельність студентів тощо. З цього випливали доволі суперечливі дані про те, що агрегований показник розвитку інфраструктури в Україні впродовж 90-х років не тільки не зменшився, а навпаки зріс із 55,3 до 66,9 пунктів. Жоден з українських регіонів не мав зниження цього індикатора, а тому можна було б передбачити інвестиційний бум та зумовлені ним прискорене економічне зростання всіх без винятку адміністративно-територіальних одиниць, однак цього не сталося. Причина подібної «незистиковки» добре відпрацьованого в ЄС підходу полягає у тому, що протягом 1989—1999 рр. в Україні тривав рідкісний занепад виробництва, зумовлений її економічною трансформацією, а відтак склалася парадоксальна ситуація, коли навантаження інфраструктури зменшилося настільки, що в ряді випадків її взагалі перестали використовувати (аеропорти у більшості обласних центрів, річкові порти, окремі гілки залізниць, деякі шосе тощо). Виявилось також, що пропонується методика Д. Біля жодним чином не характеризує якість інфраструктури, яка є досить різною в Україні та країнах Євросоюзу. З цього випливає висновок про те, що абсолютно всі західні методики оцінки розвитку регіону не

можуть бути автоматично перенесені в Україну без їх адаптації до реалій вітчизняної економіки.

Під час розрахунків внутрішньоекономічної динаміки конче важливим є ідентифікація характеру та швидкості соціально-економічної динаміки регіонів. Наявність відповідної статистичної бази дозволяє чітко визначити перспективи посилення конвергентності (дивергентності) локальних утворень різного таксономічного рівня, а відтак і запропонувати відповідну модель підтримки депресивних регіонів та стимулювання соціально-економічного зростання регіонів-лідерів.

У завершеному автором п'ять років тому дослідженні при визначенні характеру регіональної динаміки вітчизняних регіонів за показником валової доданої вартості (ВДВ чи GVA як показано на рис. 4.1 А і Б) були виявлені доволі різні темпи соціально-економічного зростання (занепаду) різних таксономічних одиниць, що найбільш рельєфно проявило себе на рівні областей, Автономної Республіки Крим, міст Київ та Севастополь, які за деякими параметрами відповідають європейській моделі NUTS-2 (є зіставними за площею, чисельністю населення, проте суттєво різняться за рівнем соціально-економічного розвитку).

Названі вище таксономічні одиниці мали протягом 1996—1999 рр. досить різні темпи соціально-економічної диференціації. Між контрастними регіонами України посилювалася диференціація, яку доволі чітко унаочнює рис. 4.1. Якщо у 1996 році показник ВДВ на душу населення м. Києва та Закарпатської області визначався співвідношенням 2,7:1, то вже через рік зазначена пропорційність становила 3,6:1. Упродовж наступного періоду темпи нарощування дивергентності (розбіжностей між ВДВ) уповільнилися і навіть мали незначну тенденцію до зниження (1998 р. — 3,6:1; 1999 р. — 3,5:1), проте і вона, як буде показано далі, виявилася нестійкою.

Подібні тенденції можна виявити й на прикладі співвідношення: м. Київ — Україна в цілому (1996 р. — 1,4:1; 1997 р. — 1,9:1; 1998 р. — 1,9:1; 1999 р. — 2,0:1). Варто також зауважити, що у 1998 році «аутсайдером» серед регіонів України була Чернівецька область, де регіональна контрастність щодо столиці визначалася як 3,7:1. Наведені цифри дозволяють констатувати, що дивергенція регіонів України у цей період поширювалася, однак характер її динаміки був доволі різним. У подальший період мало місце зниження контрастів між показниками розвитку України в

цілому та її регіонами. Виняток при цьому все одно становив Київ, різниця між макроекономічними індикаторами якого і будь-яким іншим регіонам невпинно зростала.

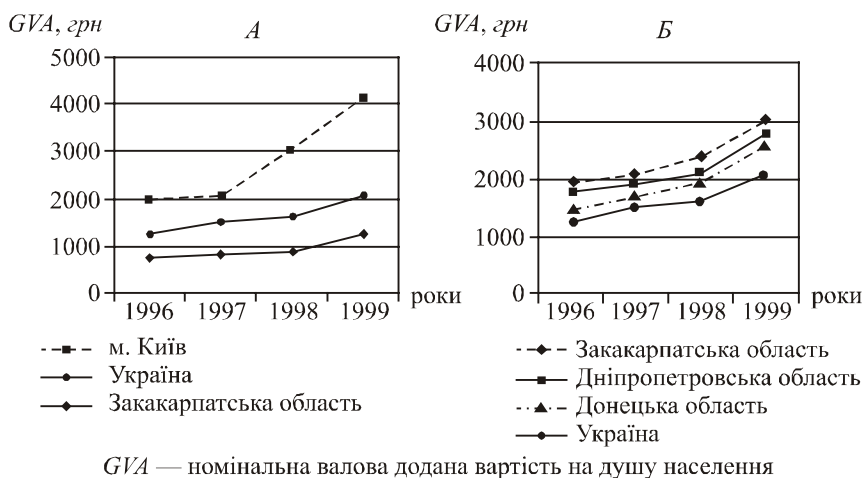

Рис. 4.1. Дивергенція контрастних регіонів (А) та конвергенція промислових регіонів (Б) у 1990-х роках в Україні

У цілому в Україні упродовж 90-х рр. XX ст. домінували процеси регіональної дивергенції, хоча вже в 1999 році наявною стала також їхня конвергенція. Це, у першу чергу, стосується промислових областей, які можна вважати лідерами (за винятком м. Києва) щодо стійкості тенденцій до регіонального зближення. Більшість їх макроекономічних показників слабко відрізняється один від одного, що впливає з традиційної металургійної спеціалізації. Протягом чотирьох років спостережень вони мали практично однакові темпи зростання номінального ВДВ із слабкою динамікою посилення позитивної диспропорційності щодо загальноукраїнського показника як це показано на рис. 4.1 (Б). Доволі яскравим прикладом при цьому може слугувати Запорізька область (1996 р. — 1,3:1; 1999 р. — 1,4:1).

Виявлення регіонів-лідерів через відносні показники є достатньо значущим лише тоді, коли воно зіставлено з абсолютними індикаторами. У 1999 р. на цю групу припадало 54,2 % ВДВ України. До її складу входила Донецька область, валова додана

вартість якої склала 12,7 млрд гривень (12,2 % українського ВДВ), далі йшли м. Київ — 11,1 (10,7 %), області — Дніпропетровська — 9,6 (9,2 %), Харківська — 6,5 (6,3 %), Запорізька — 6,0 (5,7 %), Одеська — 5,4 (5,2 %), Луганська — 5,0 (4,8 %). При цьому частка населення цієї групи становила лише 43 %, тобто лідери випереджали аутсайдерів, хоча за умов більш високого рівня диверсифікації економіки це відставання виражалося б іншими цифрами.

Доволі проблемним у світовій регіоналістиці є групування регіонів за їхньою динамікою, що дозволяє сформувати з них тричотири класи, які мають приблизно однакові чи, принаймні, подібні темпи руху. З огляду на це, важливим є запропонована нами (В. Чужиков, 2002) аналітична модель, яка була заснована на дослідженні приросту номінального ВДВ у регіонах і в країні в цілому та співставлення з їх чисельністю наявного населення, що дозволило авторові розрахувати коефіцієнт конвергентності (K_c)*. Цей індикатор було покладено в основу типологізації (класифікації) регіонів:

1. Мегаполісне лідерство характерне для столиці України — міста Києва. До активних регіонів належать також ті, які мають коефіцієнт $K_c > 1$, а саме: Запорізький, Полтавський, Донецький, Дніпропетровський, Харківський та Одеський. Це означає, що після проходження піку інвестування в столичний регіон «полюса зростання» будуть формуватися саме у цих областях, з переважною концентрацією в адміністративному центрі. Тяжіє до цієї групи також і Київська область ($K_c = 0,971$), яка має системні соціально-економічні зв'язки з головним містом України. Однак їх характер при просуванні від Києва до периферії Київської області значно змінюється і вже за межами 60-ти кілометрового віддалення господарська активність падає, а після 100-кілометрової зони вона мало чим відрізняється від сусідніх регіонів: Черкаського, Чернігівського, Житомирського. Разом з тим, є й деякі винятки. Наприклад, м. Біла Церква є другим центром Київщини, з невисокою локалізацією господарського життя в ньому.

2. До так званих нестійких (проблемних) регіонів належать ті, для яких характерним є проміжок $0,75 < K_c < 1$. Ця група є досить різною за генезисом економічної активності. Наприклад, АР

* Більш докладно див.: В. Чужиков. Регіональна диверсифікація виробництва // Економіка України. — 2002. — № 9. — С. 4—11.

Крим (0,814) та Луганська область (0,872) мають різні напрями руху по запропонованій шкалі, контрастну спеціалізацію та різні шанси на можливості подальшої диверсифікації виробництва та невикробничої сфери.

3. До депресивних регіонів за аналогією з методикою Європейської Комісії відносять ті, де коефіцієнт конвергентності нижчий за 0,75, але вищий за 0,5. Як показали розрахунки, мегарегіональною депресивною зоною виступає Західний район (Волинська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Вінницька, Хмельницька області). Решта регіонів, які входять до цієї групи, відомі як локалізовані депресивні зони. Прогноз їхнього розвитку може диференціюватися у подальшому залежно від обсягів ПП, що надходитимуть до них.

4. Ультрадепресивними регіонами є ті, де $K_c < 0,5$. Дві з цих областей — Тернопільська та Чернівецька — також можуть бути включені до Західного депресивного макрорегіону. Особливої уваги з боку уряду потребують також Кіровоградська область та м. Севастополь, яке переобтяжене військовим комплексом та системою кризою машинобудування, що свого часу базувалося саме на його обслуговуванні. Разом з тим, з точки зору формального підходу недоцільно виділяти м. Севастополь як регіон рівня NUTS-2 тому, що він не відповідає за чисельністю населення зазначеному рівню в Європейському Союзі і швидше за все на рівні NUTS-II має розглядатися разом з АРК.

Визначення рівнів регіональної асиметрії за допомогою статистичних моделей передусім: розмаху варіації (R), середнього лінійного відхилення (α), середнього квадратичного відхилення (δ), коефіцієнта асиметричності (γ) та коефіцієнта варіації (V), про що йшлося у першому та другому розділах цієї монографії, є доволі важливим методом дослідження локально-галузових диспропорцій та можливості прогнозування наслідків соціально-економічних реформ на місцевому рівні. Період другої половини 1990-х років саме так і характеризувався посиленням їхньої регіональної кризи, що наявно впливає з табл. 4.1.

Якщо на початку 90-х років для всіх вітчизняних регіонів рівня NUTS-2 був притаманний глибокий занепад, то в середині останнього десятиріччя XX ст. темпи падіння суттєво розрізнялися, а вже наприкінці останнього десятиріччя деякі з областей мали економічне зростання. Нарощування розмаху варіації продовжувалося до 1997 р., коли відбувся «обвал гривні» через ро-

сійську фінансову кризу, що зневілювало «результати праці» на регіональному рівні. Це відобразилося й на інших статистичних показниках. Утім, якщо аналізувати розрахований коефіцієнт асиметричності, то можна дійти висновку, що ситуація змінювалася слабо і регіони в цілому стрімко віддалялися одне від одного. Підтвердженням цьому може слугувати також коефіцієнт варіації. Якщо не брати до уваги післякризовий 1998 рік, то темпи нарощування різниці в показниках ВДВ на душу населення стрімко зростали та досягли піку у 1999 році.

Таблиця 4.1

ДИНАМІКА РУХУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ
(GVA, 1996—1999 рр.) у 1990-х роках в Україні (В. Чужиков, 2003)

Показник руху	Роки			
	1996	1997	1998	1999
Валова додана вартість (GVA) на душу населення, \$ (середня по Україні)	717	806	478	395
1. Розмах варіації R , \$	642	1090	656	586
2. Середнє лінійне відхилення $\bar{d}_m$	142,7	184,4	120,1	100,9
3. Середнє квадратичне відхилення δ_m	171,0	231,8	146,9	125,6
4. Коефіцієнт асиметричності γ_m	1,2	1,26	1,22	1,24
5. Коефіцієнт варіації V_m , %	23,8	28,8	25,1	31,8

У Розділі 2 нами була продемонстрована регіональна розбіжність між штатами США за показником індивідуального доходу. Подібний підхід був запропонований нами і для дослідження регіональної диференціації зарплат у нашій країні. В Україні, якщо не брати до уваги значні обсяги тіньової економіки та зумовлені нею виплати «не через касу», зарплата (а також деякі трансфертні платежі) є найбільшою складовою отриманих доходів, а відтак можуть вважатися індикативним аналогом дослідження регіональної динаміки, що й було зроблено нами у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**ВІДХИЛЕННЯ ВІД СЕРЕДНЬОМІСЯЧНОЇ ЗАРПЛАТИ В УКРАЇНІ (+, –),
В ГРИВНЯХ ТА ВІДСОТКАХ (В. Чужиков, Н. Божидарнік, 2005)**

Регіони (обл., АРК, міста)	Роки							
	1995		2000		2002		2003	
	грн	%	грн	%	грн	%	грн	%
<i>I</i>	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	—	—	—	—	—	—	—	—
АРК	–3,01	–4,1	–5,0	–2,2	–18,0	–4,8	–29,1	–6,3
Вінницька	–15,0	–20,5	–71,2	–30,9	–111,0	–29,5	–128,8	–27,9
Волинська	–20,0	–27,4	–80,3	–34,9	–123,0	–32,7	–143,5	–31,0
Дніпропетровська	18,0	24,7	43,2	18,8	62,0	16,5	63,8	13,8
Донецька	24,0	32,9	32,3	27,1	76,0	20,0	87,8	19,0
Житомирська	–12,0	–16,4	–66,1	–28,7	–108,0	–28,7	–128,4	–27,8
Закарпатська	–23,0	–31,5	–58,1	–25,3	–81,0	–21,5	–83,7	–18,1
Запорізька	11,0	15,1	59,3	25,8	69,0	18,4	79,1	17,1
Івано-Франківська	–8,0	–11,0	–41,9	–18,2	–58,0	–15,4	–60,6	–13,1
Київська	5,0	6,8	11,2	4,9	2,0	0,5	8,0	1,7
Кіровоградська	–15,0	–20,5	–60,3	–25,2	–94,0	–25,0	–109,7	–23,7
Луганська	9,0	12,3	2,2	1,0	17,0	5,4	11,3	2,4
Львівська	–11,0	–15,1	–33,7	–14,6	–37,0	–9,8	–43,1	–9,3
Миколаївська	–5,0	–6,8	–2,7	–1,2	22,0	5,9	8,1	1,8
Одеська	–7,0	–9,6	5,7	2,5	3,0	0,8	–8,0	–1,7
Полтавська	3,0	4,1	–10,2	–4,4	–22,0	–5,9	–25,6	–5,5
Рівненська	–12,0	–16,4	–57,4	–24,9	–64,0	–17,0	–71,8	–15,5
Сумська	–7,0	–9,6	–36,6	–15,9	–69,0	–18,4	–82,8	–17,9
Тернопільська	–20,0	–27,4	–95,2	–41,4	–139,0	–37,0	–158,1	–34,2
Харківська	–1,0	–1,4	0,1	0,0	–6,0	–1,6	–7,7	–1,7
Херсонська	–14,0	–19,2	–57,4	–24,9	–87,0	–23,1	–106,6	–23,1
Хмельницька	–18,0	–24,7	–74,4	–32,3	–118,0	–31,4	–139,6	–30,2
Черкаська	–10,0	–13,7	–55,1	–23,9	–100,0	–26,6	–111,9	–24,2
Чернівецька	–18,0	–24,7	–73,1	–31,8	–105,0	–27,9	–118,2	–25,6
Чернігівська	–16,0	–21,9	–53,6	–23,3	–99,0	–26,3	–120,0	–26,0
м. Київ	27,0	37,0	174,9	76,0	267,0	71,0	298,5	64,6
м. Севастополь	10,0	13,7	20,7	9,0	15,0	4,0	24,1	5,2

Розраховано за: Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2003 рік.
— К.: КДЕ Мінекономіки, 2004. — С. 173.

Упродовж 1995—2000 рр. різниця в заробітній платі населення регіонів стрімко зростала, особливо показовим при цьому виявилось місто Київ (+37 % у 1995 р., +76 % у 2000-му році). Серед двадцяти семи регіонів вісімнадцять мали показник нижчий за середній по Україні. На початок нового тисячоліття ситуація почала змінюватися, проте темпи вирівнювання залишалися доволі низькими. Дещо зменшилося випереджаюче зростання зарплати в м. Києві (до 64,6 % у 2003-му році), втім іншими регіональними лідерами, як і раніше, залишався «промисловий трикутник» (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька області). Аутсайдерами були області Західної та Центральної України (Волинська, Хмельницька, Житомирська тощо). Разом з тим, кількість регіонів, що мають показник, нижчий за середній по Україні, залишається незмінною — 18, в яких проживає 61 % населення, а їх площа становить 68 % території нашої країни.

Не менш важливим для проведення країнових порівнянь є розрахунок зіставних показників розвитку регіонів, насамперед це валова додана вартість (GVA) та валовий регіональний продукт (GSP). В основу наших розрахунків було покладено пропорцію співвідношення між GVA та GSP, яка визначалася шляхом співставлення суми GSP за паритетом купівельної спроможності у дол. США та GVA у гривнях у поточних цінах. Це дозволило визначити позиції українських регіонів у спільному європейському економічному просторі. Результати проведених розрахунків досить репрезентативно унаочнено у табл. 4.3.

Таблиця 4.3

**ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ УКРАЇНИ (ВРП)
НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ
У 2000—2001 рр., у дол. США (V. Chuzhykov, 2004)**

Назва регіонів	2000 рік				2001 рік			
	ВРП на душу населення	Ранг	Відсоток від середнього ЄС (99)		ВРП на душу населення	Ранг	Відсоток від середнього ЄС (99)	
			ЄС-15	ЄС-25			ЄС-15	ЄС-25
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	3816	—	12,6	19,8	4350	—	19,5	22,5
АР Крим	2652	21	11,9	13,7	3108	20	13,9	16,1
Вінницька	2880	17	12,9	14,9	3248	13	14,6	16,8
Волинська	2843	18	12,7	14,7	3121	19	14,0	16,2

Закінчення табл. 4.3

Дніпропетровська	4876	3	21,9	25,3	5265	3	23,6	27,3
Донецька	4804	4	21,5	25,0	5419	2	24,3	28,1
Житомирська	2720	20	12,2	14,1	2621	24	11,8	13,6
Закарпатська	2298	25	10,3	11,9	2550	25	11,4	13,2
Запорізька	5195	2	23,3	26,9	4752	4	21,3	24,6
Івано-Франківська	2932	15	13,2	15,2	3183	17	14,3	16,5
Київська	4456	6	20,0	23,1	4040	8	18,1	20,9
Кіровоградська	2546	23	11,4	13,2	3222	14	14,5	16,7
Луганська	3339	11	15,0	17,3	3350	12	15,0	17,4
Львівська	2956	14	13,3	15,3	3197	16	14,3	16,6
Миколаївська	3508	10	15,7	18,2	3952	9	17,7	20,5
Одеська	3872	7	17,4	20,1	4439	6	19,9	23,0
Полтавська	4686	5	21,0	24,3	4670	5	21,0	24,2
Рівненська	2900	16	13,0	15,0	3129	18	14,0	16,2
Сумська	3602	9	11,7	18,7	3637	11	16,3	18,8
Тернопільська	2197	26	9,9	11,4	2365	26	10,6	12,3
Харківська	3832	8	17,2	19,9	4135	7	18,6	21,4
Херсонська	2635	22	11,8	13,7	2930	22	13,1	15,2
Хмельницька	2776	19	12,5	14,4	2900	23	13,0	15,0
Черкаська	3016	13	13,5	15,6	2939	21	13,2	15,2
Чернівецька	1932	27	8,7	10,0	2327	27	10,4	12,1
Чернігівська	3295	12	14,8	17,1	3211	15	14,4	16,6
м. Київ	8166	1	36,6	42,3	13795	1	61,9	71,5
м. Севастополь	2303	24	10,3	11,9	3643	10	16,3	18,9

Розраховано за: 1. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2001 рік. — К.: ПРООН, 2002. — 174 с.; 2. Україна у цифрах у 2002 році. Короткий статистичний довідник. — К.: Консультант, 2003. — 267 с.; 3. Human Development Report, 2002. — New York: UNDP, 2002. — 277.; 4. Доклад о развитии человека за 2003 г. Цели в области развития, сформулированные в Декларации тысячелетия. — Минск: ЮНИПАК, 2003. — 368 с.

Проведені нами на початку 2002-го року дослідження зовнішньоекономічної динаміки регіонів виявили досить значні контрасти між українськими регіонами щодо показника ВРП на душу населення. У 1999 році Україна мала ВВП на душу населення 3454 дол. США, що відповідало країновому рівню ЄС-15 на 15,5 % середнього показника та 17,9 % аналогічного індикатора

ЄС-25. При цьому на м. Київ припадало відповідно 7017 дол. та 31,6 % та 36,4 % відповідно, а найбільш депресивна область — Чернівецька мала показник 1896 дол.; 8,5 та 9,8 %.

У 2000—2001 роках тенденції щодо базового (на той час) в ЄС періоду 1999 р. суттєво змінилися. Мало місце збільшення ВВП України з 3816 дол. США на душу населення (за паритетом) до 4350. Найбільш інтенсивно зросла при цьому питома вага м. Києва — з 8166 до 13795 дол. США, що складало відповідно 42,3 та 71,5 % рівня ЄС-25. Разом з тим три депресивні області (Чернівецька, Тернопільська та Закарпатська) практично ніяк не змінили свою пропорційність щодо середнього рівня по ЄС (10—13 %).

Промислово-інвестиційний трикутник Дніпропетровськ—Донецьк—Запоріжжя мав тенденцію до зближення через сприятливу у цілому світову кон'юнктуру на чорні метали та залізну руду. Саме ці регіони забезпечували сорокапроцентну частку українського експорту, а відтак їх ВВП залежав від коливань попиту на сталь, прокат та вироби з нього на світовому ринку, що мало вирішальне значення як для цих регіонів, так і для економіки України в цілому. З іншого боку, зменшення квоти України та інші протекціоністські заходи урядів країн світу можуть суттєво вплинути як на стан регіонів, так і національної економіки в цілому (Ситуація змінилася у 2005—2007 роках, коли суттєво зросли ціни на енергоносії, насамперед на газ, проте зменшення попиту на український метал, незважаючи на зростання ціни на нього, не відбулося).

Упродовж останніх трьох років значно посилилися процеси дивергенції у регіональному розвитку столиці України та гіпотетичного середнього вітчизняного таксону. Так, якщо у 1999 році співвідношення по лінії Київ—Україна у цілому складало 2 : 1, у 2000 році — 2,1 : 1, то вже у 2001 році — 3,17 : 1. Якщо порівнювати співвідношення «екстремальних регіонів», як це прийнято в Євросоюзі, то значення максимального показника у Києві та мінімального у Чернівецькій області прийме такий вигляд — 3,7 : 1 (1999), 4,2 : 1 (2000) та 5,9 : 1 (2001). Тобто процес активної дивергенції між українськими регіонами значно посилюється, а дистанціювання між столицею та периферійними регіонами набуває всіх ознак традиційної європейської схеми з тією різницею, що в країнах Європейського Союзу існує потужний механізм регіональної конвергенції, а в Україні — ні. У період 2006—2007 років різниця у показниках ще зросла. За нашими прогнозними оцінками, в Києві виробляється GSP на

душу населення, який майже на 90 % відповідає аналогічному показнику по ЄС-27.

Чітку тенденцію до нарощування ПІІ як основи регіонального зростання мали в Україні далеко не всі регіони. Досить рельєфно відбувалося нарощування ПІІ на душу населення у м. Київ. Екстремальні співвідношення (максимальний та мінімальний рівні), як це прийнято аналізувати в ЄС, також наявно відбивали зазначену вище тенденцію: 49 : 1 (1999), 56 : 1 (2000), 51 : 1 (2001), 54 : 1 (2002). Упродовж усього цього періоду мав місце вплив інвестицій із деяких регіонів до Києва та за кордон. Таку тенденцію мали Рівненська, Полтавська, Черкаська, Чернівецька області та певною мірою м. Севастополь. Якщо у 1999 р. інвестиційно непривабливими (навіть за українськими мірками) були двадцять один регіон України (їхній середній показник на душу населення був менший, ніж середній по Україні індикатор), то вже у 2002 р. їх стало двадцять два. Ситуація з інвестиціями змінилася у 2004—2006 рр., після продажу цілого ряду великих об'єктів, зокрема «Криворіжсталі», проте на регіональній тенденції це не вплинуло.

Хронічна депресивність розвитку регіонів ускладнює потенційну можливість змінити ситуацію в країні на краще. А відтак можна пригадати основні концептуальні засади теорії маргінальних та субмаргінальних міст, яка безпосередньо впливає з теорії конкуренції європейських міст С. Jensen-Butler, А. Shachar (1997), що була свого часу сформульована для Західної Європи, проте має пряме відношення й до України, де станом на кінець 2007 року автор цієї книги нарахував близько 10 одиниць субмаргіналізованих територій.

Зволікання з регіональними реформами може суттєво відбитися на існуючій зараз моделі зовнішньої торгівлі, що аж ніякою мірою не свідчить про інноваційний характер вітчизняної економіки. Проведене нами у 2004 р. дослідження яскраво продемонструвало, що незважаючи на зростання абсолютних обсягів експортно-імпорتنих операцій, це не змінило в цілому регіональних співвідношень і не покращило галузеву структуру експорту (табл. 4.4).

Наведені вище розрахунки дозволяють виявити такі етапи розвитку регіонів України у період, що розпочався після отримання країною незалежності:

І. *«Стрімкий економічний занепад»* (1991—1995). У цей період мав місце перехід до ринкової економіки, але разом з тим діяли адміністративні методи регулювання попиту та пропозиції на товари та послуги. Ненасиченість ринку, розбалансованість

Таблиця 4.4

**ОБСЯГИ ЕКСПОРТУ/ІМПОРТУ ТОВАРІВ
(ПО РЕГІОНАХ УКРАЇНИ), млн \$ (V. CHUZHYKOV, 2004)**

Рік	1999		2000		2001		2002	
	Всього, дол. США	Ранг	Всього, дол. США	Ранг	Всього, дол. США	Ранг	Всього, дол. США	Ранг
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>	<i>7</i>	<i>8</i>	<i>9</i>
Україна	55,9	—	65,8	—	78,3	—	89,7	—
АР Крим	60,0	6	62,4	7	69,2	8	77,7	8
Вінницька	6,7	27	7,1	27	12,2	24	15,7	24
Волинська	39,7	11	40,3	13	46,4	12	46,4	13
Дніпропетровська	46,0	9	47,7	10	59,5	10	85,1	6
Донецька	33,0	13	52,1	9	62,3	9	68,7	9
Житомирська	22,1	18	19,4	21	19,5	21	26,9	22
Закарпатська	50,4	8	57,4	8	71,8	7	83,9	7
Запорізька	112,8	3	106,4	4	115,3	3	126,3	3
Івано-Франківська	23,6	17	25,3	17	27,6	20	31,9	20
Київська	140,1	2	145,4	2	188,2	2	194,6	2
Кіровоградська	12,9	23	14,2	23	16,8	23	30,0	21
Луганська	10,5	25	10,7	24	12,0	25	15,1	25
Львівська	30,2	15	41,5	12	55,3	11	62,4	10
Миколаївська	23,9	16	27,8	16	35,1	17	45,0	14
Одеська	72,0	5	72,8	5	81,2	5	95,0	4
Полтавська	50,4	7	123,4	3	108,5	4	88,3	5
Рівненська	42,8	10	38,9	14	38,4	16	40,5	16
Сумська	14,7	21	23,2	19	33,3	18	37,5	18
Тернопільська	15,6	20	14,9	22	18,4	22	20,1	23
Харківська	17,0	19	25,1	18	40,9	13	56,8	12
Херсонська	13,0	22	21,0	20	28,9	19	33,8	19
Хмельницька	8,4	26	9,5	25	10,6	25	12,5	26
Черкаська	82,2	4	71,2	6	72,6	6	59,6	11
Чернівецька	11,2	24	8,7	26	9,6	27	10,8	27
Чернігівська	32,3	14	36,2	15	40,3	14	42,8	15
м. Київ	328,9	1	396,8	1	489,3	1	577,3	1
м. Севастополь	35,0	12	42,7	11	39,1	15	40,0	17

Джерело: Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2001 рік. — К.: ПРООН, 2002. — С. 79.

державного та місцевих бюджетів, гіперінфляція, «парад регіоналізму» (під цим розуміються численні заборони на вивіз продукції харчування, промислових товарів за межі області) розвал економічних зв'язків у межах колишнього СРСР, відсутність досвіду зовнішньоекономічної діяльності зробили регіони України уразливими для зовнішніх шоків, проте головним для них був все-таки шок внутрішній. Основними наслідками цього стали:

- зубожіння значної частини населення;
- стрімке нарощування суперечностей між різними територіями;
- криза машинобудування та інших галузей, що випускали складні види продукції;
- переважання бартерних операцій у товарно-грошовому обміні.

II. *«Ідентифікація регіонів»* (1996—2000). Цей етап характеризувався посиленням регіональних суперечностей, загальним занепадом виробництва, особливо після так званої російської фінансової кризи 1997—1998 рр., стрімким знеціненням результатів праці, «війною» місцевих та державного бюджетів. Разом з цим, у цей період намітилася слабка тенденція до економічного зростання експортоорієнтованих підприємств металургійного комплексу, зосередження центру економічної активності у столиці, масова криза неплатежів, початок масової міграції працездатного населення до найбільших міст України та за кордон. Водночас відбувався процес самоідентифікації регіонів, основними наслідками чого стали:

- рішуче відстоювання регіональних інтересів, яке з плином часу змінилося посиленням централізації в управлінні таксонами різного ієрархічного рівня;
- індикативною конвергенцією між експортоорієнтованими «металургійними» регіонами України і дивергенцією між рештою територій обласного рівня;
- випереджаючим зростанням ролі та значенням столиці України;
- необхідністю розуміння у суспільстві застосування ринкових механізмів та інструментів регулювання регіональної асиметрії, яка набула всіх ознак глибокої кризи.

III. *«Інституалізації процесу регіонального регулювання»* (2001—2005). Період перших п'яти років ХХІ ст. характеризу-

вався поступовим піднесенням економічного розвитку регіонів, нарощуванням диспропорційності в розвитку великих міст та сільських територій, а також активному продукуванні нормативних актів регулювання регіональних та локальних асиметрій, бюджетних пропорцій тощо. Саме у цей період вступили в силу Бюджетний та Земельний кодекси (2001), Закони України: «Про органи самоорганізації населення» (2001), «Про транскордонне співробітництво» (2004), «Загальнодержавна програма розвитку малих міст» (2004), Постанова Верховної Ради України «Щодо стану та перспективи депресивних регіонів, міст та селищ» (2003). Великого значення набула також розроблена Урядом «Стратегія економічного і соціального розвитку України на 2004—2015 рр.», зокрема розділ XV «Здійснення активної державної регіональної політики».

Основними наслідками цього стали:

- припинення соціально-економічного занепаду регіонів;
- імплементація частини по суті європейських механізмів та інструментів макроекономічного регулювання;
- створення перших європейських регіонів (єврорегіонів) та отримання ними міжнародних грантів, що були спрямовані на їхній саморозвиток та укріплення співробітництва зі своїми партнерами з інших країн;
- поляризація економічних, соціальних та ментальних інтересів регіонів, яка найбільш рельєфно проявила себе під час виборів Президента України (2004) та Верховної Ради України (2007).

IV. *«Початок створення інноваційної моделі розвитку»* (розпочався 2006 р.). Визначення характеру майбутнього України нерозривно пов'язано з чіткою та послідовною регіональною політикою, яка без усякого сумніву передбачає створення сильних регіонів, які б орієнтувалися на інноваційну модель розвитку, економіку знань. Саме на це націлює Лісабонська (2000) стратегія ЄС та внесені до неї зміни на Гетеборзькому та Мадридському саммітах. Саме це впливає із основних завдань політики згуртування, на період 2007—2013 років. Початок цього етапу в основному був осмисленням необхідності інноваційних змін у суспільстві як єдиного шляху створення конкурентноспроможної економіки, чітко визначити орієнтири якої (станом на початок 2008 р.) поки що не вдалося.

Розширення у 2004 та 2007 роках Європейського Союзу вивело останній на нові кордони, внаслідок чого Україна стала одним з найбільших його сусідів. Втім і для України, і для ЄС конче важливим індикатором виступатиме помірна транскордонна асиметрія, яка з плином часу перестала б носити виключно розмежовуючі функції.

Транскордонна асиметрія, з нашої точки зору, являє собою процес поляризації соціально-економічного розвитку двох або кількох прикордонних регіонів країн, що проявляється у значному перевищенні концентрації капіталу в одній з них, різних рівнях матеріального добробуту, соціальному забезпеченні, розвитку інфраструктури та регіональній конкурентоспроможності, що робить державний кордон зоною протистояння інтересів країн та економічних союзів.

Посилення транскордонної асиметрії на кордоні «ЄС — треті країни» можуть призводити до наступних негативних моментів, а саме:

- значного зростання обсягів міграції населення працездатного віку через кордон «бідних» територій однієї країни до відносно «багатих» в іншій, що знаходяться в межах регіональної доступності;
- стрімкого нарощування питомої ваги осіб непрацездатного віку (65+) у депресивних регіонах внаслідок міграції молоді;
- падіння ціни робочої сили та зростання рівня безробіття в економічно активних зонах прикордонних територій; загострення суперечок на мегарегіональних ринках праці;
- формування нових плацдармів для нелегальної міграції робочої сили з країн «третього світу»;
- значного розширення обсягів контрабанди, «кримінальний ефект» якої обумовлений доволі значною відмінністю цін та наявністю різних процесів ціноутворення, у першу чергу на підакцизні товари;
- соціальним розшарування суспільства у менш розвинутих регіонах;
- формуванням триступеневої міграційної моделі фахівців (українські лікарі ідуть у Польщу, польські — у Францію, французькі — у США).

Як відомо, базовим роком в європейській регіональній політиці до 2007 року вважався 1999-й. Саме від нього розрахо-

ували тоді оцінки рівня розвитку регіонів і в нових країнах ЄС. Так, Любельське та Підкарпатське воєводства у Польщі мали найнижчі показники ВВП на душу населення в країні за відношенням до пересічного рівня в ЄС (відповідно 27,2 та 28 %). Проведена мною у 2003 році оцінка рівня розвитку українських регіонів засвідчила, що у 2000-му році дві прикордонні області — Львівська та Волинська мали аналогічний показник у 15,3 та 14,7 %, тобто подвійне відставання. Подібною була картина у сусідніх регіонах Словаччини (Stredne Slovensko — 41,5, Vichodné Slovesko — 39,2 %) та Угорщини (Észak — Maguaroszag — 33, Észak — Alföld — 31,9 %), що було відповідним дисонансом до Закарпаття з його індикатором у 11,9 %. Таким чином, регіональна асиметрія транскордонної зони Європейського Союзу з Україною оцінювалася в межах пропорцій від 1:1,8 (мінімум) до 1:3,5 (максимум), що, природньо, викликало до життя реалізацію багатьох неадекватних наслідків реального рівня транскордонної асиметрії, про що йшлося вище. Упродовж наступних шести років асиметрія дещо зросла, проте укріплення кордонів, яке мало місце після введення візового режиму, певною мірою зміцнило кордони України та ЄС, проте не ліквідувало проблеми взагалі. Стримуючим моментом і зараз є високий рівень безробіття в прикордонних з Україною областях, який оцінюється в межах 17—25 %. Входження Польщі, Словаччини та Угорщини до Шенгенської зони (кінець 2007) завдав певної шкоди не тільки українцям, що працюють у цих державах, а й галузям прикордонних країн ЄС, які потребують робочих рук. За оціночними даними, станом на кінець 2007 р. ситуація з ВВП на душу населення упродовж кордонів України та ЄС почала вирівнюватись, а з Румунією, приміром, вона була близька до паритетної 1,2 : 1. Певною мірою цьому сприяє розвиток єврорегіонального співробітництва. Дослідження Н. Мікули та багатьох інших науковців підтвердили, що диверсифікація єврорегіонального співробітництва є одним з небагатьох реальних механізмів гармонізації транскордонних відносин.

На привеликий жаль, створені в Україні на кордонах з ЄС Карпатський єврорегіон, єврорегіон «Буг», єврорегіон «Нижній Дунай» та єврорегіон «Верхній Прут» поки що не стали потужними зонами соціально-економічної та культурної дифузії, якими без сумніву вони мають стати у XXI ст.

4.2. Диверсифікація галузевої та експортної структури*

4.2.1. Регіональна асиметричність внутрішніх процесів

Методи регіонального аналізу, які були використані нами у Розділі 4.1, є важливими і такими, що адекватно засвідчують транскордонну асиметричність України, проте найбільш інформативними є ті з них, які об'єднують кілька індикаторів, включаючи їхню динаміку. Це дозволяє обґрунтувати порядок селектування найбільших суттєвих характеристик, що визначають внутрішні та зовнішні зміни в регіональній моделі України, а відтак адекватно вписуються в заявлену раніше концепцію глобальної регіоналістики.

Асиметричність будь-якого економічного процесу визначається в сучасній літературі як модель інсайдерів-аутсайдерів. При цьому використовується розмах варіації та похідних від неї статистичних індикаторів між лідерами та аутсайдерами. Відбір для дослідження таких показників як рівень безробіття, рівень доходів, рівень заробітної плати є важливим, проте для ринків з асиметричною інформацією, до яких належить Україна, це мало що дає. Подібну ситуацію підмітив також у себе в країні L. A. Resen (2001), якому вперше вдалося дослідити регіональну асиметрію в Мексиці за допомогою чотирьох блоків аналізу: доходу, капіталу, праці та системи комплексних показників. Методика цього економіста зводиться до дослідження еволюційності регіональної динаміки та тих змін, що відбуваються під впливом екзогенних та ендогенних факторів розвитку, до яких слід віднести внутрішнє виробництво. Також це можуть бути названі раніше показники ВДВ та ПП. При цьому досить важливим є часовий лаг, за який ці зміни можуть мати місце та віддзеркалювати зростаючу чи зменшуючу симетрію розвитку. За винятком гіперактивних центрів економічного зростання (кластери, технопарки, технополіси, іннотехи тощо) регіони змінюються у світі доволі повільно, а проведені щорічні моніторинги фіксують, зрушення в них хіба

* Розрахунки та окремі результати, що тут наводяться, були отримані разом з Н. Божидарнік та Ю. Ревенко упродовж 2004—2006 років.

що по сплину 5—7 років. У трансформаційних економіках такі зміни відбуваються швидше, наслідком чого є формування кількох (включаючи столиці) регіонів-лідерів та більшості депресивних зон, що призводить до значного дистанціювання в їхньому розвитку. Відтак лаг у 5—7 років також виправдовує себе хоча б тим, що порівняно невеликі обсяги залучених ПІП (приміром за один рік у певний регіон) можуть викликати швидке зростання упродовж короткого періоду на фоні порівняно малих показників економічного розвитку сусідніх областей. Проте протягом наступних двох-трьох років «екстремальне зростання» розчиняється у «малих піках» інших територій. Мабуть саме цим обумовлюються той факт, що термін, який використовують у Євросоюзі для визначення активності — депресивності дорівнює семи рокам і останній раз змінювався у 1999 та 2005 рр.

У табл. 4.5 нами було відібрано два роки спостереження 1996 та 2002, а порівняні ціни бралися за перший з них (аналогічно поступають в ЄС, всі обсяги фінансування регіональних грантів якого розподіляються виходячи з показників базового року). Як впливає з проведених разом з Н. Божидарнік (2005) розрахунків валова додана вартість на душу населення в Україні зростала різними темпами, найбільші з них були притаманні м. Києву, Запорізькій, Луганській, Харківській та Дніпропетровській областям, промислово-виробничий потенціал яких відігравав домінуючу роль у трансформаційних змінах регіонів нашої держави. Натомість області Центральної України, які мали високі показники ВДВ на душу населення у 1996 році (Черкаська, Вінницька), мало що додали до своїх індикаторів протягом наступних семи років, тенденція скочування їх на низькі позиції стає дедалі очевиднішою. Тобто деформація їхньої галузевої структури є наявною, а відтак можна передбачити, що аналогічним чином (у бік погіршення) може змінюватиметься їх інвестиційний рейтинг у майбутньому (табл. 4.6).

Ці дві таблиці об'єднує подібний характер нарощування відмінностей у розподілі тих коштів, які надійшли з-за кордону з метою отримання більш високих прибутків і тих сумарних показників ВДВ, що використовувалися на споживання та нагромадження. Проте варто знову ж таки наголосити на локалізації потужних інвестицій, які надходили як плата за завод «Криво-ріжсталь», що змінило регіональні пріоритети, проте не внесло нічого нового у визначені раніше тенденції.

Таблиця 4.5

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ У ВАЛОВІЙ ДОДАНІЙ ВАРТОСТІ (ВДВ)
НА ОДНУ ОСОБУ (у порівняних цінах, 1996-го р., грн)**

Регіон	ВДВ, грн		ВДВ ₂₀₀₂ — ВДВ ₁₉₉₆	Ранг
	1996	2002		
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>
Україна	1356	1666	310	—
АРК	986	1091	105	22
Вінницька	1145	1165	20	26
Волинська	942	1246	304	9
Дніпропетровська	1706	2071	365	5
Донецька	1646	2008	362	6
Житомирська	1199	1365	166	19
Закарпатська	723	950	227	13
Запорізька	1821	2348	527	2
Івано-Франківська	1012	1207	195	14
Київська	1597	1657	60	24
Кіровоградська	1069	1406	337	7
Луганська	1253	1739	486	3
Львівська	1059	1353	294	11
Миколаївська	1299	1598	299	10
Одеська	1371	1563	192	16
Полтавська	1718	2002	284	12
Рівненська	1171	1213	42	25
Сумська	1364	1484	120	21
Тернопільська	930	1012	82	23
Харківська	1410	1803	393	4
Херсонська	1048	1218	170	18
Хмельницька	1233	1367	134	20
Черкаська	1357	1362	5	27
Чернівецька	693	1086	193	15
Чернігівська	1296	1484	188	17
м. Київ	1937	3052	1115	1
м. Севастополь	843	1169	326	8

Таблиця 4.6

**ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ЗМІНИ У РОЗПОДІЛІ ПРЯМИХ
ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ НА ДУШУ НАСЕЛЕННЯ
(станом на 1 січня поточного року)**

Регіон	ПП, дол.		ПП ₂₀₀₄ — ПП ₁₉₉₈	Ранг
	1998	2004		
1	2	3	4	5
Україна	40,8	139,2	98,4	—
АРК	61,9	111,4	49,5	15
Вінницька	6,7	37,2	30,5	20
Волинська	21,0	82,5	61,5	12
Дніпропетровська	40,7	170,1	129,4	4
Донецька	21,9	91,5	69,6	11
Житомирська	26,1	56,7	30,6	19
Закарпатська	36,5	145,0	108,5	5
Запорізька	24,6	232,5	207,9	2
Івано-Франківська	17,0	68,5	51,5	14
Київська	107,8	263,0	155,2	3
Кіровоградська	10,6	52,8	42,2	17
Луганська	10,3	23,4	13,1	24
Львівська	26,7	117,1	90,4	8
Миколаївська	23,2	60,3	37,1	18
Одеська	49,3	148,3	99,0	7
Полтавська	21,6	110,1	88,5	9
Рівненська	26,7	46,4	19,7	23
Сумська	9,4	111,0	101,6	6
Тернопільська	17,4	25,4	7,7	25
Харківська	13,7	93,1	79,4	10
Херсонська	9,8	55,7	45,9	16
Хмельницька	7,6	33,0	25,4	22
Черкаська	90,7	70,4	-20,3	27
Чернівецька	33,9	22,6	-11,3	26
Чернігівська	7,0	62,5	55,5	13
м. Київ	235,2	807,3	572,1	1
м. Севастополь	34,6	63,0	28,4	21

Розраховано Н. Божидарнік (2005).

Вітчизняна статистика визначає обсяги ПІП станом на 1 січня поточного року, при цьому сам процес їхнього залучення, як показує практика, відбувався упродовж попереднього року, а створення «економічного результату» їхньої роботи в господарстві країни (регіону) ідентифікуватиметься більш пізнім періодом. З огляду на це, випереджаюче зростання ПІП над створювальною ВДВ наочно показано у вище згадуваній таблиці, а відображені в ній результати наявно свідчать про таке:

- темпи залучення ПІП в Україну упродовж 1998—2004 років були значно вищими, ніж у попередній період, проте суттєво відставали в абсолютних обсягах від країн ЦСЄ (в Естонії ПІП на душу населення становлять близько 1700 дол. США, Польщі та Угорщині — понад 1000);

- регіонами-лідерами за темпами залучення виявилися м. Київ, Запорізька, Київська, Дніпропетровська та Закарпатська області, які є більш інвестиційно привабливими для іноземних компаній, аніж решта територій;

- мала місце міграція ПІП з областей України до Києва та Київської області, а також їх вплив за кордон (найбільш рельєфно це позначилося в Черкаській та Чернівецькій областях. За кумулятивними інвестиціями на душу населення перша з них перемістилася з третього місця на початку 1998 р. на п'ятнадцяте у січні 2004 р.);

- внутрішня асиметрія ПІП залишилася при цьому фактично без змін. Шість областей України і в 1998 і в 2004 роках мали позитивний за відношенням до середнього по країні показника рівень ПІП, проте їх якісний склад змінився за рахунок появи нових інвестиційних лідерів — Закарпатської та Запорізької областей та втрати досягнутих у 1998 році позицій АР Крим та Черкаської області.

Наведені вище розрахунки підштовхнули нас разом з Н. Божидарнік (2005) внести зміни в традиційну методику і запропонувати розробку такого показника, який би дозволив порівнювати на адекватній основі трансформаційні зміни у ВДВ та ПІП, оцінюючи насамперед їх швидкість. Як нам уявляється це можна зробити за допомогою коефіцієнта швидкісної асиметрії (V), який має таку форму:

$$V_r^7 = \frac{\frac{GVA_7^G}{P_7} - \frac{GVA_0^G}{P_0}}{\frac{FDI_7^S}{P_7} - \frac{FDI_0^S}{P_0}}, \quad (21)$$

де V_r^7 — коефіцієнт швидкісної асиметрії за 7 років у регіоні r України;

GVA_7^G — валова додана вартість у порівняльних цінах сьомого року спостереження (7) у гривнях (G);

GVA_0^G — валова додана вартість у порівняльних цінах базового (0) року у гривнях (G);

FDI_7^S — прямі іноземні інвестиції сьомого року (кумулятивні) в дол. США;

FDI_0^S — прямі іноземні інвестиції базового (0) року в дол. США;

P_7 — чисельність населення регіону у сьомому році (7);

P_0 — чисельність населення регіону у базовому році (0);

При цьому слід розуміти, що зміни в обсягах ВДВ — ΔGVA корелюються зі змінами ПІІ — ΔFDI з різницею в один рік, а також врахувати те, що ВДВ розраховується станом на 1 січня поточного року. Виходячи з цього можна стверджувати, що найкращими роками спостереження у першому випадку будуть 1996—2002 рр., а у другому — 1998—2004 рр. Отримані результати наочно відображені в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

ДОСЛІДЖЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА ШВИДКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ (V)

Регіон	$V_r^7 = \frac{\Delta GVA}{\Delta FDI}$ грн/дол. США	Ранг	$V_{r(\text{укр.})}^7 - V_{r(\text{регіон})}^7$
1	2	3	4
Україна	3,15	—	0
1 АРК	2,12	19	+1,03
2 Вінницька	0,66	24	+2,49
3 Волинська	4,94	10	-1,79
4 Дніпропетровська	2,82	16	+0,33
5 Донецька	5,20	8	-2,05
6 Житомирська	5,42	6	-2,27
7 Закарпатська	2,09	20	+1,06
8 Запорізька	2,53	17	+0,62

Закінчення табл. 4.7

Регіон	$V_r^7 = \frac{\Delta GVA}{\Delta FDI}$ грн/дол. США	Ранг	$V_{r(\text{укр.})}^7 - V_{r(\text{region})}^7$
1	2	3	4
9 Івано-Франківська	3,79	11	-0,64
10 Київська	0,39	25	+2,76
11 Кіровоградська	7,99	5	-4,84
12 Луганська	37,10	1	-33,95
13 Львівська	3,25	14	-0,1
14 Миколаївська	8,06	4	-4,91
15 Одеська	1,94	22	+1,21
16 Полтавська	3,20	15	-0,05
17 Рівненська	2,13	18	+1,02
18 Сумська	1,18	23	+1,97
19 Тернопільська	10,6	3	-7,45
20 Харківська	4,95	9	-1,8
21 Херсонська	3,70	12	-0,55
22 Хмельницька	5,28	7	-2,13
23 Черкаська	-0,25	26	+3,4
24 Чернівецька	-17,08	27	+20,23
25 Чернігівська	3,39	13	-0,24
26 м. Київ	1,95	21	1,2
27 м. Севастополь	11,48	2	-8,33

Примітка: $V_{r(\text{укр.})}^7$ — середній показник по Україні; $V_{r(\text{region})}^7$ — середній показник по регіону.

Отримані результати яскраво засвідчили наявну диспропорцію в регіональній динаміці в Україні, що вносить суттєві корективи у висновки, які можуть бути отримані традиційними шляхами. Праву асиметрію мають п'ятнадцять регіонів, показник V_r^7 яких є

більшим за середній по Україні. Незважаючи на всі різновеликі дані щодо залучених ПП та обсягів ВДВ вони можуть свідчити про різні потенційні можливості економічного зростання як синхронного для тих, що мають показник V у межах 3,15—6,30 пунктів, так і асинхронного при індикаторі у 6,3 і більше.

Другу групу складають регіони, які мають потенційні можливості зростання як синхронного рівня (0—3,15), так і асинхронного (нижче 0).

Слід також дати необхідні пояснення щодо асиметричності трьох областей — Черкаської та Чернівецької — з одного боку та Луганської — з другого. Очевидно, що екстремальні показники, які були отримані алгебраїчним шляхом (мінус помножений на мінус дає плюс), поки що свідчать про значне дистанціювання динаміки руху цих регіонів, яке нерідко відбувається під впливом зовнішніх чинників руху капіталу, тіньового ефекту виробництва ВДВ тощо. Порівняно з обсягами зовнішньої торгівлі і у першу чергу з експортом можливо, що надалі можна було б розглядати територію України як ринок зі зміщеною асиметричною інформацією.

Нове геостратегічне положення України як транскордонної території з ЄС, в якому виробляється найбільший в світі сумарний ВВП в середніх обсягах 12 трлн дол. (за паритетом купівельної спроможності) постійно буде впливати на регіональну динаміку в Україні, посилюючи тим самим асиметричний розвиток її різних таксономічних одиниць, насамперед прикордонних територій, які отримують рідкісний у сучасній системі економічних відносин фінансовий приплив.

4.2.2. Українська конвергентна модель

Проведений нижче аналіз яскраво засвідчив, що динаміка руху вітчизняних регіонів у цілому не є контрастною щодо світової моделі і у багатьох випадках повторює центральноевропейські тенденції концентрації ПП, гіпертрофованого розподілу доходів та локалізації центрів економічної діяльності. При цьому найбільш значущу роль відіграють прямі іноземні інвестиції (ПП), вплив яких на різні сфери економіки багато у чому є вирішальним. Статистичним джерелом отриманих нижче результатів слугував «Моніторинг соціально-економічного розвитку регі-

онів України за 2003 рік» — К.: Мін-во економіки України, Програма Розвитку ООН. — 2004. — 252 с.)

На рис. 4.2А та 4.2Б* здійснено спробу ув'язати темпи залучення ПІІ в економіку України з покращенням інвестиційного клімату в ній. Така лінійна модель яскраво свідчить про рівномірний в цілому тренд економічного зростання. Проте різниця в обсягах інвестицій (в Україні це приблизно 7 млрд дол., а в сусідній Польщі, за різними джерелами, від 30 до 50 млрд дол.) дозволяє констатувати хіба що піднесення економічної активності в межах порівняно малих розмірів ПІІ в нашій державі**.

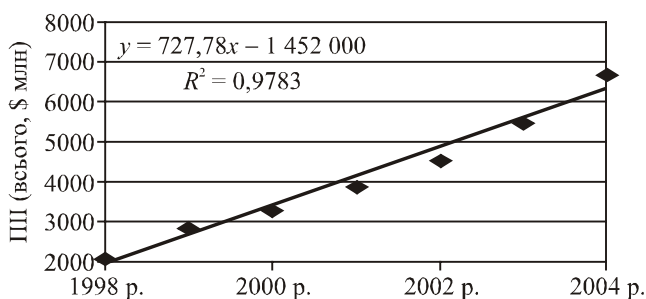

Рис. 4.2А. Кумулятивні інвестиції, залучені в Україну (станом на 1.01)
 R^2 — коефіцієнт детермінації (квадрат коефіцієнта парної кореляції)

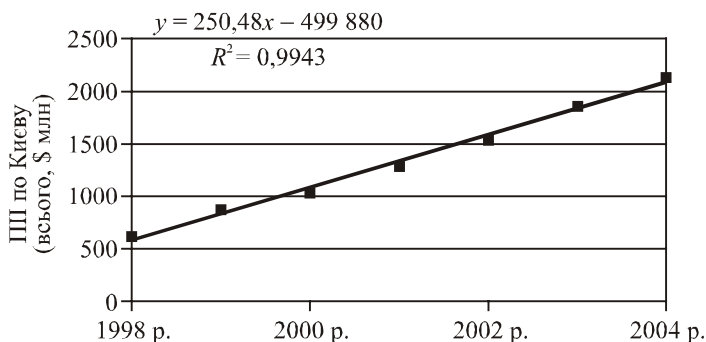

Рис. 4.2Б. Кумулятивні інвестиції, залучені в м. Київ (станом на 1.01)

* Ромбами на всіх графіках позначені статистичні дані, квадратами — розрахунки.

** Розрахунки та графічне зображення решти графіків та таблиць цього параграфу були виконані канд. фіз.-мат. наук Ю. Ревенко.

Наведені на рис. 4.2А та 4.2Б дані свідчать про дуже високий лінійний зв'язок між прямими іноземними інвестиціями ($R^2 = 0,9783$ по Україні та $R^2 = 0,9943$ по Києву) та роками, по яких проводилося спостереження, а також про значну правосторонню асиметрію ($A = 0,474$ та $A = 0,22$ відповідно). Як бачимо, побудовані лінійні залежності точно апроксимують дані, особливо по Києву, які дають можливість з великим ступенем вірогідності прогнозувати збільшення показника, що аналізується в 2005 та в 2006 роках. Прогноз на 2004, 2005 та 2006 роки становив відповідно по Україні: 6286; 7013; 7741 млн дол. США, у т.ч. по Києву — 2082; 2332; 2583 млн. Він справдився майже повністю (виняток становить приватизація заводу «Криворіжсталь», яка дала непропорційне зростання ПП в Україні в цілому).

Менш тісний лінійний кореляційний зв'язок та більша скошеність відповідає валовій доданій вартості (ВДВ) на одну особу ($R^2 = 0,5866$, $A = 1,256$ по Україні та $R^2 = 0,8816$, $A = 0,933$ по Києву (рис. 4.3А, 4.3Б).

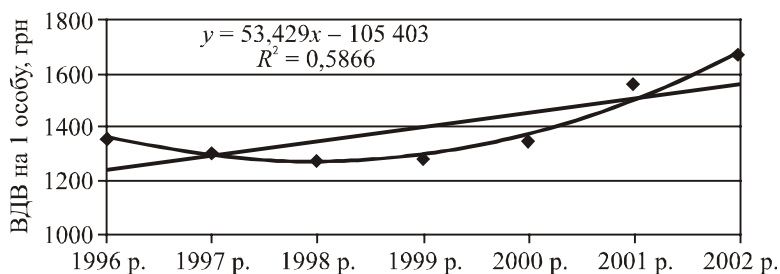

Рис. 4.3А. Динаміка зростання валової доданої вартості на одну особу по Україні

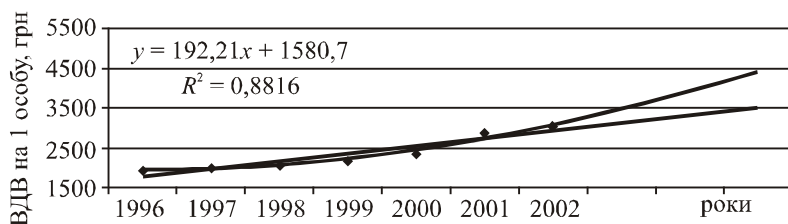

Рис. 4.3Б. Динаміка зростання валової доданої вартості на одну особу по м. Києву

Це говорить про доцільність використання нелінійної трендової моделі. В даному разі доволі інформативно ілюструє глибинні закономірності кумуляції ПП кубічна лінія тренду ($R^2 = 0,97$ по Україні та $R^2 = 0,93$ по Києву). Прогнозні оцінки на 2003, 2004, 2005 та 2006 роки за цією моделлю по Києву мають відповідно такі значення: 3 548; 4 062; 4 449; 4 903 грн, а за лінійною — 3 118; 3 311; 3 503; 3 695 грн. Як бачимо, розбіжності між цими прогнозованими значеннями суттєві. Реальні ж цифри по відповідних роках будуть лежати між цими показниками. Зроблений у 2007 р. прогноз на 2003, 2004, 2005 та 2006 роки по кубічній лінії тренду по Україні відповідно дає такі значення: 1912; 2189; 2516; 2893 грн., а по лінійній — 1615; 1668; 1722; 1775 грн.

Наступною гіпотезою, яка підлягала перевірці, було дослідження кореляційного зв'язку між можливим впливом ПП на ВДВ за допомогою лінійної трендової моделі. При цьому статистичною базою виступали дані по всіх двадцяти семи регіонах України (рис. 4.4).

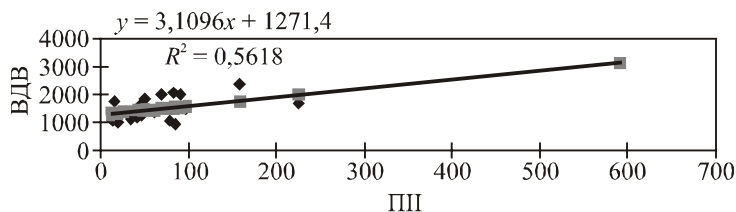

Рис. 4.4. Дослідження впливу ПП в дол. США на ВДВ на одного жителя в гривнях за допомогою лінійної трендової моделі за 2002 рік

Конвергентно-дивергентна динаміка тут є очевидною. Крайнє праве положення посідає м. Київ, який суттєво дистанціюється від усієї України, трійку промислових лідерів утворюють Донецький, Дніпропетровський, Запорізький регіони, близькими до них є Київська (посідає 2-е місце за обсягом залучених ПП), Харківська, Одеська та Львівська області (останнім часом значно зросли надходження ПП в АРК). Дивергентну групу утворює решта регіонів (їх налічується 18). У разі відмови від запровадження європейських механізмів та інструментів локального розвитку це може призвести до формування великої депресивної зони в Україні.

Авторами (В. Чужиков, Ю. Ревенко, 2005) був досліджений також зв'язок між ПП та ВДВ по роках, який виявив слабку тенденцію посилення взаємозалежності між ними (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

КОЕФІЦІЄНТИ ДЕТЕРМІНАЦІЇ МІЖ ПОКАЗНИКАМИ ПО РОКАХ

2 002 р.	2002 р.	2 001 р.	2001 р.	2 000 р.	2000 р.	1999 р.	1999 р.
ВДВ	ПП	ВДВ	ПП	ВДВ	ПП	ВДВ	ПП
$R^2=0,56$		$R^2=0,54$		$R^2=0,52$		$R^2=0,49$	

Така ж тенденція прослідковується і по інших економічних показниках, наприклад, за впливом прямих іноземних інвестицій на кількість працюючих у малих підприємствах (рис. 4.5).

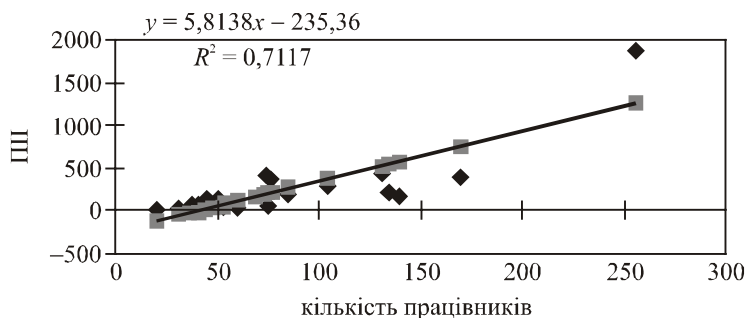

Рис. 4.5. Дослідження впливу залучених прямих іноземних інвестицій (млн дол.) на кількість працюючих на малих підприємствах (тис. осіб) за допомогою лінійної трендової моделі за 2003 р.

У країнах Європейського Союзу розвитку малого та середнього бізнесу приділяється значна увага, а інвестиції, що надходять у ці галузі, мають визначальний характер для регіонів, в яких вони знаходяться. Таку саме закономірність ілюструє й українська модель. Пікові значення припадають на м. Київ та Донецьку область, які останнім часом суттєво дистанціювалися від решти вітчизняних регіонів (за чисельністю працюючих).

Наступним етапом дослідження стала перевірка можливих зв'язків ВДВ з іншими показниками регіонального розвитку. Враховуючи те, що зв'язок між вищевказаними індикаторами не є сильним (у більшості випадків значення коефіцієнта детермінації не перевищувало 0,7), більш доцільним є дослідження множинного кореляційного зв'язку. При цьому вивчався вплив на валову додану вартість (y) таких факторів-ознак (x_{1-5}):

- 1) середньомісячна заробітна плата працівників (x_1);
- 2) кількість працюючих у малих підприємствах (x_2);
- 3) вклади населення в установах комерційних банків України (x_3);
- 4) виробництво товарів народного споживання (x_4);
- 5) прямі іноземні інвестиції в регіони України на початок року (x_5).

У даному випадку для дослідження були обрані саме ті економічні показники, які мають найкращий лінійний кореляційний зв'язок (нижче наведено коефіцієнти кореляції (r_i) між результативним показником (y) та факторами (x_i) по роках).

r_1

1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
0,78	0,8	0,81	0,785	0,77	0,78	0,78

r_2

		1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
		0,873	0,865	0,874	0,88	0,89

r_3

		1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
		0,66	0,54	0,51	0,787	0,782

r_4

1996 р.	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
0,845	0,337	0,845	0,86	0,837	0,867	0,74

r_5

		1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
		0,527	0,577	0,613	0,64	0,65

Наступну групу кореляційних зв'язків з ВДВ утворюють:

- 1) рівень офіційно зареєстрованого безробіття по Україні (x_6);
- 2) сальдо зовнішньої торгівлі товарами (x_7).

r_6

		1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
		-0,386	-0,36	-0,35	-0,47	-0,52

 r_7

	1997 р.	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.
	0,131	0,37	0,655	0,615	0,56	0,523

Отримані результати яскраво ілюструють слабку залежність названих вище індикаторів, що певною мірою може бути пояснено великими обсягами тіньової зовнішньої торгівлі та неадекватним рівнем зайнятості, який також не може вважатися повністю об'єктивним фактором створювального ВДВ України, адже значна частина вітчизняних безробітних зайнята у різних галузях економіки і отримує грошову винагороду за свою працю поза касою.

Слід також зазначити, що коефіцієнт кореляції між кількістю працюючих на малих підприємствах та рівнем офіційно зареєстрованого безробіття по Україні (фактори x_2 та x_6 відповідно) по роках має такий вигляд:

 $r_{2;6}$

	1998 р.	1999 р.	2000 р.	2001 р.	2002 р.	2003 р.
	-0,345	-0,36	-0,395	-0,539	-0,575	-0,611

Отриманий негативний результат можна пояснити високим рівнем прихованого безробіття, значними обсягами тіньової економічної діяльності та поступовим зменшенням по роках частки незареєстрованих безробітних.

4.2.3. Київ як один із центрів економічного розвитку ЦСЄ

Процес концентрації ділової активності у супер-містах світу напряму пов'язаний з новоствореною парадигмою територіального розвитку «регіон як квазідержав», згідно з якою

упродовж першої чверті XXI ст. відбуватиметься посилена локалізація діяльності у вибраних центрах світу, що приведе до інтенсивного зростання останніх та створення гіперурбанізованих територій. Вже зараз в Західній Європі найбільші показники названої концентрації мають Лондон (Inner London), Париж (Іль-де-Франс), а також Франкфурт-на-Майні та Мілан, яких відомі англійські економісти Р. Taylor, V. Hoyler (2000), як це відмічалося у другому та третьому розділах, відносять до світових міст α -рівня, що відіграватимуть визначальну роль в економічній моделі майбутнього. За їх розрахунками, як це зазначалося раніше, β -рівень матиме серед країн ЦСЄ тільки м. Москва, γ -рівень — Прага, Варшава, Будапешт, а от серед тридцяти міст Європи, що наближуються до рангу світових, виділяють Братиславу, Санкт-Петербург, Бухарест та Київ. До останньої групи потрапляють також такі мегаполіси як Афіни, Гельсинки, Відень та низка інших. Передбачається, що саме вони не тільки збережуть за собою системне лідерство, а й значно посилять свої позиції на мегарегіональному рівні у зв'язку із акселерованою системою випереджаючого зростання мегаполісів. Така тенденція підтверджується й іншими дослідженнями, зокрема W. D. Vanghan (2003). Станом на кінець 2002 року деякі столиці, тоді ще країн-аплікатів на вступ до ЄС, мали таку концентрацію загального обсягу ПІП держави: м. Софія (Болгарія) — 51,5, м. Прага (Чехія) — 47, м. Таллінн (Естонія) — 81, м. Будапешт (Угорщина) — 60, м. Рига (Латвія) — 52, м. Вільнюс (Литва) — 60, м. Бухарест (Румунія) — 48, м. Братислава (Словаччина) — 50. На початку 2003 р. на Київ припадало лише 34,1 % усіх ПІП, які направлялися в Україну, а це означало, що місто поки не досягло піку інвестиційної насиченості та локалізації ділової активності. За нашими розрахунками, у 2009—2010 роках показник валового регіонального продукту м. Києва досягне середнього рівня Євросоюзу, у той час як Кіровоградська, Чернівецька та низка інших областей нашої держави будуть мати суттєве відставання, а їх індикатор знаходитиметься в межах 17—22 % пересічного рівня двадцяти семи країн ЄС. Розрахунки та проведений нами у Розділі 4.1—4.2 аналіз дозволяють дійти таких висновків щодо регіональної динаміки:

- Україна має в цілому типову для постсоціалістичних країн конвергентну динаміку руху регіонів з тією різницею, що значна частка тіньової економіки (50 % і більше), різні напівзаконні схеми виробництва і реалізації продукції та надання послуг не

дозволяють судити з високим ступенем вірогідності про реальну деформацію галузевої структури, що мала місце упродовж 1990—2004 років.

- Значна концентрація ПП в м. Києві та висока динаміка міграції до столиці інших факторів виробництва призвели до акселерованого зростання цього міста, яке швидкими темпами дистанціюється від інших регіонів. Спроби пояснити це явище несправедливим вітчизняним розподілом чи перерозподілом бюджету, а також «колоніальною структурою» виробництва не є правильними, адже існуюча модель пришвидшеного розвитку головного мегаполісу України, яка напряду впливає із глобальної парадигми «регіон як квазідержави», практично нічим не відрізняється від тенденції столичної гіперактивності інших європейських країн.

- Регіональний рух в Україні має тріступеневу динаміку соціально-економічного розвитку, що складається з таких блоків:

- дивергентного, який ілюструє суттєве загострення локальних суперечностей в основних макроекономічних показниках (рівень доходів населення, ВДВ на одного жителя, ПП на одного жителя, рівень безробіття тощо). Найбільш помітним це стає при аналізі індикаторів регіонального розвитку м. Києва та України в цілому;

- конвергентного між трьома промисловими областями (Донецька, Дніпропетровська, Запорізька), що наявно впливає із подібної спеціалізації цих регіонів, слабкої галузевої диверсифікації виробництва та значної залежності від кон'юнктурних коливань світової торгівлі продукцією металургійного комплексу;

- конвергентною динамікою решти областей України (за винятком Київської, Харківської, Одеської та Львівської), яка характеризується спільними трансформаційними проблемами структури господарства та неефективною галузево-територіальною політикою.

- З метою підвищення ефективності регіонального аналізу та проведення міждержавних досліджень конвергенції руху регіонів (передусім з сусідніми країнами ЄС) конче важливим для України є імплементація нових статистичних індикаторів — валового регіонального продукту (GDP of region), валового міського продукту (GCP) та регіонального (особистого) доходу (PI)*, які дозволять максимально об'єктивно оцінити транс'європейську регіональну динаміку та місце в ній вітчизняних територіальних моделей.

* За ПКС та паритетом купівельного стандарту.

4.3. Інноваційна модель підвищення конкурентоспроможності

Сучасний розвиток регіонів України є неможливим без їхнього переходу на інноваційно-інвестиційну модель розвитку, що зумовлено необхідністю підвищення глобальної конкурентоспроможності різних таксономічних одиниць країни, насамперед обласного рангу. З огляду на це, як нам видається, сама проблема інноваційного розвитку складається принаймні з трьох підпроблем: ідентифікації, інституціалізації та гармонізації і прогнозування.

4.3.1. Ідентифікація

Панування у вітчизняній статистиці галузево-регіонального підходу у багатьох випадках було доречним у минулі роки, адже воно передбачало чітке виокремлення тих чи інших секторів виробництва та відповідну їх розбивку за областями. Це дозволяло зводити в єдине міжрегіональні баланси та враховувати при розміщенні нових підприємств певні регіональні пріоритети. Подібний список галузей існував і в деяких зарубіжних країнах, зокрема в ЄС, який може вважати досить показовим й для України.

Структура промисловості Європейського Союзу являє собою типово постіндустріальну систему виробництва товарів, в якій за одними показниками найбільша частка припадає на харчову промисловість, за іншими — на галузі, де помітно відчувається вплив інновацій — електротехнічну, електронну та хімічну індустрію, що наочно продемонстровано в табл. 4.9. Одразу ж зауважимо, що в ЄС офіційно прийнятими є три рівні аналізу галузевого складу промислового виробництва: обсяги виробництва, структура зайнятості та додана вартість.

Як впливає з таблиці*, лідером в обсягах виробництва була харчова промисловість, яка мала високодиверсифіковану внутрішню галузеву структуру, виробляла конкурентну за ціною продукцію, нижні «поверхи» якої (сировина) значною мірою субсидіювалися структурними фондами ЄС.

* Більш докладно див.: В. Чужиков, Д. Льницький, О. Федірко. Трансформаційні зміни в промисловій структурі Європейського Союзу // Економіка України. — 2006. — С. 85—93.

Таблиця 4.9

СТРУКТУРА ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА В ЄС-15, 1997 (%)

Галузь промисловості	Питома вага в		
	обсягах виробництва	структурі зайнятості	доданій вартості
Виробництво продуктів харчування, напоїв, тютюну	16,0	13,0	11,4
Хімічна промисловість, виробництво гумових та пластикових виробів	14,7	14,1	16,3
Транспортне устаткування	13,2	8,7	11,8
Електротехнічна та електронна промисловість	9,0	12,7	10,0
Машинобудування та випуск обладнання	8,4	10,5	11,2
Лісова, паперова та поліграфічна промисловість	8,2	12,0	10,0
Металообробка	5,0	10,7	7,1
Текстиль, одяг, взуття	4,9	5,9	5,0
Металургія	4,7	3,4	4,3
Неметалеві вироби	3,5	5,0	4,5
Інженерний інструмент	2,5	1,6	2,9
Інші галузі	1,9	2,3	2,7

Джерело: Xavier Gellynck, Wim Verbeke, Jacques Viaene, Food Processing / Industries in Europe. Competition, Trends and Policy Issues / Ed. by Peter Johnson. — Cheltenham: Edward Elgar, 2003. — P. 88.

До трійки лідерів належали також хімічна промисловість та виробництво транспортного устаткування. Лідерство в структурі зайнятості мали окрім зазначених галузей ще й електротехнічна промисловість, машинобудування і виробництво обладнання, лісова, паперова та поліграфічна промисловість, металообробка з різницею у питомій вазі у 2—3 %, що говорить про їхню високу щільність і дистанціювання від інших виробництв. Подібну картину можна спостерігати й у структурі доданої вартості, проте харчова промисловість знаходиться тут лише на третій сходинці.

В останні десять років у країнах ЄС відбулися зміни в галузевій структурі виробництва, які були зумовлені уповільненими загальними темпами економічного зростання, що найбільш рельєфно проявило себе у 1996 р. (зростання ВВП по ЄС-15 становило лише 1,7 %), втім подібною така тенденція була й на початку ХХІ ст.: 2001 р. (1,8 %), 2002 р. (1,1 %), 2003 р. (0,9 %). Низька динаміка економічного зростання переконливо довела, що існуюча структура промисловості є недосконалою, а відтак потребує суттєвих змін у плані модернізації та посиленні її інноваційності. Попри всі зусилля Євросоюзу щодо стимулювання розвитку ма-

лого і середнього бізнесу його питома вага в цілому у структурі виробництва знижувалася. Яскравим прикладом при цьому може слугувати знову ж таки харчова промисловість. Якщо у 1990 році на підприємствах з числом зайнятих до 10 осіб працювало 25,3 % загальної чисельності робітників галузі, то вже в 1997 році — лише 21,6 %. Натомість на виробництвах з кількістю працюючих понад 250 осіб мала місце прямо протилежна тенденція (1990 р. — 33,5, 1997 р. — 40,3 %). Подібною була картина й у багатьох інших галузях промисловості, а відтак перехід до нової їх таксономії чітко враховував інноваційність, кваліфікацію працівників та їх освіченість, наукоємність існуючого виробництва тощо.

Новий методологічний підхід щодо аналізу структури промисловості був започаткований Європейською комісією у 2003 р., в його основу покладено метод класифікації (таксономії) за п'ятьма методиками. У табл. 4.10 нами з О. Федірком (2006) були взяті для аналізу 14 із 29 існуючих зараз в ЄС товарних позицій (вони ж виступають тепер вже галузями промислового виробництва), які чітко визначають інноваційну суть кожної з них.

У відповідності до кожного з цих підходів галузі обробної промисловості поділяють на ті, що виробляють інформаційно-комунікаційне обладнання, галузі — інтенсивні споживачі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та інші галузі, які їх не виробляють.

Другий метод, як впливає з табл. 4.10, дозволяє погрупувати галузі у відповідності до питомої ваги професіоналів у сфері інформаційних технологій (ІТ) у загальній структурі зайнятих. До цієї категорії в ЄС належать представники таких професій як менеджер комп'ютерних систем, інженер-програміст, комп'ютерний аналітик, оператор ЕОМ, комп'ютерний інженер та ін. Висновок, який впливає з галузевого аналізу за такою методикою, полягає у тому, що найбільша питома вага фахівців у сфері інформаційних технологій у структурі зайнятих в ЄС-15 припадає на виробництво офісного обладнання*, що, без сумніву, було зумовлено випереджаючим попитом на таку продукцію, який постійно зростає в постіндустріальних державах. Слід зауважити також, що у ряді галузей обробної промисловості (нафтопереробна, хімічна, транспортне машинобудування) в Євросоюзі спостерігається стрімке зростання попиту на ІТ-професіоналів.

* Peneder, M. (2003). The Employment of IT-Personnel. — National Institute Economic Review. — April 2003. — P. 74—85.

Таблиця 4.10

**МЕТОДИКИ КОМІСІЇ ЄС ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ
ГАЛУЗЕЙ ПРОМИСЛОВОСТІ***

Галузь	Методика класифікації				
	виробництво ІКТ	ІТ-кваліфікація	освіченість персоналу	характер інновацій	рівень наукоємності
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Харчові продукти, напої, потюон	невиробник ІКТ	низька	низька	ефект масштабів	низько-технологічна
Текстиль, вироби з текстилю	невиробник ІКТ	низька	низька	технологічна залежність	низько-технологічна
Целюлоза, папір та вироби з паперу	невиробник ІКТ	низька	середня	технологічна залежність	низько-технологічна
Хімічні речовини	невиробник ІКТ	зростаюча	висока	інноватор з власною НД базою	середні технології високого рівня
Фармацевтика	невиробник ІКТ	зростаюча	висока	інноватор з власною НД базою	високо-технологічна
Неметалічні мінеральні продукти	невиробник ІКТ	низька	низька	ефект масштабів	середні технології низького рівня
Чорні метали	невиробник ІКТ	низька	низька	ефект масштабів	середні технології низького рівня
Машини та обладнання	споживач ІКТ	низька	середня	спеціалізов. постачальник	середні технології високого рівня
Офісна техніка	виробник ІКТ	висока	висока	спеціалізов. постачальник	високо-технологічна
Телекомунікаційне обладнання	виробник ІКТ	зростаюча	висока	спеціалізов. постачальник	високо-технологічна
Наукові інструменти	виробник ІКТ	зростаюча	середня	спеціалізов. постачальник	високо-технологічна
Транспортні засоби	невиробник ІКТ	зростаюча	низька	ефект масштабів	середні технології високого рівня
Аерокосмічні апарати	споживач ІКТ	зростаюча	середня	ефект масштабів	високо-технологічна
Залізничне обладнання і рухомий склад	споживач ІКТ	зростаюча	середня	ефект масштабів	середні технології високого рівня

* European Commission EU Productivity and Competitiveness: An Industry Perspective. Can Europe Resume the Catching-up Process? — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. — 273 p. — P. 50.

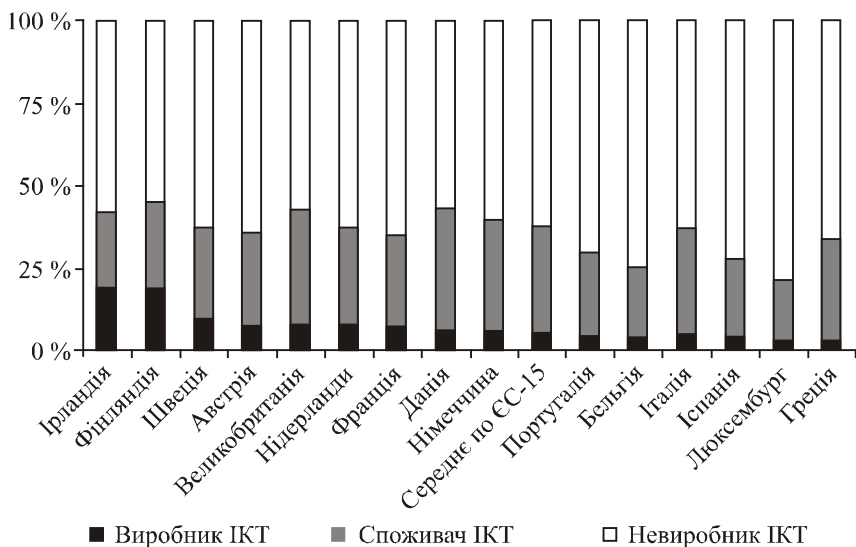

Рис. 4.6. Питома вага галузей у доданій вартості обробної промисловості 15 країн ЄС за критерієм ІКТ-інтенсивності (1999 р.)^{*}

Інноваційний характер виробництва значною мірою визначається рівнем освіти працівників, який, як впливає з методики Європейської Комісії, вважається високим, якщо питома вага працівників з вищою освітою не менш ніж на 20 % перевищує середній для всіх галузей обробної промисловості рівень зайнятих. Натомість середнім рівень освіченості вважається лише у випадку, коли частка працівників із повною середньою освітою в галузі не менш ніж на 5 % перевищує середній рівень цього показника по всіх галузях обробної промисловості. В усіх інших випадках рівень освіченості вважається низьким.

Оригінальною, на наш погляд, є також класифікація за характером інноваційної діяльності^{**}, згідно з якою виділяють чотири категорії галузей: виробники, технологічно залежні від постачальника; галузі, де спрацьовує ефект масштабів; постачальники спеціалізо-

^{*} European Commission EU Productivity and Competitiveness: An Industry Perspective. Can Europe Resume the Catching-up Process? — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. — 273 p. — P. 50.

^{**} Pavitt, K. (1984). Sectoral Patterns of Technical Change: Towards a Taxonomy and a Theory. — Research Policy. — 13 (6). — P. 343—374, December.

ваної продукції та інноватори з власною дослідницькою базою. При цьому до першої групи належать переважно невеликі компанії в традиційних галузях з невисоким технологічним рівнем та обмеженою науково-дослідною діяльністю. Натомість технологічно залежним галузям економіки ЄС притаманна орієнтація на зниження собівартості продукції, в них переважають процесні інновації.

До другої групи відносять галузі, де важливе значення має висока цінова еластичність попиту, технологічний поділ праці, спрощення виробничих завдань, великі обсяги виробництва та можливість зменшити собівартість продукції шляхом заміщення живої праці капіталом. В їх структурі переважають крупні підприємства.

До групи «спеціалізованих постачальників» належать галузі з високим рівнем інноваційної активності підприємств, невеликим оптимальним розміром компаній та високою спеціалізацією виробництва. До четвертої групи належать найбільш наукоємні галузі, де власні та придбані інноваційні розробки є основою зростання конкурентного потенціалу.

Досить важливим для визначення рівня інноваційності регіонів може слугувати ціла низка показників. Зокрема А. Мокій та І. Бабець (2005) у своєму дослідженні інноваційного потенціалу регіонів України відібрали шість з тих, які використовує вітчизняна статистика — кількість інноваційно активних підприємств, частка інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств регіону, обсяг реалізованої інноваційної продукції, частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції регіону, частка наукових організацій регіону у їх загальній кількості в Україні. Сумарний рейтинг визначив лідерів — м. Київ та Київську, Донецьку, Харківську, Дніпропетровську, Львівську області. Аутсайдерами при цьому виявилися регіони центральної та частково західної України. На превеликий жаль порівняти це зі структурою інноваційних галузей Європейського Союзу є доволі проблематичним через різні підходи при розрахунках.

Дещо іншим шляхом, як нам видається, пішла Л. Антонюк (2005), якою були використані декілька співставних в ЄС та в Україні індикаторів, зокрема — рівень продуктивності, зайнятість у високотехнологічних секторах, відсоток студентів, аспірантів та докторантів у структурі зайнятості, індекс продуктивності праці. В ЄС до таких лідерів відносяться — Люксембург, Влаамс Брайт, Ільде-Франс (що, власно кажучи, також впливає з показника GDP of

region per persons, про який ми писали раніше). Проте найбільш привабливими щодо регіонального аналізу виступають в Україні дещо інші індикатори, розраховані Л. Антонюк, зокрема: фонд робочого часу, рівень продуктивності праці, частка інноваційно активних підприємств та розраховані на їх основі, а також на основі ВРП коефіцієнти: випередження інноваційного розвитку, результативності інноваційної діяльності, витрат на технологічні інновації тощо. Незважаючи на певну відмінність в отриманих результатах дослідження, встановлене автором регіональне лідерство та аутсайдерство є подібним до проведеного М. Мокієм та І. Бабець (2005).

4.3.2. Інституалізація та гармонізація

Визначення будь-якої інноваційної моделі економічного зростання завжди повинно гармонізуватися з системою регіонального та національного розвитку, а в умовах великих інтеграційних об'єднань (приміром Євросоюзу) ще й із наднаціональною політикою структурних фондів, Фонду згуртування та відповідних програм, спрямованих на гомогенізацію просторової структури Співтовариства.

Наприкінці XX — початку XXI ст. виключно важливими стали кластери, які об'єднали у собі всі інноваційні форми регіонального зростання. От чому світова регіональна економічна наука розглядає їх з позиції оцінки регіональної конкурентоспроможності, рівнів впровадження інновацій та забезпечення соціально-економічного зростання в депресивних регіонах.

Незважаючи на те, що рівень розвитку будь-якої країни залежить від комбінації чисельних факторів, залучення інвестицій в інноваційний комплекс у багатьох випадках визначатиметься якістю інфраструктури, яка в ньому була створена та створюватиметься упродовж певного періоду часу у майбутньому. Зрозуміло, що рівень розвитку інфраструктури (чи так званих публічних товарів), як правило, залежить від фінансування з місцевого та державного бюджетів, а відтак помилковою може виглядати позиція щодо того, що створення комунікацій, аеропортів, складських споруд повинно розвиватися випереджаючими темпами. Ризик того, що це ніколи не буде використано, є доволі великим, а для залучення іноземного капіталу потрібні будуть ще податкові пільги, урядові гарантії тощо. В Україні, де більшість аеропортів

не працює, судноплавство має випадковий характер, а якість шосейних доріг є однією з найгірших у ЦСЄ, сподіватися на «інвестиційний бум» є занадто обнадійливим.

Н. Siebert (2007), формуючи свою локальну парадигму конкурентоспроможності, погоджується з М. Портером (2000) про те, що її рівень визначатимуть фірми, які працюють на цій території, сукупність факторів виробництва та відповідна інфраструктура, що, правда, остання має бути оптимальною, тобто такою, що повністю відповідає умовам ведення певного бізнесу. У разі більш високої якості інфраструктури вона може залишитись недовантаженою, а це означатиме неефективне використання грошей платників податків, а відтак викликати їхнє обурення (рис. 4.7). Прикладів зробити «інфраструктурний прорив» у світовій практиці є достатньо, особливо якщо говорити про країни, що розвиваються. Наприклад, будівництво трансамазонської магістралі в Бразилії не призвело до активізації економічного життя у внутрішніх регіонах. Подібні проблеми невикористання взагалі мала Байкало-Амурська магістраль в СРСР.

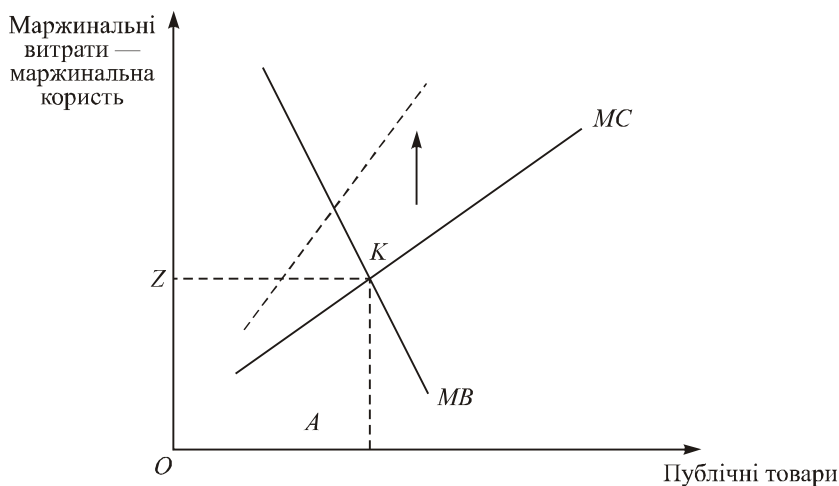

Рис. 4.7. Маржинальні витрати та маржинальна ціна інфраструктури

MC — крива витрат;
MB — крива доходів;
OA — оптимальний рівень інфраструктури;
OZ — ціна використання інфраструктури.

Джерело: Siebert H. The World Economy. A global analysis (Revised and enlarged third edition). — Abingdon: Routledge, 2007. — P. 369.

На наведеному вище рисунку добре видно, що переміщення кривої МС вверх не дає жодного економічного ефекту, а тільки гіпертрофоване зростання витрат, адже інвестор не зможе скористатися усіма перевагами створюваної інфраструктури, натомість «старіння» комунікацій та погіршення якості публічних товарів призведуть до зниження ефекту розміщення інвестицій у регіоні, їх відпливу. Таким чином, чотирикутник OZKA є тим доцільним (оптимальним) варіантом узгоджених інтересів бізнесу та держави, роль якої за таких обставин може бути доволі значущою (пригадаємо італійський кейс-2).

В умовах посилення глобалізації світового господарства і переходу до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку роль та значення інституалізації буде зростати, проте тут існуватиме доволі реальна загроза паралельних дій з боку, приміром, інвестиційної агенції та подібної інституції регіонального розвитку, що спрямовані на один і той саме об'єкт. З метою зниження цього ми пропонуємо наступну схему інституалізації регіонального розвитку (рис. 4.8).

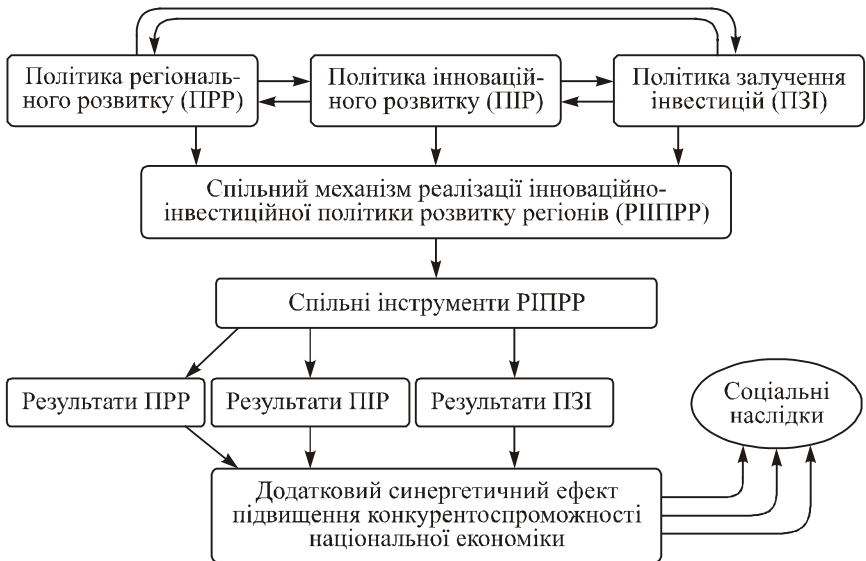

Рис. 4.8. Синергетична інноваційна модель розвитку регіонів (авторське бачення, 2008)

Політики регіонального розвитку, інноваційного розвитку та залучення інвестицій знаходяться в органічній єдності, адже орієнтуються на отримання ефекту швидкого соціально-економічного зростання. Вони повинні мати спільні механізми та інструменти реалізації, проте різні завдання та чіткі функції, що дозволяє кожній з інституцій отримати диференційований ефект (прикладом агенція «Укрінвест», організації, яку конче необхідно утворити, знайшла партнера, котрий готовий інвестувати в регіон, інфраструктура в якому має відповідні параметри). Два інші ефекти разом з першим утворюватимуть разом синергетичний ефект, який збільшить конкурентні переваги кожної з політик і призведе до додаткового зростання регіональної економіки, а відтак і до більшої соціальної віддачі.

Проте на практичному рівні в Україні все виглядає не так вже і добре, адже проблема узгодженості дій завжди буде наштовхуватись на відомчі уподобання.

Наведені у попередніх розділах схеми кластерів можуть бути такими, що досить легко екстраполюється на Україну. Промислово-інвестиційний трикутник: Київ—Донецьк—Дніпропетровськ у перспективі міг би стати саме тим каркасом формування інноваційних кластерів західного зразка, які значною мірою стимулюють регіональне зростання. Можливо, до цього додалося б ще м. Запоріжжя, тоді утворився б чотирикутник. З часом розширювальна модель могла б просуватися на південь (Одеса) та на захід (Львів), формуючи при цьому адекватну до заявленої вище мережу. Природньо, що пропонована модель має бути гармонізована з національною схемою регіонального розвитку, а тому потребує аналізу як регіонально-локальна, так і галузева мережа інноваційно-інвестиційних полюсів зростання, що склалася протягом останніх років.

У світовій практиці швидке (не обов'язково інноваційне) зростання забезпечують вільні економічні зони. Першою вільною (спеціальною) економічною зоною в Україні стала ПЕЕЗ «Сиваш», яка розпочала свою діяльність 18 вересня 1996 року. Строк дії, що був встановлений для неї, дорівнював 5 рокам. Уже в 1998 р. почали діяти зони «Славутич» (розрахована на функціонування протягом 20 років), «Донецьк» (60), «Азов» (Маріуполь) — 60; у 1999 році до них приєдналися «Яворів» (20), «Закарпаття» (30). У 2000-му ж році відповідний статус вже мали «Порт Крим» (Керч, 30 років), «Порто-франко» (25), «Рені» (30), «Курортополіс Трус-

кавець» (20), «Інтерпорт Ковель» (20), «Миколаїв» (30). Тобто діяли дванадцять формувань принципово нових форм організації виробництва та надання послуг із залученням іноземних інвесторів. До цього слід додати ще дев'ять територій пріоритетного розвитку зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності у Донецькій, Луганській, Закарпатській, Житомирській, Чернігівській, Волинській, Сумській областях, а також в Автономній Республіці Крим та м. Харкові.

Вільні (спеціальні) економічні зони в Україні далеко не завжди працюють як ефективні моделі ринкового господарювання. Користуючись пільговим режимом стягнення мита з імпорту, нерідко ввозяться не засоби виробництва, а наприклад, канцелярські товари на непропорційно високі суми (СЄЗ «Славутич»), що й спонукало деякі українські уряди вводити мораторії на створення нових СЄЗ, припиняти в них пільговий режим оподаткування (2004—2005), що врешті-решт завдавало шкоди інвестиційному іміджу України у тих регіонах, де порушень не було, а іноземні інвестори чесно виконували взяті на себе зобов'язання.

Інноваційні форми регіонального рівня мають вирішальне значення у сучасній економіці, відтак визначення їхнього міжнародного формату доцільно зробити на прикладі кластерів. Саме вони значною мірою підпадають під визначення «локальні комплекси економічного зростання» (не обов'язково інноваційного). В межах України при найбільш доцільному варіанті їх розміщення слід було б враховувати такі обставини:

- кластери не є моделями виключного зосередження технологій ноу-хау на конкретній території, а відтак, окрім біотехнологічних, комп'ютерних, нанотехнологій, існують кластери з виробництва облицювальної плитки (Італія), вина (Португалія) та послуг, потреби в яких є очевидними;

- кластер може бути створений лише за умов реальної внутрішньої та зовнішньої конкуренції, а відтак забезпечення їх успішного функціонування може бути досягнене через додання регіонального монополізму;

- кластери швидко еволюціонують і поглиблення їхньої спеціалізації дає мультиплікаційний ефект;

- системне «злиття» кластерів веде до формування світових регіонів, які, в свою чергу, можуть бути вищою точкою регіонального економічного циклу. Подальша інноваційна еволюція закріплює їх позиції на глобальних ринках. Руйнація хоча б одного

світового кластера може призвести до значної регіонально-національної кризи.

При організації новітніх форм економічного зростання досить важливим є залучення прямих іноземних інвестицій, на другому етапі — максимальна експортна експансія товарів та послуг. Уже на наступному кроці відпадає потреба у використанні будь-яких додаткових стимулювань. Кластер стає самодостатнім економічним комплексом. М. Портер (2000), визначаючи економічну політику щодо кластерів, виділяє шість основних напрямів: законодавча реформа, політика в галузі техніки та технологій, розвиток прогресивних та спеціалізованих факторів, збір та розповсюдження економічної інформації, залучення ПП та просування експорту.

Наприкінці 1990-х років перші технопарки та кластери з'явилися й в Україні. Специфіка їх організації відрізняється від аналогічних формувань у Європі та США. Найбільшу проблему при цьому становлять: відсутність ринкової конкуренції, інвестиційна незабезпеченість, досить плутана та непослідовна схема функціонування. Разом з тим слід розуміти, що далеко не всі кластери, які формуються у світі, є вдалими, адже ризик є доволі значним. А відтак найбільш бажаною формою його зниження могли б стати венчурні фонди, деякі з яких вже створено в Україні (2006).

Серед перших вітчизняних технопарків слід назвати «Напівпровідникові технології і матеріали, оптикоелектроніка та сенсорна техніка», «Інститут електрозварювання імені Є. О. Патона», «Інститут монокристалів». Їх, як вважається, можна класифікувати як один з підтипів спеціальних економічних зон, на який не поширюється спецрежим. Найбільшою проблемою при цьому виявилось хибне сподівання про випереджаючі інвестиції, які б мали сюди надходити*.

Не менше проблем викликали в Україні швейний і будівельний кластери (Хмельницька область), які ніяк особливо себе не проявили. Класичне уявлення західних економістів про суперництво низки конкурентних виробництв на локальній території швид-

* Роки наївних міркувань щодо інвестиційного буму закінчились. Більшість іноземних компаній зараз пропонують зовсім іншу тактику використання інноваційного потенціалу — запрошення талановитих науковців на роботу за кордон (за контрактом). Це дозволяє суттєво зменшити витрати при інвестуванні чи відмовитись від нього взагалі. Низька заробітна плата науковців, слабкій їх соціальний захист, відсутність наукових грантів виносять проблему міграції інтелекту до числа найважливіших в Україні.

ше за все випадає з цього українського поняття, а відтак спільних із західними кластерами рис тут налічується не так багато.

Наведені вище міркування дозволяють стверджувати, що інноваційно-інвестиційна модель України поки що не є самодостатньою з позиції швидкого економічного зростання, а тому потребує значної корекції в плані визначення галузево-територіальних пріоритетів, які мали б бути гармонізовані з основними пріоритетами держав Євросоюзу. Залишити деякі авангардні для України галузі та розвинути інноваційні є непростим завданням. З нашої точки зору, ця модель мала б виглядати таким чином (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

ГАРМОНІЗОВАНІ КЛАСТЕРИ ІННОВАЦІЙНОГО ЗРОСТАННЯ
(V. CHUZHUKOV, D. ILNITSKY, 2006)

Галузь	Сучасна стадія	Райони зосередження	Рівень інвестиційного обсягу
Авіаційна	3 → 4	Київ, Харків	дуже великий
Сільськогосподарське машинобудування	4	Харків, Кіровоград, Херсон ...	середній
Верстатобудування	3 → 4	Київ, Харків, Львів	великий
Суднобудування	4	Миколаїв, Херсон, Київ, Керч	великий
Біотехнологічна	0 → 1	...	дуже великий
Хіміко-фармацевтична	2 → 3	Київ, Харків, Львів	середній
Інформаційних технологій	0 → 1	Київ, Харків, Дніпропетровськ, Донецьк	дуже великий
Нанотехнології	0 → 1	Київ, Харків	дуже великий

4.3.3. Перспективні моделі розвитку кластерів

Модель «Підтримка недиверсифікованої структури виробництва» спрямована на стимулювання виробництва у традиційних галузях. Основні заходи будуть зорієнтовані на технічне переоснащення металургійних підприємств, шахт, підприємств АПК, енергетичного комплексу. Головною проблемою є швидке оновлення основних фондів, які зараз фактично повністю зношені, а тому не можуть забезпечити високий технологічний

рівень виробництва. Враховуючи те, що понад 40 % валютних надходжень в Україну припадає на металургійну галузь, розподіл інвестиційних потоків міг би прийти саме сюди. Зрозуміло, що це сприяло б посиленню моноспеціалізації української економіки і досить ускладнило б проведення переговорів про вступ України до Євросоюзу.

Модель «Гармонізація кластерів інноваційного зростання» передбачає інвестиційну підтримку тих галузей, в яких Україна має певні переваги. Природньо, якщо розподіл відбудеться за старою моделлю «всім галузям потроху», варіантів зростання не буде не тільки у середньостроковому, а й у довгостроковому періоді. На етапі відновлення певних галузей досить болючим буде перехід від рівня 4 до рівня 1, адже саме він передбачає докорінну перебудову структури виробництва існуючої системи маркетингу і стрімкий перехід до експансії на світових ринках (на другому етапі). Саме за таких умов можливим стане утворення локальних технопарків та технополісів, а також вільних економічних зон передусім в ефективно функціонуючих євро регіонах, а також у наведених вище містах. Це суттєво впливатиме не тільки на структуру внутрішнього товарного ринку, а й на характер експортно-імпортних відносин України.

Трансрегіональна інтеграційна модель України поки що повинна орієнтуватися на вільний перебіг капіталу в напрямку Захід—Схід та сировини — Схід—Захід. Геостратегічне положення нашої держави дозволяє активно використовувати трансрегіональні пріоритети, особливо ті, що виявляються більш адаптованими до ринкового середовища. Трансрегіональна інтеграція, у першу чергу, торкається інфраструктури, банківської сфери, торгівлі та інвестицій. Останні можуть мати місце тоді, коли будуть створені хоча б елементарні умови для їх освоєння. Фактично це означає, що центр ваги в інтеграційних процесах переноситься саме на регіони, а тому нерідко хвилі субінтегрування можуть збігатися з процесами пріоритетного економічного розвитку. Принципи поступової регіональної інтеграції України можна порівняти з коридорами, через які просуваються люди. Із збільшенням потоку розширюються пропускні рамки коридорів, прибираються додаткові перегородки, тобто інтеграційні процеси йдуть у глибину. Мабуть, таким принципом користувалась Єврокомісія, яка запропонувала наступні магістрально-транспортні моделі для України:

1). Напрямки Будапешт—Львів—Київ; Берлін—Варшава—Київ передбачають швидкий розвиток залізничних та автомобільних шляхів і створення додаткової інфраструктури.

2). Напрямок Гельсінки—Київ—Одеса—Кишинів—Бухарест—Пловдив, швидше за все, є менш оптимальним варіантом розвитку, ніж інший, який можна було б запропонувати. Маршрут: Гданськ (Гдиня, Щецин)—Одеса (Маріуполь)—Туреччина є більш вдалим. За умов зміни політичної ситуації в Ірані та Іраку це був би найкоротший шлях, який з'єднував країни Західної Європи з країнами Близького та Середнього Сходу, а через них — з Індією, Пакистаном і Китаєм.

На розвиток інноваційної моделі регіонального зростання активно впливатиме й політика Європейського Союзу, який відтепер має доволі великі кордони з Україною. З нашої точки зору, можливі три варіанти (прогнози) розвитку подій.

Прогноз 1. Держава мала доволі високий рівень централізації, проте під тиском «сильних» регіонів вимушена проводити політику децентралізації, яка напряму впливає з європейського принципу субсидіарності. Посилення процесів децентралізації управління призведе до того, що значна частина повноважень перейде на місцевий рівень, на якому здійснюватиметься перерозподіл доходів на користь населення регіону, а точніше суспільних благ (див. схему Н. Siebert, 2007), які надаватимуться йому та бізнесу упродовж певного періоду.

Переваги: «більш справедливий», як вважають «сильні» регіони, розподіл коштів на користь місцевої громади через локальні бюджети, можливість регулювання локальних диспропорцій, більш проста схема реалізації інфраструктурних проектів.

Недоліки: депресивні регіони програватимуть перед активними, адже коштів, що будуть зосереджуватись на місцевому рівні, буде не вистачати, а можливості національного бюджету щодо субсидій та субвенцій будуть обмежені; формуватиметься значна залежність від «дофінансування» з Фонду згуртування, проте проблемою стане вишукування навіть 25 % коштів за принципом співфінансування.

У разі гіпотетичного вступу України до ЄС та початком реалізації політики регіонального та локального розвитку такий прогноз є найнесприятливішим для неї. Адже для того щоб присту-

пити до реалізації політики децентралізації, треба упродовж 10—15 років проводити політику централізації, яка мала до цього часу швидше за все рудиментарну форму.

Прогноз 2. Розширення механізмів та інструментів наднаціонального регулювання регіонального розвитку. Суттєво зростають функції Фонду згуртування, що зорієнтований передусім на нових членів цієї організації. Основна частина коштів упродовж 2007—2013 років буде спрямована на розвиток кооперації регіонів, взаємної конвергенції та підвищення їхньої глобальної конкурентоспроможності. Основою функціонування при цьому стане розвиток інновацій у регіоні.

Переваги: процес регіональної конвергенції проходитиме значно швидше, адже матиме місце розширене фінансування найвідсталіших регіонів ЄС (у першу чергу нових членів).

Недоліки: не виключається ситуація, коли матиме місце бунт «багатих» регіонів проти «бідних», може бути суттєво порушений принцип компліментарності в ЄС, тому що національні фонди будуть фактично виключені з процесу фінансування тих чи тих проектів. Фонд згуртування вимушений буде відмовитись від «стелі» максимального фінансування проектів у 85 % (проблемою стане пошук навіть 10 % коштів), що потребуватиме додаткових фінансових вливань, а відтак нині існуючий відсоток відшкодувань до консолідованого бюджету — 0,5 % ВВП треба буде збільшувати щонайменше удвічі).

Для України такий прогноз є найбільш прийнятним, адже співфінансування регіональних інноваційних проектів може виступати основним механізмом підвищення її конкурентоспроможності.

Прогноз 3. Збереження існуючої ієрархічної моделі співфінансування проектів та перенесення основного фінансового тягаря на національні уряди. Співучасть у реалізації проектів з боку наднаціональних структур та локальних бюджетів визначатиметься максимум 45—50 %, що вимагатиме від центральних органів влади розробки «Програми регіональних пріоритетів», яка до того ж має бути гармонізованою до аналогічних цілей усього Співтовариства. Реально це означатиме повернення до централізованої моделі регулювання з чітко визначеними «вгорі» (інституції ЄС) та «внизу» (локальні органи влади) повноваженнями.

«Багаті» регіони будуть задоволені цим через те, що значна частина коштів залишатиметься в них та центральних бюджетах, при прийнятті яких вони активно лобюватимуть свої інтереси. Процес регіональної конвергенції за таких умов проходитиме повільніше з різною швидкістю у відповідних країнах-учасниках.

Переваги: буде виключено «споживацьке» ставлення до коштів ЄС (на це вже зараз звертають увагу країни-лідери), коли найбідніший отримає значно більше, обмежуватиметься також зростання інституційної інфраструктури Євросоюзу, невиправдані витрати на яку є занадто обтяжливими для платників податків та національних урядів, які наголошують на адресності витрат у нових країнах-членах.

Недоліки: вільний рух робочої сили, що є однією із «європейських свобод», завдасть шкоди маргіналізованим регіонам ЄС, зближення яких з гіпотетичним європейським таксоном буде чи неможливим взагалі чи вкрай повільним. Спостерігатиметься також «ефект заміщення» робочої сили з третіх країн у депресивних регіонах.

Такий прогноз є реальним, хоча й несприятливим для України, адже фактична міграція в ЄС розпочалася вже повною мірою. Найбільшою проблемою може стати міграція українців до активних регіонів Євросоюзу, а не до депресивних, як розраховують на це прикордонні території.

Наведені вище прогнози розвитку регіональної моделі Європейського Союзу можуть мати також пряме відношення до України та її регіональної безпеки. Найбільш чутливими напрямками у зв'язку із цим виступатимуть наступні:

1. Розвиток транскордонного співробітництва. Диверсифікація створення європейських регіонів.

Щонайменше їх має бути 10. Україні слід активно розвивати причорноморські та приазовські єврорегіони (особливо з Румунією, Болгарією, Туреччиною та Грецією) з метою розширеного фінансування спільних проектів. На відміну від єврорегіонів у країнах ЄС, де економічна складова спільного бюджету становить 20—30 %, питома вага останньої в українських єврорегіонах має дорівнювати 45—50 %, не поступаючись таким чином гуманітарній складовій.

2. Створення пан'європейської транспортної інфраструктури.

Модернізація транзитних шляхів є одним з найважливіших завдань економіки України. Швидкість та якість перевезень у напрямку Захід—Схід, а в перспективі Північ—Південь є пріоритетом розвитку країни впродовж наступних 10—15 років.

3. Ідентифікація вітчизняних таксономічних одиниць «Європа регіонів» передбачає низку заходів, серед яких:

- адміністративно-територіальна реформа — у відповідності з європейською регіональною ієрархією NUTS-1, NUTS-2, NUTS-3;
- імплементація основних показників розвитку регіонів та введення моніторингу їх внутрішньої та зовнішньої конвергенції;
- створення ефективного механізму та інструментарію підтримки депресивних регіонів та стимулювання розвитку гіперактивних зон;
- відмова від політики нівелювання, що була притаманна радянській моделі регулювання територіальних пропорцій;
- гармонізація відносин між центром та периферією через чітке визначення прав держави та локальних територій;
- створення національних інституцій за аналогією з європейськими (Національний регіональний фонд, Соціальний фонд тощо), що були б зорієнтовані на регулювання відносин між державою та регіонами.

4.4. Особливості імплементації європейських механізмів та інструментів регулювання регіональних асиметрій

Посилення глобалізації світового господарства завжди призводитиме до загострення проблеми національної безпеки, що пов'язано насамперед з уразливістю національної економіки, яка у багатьох випадках доволі чутливо реагує на світові кон'юнктурні коливання, зміни у політиці наднаціональних організацій, інтеграційних угруповань та експансіоністських стратегій ТНК та ТНБ. Країни, які мають слабо диверсифіковану структуру господарства та велику питому вагу в ній аграрного сектору, чорної та кольорової металургії, текстильної промисловості та рибальства, значною мірою потерпають від системи запобіжних заходів, яку активно використовують уряди країн-лідерів та наднаціональні структури створених ними інтеграцій-

них угруповань. Подібні до них інституції держав, що розвиваються, поки що не набули вагомості впливовості і суттєво поступаються національним урядам.

Європейський Союз пройшов довгий шлях від повоєнної ворожнечі до формування пан'європейської єдності народів континенту та створення найдосконалішої на теперішній час системи колективної безпеки у т.ч. регіональної, що базується на головних європейських свободах: вільного руху товарів, послуг, ресурсів і робочої сили, інформації.

Утім, реальна справа захисту вітчизняного виробника в ЄС виглядає менш декларативною, ніж це могло б впливати з багатьох виступів європейських чиновників, і зумовлена наявністю численних застережних заходів, найважливішими серед яких є такі:

- орієнтація в експортно-імпортних операціях на взаємну торгівлю країн-учасниць ЄС, питома вага яких повинна бути близькою до 60 %;

- суворі Копенгагенські (політичні) та Маастрихтські (економічні) критерії на вступ, які несуть у собі значні обмеження для країн, що проходять трансформаційну стадію, яку в ЄС чітко розділили на етапи зближення країни-апліканта (Pre accesssion) та адаптації в умовах Євросоюзу (Post accesesion);

- монетарна інтеграція в межах зони євро (станом на початок 2008-го року членами валютного союзу стали 15 країн ЄС) та використання механізмів обмінних курсів з рештою країн ЄС;

- геополітичні обмеження, що пов'язані з формуванням «ефективного» кордону з третіми країнами, розвитком транскордонного співробітництва з ними, виходячи з моделі концентричних кіл, яка почала практично втілюватися у життя після оприлюднення Послання Європейської Комісії Європарламенту (березень 2003), відомої під назвою «Ширша Європа — сусідство»;

- створення відносно гомогенного соціально-економічного простору, який з одного боку, стимулював би розвиток депресивних територій не створюючи при цьому ускладнень для гіперактивних (політика нівелювання при цьому виключається), а з другого — максимально підтримував би розвиток конкуренції територіальних умов господарювання, які, за висловом Р. Хіллебранда та П. Вельфенса (1997), називатимуться системною конкуренцією в галузі економічної політики, яка в інтерпретації російського дослідника Л. Цедиліна (2005) охоплює принаймні чотири принципові проблеми:

— держави гармонізуватимуть податки та впроваджують заходи щодо послаблення обмежень та регламентацій, що стимулює залучення додаткових інвестицій. Це може призвести до дефіциту суспільних благ, погіршення стану інфраструктури та ускладнення загальних умов господарювання в національній економіці;

— за умов високої мобільності капіталу суттєво знижується ефективність фіскальної політики, що провокує його відтік з регіонів з високим рівнем оподаткування підприємницької діяльності та його переміщення в межах інтеграційного союзу до тих територій, де відповідний тиск є доволі невисоким;

— загострення, незважаючи на весь європейський протекціонізм, екологічних проблем та збільшення навантаження на оточуюче середовище;

— наявність так званого «соціального демпінгу», який веде до диференціації умов ведення бізнесу в ЄС. Надмірні соціальні гарантії можуть зробити випуск продукції неконкурентними за ціною.

Наведений вище перелік причин, що впливають на регіональну конкуренцію, а відтак і на безпеку діяльності внутрішніх територій країн—учасниць Європейського Союзу може бути продовжений перш за все за рахунок того, що в умовах посилення інтеграційних зв'язків та гармонізації регіональних соціально-економічних політик виникатиме нова модель «централізації-децентралізації» управління регіонами.

Найбільшою проблемою Західної Європи впродовж наступних десяти років може стати демографічна, що пов'язано з активним процесом старіння населення та необхідністю компенсації відсутніх вікових складових у статеві-віковій піраміді за рахунок міграційної квоти, яка безумовно буде розширюватися. У 2005 році автором разом з Н. Божидарнік була спеціально для України модернізована модель Стюарта-Рейвенстейна, яка визначає характер внутрішнього міграційного потенціалу. В основі цієї ідеї лежить гіпотеза про те, що м. Київ упродовж наступних 10—15 років має стати не тільки інноваційно-інвестиційним лідером нашої держави, а й європейським фінансовим центром, про що йшлося у Розділі 4.1 та 4.2. Відтак різниця в реальних доходах населення (в Україні в умовах сучасної статистичної звітності можна брати показник середньої заробітної плати) відстань між обласним центром і столицею (L), сукупною робочою силою (ЕМ), яку в Україні далеко не обов'язково диференціювати за

віком, професією, статтю, набутими знаннями, вміннями та навичками, адже інноваційна складова національної економіки поки що виглядає дещо розмитою. Таким чином, кінцева модель дослідження міграційного потенціалу (F) набуває такого вигляду:

$$F_j = \frac{EM_j(W_0 - W_\eta)}{L_{0-j}}, \quad (22)$$

де F_j — міграційний потенціал j -го регіону NUTS-2;

EM_j — сукупна робоча сила j -го регіону NUTS-2;

W_0 — середня заробітна плата в «найбагатшому» місті держави» (мова йде про м. Київ);

W_η — середня заробітна плата у відповідному регіоні j ;

L_{0-j} — відстань між обласним центром і Києвом.

Проведені Н. Божидарнік (2005) розрахунки можна вважати продовженням аналогічних, що містяться у Розділі 4.1 та 4.2. Вони виявили демографічні межі існуючої зараз системи міграційних відносин, які відображені у табл. 4.12.

Таблиця 4.12

**ДОСЛІДЖЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО МІГРАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ (F)
ЗА ГІПОТЕЗОЮ «М. КИЇВ — ЛОКАЛІЗОВАНИЙ ЦЕНТР МІГРАЦІЇ» (2003)**

Регіон	Геометрична відстань від Києва до обласного центру, км (L_{0-j})	Сукупна (оцінка) робоча сила, тис. осіб (EM)	Різниця в доходах, грн ($W_0 - W_\eta$)	F_j , поінти
1	2	3	4	5
АРК	680	1000	327,7	481,3
Вінницька обл.	200	850	427,3	1816,0
Волинська обл.	380	525	442,0	610,7
Дніпропетровська обл.	385	1750	234,7	1066,8
Донецька обл.	600	2355	210,8	827,4
Житомирська обл.	140	660	427,0	2013
Закарпатська обл.	640	625	382,2	373,2
Запорізька обл.	450	950	219,5	463,4
Івано-Франківська обл.	460	700	359,1	546,5
Київська обл.*	80	850	290,5	3231,8

Закінчення табл. 4.12

Регіон	Геометрична відстань від Києва до обласного центру, км (L_{0-j})	Сукупна (оцінка) робоча сила, тис. осіб (EM)	Різниця в доходах, грн ($W_0 - W_\eta$)	F_η , поінти
1	2	3	4	5
Кіровоградська обл.	250	550	408,2	898,0
Луганська обл.	700	1235	287,3	506,9
Львівська обл.	480	1300	341,7	925,4
Миколаївська обл.	400	620	290,4	450,1
Одеська обл.	440	1215	306,5	846,4
Полтавська обл.	300	800	324,1	864,3
Рівненська обл.	310	590	370,3	704,8
Сумська обл.	300	630	381,3	800,7
Тернопільська обл.	370	565	456,6	697,2
Харківська обл.	410	1435	306,2	1071,4
Херсонська обл.	450	6585	405,1	526,6
Хмельницька обл.	280	700	438,1	1095,3
Черкаська обл.	160	685	410,4	1757,0
Чернівецька обл.	410	460	416,7	467,5
Чернігівська обл.	128	600	418,5	1961,7
м. Севастополь	680	180	274,4	72,6

Джерело для розрахунків: Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2003 рік. — К.: Міністерство економіки України, ПРООН, 2004. — 252 с.

*Взято м. Біла Церква;

W_0 — рівень заробітної плати в Києві;

W_η — рівень заробітної плати в регіоні η .

Як впливає з табл. 4.12, роль впливу «міграційного магніту» столиці України на відплив робочої сили з регіонів є надзвичайно високою і вона прямо пропорційна чисельності робочої сили та різниці у оплаті праці і обернено пропорційна відстані між регіонами, що підсвідомо враховується потенційними мігрантами при прийнятті рішення про переїзд на нове місце постійного проживання чи про тимчасове перебування в Києві з метою більш високих заробітків. Слід сказати, якщо масштаби зовнішньої міграції та відповідних

доходів, що отримують громадяни України за кордоном, певною мірою можна оцінити непрямыми методами (хоча б за обсягами переказів, що діють у межах «Western Union»), то тіньовий робочий ринок у столиці України фіксується дуже слабо. Тим не менше, виявлені тенденції руху людських ресурсів за напрямком регіони — Київ красномовно свідчать про значні ускладнення, які несе гіперзростання столиці. Отримані показники міграційного потенціалу були погруповані нами у демоекономічні кластери з метою виявлення більш активних і менш активних регіонів (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

**МІГРАЦІЙНІ ДЕМОЕКОНОМІЧНІ КЛАСТЕРИ
(В. ЧУЖИКОВ, Н. БОЖИДАРНИК, 2005)**

Показники внутрішнього міграційного потенціалу (F)			
> 1000 пунктів	800—1000	500—800	менше 500
Київська обл. (3231,8)	Львівська (925,4)	Рівненська (704,8)	АРК (481,9)
Житомирська (2013,0)	Кіровоградська (898,0)	Тернопільська (697,2)	Чернівецька (467,5)
Чернігівська (1961,7)	Полтавська (864,3)	Волинська (610,7)	Запорізька (463,4)
Вінницька (1816,0)	Одеська (846,4)	Івано-Франківська (546,5)	Миколаївська (450,1)
Черкаська (1757,0)	Донецька (827,4)	Луганська (506,9)	Закарпатська (373,2)
Хмельницька (1095,3) Харківська (1071,4) Дніпропетровська (1066,8)	Сумська (800,7)	Херсонська (526,6)	м. Севастополь (72,6)

Між Києвом і сусідніми регіонами існує тісний зв'язок, який був добре відомий ще за радянських часів під назвою маятникової міграції, коли значна кількість відносно вільної робочої сили з Київської області щоденно приїздила на роботу до столиці. Ця тенденція зберіглася і зараз, а фактор територіальної доступності як щодо Києва, так і щодо всіх мегаполісів планети має і зараз вирішальне значення. Подібну, але меншу за значущістю картину мають сусідні з Київською областю — Житомирська, Вінницька, Черкаська (тут працює дещо інша модель поведінки «п'ять днів на роботі, на вихідні — додому»). Тяжіє до цього також Хмельницька область, але є більш віддаленою, що скорочує відповідну частоту поїздок додому. У розглядувану модель не входить Хар-

ківська та Дніпропетровська області. Якщо взяти до уваги, що зарплата в обласних центрах є меншою за київську і вона є зіставною з доходами в інших українських мегаполісах, то можна спрогнозувати, що потік мігрантів з цих міст не буде таким великим. Щоправда, перед жителями сіл та невеликих міст ділема існуватиме завжди: міграція до обласного центру на певну зарплату або до Києва за більш високими доходами посилюватиметься, а значна відстань від «рідної домівки» не відіграватиме суттєвої ролі. Тяжитиме до цього також наступний кластер з показником F від 800 до 1000 поінтів, головним чином за рахунок Львівської, Кіровоградської, Полтавської областей. Третій кластер знаходиться на значному віддаленні і його міграційний тиск є значно меншим. Вплив периферійних регіонів України четвертого кластера на міграцію до столиці є мінімальним.

Разом з тим, проведене дослідження дозволяє визначити також умовні рівні зарубіжної міграції, а відтак і демографічної безпеки регіонів. За умов збереження різниці в 15—20 разів щодо реального рівня доходів між Україною та країнами Європейського Союзу обсяги зарубіжної міграції будуть зростати. У першу чергу це стосується західних областей. Традиційне працевлаштування у сусідній Польщі, Угорщині та меншою мірою в Словаччині змінилося вже на початку XXI ст. на міграцію до Німеччини, Італії, Іспанії, Португалії, тобто до тих країн, які традиційно потерпають від «демографічної паузи» та високих темпів флоридизації населення. Разом з тим, обсяги міграції зі східних і південних регіонів до Російської Федерації упродовж наступних п'яти років суттєво зменшаться через скорочення різниці в доходах населення та більш привабливі умови для мігрантів щодо працевлаштування в європейських країнах.

Без сумніву, на додаток до визначення характеру безпеки слід було б додати ще й інвестиційну складову, яка з одного боку, може бути важливим елементом фінансової безпеки, з другого — економічної. Стрімке «насичення» інвестиціями тієї чи тієї території може як приносити користь (створення нових робочих місць, підвищення заробітної плати, зменшення рівня безробіття, виконання цілого ряду соціальних програм тощо), так і завдавати шкоди (загострення конкуренції з місцевим товаровиробником, додаткове, інколи навіть критичне, навантаження інфраструктури, асиметрія в зарплаті та ін.). Доволі чітко вже зараз це ілюструє різниця у залучених прямих іноземних інвестиціях, що на-

дійшли в українські регіони. Лідером тут виступає місто Київ, який ще не пройшов піку інвестиційної активності, і упродовж наступних десяти років зберігатиметься тенденція збільшення концентрації ПІІ в столиці, хоча питома вага їх може зменшуватись.

Приплив коштів з-за кордону поки що не стимулює розвитку вітчизняних регіонів, адже їх надлишок вкладається насамперед у житло, викликаючи таким чином гіпертрофоване зростання ціни на нього і майже не стимулюючи створення сучасної інфраструктури, оновлення основних засобів на виробництві, переходу до інноваційної моделі розвитку. Створення вільного ринку цінних паперів та імплементація європейських правил його регулювання дозволило б швидшими темпами здійснити трансформаційний перехід до нової моделі регулювання регіональних диспропорцій, відмовившись при цьому від «ручного» керівництва економікою.

За умов переходу до децентралізованого регулювання основний тягар проблем розвитку того чи іншого регіону має лягти на самі регіони, що напряму випливає з реалізації принципу субсидіарності (найважливішого в Європейському Союзі). Відповідні субвенції, що надходять з національного бюджету, навряд чи зможуть вирішити всі проблеми тієї чи іншої території хоча б тому, що не будуть такими вже великими, а старіння основних засобів виробничої і соціальної інфраструктури на периферії вже зараз є критичним. У разі виникнення пікових ситуацій у тому чи в тому регіоні дія національних органів буде обмежена, а розрахунки на те, що деякі регіони відмовляться від частини виділених їм коштів, є безпідставними. Якщо водночас буде проводитись адміністративно-територіальна реформа, ризик великих неплатежів, який нагадуватиме відомі події середини 1990-х, буде доволі значним. Досвід Франції у цьому випадку не можна вважати таким, що підходить до наслідування в Україні, адже індикативне планування, яке панувало в цій країні впродовж останньої чверті ХХ ст., мало на меті реальну конвергенцію активних та депресивних регіонів країни, а надмірне адміністрування, яке стало поширеним у 80—90-х роках ХХ ст., поступово усувається за допомогою відповідних інституційних актів.

Модель централізованого регулювання можна було б вважати в Україні анахронізмом, проте це не зовсім так. Справа в тому, що в умовах перехідної економіки є необхідність підтримки найскладніших регіонів та селекція двох-трьох національних програм (наприклад, створення нових робочих місць), які упродовж 3—5 років

мають суттєво змінити стан як окремих регіонів, так і України в цілому. За умов консолідації фінансів у державному бюджеті така можливість існує, а в разі їх розпорошення при децентралізованій системі регулювання таких можливостей не буде. Втім помилковою є думка також про те, що сам Європейський Союз виступає як децентралізована організація. Насправді це не так, адже його консолідований бюджет розподіляється виключно централізовано і при цьому максимально враховуються інтереси та потреби як бідних регіонів, так і багатих, які також можуть претендувати на частку загальних коштів. З огляду на це основними напрямками регіонального розвитку упродовж періоду 2007—2013 років (сім років, тобто стільки, скільки планується в ЄС) мають стати:

- 1) розвиток та модернізація інфраструктури, що підвищує інвестиційну привабливість України та її регіонів передусім рівня NUTS-2;
- 2) створення умов для диверсифікації економічної бази окремих регіонів на новій технологічній основі;
- 3) розвиток людського потенціалу;
- 4) розвиток кооперації регіонів;
- 5) перехід до інноваційно-інвестиційної моделі розвитку.

Виходячи з цього, основною інституцією, на яку може бути покладено макроекономічне регулювання регіонального розвитку, мав би стати **Український регіональний фонд**, основна функція якого полягала б у розподілі коштів між регіонами на реалізацію тих чи тих проектів, які за аналогією з Європейським Союзом мають відповідати таким цілям:

Мета 1. Підтримка територій, що мають найбільші структурні проблеми. Основним напрямом регулювання мали б стати не дотації на їхнє функціонування, а кошти на розвиток інновацій в них. Для їх надання показник ВРП має бути нижчим за 50 %. Тут навмисно робиться відхід від встановленого в ЄС 75-відсоткового показника, адже рівень поляризації в Україні є значно вищим за ЄС. Це б дозволило виділити не тільки Київ та решту України, а й диференціювати територію України за іншими цифровими даними, зробивши при цьому чотири-п'ять градацій.

Мета 2. Підтримка програм створення додаткових робочих місць. Кошти, що виділяються на їх реалізацію, не можуть бути використані тільки в депресивних регіонах, адже майже кожна область, АРК, м. Київ та Севастополь потребують державної допомоги в розширенні ринку трудових ресурсів та його модернізації на кшталт європейської моделі.

Мета 3. Створення сучасної інфраструктури. Пріоритетне право на це матимуть ті проекти, що безпосередньо пов'язані з розбудовою європейських транспортних кордонів та забезпечують покращення інфраструктурних умов тих чи тих територій.

Механізм підтримки проектів, що надходять з регіону, повинен виглядати таким чином:

1. Регіони першої групи можуть розраховувати на 25-процентне відшкодування (максимальне) вартості проекту з боку Українського регіонального фонду (УРФ). Другої групи — 50-процентного і третьої — 75-процентного.

2. Конкуренція проектів має поєднуватися з розподілом коштів пропорційно чисельності жителів у регіонах.

3. Запровадження принципу компліментарності, за яким з місцевого бюджету (обласний, міський, районний) має виділятися відповідна сума коштів на додаток до перерозподілених через УРФ. Відсотки цих сум складатимуть відповідно 75; 50; 25.

4. Як і в Європейському Союзі, передбачається виділення упродовж наступних п'яти років на потреби регіональної конвергенції 0,5 % ВВП, а протягом наступного періоду 0,75 та 1 % на завершальному етапі регіональної трансформації. Така схема дозволила б вітчизняним регіонам швидше зближуватися з відповідними таксономічними одиницями в ЄС.

5. Застосування всього європейського **інструментарію** поки що не є можливим через значні організаційні проблеми та відсутність фінансування. Проте найважливішими з них мають бути:

- **інвестиційний грант**; це має бути найбільший за обсягом фінансування інструмент реалізації державної регіональної політики;

- **субсидії, що пов'язані з використанням робочої сили**, що напряму впливає з мети 2;

- **транспортні пільги** надаватимуться у першу чергу тим компаніям, що ведуть будівництво шляхів сполучення, магістральних трубопроводів, ЛЕП, міжнародних аеропортів.

Пропоновані заходи імплементації європейської моделі в Україні будуть сприяти не тільки, а в низці випадків не стільки їх кінцевому здійсненню (таке в умовах глобалізації неможливо взагалі), а гармонізації регіональних відносин в Україні та ЄС з метою створення спільного відносно гомогенного економічного простору, який забезпечить сталість розвитку кожної таксономічної одиниці та підвищення її глобальної конкурентоспроможності.

Що ж далі? (Замість висновків)

Складні трансформаційні процеси, що мають місце в сучасній економіці, суттєво впливають на характер між-регіональних відносин, виводячи ці традиційні для національної економіки речі далеко за межі компетенцій уряду країни та місцевих органів влади. Регіони країн-лідерів розвиваються насамперед під впливом активної дії екзогенних та ендегенних процесів, що породжуються не тільки, а інколи й не стільки набором місцевих факторів виробництва, скільки міжнародними чинниками, які в сукупності утворюють відповідний рівень конкурентоспроможності локалізованих систем господарювання.

Суттєві зміни в глобальній економіці приводять до активної зовнішньої регіоналізації, яка має прояв у створенні економічних союзів, що швидко переходять від зони преференційної торгівлі, митного союзу, спільного ринку до економічного та монетарного союзу — вищої на цей час стадії інтеграції. Якщо у середині ХХ ст. кожна з цих стадій тривала 20—25 років, то вже на зламі тисячоліть на повну коінтеграцію країни уходило не більше десяти років (Словенія пройшла повну схему приєднання до ЄС за вісім років). Тим не менше кожний з економічних союзів, що перебуває на більш високих стадіях інтеграції, вимушений вирішувати одну із своїх найболючіших проблем — гомогенізацію економічного простору, адже за умов зволікання з цим розмежування між активними зонами соціально-економічного зростання та маргіналізованими регіонами буде збільшуватись, а гіперболізовані рівні міграції робочої сили ставатимуть природньою реакцією людей на посилення територіальних диспропорцій.

Незважаючи на всі оптимістичні прогнози розвитку людства, що були пов'язані із запровадженням концепції сталого розвитку та можливим переходом від парадигми «Homo economicus» до «Homo sociologicus», вони слабо справджуються у ХХІ столітті,

переконливим доказом чого є численні економічні кризи, що мали місце в останні десять років, при цьому на відміну від попередніх часів вони носили мегарегіональний характер. Теоретичний вакуум, який при цьому виник, поки що залишається таким, адже нове продукування теорій, у т.ч. регіонального розвитку, призводить до тиражування так званих незрілих парадигм «регіон як квазікорпорація», «регіон-соціум» тощо, кожна з яких є цікавою і змістовною, проте жодна з них не дає вичерпної методологічної оцінки динаміці руху факторів виробництва, закономірностям їхнього локального зосередження та комбінування на конкретній території, що може викликати як бурхливе її економічне зростання, так і стрімкий занепад. Вигідно від них відрізняється парадигма локального розвитку Н. Siebert (2007), яка більш чітко формулює методологічні підходи до оцінки характеру регіонального розвитку, його динаміки, ролі зовнішніх чинників, які визначають особливості соціально-економічного зростання та інституалізації процесу глобальної регіональної гомогенізації. Проте навіть і ця ідея потребує конкретного наповнення, зокрема щодо виявлення особливостей сучасної регіональної циклічності та їх синхронізації з національними та мегарегіональними циклами, еластичності розвитку регіонів (як моноспеціалізованих, так і високодиверсифікованих), дослідження інноваційних моделей швидкого економічного зростання та оптимальних пропорцій розвитку старої та нової економік, проблем віртуалізації світової економіки та визначеності її конкретної регіональної адреси. Зрозуміло, що ані міжнародна, ані регіональна економіка сама по собі не може дати відповідь на ці методологічні виклики, а відтак створення нового формату досліджень у рамках глобальної регіоналістики могло б консолідувати зусилля науковців з різних галузей знань та створити новий тип експертних дослідницьких моделей розвитку складних поліструктурних економічних систем.

Упродовж останніх двадцяти п'яти років конкурували не тільки національні економіки, ТНК, ТНБ, а й основні теорії — неокейнсіанська та неоліберальна. Найбільш відчутним це стало в ЄС та в США. Якщо в основу європейської політики регіонального розвитку були закладені принципи субсидіарності, комплексності, компліментарності та програмованості, які можна вважати яскравими проявами неокейнсіанства, то в США втручання в розвиток регіонів доволі тривалий час розглядали як неконституційне, натомість максимально стимулювалися розробка місцевих

стратегій щодо залучення інновацій та інвестицій, що більше відповідало неоліберальній моделі. У ХХІ століття США увійшли з численними програмами регіонального розвитку, які хоча й критикувалися багатьма особами, тим не менше довели свою важливість та цінність; натомість в ЄС дещо обмежили стимулювання бідних регіонів та розробили семирічний План згуртування, який у своїй основі передбачає інноваційну конвергенцію регіонів. Такі тенденції в американській та європейській регіональних моделях яскраво свідчать про їх зближення і розроблення таких уніфікованих механізмів та інструментів регулювання, які стануть домінувати вже у найближчі двадцять років у всьому світі.

Не залишається осторонь цих процесів й Україна, регіональна диспропорційність у розвитку якої яскраво засвідчила бігравітаційну дію двох полюсів: Росії та ЄС. Централізована в цілому система національної економіки з одного боку виступає стримуючим фактором федералізації країни, з другого — суперечить європейським процесам децентралізації економіки, запровадженню принципу субсидіарності, який є наріжним каменем сучасного Євросоюзу. Такі регіональні суперечності можуть мати різні для областей України наслідки, як швидкого економічного зростання, що може бути зумовлене зближенням РФ та ЄС, так і подальшим поділом зон впливу між ними, що матиме зовсім інші результати. Проте попри ці перспективи подальша конвергенція регіонів України є неможливою без реалізації конкурентної інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, яка дозволить чітко позиціювати вітчизняні регіони в глобальній моделі розвитку.

Глобальна регіоналітика, яка покликана вивчати ієрархічні процеси регіональної динаміки у всій їхній складності та суперечливості, стане вже найближчим часом по-справжньому інтеграційною наукою та дозволить по-новому вирішувати проблеми гіперрозвитку та маргіналізації, створення інноваційних моделей та оптимізації природного середовища, залучення інвестицій у регіони та визначення їхніх оптимальних пропорцій, тобто всього того, що інформаційне суспільство може привнести в національну економіку.

Література

1. *Алаев Э. Б.* Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. — М.: Мысль, 1983. — 350 с.
2. *Антонюк Л.* Міжнародна конкурентоспроможність країн: регіональний аспект // Міжнародна економічна політика. — 2005. — № 2. — С. 44—68.
3. *Барабанов О.* Эволюция регионов Италии как акторов мировой политики // Полис. — 2005. — № 4. — С. 99—108.
4. *Барнз В., Ледебур Л.* Нові регіональні економіки / Пер. з англ. А. Пехник. — Львів: Літопис, 2003. — 196 с.
5. *Бердсолл Н.* Усиление неравенства в новой глобальной экономике // Вопросы экономики. — 2006. — № 4. — С. 84—89.
6. *Бест М.* Новая конкуренция. Институты промышленного развития. — М.: ТЕИС, 2002. — 356 с.
7. *Біль Д.* Інфраструктура як інструмент політики національного та регіонального розвитку Європейського Союзу та України / Україна на шляху до Європи / За ред. Л. Хоффмана та Ф. Мьоллерса. — К., 2001. — С. 106—145.
8. *Блейклі Е.* Планування місцевого економічного розвитку: теорія і практика. Вид. 2-е / Пер. з англ. А. Кам'янець. — Львів: Літопис, 2002. — 416 с.
9. *Бодо Ж.* Глобальный капитализм: необходимость в обновлении универсалистской модели // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 12. — С. 94—99.
10. *Божидарнік Н. В.* Регіональна асиметрія в Європейському Союзі та механізми її регулювання. Дис. ... к.е.н. / Спец. 08.05.01 — світове господарство і міжнародні економічні відносини. — Луцьк, 2005.
11. *Бэттлер А.* Контуры мира в первой половине XXI века и чуть далее // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — №1. — С. 73—80.
12. *Вольский А.* Пути экономической интеграции в новых условиях // Внешняя торговля. — 2000. — №4. — С. 3—6.
13. *Гелд Д., Мак-Грю Е.* Глобалізація / антиглобалізація / Пер. з англ. І. Андрущенко. — К.: КІС, 2004. — 180 с.

14. Гладкий Ю., Чистобаев А. Регионоведение. — М.: Гардарики, 2000. — 384 с.
15. Гранберг А. Основы региональной экономики. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 495 с.
16. Гребеничиков Э. АТР-контуры российского подхода (резервы и возможности для России в некитайской части региона) // Международная экономика и международные отношения. — 2001. — №1. — С. 46—56.
17. Гринберг Р. Итоги и уроки десятилетия системной экономической трансформации в странах ЦВЕ и в России // Рос. экон. журнал. — 2000. — №1. — С. 67—74.
18. Данилишин Б., Черняк Л., Горська О., Фащевський М. Продуктивні сили економічних районів України. — К.: ЗАТ «Нічлава», 2000. — 520 с.
19. Данилишин Б., Чижова В. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України // Економіка України. — 2004. — № 3. — С. 178—179.
20. Доклад о развитии человека, 2001. — М.: Весь мир, 2002. — С. 48—51.
21. Долинний М. Регіональна політика на рубежі ХХ — ХХІ століть: нові пріоритети. — К.: Наукова думка, 2006. — 512 с.
22. Емельянов С. Международная конкурентоспособность американских производителей: политика фирм и конкурентные преимущества // Вестник Моск. ун-та. Сер. 6. Экономика. — 2001. — №6. — С. 60—73.
23. Европейський Союз. Консолідовані договори. — К.: Port-Royal, 1999. — 206 с.
24. Изард У. Методы регионального анализа: введение в науку о регионах. — М.: Прогресс, 1966. — 526 с.
25. Карло Ж., Савона П. Геоэкономика. Господство экономического пространства. — М.: Ad Marginem, 1997. — 207 с.
26. Касымова Н. НАФТА: предпосылки создания и тенденции развития // США. Канада. Экономика — Политика — Культура. — 2001. — №9. — С. 99—111.
27. Кісь Р. Глобалізація — локалізація — глокалізація / Глобалізація. Європейський Союз та Україна. — К.: Незалежний культурологічний часопис, 2000. — Ч. 19. — С. 225—230.
28. Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования. — М.: Мысль, 1969. — 256 с.
29. Копійка В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. — К.: Юридична думка, 2005. — 448 с.
30. Корнаи Я. Системная парадигма // Вопросы экономики. — 2002. — №4. — С. 4—16.
31. Лавровский Б. Измерение региональной асимметрии на примере России // Вопросы экономики. — 1999. — №3. — С. 42—52.
32. Лавровский Б. Территориальная дифференциация и подходы к ее ослаблению в Российской Федерации // Экономический журнал ВШЭ. — 2003. — № 4. — С. 524—537.

33. *Лейонхуфвуд А.* Макроэкономическая теория в двадцатом столетии: основные вехи развития // Вопросы экономики. — 2006. — № 11. — С. 26—45.
34. *Лёш А.* Географическое размещение хозяйства. — М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. — 320 с.
35. *Линдерт П.* Экономика мирохозяйственных связей: Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1992. — 520 с.
36. *Лук'яненко Д.* Суперечності та асиметрії глобалізації у євроінтеграційному контексті / Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 31—47.
37. *Мингалева Ж., Ткачева С.* Кластеры и формирование структуры региона // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — №5. — С. 97—102.
38. *Мухеев Василий.* Логика глобализации и интересы России // Pro et Contra. — 1999. — Т. 4. — №4. — С. 49—64.
39. *Мікула Н.* Міжтериторіальне та транскордонне співробітництво: Монографія. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 395 с.
40. *Мікула Н.* Транскордонне співробітництво в умовах інтеграційних процесів України / Автореф. дис. ... д.е.н. / 08.01.01 — регіональна економіка і розміщення продуктивних сил. — Львів, 2005. — 40 с.
41. *Мокій А.* Регіонально-секторальна модель зовнішньоекономічної інтеграції: передумови стратегії і стратегія реалізації. — Львів: Коопосвіта, 1999. — 345 с.
42. *Мокій А., Бабець І.* Інноваційний потенціал регіонів України: стан, проблеми та шляхи зміцнення / Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки — 2005 / За ред. О. С. Власюка. — К.: Знання України, 2005. — С. 231—249.
43. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів України за 2003 рік. — К.: Мін-во економіки України, Програма Розвитку ООН. — 2004. — 252 с.
44. *Мясникова Л.* Смена парадигмы. Новый глобальный проект // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 6. — С. 3—14.
45. *Николаев М., Махотаева М.* Факторы роста экономики Северо-Запада // Экономист. — 2006. — № 2. — С. 60—69.
46. *Обухов Н.* Проблемы геоэкономики // Экономист. — 1998. — №10. — С. 85—92.
47. *Пляйнес Х.* Политика и экономика: основные теории на примере российских регионов / Политика и экономика в региональном измерении / Под ред. В. Климанова та Н. Зубаревич. — М.; СПб: ИГПИ: Летний сад, 2000. — С. 10—30.
48. *Погорлецкий А.* Экономика зарубежных стран: Учебник. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 492 с.
49. *Портер М.* Конкуренция. — М.: Вильямс, 2000. — 495 с.

50. *Портер М.* Международная конкуренция. — М.: Междунар. отн., 1993. — 896 с.

51. *Поручник А.* Національні та наднаціональні механізми розвитку людського ресурсу країн ЄС / Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка та В. І. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 439—456.

52. *Сапожников А., Смольников М.* Буржуазная региональная теория и государственно-монополистическое регулирование размещения производительных сил (критический анализ). — М.: Мысль, 1981. — 251 с.

53. *Симар М.* Территории и социальная неоднородность в Канаде: результаты миграции несовершеннолетней молодежи // США. Канада. Экономика—Политика—Культура. — 2006. — № 2. — С. 15—23.

54. *Сланинова Р.* В Чехии объявлены «Зоны года» // Чешская торговля и предпринимательство (актуальные статьи об интеграции в ЕС). — 2003. — № 1—2. — С. 10—17.

55. *Соколенко С.* Глобалізація і економіка України. — К.: Логос, 1999. — 568 с.

56. *Соколенко С.* Производственные системы глобализации: сети, альянсы, партнерства, кластеры. Украинский контекст. — К.: Логос, 2002. — 646 с.

57. *Строев Е., Бляхман Л., Кротов М.* Экономика Содружества Независимых Государств накануне третьего тысячелетия. — СПб., 1998. — С. 549—550.

58. *Філіпенко А.* Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с.

59. *Філіпенко А.* Економічний розвиток. Європейський контекст. — К.: Знання України, 2001. — 120 с.

60. *Філіпенко А.* Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель // Економіка України. — 2005. — № 6. — С. 11—22.

61. *Хиллебранд Р., Вельфенс П.* Глобализация экономики: последствия международной конкуренции территориальных условий хозяйствования для экономической политики // Политэконом. — 1997. — № 3—4. — С. 41—47.

62. *Цедилін Л.* Расширение ЕС и перспективы восточногерманских земель // Вопросы экономики. — 2005. — № 4. — С. 23—42.

63. *Черкасов А.* Канадский Север в начале XXI века: хозяйство и люди // США. Канада. Экономика—Политика—Культура. — 2006. — № 2. — С. 46—54.

64. *Чужиков В.* Економіка зарубіжних країн. — К.: КНЕУ, 2005. — 308 с.

65. *Чужиков В.* Кластери як об'єкт державного регулювання // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. — 2001. — № 4. — С. 160—168.

66. *Чужиков В.* Конвергенція регіональної матриці в Європейському Союзі / Разом в Європі: Регіональні стратегії формування економіки знань в умовах євроінтеграції: Монографія / Наук. ред. І. Бакушевич. Т. Bernat. — Тернопіль — Щецин — 2006. — С. 15—19.
67. *Чужиков В.* Регіоналізація у внутрішніх та зовнішніх вимірах // Міжнародна економіка: Зб. наук. пр. Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України. Вип. 28 / Відп. ред. В.Новицький. — К.: ICSEB, 2000. — С. 183—191.
68. *Чужиков В.* Регіональна диверсифікація виробництва // Економіка України. — 2002. — № 9. — С. 4—11.
69. *Чужиков В.* Регіональна політика та стратегія Європейського Союзу, розділ / Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З. С. Варналія. — К.: Знання України, 2005. — С. 335—404.
70. *Чужиков В.* Україна в мегарегіональній моделі «Європа концентричних кіл» / Спільний європейський економічний простір: гармонізація мегарегіональних суперечностей: Монографія / За заг. ред. Д. Лук'яненка та В. Чужикова. — К.: КНЕУ, 2007. — С. 76—89.
71. *Чужиков В.* Чеська модель регіонального розвитку // Економіка України. — 2004. — № 7. — С. 72—78.
72. *Чужиков В., Божидарнік Н.* Європейська модель ідентифікації регіональних асиметрій // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 6. — С. 14—21.
73. *Чужиков В., Ільницький Д., Федірко О.* Трансформаційні зміни в промисловій структурі Європейського Союзу // Економіка України. — 2006. — С. 85—93.
74. *Чужиков В. І.* Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи: Монографія. — К.: ТОВ «Кадри», 2003. — 297 с.
75. *Чужиков В. І.* Сучасні моделі розвитку інтеграційних процесів / Міжнародні інтеграційні процеси сучасності: Монографія / А. С. Філіпенко (кер. авт. кол.). — К.: Знання України, 2004. — С. 39—49.
76. *Шapiro Н.* Интеграция стран СНГ: политический и экономико-теоретический аспект // Мировая экономика и международные отношения. — 2000. — № 7. — С. 81—85.
77. *Шахид Ю.* Глобализация и локализация: изменение форм развития // Трансформация. — 1999. — №4. — С. 1—2.
78. *Шинкаренко Ю.* Сітьові структури і криза ідентичності: соціальні наслідки глобалізації // Філософська думка. — 2000. — №4. — С. 24—35.
79. *Школа І., Маниліч М.* Регіон у системі пріоритетів економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д-ра екон. наук, проф. Д. Г. Лук'яненка. — К.: КНЕУ, 2004. — С. 307—317.
80. *Шумпетер Й.* Капитализм, социализм и демократия. — М.: Экономика, 1995. — 540 с.

81. *Щегловский В.* Перспективы интеграции в рамках СНГ // Внешняя торговля. — 2000. — №4. — С. 13—20.
82. *Arayama Y., Miyoshi K.* Regional Diversity and Sources of Economic Growth in China // *The World Economy*. — 2004. — N 10. — P. 1583—1608.
83. *Baldersheim H., Stanlberg K.* Nordic Region-Bilding in European Perspectiv. — Aldershot: Ashgate, 1999. — 177 p.
84. *Barta G.* The Role of Foreign Direct Investment in the Spatial Restructuring of Hungarian Industry / *Hungarian Spaces and Places Patterns of Transition*. — Pecs, Centre for Regional Studies, 2005. — P. 141—160.
85. *Beck Th.* *SMEs, Growth, and Poverty: Cross-Country Evidence* // *Journal of Economic Growth*. — 2005. — N 10. — P. 199—229.
86. *Brenton P., Manzocchi S.* Enlargement, Trade and Investment. The Impact of Barriers to Trade in Europe. — Cheltenham: Edward Elgar, 2002. — 187 p.
87. *Brüggemann A., Linne T.* Are the Central and Eastern European transition countries still vulnerable to a financial crisis? Results from the signals approach // *Discussion Papers. BOFIT*. — 2002. — №5. — 24 p.
88. *Chisholm M.* Regional Development the Reagan — Thatcher legacy // *Environment and Planning: Government and Policy*. — 1997. — № 5. — P. 197—218.
89. *Chuzhykov V.* Regional diversification of Ukraine's Foreign trade // *International Economic Policy*. — 2004. — № 1. — P. 25—70.
90. *Chuzhykov V., Ilnitsky D.* Interregional competition and innovative growth of region (Ukraine as a sample) // *Konkurencieschopnost a Regionalne Aspekty Rozvoja (Slovakia, Prešovská univerzita)*. — 2006. — N 1. — P. 167—180.
91. *Chuzhykov V., Ilnitsky D., Fedirko A.* Dualism of Monetary, Technological and Information Determinants in Social Development of EU // *Nierówności społeczne a Wzrost Gospodarczy*. — 2007. — № 11. — P. 79—97.
92. *Chuzhykov V., Poruchnik A.* Convergence of region of post-socialist countries in the context to approximation to the EU standards // *Regional Development* — 2002. *International Conference proceedings*. — Kaunas: Technologija, 2002. — P. 157—159.
93. *Clark D. P., Sawyer C. W., Sprinkle R. L.* Regional exchange rate indexes for the United States // *Journal of Regional Science*. — 1999. — № 1 (39). — P. 149—166.
94. *Czużykov W.* Teritorialna asymetria w Europi: modeljuwania dla Ukrainu // *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*. — 2006. — № 8. — P. 305—316.
95. *Doherty D.* *Marking economic choices*. — Toronto: Copp Clark Pitman Ltd, 1992. — 426 p.
96. *Downey J., McGuigan J.* *Techno-cities*. — London: Save Publications, 1999. — 500 p.
97. *Duranton G., Overman H.* Testing for location Using Micro-Geographic Data // *The Review of Economic Studies*. — 2005. — N 72 (4). — P. 1075—1106.

98. Economic Convergence and Divergence in Europe: Growth and Regional Development in an Enlarged European Union. Ed. By G. Tumpel-Gugerell, P. Moosledner. — Cheltenham UK, Northampton MA, USA: Edward Elgar, 2002. — 435 p.
99. Enlarging the European Union. — Luxembourg, Office for official Publications of the EC, 2001. — 28 p.
100. European Cities in Competition / Ed. By C. Jensen-Butler, A. Shachar, J. Weese. Brookfield, Vermont: Avebury, 1997. — 530 p.
101. European Commission EU Productivity and Competitiveness: An Industry Perspective. Can Europe Resume the Catching-up Process? — Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2003. — 273 p.
102. *Faina J., Lopez-Rodríguez J.* European Regional Policy and Backward Regions: Implication Towards EU Enlargement // *European Journal of Law and Economics*. — 2004. — N 18. — P. 5—32.
103. *Faludi A., Waterhout B.* The Mabin of the European Spatial Development Perspective: No Master plan. — London — New York: Routledge, 2002. — 251 p.
104. *Geddes M.* Tackling Social Exclusion in the New Orthodoxy of Local Partnership // *International Journal of Urban and Regional Research*. — 2000. — Vol. 24(4). — P. 782—800.
105. *Grafton Q., Pendleton L., Nelson H.* A Dictionary of Environmental Economics, Science and Policy. — Cheltenham, 2001. — 256 p.
106. *Hardy S., Hart M., Albrechts L. Katos A.* An Enlarged Europe: Region in Competition? — London: Jessica Kingsley, 1995. — 342 p.
107. *Harrison B.* Concentrated Economic Power and Silicon Valley // *Environment and Planning*. — 1997. — N 26. — P. 307—328.
108. *Harrison B.* Industrial Districts: old Wine in New Bottles? // *Regional Studies*. — 1992. — N 26 (5). — P. 469—483.
109. *Hausmann R.* Growth Accelerations // *Journal of Economic Growth*. — 2005. — N 10. — P. 303—329.
110. *Hudson R., Williams A.* Divided Europe, Society and Territory. — London: Sage, 1999. — 315 p.
111. *Hutton W., Giddens A.* Global Capitalism. — N.-Y.: The New Press, 1999. — 250 p.
112. *Jeppesen T.* Environmental Regulation in a Federal System. — Cheltenham: Edward Elgar, 2002. — 214 p.
113. *Johansson B., Karlsson Ch., Stough R.* Theories of Endogenous Regional Growth. Lessons for Regional Policies. — Berlin: Springer, 2001. — 428 p.
114. *Kaitila V.* Accession countries' comparative advantage in the internal market: a trade and factor analysis // *BOFIT. Discussion Papers*. — 2001. № 3. — 45 p.
115. *Keating M.* The New Regionalism in Western Europe. Territorial Restructuring and Political Change. — Cheltenham: Edward Elgar Publishers, 1998. — 242 p.

116. *Keating M., Deschouwer K., Loughlin J.* Culture, institutions and economic development: a study of eight European regions. — Northampton, MA: Edward Elgar, 2003. — 356 p.
117. *Keating M., Loughlin J.* The Political Economy of Regionalism. — London — Portland: Frank Cass, 1997. — 491 p.
118. *Kempe I., Meurs van Win.* Strategic Challenges and Risks of Eastern Enlargement / Beyond EU Enlargement Vol.1. The Agenda of Direct Neighbourhood for Eastern Europe. — Güterslog: ÖBFP, 2001. — 250 p.
119. *Kiggundu M.* Managing Globalization in Development Countries and Transition Economics. — London: Praeger, 2002. — 345 p.
120. *Klink A., Langen P.* Cycles in industrial clusters: The case of the Shipbuilding industry in the Northern Netherlands // Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie. — 2001. — №4(92). — P. 449—463.
121. *Korhonen I.* Some empirical tests on the integration of activity between the Euro area and the accession countries // BOFIT. Discussion Papers. — 2001. — №9. — 24 p.
122. *Korten D.* Citizen rights in the Global Economy // Evolution of Global Corporations: Implications for consumers investors and Governments. — N.-Y.: News week Inc., 1999. — 32 p.
123. *Lessinger J.* Region of Opportunity. A Bold New Strategy for Real Estate Investment with Forecasts to the Year 2010. — N.-Y., Toronto: Times Books, 1986. — 308 p.
124. *Makarychev A.* Regionalism and International Relations of Subnational Units / Globalization of Eastern Europe. — Hamburg: Lit, 2000. — P. 445—461.
125. *McGinnis, M.* Bioregionalism. — London: Routledge, 1999. — 525 p.
126. *Menno V.* Economic Internationalization and Regional Response: the Case of North Eastern Mexico // Tijdschrift Voor Economische en Sociale Geografie. — 2000. — Vol.91(3). — P. 293—307.
127. *Montiel P.* Macroeconomics in Emerging Markets. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 445 p.
128. *Negrier E.* French Regulatory Path? State, economy and territory // Tijdschrift Voor Economische en Social Geografie. — 2000. — Vol. 90 (2). — P. 248—262.
129. *North D.C.* Institutions, institutional change and economic performance. — Cambridge: Cambridge University Press, 1990. — 315 p.
130. *Olson M.* Power and prosperity. Outgrowing communist and capitalist dictatorships. — London: Basic Books, 2000. — 310 p.
131. *Olson M.* The rise and decline of nations. — New Haven, 1982. — 215 p.
132. *Pavitt K.* Sectoral Patterns of Technical Change: Towards a Taxonomy and a Theory // Research Policy. — 1984. — N 13 (6). — P. 343-374.
133. *Peneder M.* The Employment of IT-Personnel // National Institute Economic Review. — 2003. — April. — P. 74—85.

134. *Porter M.* The Adam Smith Address: Location, Clusters and the «New» Microeconomics of Competition // *Business Economics*. — 1998. — N 33 (1). — P. 7—13.
135. *Powell W., Koput K., Bowie J., Smith-Doerr L.* The spatial clustering of Science and Capital: Accounting for Biotech Firm — Venture Capital Relationships // *Regional Studies*. — 2002. — N 3. — P. 291—305.
136. *Prague Business Journal. City Invest Czech.* 2003—2004. Prague. — 2004. — 150 p.
137. *Programy Pomoci Evropských Společenství 2003/2004.* — Praha: Ministertvo financí, 2003. — 250 p.
138. *Recen L.* Regional Change and Productivity in Mexico. The Asymmetric Global Economy. — Toronto: APF Press. 2001. — P. 269—279.
139. *Redding S., Vera-Martin V.* Factor Endowments and Production in European regions // *Review of World Economics*. — 2006. — Vol. 142 (1). — P. 2—32.
140. *Rica Ch.* Handbook on Transfrontier Co-operation for Local and Regional Authorities in Europe. — Strasborg, 1995. — 149 p.
141. *Rodríguez-Poce A.* Convergence or divergence? Types of regional responses to socio-economic change in Western Europe // *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*. — 1999. — Vol. 90 (4). — P. 363—378.
142. *Rodríguez-Pose A. and Arbix G.* Strategies of Waste: Bidding Wars in the Brazilian Automobile Sector // *International Journal of Urban and Regional Research*. — 2001. — Vol. 25 (1). — P. 134—154.
143. *Rodríguez-Pose A.* Social Conditions and Economic Performance: The Bond Between Social Structure and Regional Growth in Western Europe // *International Journal of Urban and Regional Research*. — 1998. — № 22 (3). — P. 441—459.
144. *Rongxing G.* Border-Regional Economics: Contribution to Economics. — Heidelberg: Physica Verlag, 1996. — 185 p.
145. *Ruta M.* Economic Theories of Political Dis (integration) // *Journal of Economic Surveys*. — 2005. — N 1 (19). — P. 1—21.
146. *Sabel C.* Studied Trust: Building New Forms of Co-operation in a Volatile Economy / In: F.Ryke & W.Sengenberger eds. / *Industrial Districts and Local Economic Regeneration*. — Geneva: ILO, 1992. — P. 50—85.
147. *Sakwa R.* Russian Regionalism, Policy — Making and State Development / *Shaping the Economic Space in Russia*. Ed. by Stefane Harter, Gerald Easter. — Aldershot: APL, 2000. — P. 15—26.
148. *Salet W., Faludzy A.* The Revival of Strategic Spatial Planning. — Amsterdam: Koninklijke NA, 2000. — 300 p.
149. *Sarajevs V.* Convergence of European transition economies and EU: What do the data show // *BOFIT. Discussion Papers*. — 2001. — №13. — 40 p.
150. *Schlitte F.* Regional Income Inequalities and Convergence Processes in the EU-25 // *HWWA. Discussion Paper 355*. — 2006. — December. — P. 1—28.

151. *Shively W. P.* Power and Choice. An Introduction to Political Science. — 2nd ed. — N.-Y. — St. Louis. — 1991. — 342 p.
152. *Siebert H.* Locational Competition: A Neglected Paradigm in the International Division of Labour // *The World Economy*. — 2006. — N. 2 (29). — P. 137—159.
153. *Siebert H.* The World Economy. A global analysis. Revised and enlarged third edition. — Abingdon: Routledge, 2007. — P. 369.
154. *Siebert H.* The World Economy. Second edition. — London — New York: Routledge, 2002. — 315 p.
155. *Simme J.* (ed.). Innovative Cities. — London: Spoon Press, 2001. — 254 p.
156. *Somkuódyné P.* Balancing Between Transition and Modernity: Principles and Institutions of Regional Planning in Hungary / *Hungarian Spaces and Place Patterns of Transition*. — Pecs, Centre for Regional Studies, 2005. — P. 106—121.
157. *Stapelfeld G.* Europäische Union — Integration und Desintegration. Kritik der Ökonomischen Rationalität Dritter Band. — Hamburg: Lit, 1998. — 435 p.
158. *Stewart K.* Monitoring social inclusion in Europe's regions // *Journal of European Social Policy*. — 2003. — November (v. 13, n. 4). — P. 335—356.
159. *Storper M.* The Regional World. Territorial Development in a Global Economy. — N.-Y. — London: The Guilford Press, 1997. — 338 p.
160. Structural policies and European territories: competitiveness, sustainable development and cohesion in Europe: from Lisbon to Gothenburg. — Luxembourg: EUL-OP, 2003. — 540 p.
161. *Svendsen G.* The Political Economy of the European Union. — Cheltenham: Edward Elgar Publishers, 2003. — 250 p.
162. *Taylor P., Hoyler M.* The Spatial Order of European Cities // *Journal of Economic and Social Geography*. — 2000. — N 2 (91). — P. 176—189.
163. *Temple J.* Growth and wage inequality in a Dual Economy // *Bulletin of Economic Research*. — 2005. — N 2. — P. 145—169.
164. *Vanhan W.D.* EU Enlargement Versus Social Europe? The Uncertain Future of the European Social Model. — Cheltenham: Edward Elgar, 2003. — 396 p.
165. *Wallerstein I.* The Modern World- System and Evolution // *Journal of World-Systems Research*. — 1995. — №19. (Vol.1). — P. 4.
166. *Wannop U. A.* The Regional Imperative: Regional Planning and Governance in Britain, Europe and the United States. — London: Jessica Kingsley, 1995. — 441 p.
167. *Weber S., Posner E.* Creating a pan-European equity market: the origins of EASDAQ // *Review of International Political Economy*. — 2003. — №7(4). — P. 529—573.
168. *Wozniak M. G.* Wzrost gospodarczy. Podstawy teoretyczne. — Krakow: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 2004. — 201 p.

Наукове видання

ЧУЖИКОВ Віктор Іванович

ГЛОБАЛЬНА РЕГІОНАЛІСТИКА

історія та сучасна методологія

Монографія

Редактор *І. Судзиловська*
Художники обкладинки *О. Покорницька, А. Чужиков*
Технічний редактор *О. Бабич*
Коректор *Є. Піщаль*
Верстка *К. Вдовенко*

Підп. до друку 15.05.08. Формат 60×84/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 15,81.
Обл.-вид. арк. 17,99. Наклад 300 пр. Зам. № 08-3478.

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)
Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua

Гарантія відмінних знань

Видавництво КНЕУ, створене 1996 року, є провідним видавцем економічної літератури в Україні.

Видання КНЕУ — це книжки високої якості для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, науковців та підприємців.

Видавництво вже випустило у світ понад 1000 найменувань підручників і посібників та регулярно забезпечує своїх читачів новими виданнями.

Якість понад усе

- Літературу видавництва КНЕУ розроблено відповідно до затверджених Міністерством освіти і науки України навчальних програм та вимог Болонської декларації.

- Процес випуску літератури видавництва включає повний цикл підготовки книжок — від розміщення заявки автором до отримання надрукованих примірників. Це гарантує актуальність матеріалів, адекватність їх сучасним умовам ведення бізнесу та перевірку на практиці.

- Видання КНЕУ дають змогу комплексно забезпечити навчальний процес і науковий розвиток студентів, аспірантів та викладачів. Оптимальне поєднання теоретичних матеріалів з практичними прикладами робить видання корисними для працівників підприємств та підприємців.

Видавництво пропонує

- підручники
- навчальні посібники
- навчально-методичні посібники
- курси лекцій
- тренінгові технології
- монографії
- збірники наукових праць
- освітньо-кваліфікаційні характеристики
- освітньо-професійні програми

Основні напрями видань

Міжнародна економіка
Економіка підприємства
Статистика
Менеджмент. Маркетинг
Бухгалтерський облік. Аудит
Фінанси
Банківська справа. Інвестування
Економіка агробізнесу
Право
Точні науки
Суспільні та гуманітарні науки

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана

04053, м. Київ, пл. Львівська, 14

тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана»

Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77

e-mail: andrushko@icbe.com.ua

www.icbe.com.ua

ОПТОВИЙ ПРОДАЖ

Як придбати літературу

Пропонуємо гнучку систему знижок та вигідні умови співпраці.

Забезпечуємо щотижневe розсилання прайсів та інформації про нові надходження електронною поштою.

Роздрібний продаж літератури в Києві

- пл. Львівська, 14
- просп. Перемоги, 54/1
- вул. Мельникова, 79/81
- вул. Дегтярівська, 49 Г
- Книжковий магазин «Знання», вул. Хрещатик, 44, тел.: 234-22-91
- Книжковий магазин «Сяйво», вул. Червоноармійська, 6, тел.: 235-43-66
- Книжковий магазин «Урожай», просп. 40-річчя Жовтня, 128, тел.: 258-31-87
- Книжковий магазин «Академкнига», вул. Стрітенська, 17, тел.: 272-35-82

Видавництво КНЕУ імені Вадима Гетьмана
04053, м. Київ, пл. Львівська, 14
тел.: (044) 537-61-44, e-mail: publish@kneu.kiev.ua

Реалізація книжок

ТОВ «Міжнародний інститут бізнес-освіти КНЕУ ім. В. Гетьмана»
Тел./факс: (044) 537-61-71, 537-61-77
e-mail: andrushko@icbe.com.ua
www.icbe.com.ua

АРК

ВАТ «Кримкнига»

м. Сімферополь, вул. Горького, 5

тел.: (0652) 27-54-87

Книжковий магазин «Буква»

м. Сімферополь, вул. Севастопольська, 6

тел.: (0652) 27-31-53

м. Євпаторія, вул. Фрунзе, 42

тел.: (06569) 331-44

м. Ялта, вул. Гоголя, 24

тел.: (0654) 32-37-41

ВІННИЦЬКА ОБЛ.

Магазин «Кобзар»

м. Вінниця, вул. Привокзальна, 2/1

ВОЛИНСЬКА ОБЛ.

ТОВ «Знання»

м. Луцьк, пр. Волі, 41

тел./факс: (03322) 423-98

Книгарня «Дім книги»

м. Луцьк, вул. Конякіна, 37-а

тел./факс: (0332) 73-01-59

ДНІПРОПЕТРОВСЬКА ОБЛ.

Бібколектор обласний

м. Дніпропетровськ, вул. Кірова, 22

тел.: (056) 778-38-39-ф, 778-25-37

Магазин «Ера»

м. Кривий Ріг, вул. Косіора, 42

тел.: (0564) 712367

Книжковий магазин «Дар»

м. Кривий Ріг, вул. Пухачевського, 75

тел.: (0564) 66-41-88

тел./факс: (0564) 66-01-68

ДОНЕЦЬКА ОБЛ.

ПП Ярошенко Н. М.

м. Донецьк, вул. Артема, 84

(приміщення обласної бібліотеки

ім. Н. Крупської)

тел.: (062) 343-88-07

СПІД Дротенко

м. Донецьк, вул. Артема, 160

Книжковий ринок, м. Донецьк,

торговий комплекс «Маяк», місце 113

тел./факс: (0622) 22-68-79

ЖИТОМИРСЬКА ОБЛ.

«Світ книги»

м. Житомир, вул. Київська, 17/1

тел.: (0412) 47-27-52

ЗАКАРПАТСЬКА ОБЛ.

Книгарня «Книги»

м. Ужгород, пр. Свободи, 3

тел.: (0312) 61-36-95

Книгарня «Кобзар»

м. Ужгород, пл. Корятовича, 1

тел.: (03122) 3-35-16

ТОВ «Букініст»

м. Ужгород, вул. Л. Толстого, 4

тел.: (03122) 3-72-18

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛ.

ТОВ «ЛЕКТОС» ЛТД

м. Запоріжжя, пр. Леніна, 142

тел.: (0612) 13-85-53, (061) 220-09-96

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛ.

Книгарня

м. Івано-Франківськ, пл. Ринок, 14

тел.: (03422) 2-47-82

ТОВ «Арка»

м. Івано-Франківськ, Вічевий майдан, 3

тел./факс: (0342) 50-14-02, (03422) 3-04-60

КІРОВОГРАДСЬКА ОБЛ.

«Книжковий світ»

м. Кіровоград, вул. Набережна, 11

ЛУГАНСЬКА ОБЛ.

Глобус-книга

м. Луганськ, вул. Совєцькая, 58

тел./факс: (0642) 53-62-30

ФОП Гречишкін С. І.

м. Луганськ, вул. Леніна, 149-а

тел./факс: (0642) 58-95-28, 59-63-37

ЛЬВІВСЬКА ОБЛ.

Книгарня «Глобус»

м. Львів, пл. Галицька, 12

тел.: (0322) 74-01-77

ДКП «Бібліотечний колектор»

м. Львів, вул. Лисенка, 21

тел./факс: (0322) 75-79-86

ТОВ «Ноти»

м. Львів, пр. Шевченка, 16

тел./факс: (0322) 72-67-96

МИКОЛАЇВСЬКА ОБЛ. <u>Книгарня «Книги»</u> м. Миколаїв, пр. Жовтневий, 338 тел.: (0512) 25-20-41 ТОВ «Ной-Хау» м. Миколаїв, вул. Фалєєвська, 35А тел.: (0512) 47-47-97 <u>Книгарня «Книголюб»</u> м. Миколаїв, пр. Миру, 3 тел.: (0512) 56-72-65 <u>Книгарня «Світ книги»</u> м. Миколаїв, вул. Б. Морська, 51 тел.: (0512) 67-01-38 АІРП «Миколаїв книга» м. Миколаїв, пр. Леніна, 122 тел.: (0512) 55-20-93 ОДЕСЬКА ОБЛ. <u>ПП Петров О. С.</u> м. Одеса, вул. Гайдара, 66, кв. 99 тел./факс: (0482) 49-23-41; (0482) 66-17-64 <u>Книжковий магазин «Дім книги»</u> вул. Дерibasівська, 27 тел.: (048) 728-40-13 ПОЛТАВСЬКА ОБЛ. <u>«Планета»</u> м. Полтава, вул. Жовтнева, 60А тел./факс: (05322) 72-019 <u>Книжковий магазин «Роксолана»</u> м. Кременчук, вул. Перемоги, 26 тел./факс: (0536) 79-85-95, 3-20-64 РІВНЕНСЬКА ОБЛ. <u>ОККП «Рівнекнига»</u> м. Рівне, вул. Островського, 16 тел.: (0362) 22-41-05 СУМСЬКА ОБЛ. ТОВ «Прометей» м. Суми, вул. Інтернаціоналістів, 18 ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛ. <u>СМП «Карт-бланш»</u> вул. Дорошенка, 16 тел./факс: (0352) 43-55-44 ХАРКІВСЬКА ОБЛ. <u>АВІОНІКА-Харків</u> м. Харків, вул. Сумська, 51 тел.: (057) 714-26-75	<u>ПП Антаков А. П.</u> Книжковий ринок «Райский уголок» м. Харків, пр. Кравцова, 19, 2 ряд, 22 м. тел.: (067) 390-62-82, 8(050) 594-5840 <u>Книжковий парк «Центральний»</u> м. Харків, пл. Р. Люксембург, 10, тел.: (057) 759-02-99, 754-33-01 ХЕРСОНСЬКА ОБЛ. <u>Магазин «Учбова книга»</u> м. Херсон, вул. Декабристів, 22 тел.: (0552) 26-22-10 вул. Кулика, 135, тел.: (0552) 55-54-01 Книгарня «Книжковий ряд» м. Херсон, вул. Леніна, 14/16 тел.: (0552) 22-14-56 ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛ. <u>ТОВ «Книжковий світ»</u> м. Хмельницький, вул. Подільська, 25 тел.: (0382) 65-60-73, 26-60-73 <u>ХОП «Школяр»</u> м. Хмельницький, вул. Щербакова, 4 тел.: (03822) 3-03-90 ЧЕРКАСЬКА ОБЛ. <u>«Будинок книги»</u> вул. Хрещатик, 200 тел.: (0472) 45-99-20 <u>ДТП«Світоч»</u> вул. Байди Вишневецького, 38 тел.: (0472) 32-92-78 <u>Магазин «Інтелектуальної книги»</u> м. Черкаси, вул. Леніна, 31\1 тел.: (0472) 32-14-53 ЧЕРНІВЕЦЬКА ОБЛ. <u>«Чернівецький обласний бібліотекар»</u> вул. Шептицького, 23 тел.: (0372) 52-62-10 <u>КП «Чернівцікнига»</u> м. Чернівці, вул. Шептицького, 23 тел.: (0372) 52-23-13 <u>КП «Технічна книга»</u> вул. О. Кобилянської, 45 тел.: (03722) 2-74-96, факс: 2-71-64 ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛ. <u>КТП «Будинок книги»</u> м. Чернігів, пр. Миру, 45
---	---

Тип книги	Назва	Автор	Кількість сторінок	Рік видання
ЕКОНОМІКА				
НП	Економіка праці	Завіновська Г. О.	304	2007
НП	Економіка державного сектора	Малий Г.Й., Галубарда М.К.	280	2007
НП	Політична економія	Кривенко К.Т., Савчук В.С., Бєляєв О.О.	512	2008
П	Страхові послуги	Осадець С.С.	464	2007
МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА				
М	Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Т.1. У 2-х томах	Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. та ін.	816	2006
М	Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку. Т.2. У 2-х томах	Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М. та ін.	592	2006
НМП	Міжнародна інвестиційна діяльність	Руденко Л.В. та ін.	168	2008
НМП	Міжнародний менеджмент	Панченко Є.Г.	468	2007
ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ, ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ				
НП	Бізнес-діагностика підприємства	Швиданенко Г. О. та ін.	344	2007
М	Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку	Гончарова Н.П. та ін.	288	2006
НП	Бізнес-тренінги для економістів	Бугенко Н.Ю. та ін.	306	2007
НП	Антикризове управління підприємством	Шершньова З. Є.	680	2007
М	Інноваційне підприємництво у трансформаційній економіці України	Павленко І. А.	248	2007
НП	Потенціал підприємства	Федонін О.С., Рєпіна І.М., Олексюк О.І.	316	2007
НП	Управління конкурентоспроможністю підприємства	Клименко С.М. та ін.	520	2008
НП	Управління капіталом підприємства	Швиданенко Г.О. та ін.	440	2007
ЕКОНОМІКА АГРОБІЗНЕСУ				
М	Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку	Андрійчук В.Г.	216	2007
ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ				
НП	Державне регулювання економіки	Чистов С. М. та ін.	440	2006
НМП	Ціни та цінова політика	Гормоса Ю.Г.	92	2006
П	Макроекономіка	Савченко А. Г.	448	2007
НМП	Макроекономіка	Савченко А.Г., Євдокімова Д.	256	2008
МЕНЕДЖМЕНТ				
НМП	Управління якістю	Вакуленко А.В.	167	2006
НМП	Операційний менеджмент.	Задорожна Н. В., Омельяненко Т.В.	236	2006
НП	Збірник ситуаційних вправ з дисциплін управлінського спрямування	Вакуленко А. В. та ін.	200	2006
НП	Менеджмент персоналу	Данок В. М., Петюх В. М.	398	2006
НП	Організація праці менеджера	Данок В.М	276	2006

Тип книги	Назва	Автор	Кількість сторінок	Рік видання
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ				
НМП	Ринок праці	Васильченко В. С., Петюх В.М., Щетіна Л.В.	228	2006
П	Мотивація персоналу	Колот А. М.	337	2006
НМП	Інформаційні системи в управлінні персоналом та економіки праці	Писаревська Т. А. та ін.	284	2006
НМП	Управління персоналом	Петюх В.М. та ін	320	2006
МАРКЕТИНГ				
НП	Маркетинг послуг	Мальченко В.М.	360	2007
НМП	Інфраструктура товарного ринку	Савощенко А.С., Полонець В.М.	376	2007
П	Маркетингові дослідження	Войчак А.В., Федорченко А.В.	408	2007
П	Логістика	Кальченко А. Г.	284	2007
НП	Рекламний креатив	Примак Т. О.	328	2006
НМП	Інфраструктура товарного ринку	Савощенко А.С., Полонець В.М.	376	2007
ФІНАНСИ				
НП	Фінансовий менеджмент у малому бізнесі	Буряк Л.Д.	432	2007
НМП	Фінансовий ринок	Суторміна В. М. та ін.	176	2008
НМП	Фінанси	Романенко О.Р., Огородник С.Я., Зязюн М.С.	388	2007
НП	Фінанси страхових організацій	Гаманкова О. О.	328	2007
НП	Фінанси	Опарін В. М.	240	2007
П	Страховання	Осадєць С.С.	604	2006
П	Фінанси підприємств	Піддєрьогін А. М. та ін	552	2007
БАНКІВСЬКА СПРАВА, ІНВЕСТИЦІЇ				
П	Фінансовий та управлінський облік у банках	Кіндрацька Л.М.	816	2008
НП	Управління банківськими ризиками	Примостка Л.О.	600	2007
НП	Маркетинг у банку	Нікітін А. В., Бортніков Г.П., Федорченко А.В.	432	2006
НМ	Збірник задач з аналізу банківської діяльності	Герасимович А.М.	504	2006
НМП	Грошово-кредитні системи зарубіжних країн	Шамова І.В.	160	2007
НП	Аналіз фінансово-господарської діяльності бюджетних установ	Болух М. А.	344	2008
П	Аналіз банківської діяльності	Герасимович А.М.	600	2006
П	Гроші та кредит	Савлук М.І. та ін.	744	2008
НП	Ситуаційне моделювання банківської справи	Нікітін А.В.	152	2006
БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АУДИТ				
НП	Організація та методика аудиту підприємницької діяльності	Петрик О.А., Савченко В.Я.	472	2008
НП	Управлінський облік	Добровський В.М., Гнилицька Л.В. та ін.	278	2008
НП	Аудит	Савченко В.Я.	328	2006
НП	Облік діяльності суб'єктів малого підприємництва	Свідерський Д.С., Свідерський Є.І.	472	2008
НП	Бухгалтерський облік для економістів і правознавців	Кузьмінський Ю.А.	648	2007
НП	Збірник задач з курсу «Звітність бюджетних установ»	Ткаченко І.Т.	232	2007
НП	Фінансовий облік	Бабич В. В., Сагова С. В.	288	2007